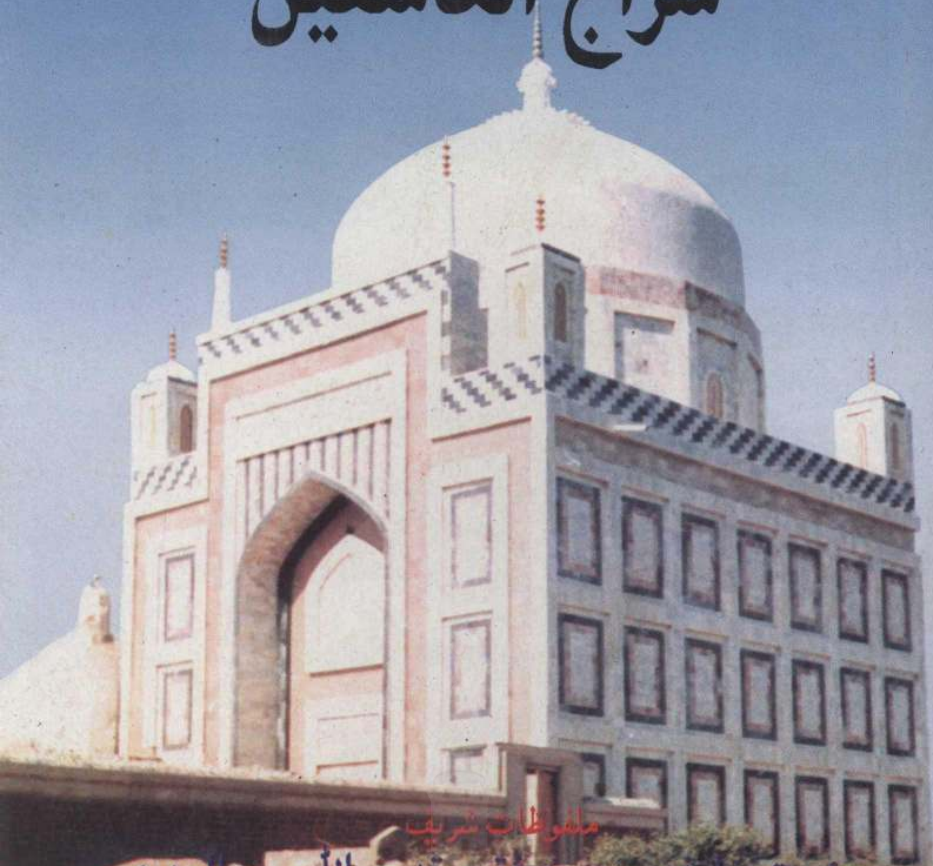

سراج العاشقين

ملفوظات شریف

حضرت خلیفہ محمود فقیر قدس اللہ سرہ العزیز

مؤلف

خلیفہ محمد ملوک چلانی رحمۃ اللہ علیہ

ترجمہ

قاضی فتح الرسول نظاماٹلی علیہ الرحمۃ

مطبع کراچی

محمودیہ اکیڈمی (قریب شریف)

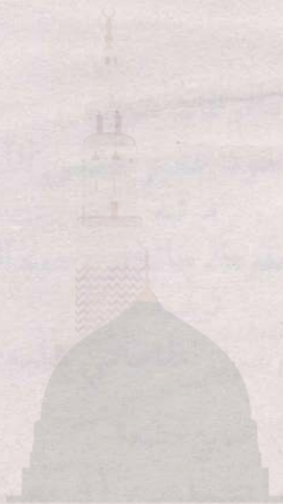
کراچی گھوڑ سڑک، چانڈیوالہ، ضلع کراچی

www.maktabah.org

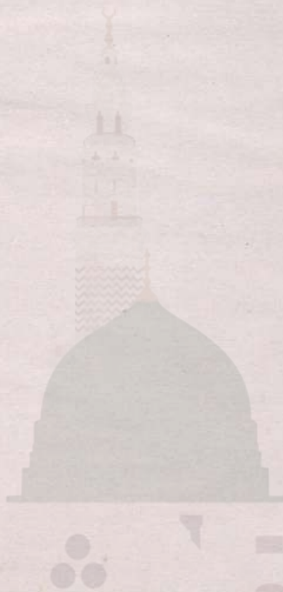
فقير احمد خان نظاماني طاهري
کنو قمبر، حيدرآباد

طاهري روحاني لائبريري
کنو قمبر، حيدرآباد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَدِينَةُ الْمَدِينَةِ الْمَدِينَةِ الْمَدِينَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَدِينَةُ الْمَدِينَةِ الْمَدِينَةِ الْمَدِينَةِ

فقير احمد خان نظاماڻي طاهري
قندور توڙو نهدر آباد د

سراج العاشقين

ملفوظات شريف

حضرت خليفه محمود فقير قدس الله سره العزيز

مرتبہ

خليفه محمد ملوک چانڊيو رحمة الله عليه

ترجمہ

قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمة

شايع ڪندڙ

محموديه اڪيڊمي (قريبه شريف)

ڪٽڙو گهنور شريف، تعلقو گولڙجي، ضلع بدين سنڌ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
المرسلین

سیرت النبی صلی اللہ علیہ وسلم

کتاب جو نالو: سراج العاشقین

مصنف: خلیفہ محمد ملوک چانڈیو رحمہ اللہ علیہ

مترجم: قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمت

سنہ طباعت: ۱۹۹۸ع

تعداد: ھڪ هزار

ڪمپوزنگ: الشیخ الاسلامی پرنٹرز
حاجي ھارون منزل دڪان نمبر ۱
ڪوڪر محلو حيدرآباد

ناشر: محمودیہ اکیڈمی، ڪٽڙو گھنور

تعلقہ گولاڙچي ضلع بدین سنڌ

پرنٹرس: نفیس پرنٹنگ پریس - لچپت روڊ حيدرآباد

ھدیہ: ۷۰ روپیہ

از حضرت بابرکت خلیفہ محمود علیہ الرحمۃ

در مدح سید المرسلین شفیع المذنبین
صلی علیہ وسلم

فرموده عبده شد بنده خاص خدا - جز محمد نیست در هر دوسرا
انکه در عبدیتش گشته نهان - سر وحدت گشت ظاهر در جہاں
شد محمد جمله وحدت در وجود - در حقیقت عین گشته از شهود
شمس وحدت آفتاب نور ذات - تافتہ برافق ذرات جہات
شد ز نورش مقتبس محتاب جو - شد مہور زو وجود ہر وجود
انبیاء از لمعہ اش یکتاب خواہ - اولیاء زان تاب روشن گیر راہ
نور او آفاق و انفس را گرفت - ہرچہ جز نورش ہمہ شد در نہفت
در رسالت ہر کہ او آگاہ شد - من یطعہ قد اطاع اللہ شد
انبیاء گر در شرف بس اکملند - امت او بند گر خود مرسلند
شرح این معنی اگر جوئی تو راست - در مکاتیب کرام شیخ ماست
درج کردم آن ہمہ را در بیان - این دو اوراق رسالہ بحر زان
تا دل خوانندگان روشن شود - وین رسالہ نیز چوں گلشن شود
بین و بین جویندہ و جوئیدہ باش - ہرچہ گفتم سر آن منمائے فاش

ماخوذ از محبوبیتہ المحمودیہ (ق)

بسم الله الرحمن الرحيم

* عرض حال *

هن فقير راقم الحروف جي دل ۾ شروع کان خيال هو ته اهڙو
ڪو ذريعو بنجي جو حضرت شيخ المشائخ، سيد الزاهدين، زين
العاشقين، پيشواڻي اهل تجريد والتفريد، مرشدنا، محبوبنا،
مطلوبنا حضرت خليفه محمود قدس الله سره جي سلوڪ جي باري
۾ جيڪي تصنيفات آهن، انهن کي مريدن ۽ عام ماڻهن جي پلي
لاءِ شايع ڪرايو وڃي.

انهيءَ سلسلي ۾ تاريخ ۳ جنوري ۱۹۶۸ع اربع جي ڏينهن
زيارت ڪرڻ لاءِ ڪڙيو گهنور شريف وڃڻ ٿيو، جتي خليفه حاجي
محمد قاسم صاحب ۽ فقير حاجي عبدالرحيم ميمڻ صاحب سان
صلاح مشورو ڪيو ويو. آخر انهيءَ ڪم جي لاءِ ”محموديه
اڪيڊمي“ قائم ڪئي ويئي ۽ هيٺين ڪتابن کي فوري طرح سان
سنڌي، اردو ۽ فارسي زبانن ۾ شايع ڪرڻ جو پروگرام بنايو ويو:

(۱) محبوبيه المحموديه (اوراد المحموديه)
(۲) مجمع الفيوضات - ملفوظات شريف حضرت پير سائين
روضي ڌڻي قدس الله سره العزيز
(۳) گلشن اولياءِ

(۴) مڪاتيب حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره
(۵) سراج العاشقين - ملفوظات شريف (تصنيف خليفه محمد
ملوڪ چانڊيو رحمه الله عليه)

(۶) كنوز المعرفة (توفيق الطالبين) ملفوظات شريف (تصنيف
خليفه گل محمد هالائي رحمه الله عليه)

(۷) مڪتوبات حضرت خليفو محمود قدس سره
انهيءَ وقت ڪتاب ”محبوبيه المحموديه جو مقدمو فارسي

زبان مان اردو زبان ۾ ترجمو ڪري تاريخ ۱۲ ماه ربيع الاول سال ۱۳۸۸ هجري جي ۱۲۱ عرس شريف جي موقعي تي شايع ڪري تفسير ڪيو ويو. انهيءَ گذارش سان ته ”محموديه اڪيڊمي“ کي اشاعت جي هيڏي وڏي مقصد لاءِ مالي ضروريات درپيش آهن. انهيءَ سلسلي ۾ مخير حضرات ۽ مريدان درگاهه شريف دلچسپي وٺي مالي تعاون ڪندا، مگر افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته انهن ۲۵ سالن جي عرصي ۾ ڪير به انهيءَ ڪم لاءِ نه اڳتي وڌيو ۽ نه وري ڪنهن مريد يا بزرگ ڪو عملي مظاهرو ڪيو.

آخر مجبور ٿي پنهنجي محدود وسائل مان مون ذاتي طرح سان هن ڪم ۾ هٿ وڌو ۽ مون کي اميد آهي ته الله تبارڪ و تعاليٰ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان مون کي هن ڪم ۾ ڪاميابي عطا ڪندو. (آمين)

انهيءَ سلسلي ۾ ”محموديه اڪيڊمي“ طرفان پهريون ڪتاب ”توفيق الطالبين“ ترجمو ڪنوز المعرفت ملفوظات شريف حضرت خليفه محمود فقير قدس سره العزيز مرتبه خليفه گل محمد هالاڻي رحمه الله عليه، جنهن جو سنڌي ترجمو جناب مولوي حافظ نور محمد عليه الرحمه آڄ کان ۸۰ سال اڳ ڪيو هو، انهيءَ کي موجوده سنڌي ۾ سنواري ۽ سينگاري جنوري ۱۹۹۳ع ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو ويو. انهيءَ مان اميد ته دلچسپي رکندڙ حضرات ڪافي فائدو حاصل ڪيو هوندو ۽ انشاءَ الله سڄي حياتي فائدو حاصل ڪندا رهندا. (آمين)

الله تبارڪ و تعاليٰ جي ڪرم سان هن سلسلي ۾ ”محموديه اڪيڊمي“ طرفان واعدتي مطابق ٻيو ڪتاب ”محبويه محموديه“ جيڪو اصل فارسي زبان ۾ حضرت شيخ المشائخ، مرشدنا و محبوبنا حضرت خليفه محمود فقير قدس سره العزيز جن لکيو هو، انهيءَ جو سنڌي ترجمو جناب قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمه جن اٽڪل اٺ ڏهه سال اڳ ڪري راقم الحروف کي

ڏنو هو. ترجمو تمام بهترين ڪيو اٿن، پر جيئن ته مرحوم قاضي صاحب جن پراڻي زماني جا ماڻهو هئا، تنهنڪري ڪي ڪي لفظ پراڻي نموني ۾ لکندا هئا. انهن کي موجوده دور جي ٻولي ۾ ڪرڻ لاءِ ڪافي محنت ڪرڻي پئي ۽ ڪجهه وقت لڳي ويو. الله تبارڪ و تعاليٰ جي ڪرم سان اهو ٻيو ڪتاب محبوبيه المحموديه پڻ ”محموديه اڪيڊمي“ طرفان تاريخ ۱۶ مئي سنه ۱۹۹۴ع ۾ شايع ڪيو ويو. هن ڪتاب جي سنڌي ترجمي ۽ ترت ڇپائي جي بي حد ضرورت هئي، ڇاڪاڻ جو ڪتاب ”محموبيه المحموديه“ کي حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره العزيز جي ”قادري-نقشبندي“ سلسلي جي سلوڪ جي باري ۾ تمام گهڻي اهميت آهي.

هن سلسلي جو ٽيون ڪتاب جيڪو ملفوظات شريف جي صورت ۾ خليفه محمد ملوڪ چانڊيو رحمه الله عليه، سراج العاشقين جي نالي سان فارسي زبان ۾ مرتب ڪيو، انهيءَ جو سنڌي ترجمو پڻ جناب قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمه ڪافي عرصو اڳ ڪري راقم الحروف کي ڏنو هو. هن مان ظاهر ٿو ٿئي ته مرحوم قاضي فتح الرسول صاحب کي حضرت خليفه محمود فقير قدس سره سان ڪيتري عقيدتمندي هئي.

سراج العاشقين ۾ پڻ اسان کي ڪتاب ”محبوبيه المحموديه“ واري ساڳي پرويسس مان گذرڻو پيو ۽ پراڻي سنڌي ۾ لکيل ڪيترو مواد موجوده دور جي زبان ۾ ڪرڻ لاءِ تمام گهڻي جاکوڙ ڪرڻي پيئي ۽ انهيءَ ۾ ڪافي وقت ضايع ٿيو. ايتري قدر جو ڪتاب سراج العاشقين جي صرف ڪمپوزنگ ۾ ڏهه مهينا لڳي ويا. هن ڪتاب جي مطالعي مان سندن مرشد حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعاليٰ عنه ۽ حضرت خليفه محمود فقير قدس سره جي منزلت ۽ مقام جو پتو پوي ٿو. اميد ته پڙهندڙ حضرات کي هن ڪتاب جي مطالعي مان سلوڪ جي اڙانگين منزلن کي طي ڪرڻ ۾ وڌيڪ آساني ٿيندي.

هن ڀيري ڪتاب سراج العاشقين جي ڇپائي جي ذميواري
 منهنجي هڪ اهڙي بزرگ دوست ۽ هڪ اهڙي عظيم انسان کڻي
 آهي جنهن جي باري ۾ آئون گهڻو ڪجهه لکڻ توڙي چاهيان پر
 سندن اجازت کان سواءِ ڪجهه به لکي نٿو سگهان. آئون الله
 تبارڪ و تعاليٰ جي بارگاهه عالي ۾ دعاگو آهيان ته الله تعاليٰ
 کيس اهڙن سڀني نيڪ ڪمن لاءِ اجر عظيم عطا فرمائي. (آمين)
 الله تعاليٰ شال اسان جي قصور همت ۽ پنهنجي شان ربي "لَيْسَ
 كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ" جي صدقي ۾ اسان کي پنهنجي
 مقصد ۾ ڪامياب ۽ سرخرو بنائي. (آمين)

فقير الفقراء

حيدرآباد

تاريخ ۱۶ جون ۱۹۹۸ع

مير محمد نظاماڻي

۱۶- اولڊ ڪمپس، سنڌ يونيورسٽي

حيدرآباد

فهرست

صفحہ	عنوان	نمبر
١	مدح	ا
٢	عرض حال	ب
٦	فهرست	ج
٢٢	مقدمو	د
	(١) ننڍپڻ ۽ طريقه شريف ۾ داخل ٿيڻ	
	(٢) سلسله قادري ۾ داخل ٿيڻ ۽ طريقت	
	(٣) تصنيفات	
	(٤) ”محمديه اڪيڊمي“ ڪٽيو گهنور طرفان شايع ڪيل ڪتاب	
	(٥) تعليمات ۽ آخري سفر	ح
٥٧	ديپاچو: از خليفه محمد ملوك چانڊيو رحمه الله عليه- مصنف ڪتاب هذا.	
	(١) هو الله الڪريم	
	(٢) طريقه قادري ۽ نقشبندي	
	(٣) قادري طريقه جي مشائخن جو سلسلو (شجرو)	
	(٤) نقشبندي طريقه جو شجرو	
	ملفوظات شريف فصل پهريون	
	بيعت	١
٦٧	مريد ٽن قسمن جا آهن	٢
٦٨	طريقت جي مشائخن جا مختلف سلسلا	٣
٦٨	طريقه قادري ۽ نقشبندي جو فيض	٤
٧٠	قول الله تعاليٰ: جيڪو منهنجي ڪوٽ ۾ داخل ٿيو ته اهو	٥
٧٠	منهنجي عذاب کان امن ۾ رهندو	
٧٠	ذڪر هڪ عجيب ٽول آهي	٦
٧١	دلين جو ڪت ۽ لالهه الا اله جو ذڪر	٧
٧٢	حلقِي ۾ ويهي ذڪر ڪرڻ جا عجيب فائدا آهن	٨
٧٢	حلقِي ۾ ويهي ذڪر ڪرڻ جي فضيلت	٩
٧٢	طالب کي گهرجي ته سڀ ڪنهن حال ۾ ذڪر سان مشغول هجي	١٠
٧٢	ذڪر جا ٻه قسم آهن: هڪڙو محبائون پيو محبوباتون	١١
٧٣	سلطان الذاڪار	١٢

صفحہ	عنوان	نمبر
۷۴	حضرت شاہ عبدالکریم بلوچي واري جو هڪ قول	۱۳
۷۴	هي جماعت اهڙي آهي جو انهن جو هر نشين به بدنصيب نٿو ٿي سگهي	۱۴
۷۵	ذڪر جهر ۽ ذڪر خفي	۱۵
۷۶	ذڪر ٽن قسمن جا آهن	۱۶
۷۷	جيڪڏهن زبان جو غلبو دل تي زور وٺي ته پوءِ اها دل مثل آهي	۱۷
۷۷	لا اله الا الله جو ذڪر اهڙي ذوق ۽ شوق سان ڪجي جو ماڻهو سمجهن ته هي چريو آهي	۱۸
۷۸	اهل بهشت گهڻو ڪري پورڙا ۽ سهوڙل آهن	۱۹
۷۹	ذڪر لا اله الا الله	۲۰
۸۰	سلوڪ جي مرتبن حاصل ڪرڻ جو سبب متابعت آهي	۲۱
۸۲	سلوڪ جي ڏاڪڻ مان پهريون ڏاڪو تقويٰ جو آهي	۲۲
۸۲	اوهين تقويٰ کي پنهنجو شعار بنايو	۲۳
۸۲	ذڪر جي شغلن ۾ ڪڏهن به قصور نه ڪجي	۲۴
۸۳	حق سبحانه و تعاليٰ کان هميشه ڊڄندا رهو، ۽ سندس امرن ۽ نهين جي نگهباني رکو	۲۵
۸۵	دنيا جي اصل صورت هڪ پوڙهي زال جي شڪل آهي	۲۶
۸۶	دنيا جا فريب	۲۷
۸۶	دنيا جو مثال	۲۸
۸۶	دنيا جي اصل صورت	۲۹
۸۷	دنيا جي محبت سڀ ڪنهن برائي جو منڍ آهي	۳۰
۸۷	طالب کي ڪپي ته طلب ۾ رياضت ۽ مجاهدو گهڻو ڪري	۳۱
۸۸	اي منهنجا رب آئون چاهيان ٿو ته مون کي ڪا خواهش ٿي نه هجي بلڪه آئون اصل نه هجان سڀ ڪجهه تون هجين	۳۲
۸۸	پيءُ جي ظاهري شفقت کان مرشد جي شفقت زياده آهي.	۳۳
۸۸	مرشد اهو آهي جيڪو مشاهدي ۽ قرب واري مقام تي پهتل آهي.	۳۴
۸۸	الله تعاليٰ جو قول! مون جنن ۽ انسانن کي پنهنجي عبادت لاءِ خلقيو آهي.	۳۵
۸۹	حضور ﷺ جن فرمايو ته منهنجا قول، فعل، حال ۽ سر ڀڻ آهن.	۳۶
۹۱	فنا في الرسول	۳۷

صفحو	عنوان	نمبر
۹۱	انا الحق، سبحاني، ليس في جبتي،	۳۸
۹۱	فنا في الشيخ	۳۹
۹۲	مكتوبات امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره	۴۰
۹۲	جنهن مرشد کي سڃاتو تنهن الله تعالي کي سڃاتو	۴۱
۹۲	لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْدِيرٍ	۴۲
۹۲	طالب کي گهرجي ته مرشد جي ڏسيل ڳالهين کي سچو ڄاڻي ان تي عمل ڪري.	۴۳
۹۳	اهڙي طالب جي حال تي افسوس آهي جنهن پنهنجي مرشد کي نه سڃاتو.	۴۴
۹۳	طالب کي گهرجي ته مذڪوره آيتن ۾ فڪر ڪري	۴۵
۹۴	طالب کي گهرجي ته مرشد سان دل جو رابطو مضبوط رکي	۴۶
۹۵	طالب کي گهرجي ته پنهنجي وجود کي ناپسند ڪري	۴۷
۹۵	"هل من مزيد" جو نعرو	۴۸
۹۵	جيڪو بيقرار آهي سو قرار سان آهي، جيڪو آرام سان آهي سو بي آرام آهي.	۴۹
۹۶	نفس جو آرام سواءِ نفس جي سڃاڻپ جي ممڪن نه آهي	۵۰
۹۷	نفس	۵۱
۹۷	نفس شور مثل بوم (چپ) آهي	۵۲
۹۸	نفس اماره روح جي بادشاهه کان دل جي سلطنت شاهي وارو تخت کسي پاڻ مٿس چڙهي ويٺو آهي.	۵۳
۹۹	عشرة المبشرين	۵۴
۱۰۰	حضور ﷺ جن هميشه دائر الحزن (غمگين) هوندا هئا.	۵۵
۱۰۰	ڪتاب انيس العاشقين مان هڪ حوالو	۵۶
۱۰۱	دنيا ۾ اهڙي طرح ره جو ڄڻ ته پرديسي، مسافر يا واٽهڙو آهين	۵۷
۱۰۱	پوءِ اوهين مرڻ جي سڌ رکو، جيڪڏهن اوهين سچا آهيو	۵۸
۱۰۱	مرڻ ٻن قسمن جو آهي	۵۹
۱۰۲	فوت ٿيڻ کان موت بهتر آهي	۶۰
۱۰۲	خير نه آهي ته قيامت جي ڏينهن ڪهڙو حال ٿيندو	۶۱
۱۰۳	هن بدخواه نفس فنا کان سواءِ ڪنهن کي به سنوت نه ڏني آهي	۶۲
۱۰۳	حضرت ابراهيم اڌم جو هڪ واقعو	۶۳
۱۰۴	حق جي ڳالهه ٻڌڻ ۽ حق چوڻ	۶۴
۱۰۵	نفس ۽ شيطان ٻئي ان تي حڪومت هلائين ٿا	۶۵

صفحہ	عنوان	نمبر
۱۰۵	انھن جو ظاهر باطن سان سينگاريل آھي ۽ باطن ظاهر سان	۶۶
۱۰۶	عمر جا ڏينهن جيڪي ويڃا هئا سي ويا وري موٽي نه ايندا ۽ باقي ڏينهن به پيا وڃن	۶۷
۱۰۷	اسين ۽ اوهين هنن چئن عنصرن واري طبيعت جي ڪوھ پر قابو ٿيا پيا آھيون	۶۸
۱۰۹	ڪماليٽ وارن صاحبن جي قولن ۽ فعلن تي اعتراض نه ڪرڻ کپي	۶۹
۱۱۰	خواجہ عبيدالله احرار قدس سره جو هڪ مثال	۷۰
۱۱۰	جيڪڏهن ڪٿي ڪو اهل دل هجي ته جلد وڃي ان جي صحبت اختيار ڪجي	۷۱
۱۱۱	طريقه وارن طالبن ۽ مريدن سان محبت ڪجي- لنواري وارو بزرگ	۷۲
۱۱۲	دنيا جو دار چڙهي حق سبحانه و تعاليٰ ڏانهن پنهنجو منهن ڪجي	۷۳
۱۱۲	مرد اهو آهي جيڪو خودشناس هجي	۷۴
۱۱۵	جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو، تنهن پنهنجي رب کي سڃاتو پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم جن پنهي جهانن جا سردار ۽ بادشاه آهن	۷۵ ۷۶
۱۱۵	انسان ساري موجودات کي جامع آهي	۷۷
۱۱۶	نبي سڳورا منيب آهن ۽ اولياء ۽ علماء نبين سڳورن جا نائب آهن	۷۸
۱۱۶	تو ڪڏهن ان شخص کي ڏٺو جنهن پنهنجي خواهش کي معبود بنايو؟	۷۹
۱۱۷	توڪل ايمان جو شرط آهي، جڏهن شرط نه ٿيندو ته پوءِ مشروط ڪٿان ٿيندو	۸۰
۱۱۷	حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي تعاليٰ عنه جو هڪ نقل	۸۱
۱۱۸	اهل دل جي صحبت چڙهي نااهل جي صحبت اختيار ڪرڻ مان نقصان	۸۲
۱۱۸	ظاهري پڙهيلن کي "العلمر نقطه" جي معنيٰ سمجهه ۾ نه ايندي	۸۳
۱۱۹	جيئن هن ظاهر واري علم جي ڪوشش ڪريو ٿا، تيئن باطن جي علم ڏانهن پڻ پنهنجا قدم اڳتي وڌايو	۸۴
۱۲۰	ظاهر ۽ باطن جي عالمن ۾ فرق	۸۵

صفحو	عنوان	نمبر
۱۲۰	ظاهر وارن پڙهيلن کي کهي ته ڪنهن اهل دل کي ڳولي، ان کان ظاهري خواه باطني ڪماليتون حاصل ڪن	۸۶
۱۲۲	معني واري سعادت جي دولت عشق کان سواءِ ملڻ محال آهي	۸۷
۱۲۲	فرعون جي گهر واري بي بي آسيه جو مثال	۸۸
۱۲۳	رحيمڏنو فقير پندرهن سالن کان شهود واري حالت ۾ مستغرق هو ۽ انهيءَ کان وري نه موٽيو	۸۹
۱۲۴	خليفه ميان صاحبڏنو فقير جي پڻ ساري حياتي شهود واري حال تي گذري ويئي. خليفه صاحبڏنه فقير جو عروج	۹۰
۱۲۶	بهشت جا دربان عارف آهن	۹۱
۱۲۶	بيشڪ الله تعاليٰ جو هڪڙو بهت آهي، جنهن ۾ صرف عابد، زاهد، ابرار ۽ مقرب داخل ٿيندا	۹۲
۱۲۷	حضرت! ڪنهن به طرف توجه نه رهيو آهي، پر سمجهان پيو ته ساري عالم کي فيض هن جاءِ تان ملي رهيو آهي	۹۳
۱۲۷	”فناء الفناء“ ۽ ”بقاء البقاء“	۹۴
۱۲۷	النفس المطمئنه	۹۵
۱۲۸	جيستائين هن زمين تي هڪ به الله تعاليٰ جو ذڪر ڪندڙ هوندو تيستائين قيامت نه ٿيندي	۹۶
۱۲۸	مڙني واجب عبادتن کان نماز جو بلند مرتبه آهي	۹۷
۱۲۹	سهو نماز ۽ حضرت ابابڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه	۹۸
۱۳۰	اصل نماز ڪهڙي آهي	۹۹
۱۳۱	سڀ ڪنهن ڪر جي صورت ۽ حقيقت آهي - نماز	۱۰۰
۱۳۱	نماز پڙهڻ وقت وسريل شيون سڀ ياد اچيو وڃن	۱۰۱
۱۳۱	دنيا جي طلب لاءِ دعا گهرڻ	۱۰۲
۱۳۲	اهو اشارو حق تعاليٰ سان دوار هجڻ واسطي آهي	۱۰۳
۱۳۲	الصلوة قره عيني - منهنجون اکيون نماز سان ٿڌيون ٿين ٿيون	۱۰۴
۱۳۳	معراج جو سير	۱۰۵
۱۳۳	معراج بابت	۱۰۶
۱۳۴	نماز جي حقيقت دل جي بصيرت کان سواءِ حاصل نٿي ٿئي	۱۰۷
۱۳۴	هي ڳالهه سياڻپ کان پري آهي جو مسبب کي ڇڏي، معيشت جي اسبابن سان دل ٿا ٻڌون	۱۰۸
۱۳۵	حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله عنه جن جي دنيا کي ترڪ ڪرڻ جو سبب - هڪ عجيب واقعو	۱۰۹

صفحہ	عنوان	نمبر
۱۳۷	طالب جي طلب ٻن سببن سان ٿئي ٿي "مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ"	۱۱۰
۱۳۷	انهن جون خطائون نيڪين ۾ تبديل ٿينديون	۱۱۱
۱۳۷	قيامت ڏينهن چڱن ۽ منن عملن بابت پڇا	۱۱۲
۱۳۸	مريد اهو آهي جيڪو پنهنجي مٿي تي رياضت ۽ مشقت جو بار کڻڻ تي هميشگي ڪري	۱۱۳
۱۳۹	جنهن شخص کي هڪڙو ڪامل مرشد هٿ اچي ته ان لاءِ ٻي ڪا اهڙي خوش نصيبي ڪونهي	۱۱۴
۱۳۹	جنهن لاءِ الله تعاليٰ ازلي نيڪ بختي گهري هوندي تنهن کي اهڙي ڪامل مرشد جي صحبت نصيب ٿيندي	۱۱۵
۱۴۰	طريقت وارو علم	۱۱۶
۱۴۰	الله تعاليٰ ڏانهن ويڃڻ واري واٽ آباد ۽ ڪشادي آهي	۱۱۷
۱۴۱	مرشد جي صورت، صورت محمدي آهي، جيڪا سڀني طرفن ۾ جلوه افروز ٿئي ٿي	۱۱۸
۱۴۳	فنا في الشيخ ۽ فنا في الرسول	۱۱۹
۱۴۴	فنا في الشيخ ۽ فنا في الرسول	۱۲۰
۱۴۴	صورت فنا ٿيندي آهي پر حقيقت کي فنا نه آهي	۱۲۱
۱۴۶	هي عدم اهو نه آهي جيڪو سالڪ کي شروعات ۾ احوالن سان ٿئي ٿو	۱۲۲
۱۴۷	طريقت واري سير ۾ سالڪن جون واٽون مختلف آهن	۱۲۳
۱۴۸	فضول ڳالهائيندڙ ماڻهو هنن ڳالهين کي ڪٿي سمجهندا	۱۲۴
۱۴۸	ذات جو مشاهدو	۱۲۵
۱۴۹	سالڪ اڃان طريقت ۾ ٻار آهي جو ان کي صورت ۽ حقيقت هڪ جهڙي نظر ۾ ٿي اچي	۱۲۶
۱۵۱	منصور عليه الرحمه جي قاسمي جو سبب پاڻ سڳورن ﷺ جن جو امر هو نه ته جيڪي چوي ها سو ٿي ها	۱۲۷
۱۵۴	هن فقير (حضرت خليفو محمود فقير قدس سره) کي "انا" جا ٽيئي درجا عنايت ٿيل آهن	۱۲۸
۱۵۴	بلند فطرت وارو طالب هن معنيٰ جي سمجهڻ جي طلب ڪندو	۱۲۹
۱۵۴	طالب کي گهرجي ته معيشت جي ظاهري اسبابن سان دل نه ٻڌي	۱۳۰
۱۵۴	طالب کي گهرجي ته پنهنجي پاڻڻ واري هستيءَ کي ڇڏي ڏي	۱۳۱

صفحو	عنوان	نمبر
۱۵۵	وڃي رس وڃڻ کي، وڃڻ پڻ وڃاءَ	۱۳۲
۱۵۵	اها خودي هن موهوم هستيءَ کان سواءِ ٻي آهي	۱۳۳
۱۵۵	طالب کي گهرجي ته چئن عناصر ۾ فڪر ڪري ته انهن ظهور ڪٿان لڌو	۱۳۴
۱۵۶	اسان کي عجب آهي انهيءَ حال تي ان وقت اهڙو ڪوبه بزرگ نه هو جيڪو منصور کي "انانيت" واري حال کان چڪي، ٻئي حال تي آئي ها ۽ ان کي ڦاسي کان نجات ڏياري ها - حضرت ميان صاحب قدس سره	۱۳۵
۱۵۷	حقيقت الحقائق حق مطلق آهي، ان کي "عقل ڪل"، "روح اعظم" ۽ حقيقت محمدي ﷺ پڻ چون ٿا	۱۳۶
۱۵۷	چا حقيقت محمدي ﷺ کان اڳتي ڪوبه رستو نه آهي	۱۳۷
۱۵۸	جڏهن هي فقير (خليفو محمود فقير) ننڍو ٻار هو ۽ اڃا ٻارن سان گڏ مڪتب ۾ قرآن شريف پڙهندو هو - هڪ واقعو	۱۳۸
۱۵۹	هن طالب صادق جو مرشد هي سفيد ريش وارو نه آهي، هن جو مرشد عشق الاهي آهي جو ان کي خودبخود رستو پيو ڏيکاري	۱۳۹
۱۶۰	من تو شدم، تومن شدي	۱۴۰
۱۶۱	پوءِ پاڻ پنهنجي دستار مبارڪ مٿي تان لاهي هن فقير (خليفه محمود فقير قدس سره) جي مٿي تي رکيائون ۽ پنهنجا قدم مبارڪ منهنجي ڪنڌ تي رکيائون.	۱۴۱
۱۶۳	جنهن وقت هن فقير کي خلافت جي تاج (چٽ) سان عزتياب ۽ مشرف ڪيائون	۱۴۲
۱۶۳	"لڳندي لاڙان، سوچو ٿيو سري مان" ماموئي جو بيت	۱۴۳
۱۶۴	حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن جون خليفه صاحب سان ظاهري خواه باطني مهربانيون بيحد آهن - هڪ واقعو	۱۴۴
۱۶۵	دل وارو ڪتاب "مطالع ڪر" بيشڪ اوليائن جي هڪ نظر هزار ورهين جي عبادت کان وڌيڪ بهتر آهي	۱۴۵
۱۶۶	حضرت سيد حسين قدس سره جنهن کي عرف ۾ پير مراد ٿا چون، انهيءَ جي شيخ طلع قدس سره سان هڪ ملاقات "ڪتاب تذڪرة الظاهرين" ۾ لکيل هڪ واقعو	۱۴۶
۱۶۷	حضرت خليفه محمود فقير رضي الله تعاليٰ عنه سان گڏ فقير محمد ملوک رح جو ڪچ ملڪ جو سفر	۱۴۷

نمبر	عنوان	صفحہ
۱۴۸	فقير اهو آهي جنهن پاڻ کي "من عرف نفسه فقد عرف ربه" جي معرفت سان سڃاتو	۱۶۹
۱۴۹	مسڪيني هڪ عجيب نعمت آهي، پر اها الله تعاليٰ جي فضل کان سواءِ ڪنهن کي ميسر نٿي ٿئي	۱۷۰
۱۵۰	فقيري ڇا آهي؟ مڪتوبات شيخ عبدالجليل قدس سره	۱۷۰
۱۵۱	"اِذَا تَرَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللَّهُ" انهيءَ قول جي پڙهڻ ۾ يا سمجهڻ ۾ فڪر ڪريو	۱۷۱
۱۵۲	نماز انسان کي ظاهري گندگين ۽ پليٽين کان پاڪ رکي ٿي	۱۷۲
۱۵۳	منصور حلاج قدس سره جي ڦاسي	۱۷۲
۱۵۴	حضرت امام زين العابدين رضي الله تعاليٰ عنه جي نماز	۱۷۳
۱۵۵	نماز، روزو، زڪوات ۽ حج بابت نڪتن ۽ رمزن جو بيان	۱۷۴
۱۵۶	ڪتاب بيان العارفين جو هڪ حوالو ته هن عالم ۾ جيڪي ڏسڻ ۾ اچي پيو سو محض عدم آهي	۱۷۶
۱۵۷	فرمايائون ته عالم ملڪ ۽ ملڪوت، عالم اجساد ۽ ارواح بلڪ جيڪا موجودات ۽ مڪنومات انهن سڀني عالمن جو هڪڙو نالو آهي، هڪڙو جسم، هڪڙي صورت ۽ حقيقت آهي	۱۷۶
۱۵۸	اهو ڪعبو حضرت "خليل" جو ٺاهيل آهي ۽ هي دل وارو ڪعبو حضرت "جليل" پنهنجي هٿ سان ٺاهي منجهس پنهنجو روح ڦوڪيو آهي	۱۷۸
۱۵۹	بي ادبي خود عين بدنصبي آهي. طريقت ۾ پهريون شرط ادب آهي	۱۷۹
۱۶۰	مخدوم صابر ولهري قدس سره جي ادب بابت تشريح	۱۸۰
۱۶۱	سلطان فقير جو بيان ڪيل هڪ واقعو	۱۸۲
۱۶۲	لاڙ جي سفر ۾ حضرت پير سائين رضي الله عنه جن هڪ پيرو روپاه (ماڙي) جي پرڳڻي ۾ ننڍي فقير مري (باني نندو شهر ضلع بدين) جي دعوت تي تشریف فرما ٿيا	۱۸۲
۱۶۳	اهل ظاهر جون عبادتون، رياضتون ۽ اعمال صالح	۱۸۳
۱۶۴	عارف بالله شيخ طيب قدس الله سره مشاهدي واري درياءَ ۾ مستغرق هو	۱۸۳
۱۶۵	سلطان الوقت شيخ طيب قدس الله سره جا آباءَ و اجداد فقيري جي لباس ۾ سينگاريل هئا	۱۸۴

صفحہ	عنوان	نمبر
۱۸۵	اچوڪن ڏينهن ۾ منهنجن مسڪين مريدن جو الائجي ڪهڙو حال آهي.	۱۶۶
۱۸۵	سيد محمد شاه جي پاڪدامن معصوم بي بي حوا جو بيان ڪيل ڪوڪرن جي ڳوٺ جو هڪ واقعو	۱۶۷
۱۸۵	سفر ڪرڻ جا مقصد	۱۶۸
۱۸۶	حضرت خواجه نظام الدين والحق قدس سره جو واقعو - سواءِ ڪنهن پيچا ڳاڇا جي سڀ ڪنهن سان بيعت ڪر - حوالو ڪتاب سير الاولياءِ ۽ ڪتاب حسرت نامو	۱۶۹
۱۸۹	ڪتاب جامع العلوم ۾ بيان ٿيل هڪ واقعو	۱۷۰
۱۸۹	خليفو ميان سلطان عليه الرحمه جي طرفان حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعاليٰ عنه کي هڪ عرض	۱۷۱
۱۹۰	ڪتاب فوائد الفوائد ۾ آهي ته سالڪ هڪ راهه گيسر (واتهڙو) آهي	۱۷۲
۱۹۱	ماءُ ۽ پيءُ جا حق	۱۷۳
۱۹۱	ڪنهن ماڻهو تي مصيبت جي ذلت واقع ٿي ته پوءِ ان کي ڇا ڪرڻ گهرجي	۱۷۴
۱۹۲	الله تعاليٰ جي وٺين مان ڪي اهڙا فرد آهن جن کي ازل کان ابد تائين ائين ٿو ڏسڻ ۾ اچي جيئن هٿ جي تري تي ڪا شيءِ ڏسجي	۱۷۵
۱۹۳	هجري سنه هزار کان اڳ ظاهر جو حڪم باطن تي غالب هو ۽ باطن ظاهر جو تابع هو	۱۷۶
۱۹۴	طريقت جي طالبن لاءِ شريعت جي متابعت ضروري آهي	۱۷۷
۱۹۵	نفي ۽ اثبات واري شغل جي تمام گهڻي اهميت ۽ فضيلت آهي	۱۷۸
۱۹۵	الله تعاليٰ جو فرمان حضرت موسيٰ عليه السلام جي نام	۱۷۹
۱۹۸	مرشد ڪامل سان اتحاد ۽ رابطو رکڻ ضروري آهي	۱۸۰
۱۹۸	وحدت الوجود ۽ وحدت الشهود	۱۸۱
۱۹۹	انسان جي وجود اندر نفس، قلب، روح ۽ دل اصل ۾ جدا آهن يا انهن سڀني جو وجود ساڳيو آهي. حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره جي تشريح	۱۸۲
۲۰۰	اهل الله جو احترام لازمي آهي	۱۸۳
۲۰۰	ماڻهن کان پنهنجو منهن لڪائڻ	۱۸۴

نمبر	عنوان	صفحو
۱۸۵	عارف بالله شيخ محكم الدين سيلاتي قدس سره جن جي ادب جي حد	۲۰۱
۱۸۶	مون کي مولوي نه چئجو: مولوي فخر الدين رحمه الله عليه	۲۰۱
۱۸۷	چوٽڪارو تڏهن حاصل ٿيندو جڏهن پنهنجي وجود ۾ خوديءَ جو هڪ ذره نه رهندو	۲۰۲
۱۸۸	عارف بالله شاه عنايت صوفي قدس سره جي شهادت جو واقعو	۲۰۳
۱۸۹	حضور انور صلي الله عليه وسلم جن جو معراج	۲۰۳
۱۹۰	ماڻهو مسڪين انهيءَ کي ٿا چون جنهن وٽ دنياوي اسبابن مان ڪجهه نه هجي	۲۰۴
۱۹۱	اڌ رات جي وقت ڪوري جي گهر کي باهه لڳي: ٻچي فقير هنگوري جو بيان	۲۰۴
۱۹۲	نواب ولي محمد جي پٽ احمد خان جو بيان ڪيل هڪ واقعو	۲۰۴
۱۹۳	ڪتاب جواهر سمني جو هڪ مثال	۲۰۵
۱۹۴	اي منهنجا رب! تون پاڪ آهين- زمين وارا ويچارا توکي عرش ۾ پيا ڳولن ۽ آسمان وارا توکي زمين ۾ پيا ڳولين	۲۰۵
۱۹۵	حضرت ابراهيم عليه السلام کي نمرود طرفان آڙاه ۾ اچڻ وارو واقعو	۲۰۶
۱۹۶	ڪتاب سفينه الاولياءَ ۾ بيان ڪيل شيخ عثمان هاروني قدس سره جو هڪ واقعو	۲۰۷
۱۹۷	هن جهان ۾ صاحب عرفان قدر جي راز مثل مخفي آهن	۲۰۷
۱۹۸	مريد کي لازم بلڪه فرض آهي ته هو پنهنجي مرشد جو ادب ڪري ۽ سندس ظاهر واري صورت توڙي باطن اندر پورو ڌيان ڏي	۲۰۸
۱۹۹	طريقت وارو مرشد صيقل جي مثال آهي ۽ مريد ڪت ڇڙهيل تلوار جي برابر آهي	۲۰۹
۲۰۰	حضرت عبدالله احرار جي ملفوظات شريف ۾ لکيل آهي ته طالب کي پنهنجي مقصد ۾ ڪاميابي ۽ نفعو نه ٿيندو، جيستائين نبيسن سڳورن ۽ اوليائن جي طريقي سان محبت نه رکندو	۲۱۰
۲۰۱	الله تعاليٰ سيني وارن جي حال کي ڄاڻي ٿو	۲۱۰

صفحہ	عنوان	نمبر
۲۱۰	ماڻهو کان جيڪڏهن ڪو صغيرو يا ڪبيرو گناهه واقع ٿئي ته ان کي گهرجي ته يڪدم الله تعاليٰ وٽ توبه تائب ٿئي	۲۰۲
۲۱۱	خواجہ عبيدالله احرار قدس سره جي ملفوظات جو هڪ حوالو	۲۰۳
۲۱۲	طالب کي گهرجي ته طلب جي ميدان ۾ گهڙو اهڙو تڪو ڊوڙائي جو هڪ ئي جذب ۽ جولان سان مقصود ۽ مطلوب کي حاصل ڪري	۲۰۴
۲۱۲	مبتدي طالب کي گهرجي ته پنهنجي شيخ جي ڏسيل حڪمن تي استقامت ڪري	۲۰۵
۲۱۳	الله تعاليٰ پنهنجي گنهگار بندين تي اهڙو مهربان آهي جو انهن کي سندن نافرمانين جي ڪري تڙي ڪڍي نٿو ڇڏي	۲۰۶
۲۱۳	جيڪو شخص الله تعاليٰ جي بارگاه ۾ پاڻ کي حقير سمجهي ٿو، الله تعاليٰ ان کي آخرت ۾ عزت وارو ڪري ٿو	۲۰۷
۲۱۳	مريد کي گهرجي ته فراغت ۽ تندرستي کي غنيمت ڄاڻي	۲۰۸
۲۱۵	حضرت خواجہ مجدد الف ثاني قدس سره فرمايو ته جيڪڏهن بي خودي جي هڪ ساعت به هٿ اچي وڃي ته ٻين شغلن کي بلڪل ڇڏي ڏي	۲۰۹
۲۱۵	حضرت خواجہ بهاء الدين نقشبندي قدس سره فرمايو ته جن پنهنجي خودي کي فنا ڪيو تن کي دوست جي ڳولڻ جي ڪا گهرج ڪونهي	۲۱۰
۲۱۶	دل ۾ غير شرعي ڪم ڪرڻ جو خيال اچڻ	۲۱۱
۲۱۶	دنيا جي ڪمن ۾ پنهنجي تدبير ڇڏي الله تعاليٰ جي سپرد ڪرڻ	۲۱۲
۲۱۶	ديسي ۽ پرديسي، مسافر ۽ واٽهڙو، مومن کي ڪپي ته پنهنجي جاوداني وطن ڏانهن وڃڻ لاءِ منتظر رهي	۲۱۳
۲۱۷	جنهن شخص جي دنيا آباد آهي ۽ موت کي پسند نٿو ڪري ته اهڙي شخص جي آخرت ۾ ويراني ۽ بربادي آهي	۲۱۴
۲۱۸	بهشت ۽ دوزخ	۲۱۵
۲۱۸	ڪهڙي به عبادت يا عمل جيڪي حق تعاليٰ جي عشق ۽ محبت کان خالي آهن ته اهو عمل ۽ عبادت سڀ باطل آهي	۲۱۶
۲۱۹	جنهن جاءِ تي گل آهن ته اتي ڪنڊا به آهن، جنهن هنڌ	۲۱۷

صفحہ	عنوان	نمبر
۲۱۹	تي درشهور آهن ته اتي واڳون ۽ مردم خوار به آهن حقيقي ۽ مجازي عاشق	۲۱۸
۲۲۰	مبتدي مرید کي گهرجي ته پنهنجي مرشد سان رابطو اهڙو رکي جو ان کان سواءِ ٻي ڪا شيءِ نه ڏسي	۲۱۹
۲۲۱	صبر جا ٽي قسم آهن	۲۲۰
۲۲۲	جهڙي طرح الله جا ملائڪ آدم جي اولاد تي موڪل ٿيل آهن، اهڙي طرح سان نفس ۽ شيطان پڻ ماڻهو جي اندر گڏ آهن تن کان ڊپ ڪرڻ گهرجي	۲۲۱
۲۲۲	نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن هميشه گهر جو سب ڪر پنهنجي هٿن سان ڪندا هئا ۽ هميشه پاڻ کي ڪم ۾ مشغول رکندا هئا	۲۲۲
۲۲۳	طالب کي ڪپي ته نفس ۽ شيطان جيڪي ٻئي دين جا دشمن آهن انهن کان پري پڇي ۽ سندن فريب کان پاڻ کي محفوظ رکي	۲۲۳
۲۲۳	طالب کي ڪپي ته ڪنهن اهل دل ڏانهن وڃي ته جيئن ان جي برڪت واري صحبت مان ايمان جي موڙي هٿ اچي	۲۲۴
۲۲۴	ڪامل اهو آهي جنهن پاڻ کي "تخلقوا باخلاق الله" جي سهڻن خلقن ۽ مڃارين فعلن سان سينگارو	۲۲۵
۲۲۴	جڏهن سالڪ جي دل واري فرحي تان نفساني ۽ شيطاني گندگيون متنجي صاف ٿين ٿيون ته پوءِ اهڙي دل حق تعاليٰ جي نور حاصل ڪرڻ جي لائق ٿئي ٿي	۲۲۶
۲۲۴	طالب کي ڪپي ته پنهنجي هٿ ۽ زبان کان ماڻهن کي خوش رکي، ڇاڪاڻ ته اصل ۾ اهي سڀ هڪ وجود مان خلقيل آهن	۲۲۷
۲۲۴	امر معروف ۽ نهی منکر يعني چڱن ڪمن جو امر ڪرڻ ۽ نهی عن منکر کان جهلڻ ان شخص کي سونهي ٿو جيڪو پنهنجي نفس جي غرض کان ڇٽل هجي	۲۲۸
۲۲۵	مسلمان اهو آهي جنهن جي هٿ ۽ زبان کان ٻيو مسلمان سلامت ۽ امن ۾ هجي	۲۲۹
۲۲۵	طلب وارو طالب اڏامندڙ پکي جي مثال آهي جيڪو پيڇري جي قيد کان آزاد ٿي داڻي جي ڳولا ۾ ڊوڙي ٿو	۲۳۰
۲۲۵	طالب کي گهرجي ته جيڪو ڪم شروع ڪري ان ۾ نيت سني رکي	۲۳۱

صفحہ	عنوان	نمبر
۲۲۶	جيڪڏهن ڪو شخص تهجد جي نماز پڙهي ۽ ان تي فخر ڪري ته ان شخص لاءِ هي بهتر آهي ته اهو ستو ڀيو هجي ها	۲۳۲
۲۲۶	فقير کي ڪپي ته پنهنجي عمل تي نظر رکي جيئن شيطان ان کي ورغلائي نه سگهي - هڪ جاهل فقير ۽ هڪ عالم جي دوستيءَ جو نقل	۲۳۳
۲۲۷	الله تعاليٰ جا خاص ٻانهن شيطان جي مڪر ۽ غريب کان واقف آهن تنهن ڪري ملعون شيطان جو انهن تي ڪنهن به قسم جو زور نٿو هلي	۲۳۴
۲۲۷	بندگي ٻن قسمن جي آهي	۲۳۵
۲۲۸	انسان جا ٽي مظهر آهن هڪڙو اسر ٻيو جسور ٽيون روح	۲۳۶
۲۲۹	فقيرن جا چار قسم آهن: هڪڙو منتهي ٻيو قابل قريب ٽيون قابل بعيد چوٿون غير قابل	۲۳۷
۲۲۹	فقير پنهنجن خصلتن کان خالي نه آهن	۲۳۸
۲۳۰	حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جي عادت ۽ عبادتن کان واقفيت	۲۳۹
۲۳۰	سماع مبتدي طالب کي لذت ۽ حرڪت پيدا ڪري ٿو	۲۴۰
۲۳۱	طالب کي ڪپي ته پنهنجي ظاهر ۽ باطن کي پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي پيروي سان سينگاري ۽ پنهنجي دل جو توجه ۽ رابطو پنهنجي مرشد سان پورو پورو رکي	۲۴۱
۲۳۱	روح لطيف آهي، جسور جي گندگين جي صحبت سان ميرو ٿي ٿو وڃي پر جيڪڏهن روح کي طاقت ٿي ۽ جسور تي غالب ٿيو ته جسور جي ڪثافت لطافت ۾ تبديل ٿي ويندي	۲۴۲
۲۳۲	طالب کي ڪپي ته پنهنجي قلب اندر پنهنجي مرشد جي صورت پچائي، جيئن کيس سندس قلب اندر مرشد جي صورت نظر اچي	۲۴۳
۲۳۲	الله تعاليٰ جا سڀ نبي ۽ اولياءَ جيڪي ماڻهن جي باطني بيمارين جا طبيب آهن، انهن نفساني خواهشن، مال ۽ جاه کان منع فرمائي آهي، پر جيڪڏهن اسين سندن حڪم تي هلنداسين ته پوءِ ائين سمجهبو ته هنن جي حڪم تي اسان عمل ڪونه ڪيو	۲۴۴
۲۳۳	الله تعاليٰ جي طالبن وٽ هي دنيا هڪ دم جي مثال آهي، ڇاڪاڻ جو اهي پنهنجي دل دنيا سان نٿا ڳنڍين	۲۴۵

نمبر	عنوان	صفحو
۲۴۶	خضر عليه السلام جي ملاقات مان ڇا ورندي خضر ته آئون آهيان منهنجي صحبت جي شامت ڪري اڄوڪو ڏينهن قرآن شريف جي ثواب کان محروم رهيو آهين	۲۳۳
۲۴۷	اي دوست تون حق سبحانه و تعاليٰ جي غير کان گهڻي نفرت رک ۽ الله تعاليٰ جي يادگيري ۾ پاڻ کي محو ۽ مشغول رک	۲۳۴
۲۴۸	سالڪ کي گهرجي ته سڄو وقت الله تعاليٰ جي ذڪر ۽ فڪر ۾ مشغول رهي	۲۳۴
۲۴۹	حضرت شيخ جنيد بغدادي قدس سره ۽ حضرت شيخ فضيل بن عياض جو هڪ نقل	۲۳۵
۲۵۰	اوهان کي جنهن وقت حق تعاليٰ جو حضور حاصل ٿئي ته ان وقت هن ٻانهي کي ياد ڪندا - هڪ سائل جو عرض	۲۳۵
۲۵۱	هن فقير کي پڻ الله تعاليٰ پنهنجي ڪرم سان گهڻن ولين ۽ مرتبن ۽ مقامن جي معلومات بخشي آهي	۲۳۶
۲۵۲	زال جي حقوق جي باري ۾	۲۳۶
۲۵۳	حضرت شيخ نجر الدين ڪبري ۽ شيخ شهاب الدين قدس سره جو هڪ نقل	۲۳۶
۲۵۴	حضرت شاهه عبدالڪريم بلڙي واري جي ملفوظات ۾ بيان ٿيل هڪ نقل	۲۳۷
۲۵۵	حلال جي ڪمائي	۲۳۸
۲۵۶	جيڪو شخص دل جي عجز ۽ نياز سان الله تعاليٰ جي بارگاه ۾ سوال ڪندو ته الله تعاليٰ ان جي سوال کي رد نه ڪندو	۲۳۹
۲۵۷	فقير کي ڪهڙي ته پاڻ ۾ رازي جهڙي روش پيدا ڪري	۲۴۰
۲۵۸	ٻانهي وٺي جنڊ تي سائين سڏ ڪيوس	۲۴۰
۲۵۹	ڪنهن ماڻهو کي بنا ڪنهن طمع جي ڪنهن کان ڪا شيءِ ملي ته نه موتائجي پر قبول ڪجي	۲۴۱
۲۶۰	رزق ملڻ لاءِ دروازا	۲۴۱
۲۶۱	ڪو بزرگ صاحب ڪماليت آئين به چوندو هو ته الله تعاليٰ پنهنجن نيڪ ٻانهن کي حرام کائڻ کان پنهنجي پناهه ۾ ٿو رکي	۲۴۲
۲۶۲	حضرت خواجه بهاء الدين زڪريا ملتاني قدس سره جن جواب ڏنو ته جيڪڏهن مون کان پڇا ٿي ته اسان لاءِ ڪهڙي سوکڙي آندي اٿي ته آئون عرض ڪندس ته مون وٽ اهڙي شيءِ نه	۲۴۴

صفحہ	عنوان	نمبر
	آهي جيڪا تنهنجي بارگاہ ۾ آڻڻ جي لائق هجي، مگر مراد ۽ ارادو	
۲۴۴	فقير کي گهرجي ته هڪڙي لباس ڍڪڻ ۾ پاڻ کي ٻڌل نه رکي پر الله تعاليٰ جي طرفان جيڪو لباس ملي سو پائي	۲۶۳
۲۴۵	فقير کي گهرجي ته پنهنجي ضرورت مطابق پنهنجو لباس رکي	۲۶۴
۲۴۵	حضرت موسيٰ عليه السلام جو الله تعاليٰ سان هر ڪلامي جو هڪ واقعو	۲۶۵
۲۴۶	عاشقن جي قوت عشق آهي	۲۶۶
۲۴۷	عالي همت طالب کي گهرجي محبوب حقيقي کان سواءِ ٻي جيڪا شيءِ ڏسڻ ۾ اچي تنهن کي حرام ڄاڻي	۲۶۷
۲۴۷	امير المؤمنين حضرت امام حسين رضي الله تعاليٰ عنه - هڪ واقعو	۲۶۸
۲۴۷	اي پڻ وڏي حاج جي مجلسي ٽئين محبوب مين	۲۶۹
۲۴۸	طالب کي گهرجي ته پاڻ کان ٻين سڀني انسانن کي بهتر ۽ نيڪ سمجهي	۲۷۰
۲۴۹	هڪ بزرگ جو واقعو	۲۷۱
۲۵۰	جيڪا شيءِ طالب جي دل قبول نه ڪري ۽ پاڻ نه کائي اها شيءِ ٻين کي به نه ڪارائي	۲۷۲
۲۵۰	بخيل، ڪنجوس ۽ سخي	۲۷۳
۲۵۰	اوهان جي ملڪيت وارو مال اهو آهي جيڪو اوهين پنهنجي حياتي ۾ الله تعاليٰ جي راه ۾ خرچ ڪريو ٿا	۲۷۴
۲۵۱	طالب جي سخا هي آهي ته هو الله تعاليٰ جي واٽ ۾ پاڻ کي مصروف رکي يعني پنهنجي هن موهوم هستي کي فنا ڪري ته ان جي عيوض ٻيو وجود عطا ٿئي	۲۷۵
۲۵۲	فنا ۽ بقاء کان پوءِ سالڪ کي مڪمل ڪرڻ جي نعمت ٿا بخشين ان وقت سندس توبه ۽ تصرف ذات احديت ڏانهن هوندو آهي	۲۷۶
۲۵۲	طالب کي گهرجي ته حق سبحانه و تعاليٰ جي عشق ۾ دن ۽ ڪٽيءَ جي پٽ کان گهٽ نه ڪري، جيتوڻيڪ اهي مجازي عاشق هئا	۲۷۷
۲۵۵	جڏهن موهوم هستيءَ وارو حجاب ڪڍي ويو ۽ پاڻ پاڻ جو	۲۷۸

صفحہ	عنوان	نمبر
۲۵۵	گمان لہي ويو ته پوءِ هڪ وجود باقي رهندو جنهن وقت هن فقير کي فنا في الشيخ غلبو آندو ته حضرت پير سائين رضي الله عنه پنهنجو رحر ۽ شفقت فرمائي هن بيت سان خطاب ڪندا هئا تومن شدي من تو شدي، من تن شدمر تو جان شدي	۲۷۹
۲۵۶	جيسٽائين هن دنيا ۾ الله چوڻ وارو هڪ به انسان هوندو تيسٽائين قيامت نه ايندي، يعني جيسٽائين الله چوڻ وارا سڀ فاني نه ٿيندا تيسٽائين قيامت نه ٿيندي	۲۸۰
۲۵۷	ناسوت، ملڪوت، جبروت ۽ لاهوت ڪنهن کي ٿا چون	۲۸۱
۲۵۹	فوق الفوق ۽ حقيقت الحقائق	۲۸۲
۲۵۹	ڪن اوليائن جو هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته حقيقت الحقائق حق مطلق آهي.	۲۸۳
۲۶۰	ڪمال وارن صاحبن جو تبديل پڻ حق سبحانه و تعاليٰ جي قدرت واري آرسي جو مثال سمجهڻ گهرجي	۲۸۴
۲۶۱	سڀني نبين سڳورن جي ڪلمن کان پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جو ڪلمو لا اله الا الله محمد رسول الله افضل آهي	۲۸۵
۲۶۳	حق سبحانه و تعاليٰ جو حضور دل جي مشغولي سان حاصل ٿئي ٿو، ۽ نه زبان سان يا ڪاٺ واري تسبيح سان - تسبيح اها آهي جو ساري موجودات جي آواز کي الله تعاليٰ جو ذڪر تصور ڪري.	۲۸۶
	من نمي گويمر انا الحق يار ميگويد بگو، چون نگويمر چون مرا دلدار ميگويد بگو.	

* مقدمو *

۱- ننڍپڻ ۽ طريقه شريف ۾ داخل ٿيڻ:

حضرت سلطان المشائخ، قطب العارفين، سيد الزاهدين، فخر العاشقين، برهان الشريعت، سلطان الطريقت، غواص دريائي شهوديت، دانائي اسرار ربوبيت، واقف فناء وبقاء مرشدنا ومولانا حضرت پير دستگير مستغرق بحر شهود مرشد پير حضرت خليفه محمود ادام الله تعاليٰ برڪاته علينا سنه ۱۱۸۹ هجري ۾ پنهنجي ڳوٺ (قريه گهنور) ڪريو گهنور ۾ پيدا ٿيا. جيڪو ماتليءَ شهر کان اٽڪل ۲۵ ميل ڏکڻ طرف آهي. سندن والد بزرگوار رئيس گهنور خان ذات جا نظاماڻي بلوچ هئا ۽ نظاماڻين جي مبارڪاڻي شاخ سان سندن تعلق هو.

حضرت مرشد سائين خليفو محمود ادام الله برڪاته ملفوظات شريف ۾ پنهنجي ننڍپڻ جي حياتي ۽ ننڍي هوندي کان وٺي فقيريءَ سان دلچسپي جي باري ۾ جيڪي لکيو آهي، انهيءَ جو مختصر خاڪو هن ريت آهي: پاڻ فرمائين ٿا: ”جنهن وقت اسان جي ڀاءُ ميان زنگي جيڪو چڱين عادتن سان سينگاريل هو، تنهن جڏهن ”كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ“ جي واعدي مطابق وفات ڪئي، تڏهن اسان جو والد رحمه الله عليه غمگين ٿي مخدوم ميان اسماعيل عليه الرحمه ڪڏي واري وٽ ويا. مخدوم صاحب نظر شفقت فرمائي دعا ڪئي ته توکي الله جل جلاله ان جي عيوض چڱو پٽ ڏيندو، انهيءَ مخدوم جي دعا قبول هوندي هئي. هيءُ فقير (حضرت محمود فقير ادام الله برڪاته) ٿورن ڏينهن کان پوءِ پيدا ٿيو. سيد مثن شاهه عليه الرحمه، الله تعاليٰ جو صالح ٻانهو هو، تنهن هن فقير جو نالو محمود رحمه الله عليه رکيو، جيتوڻيڪ ٻين ڀائرن جا نالا بلوچي هئا. اهو سيد صاحب

لوئي واري بزرگن کان قادري طريقه ۾ داخل هو. خليفه محمود فقير قدس سره جا ڪل پنج پيءَ پيا هئا پاڻ ڇهون پيءَ هو. (۱) زنگي خان (۲) حضرت خليفه محمود عليه الرحمه (۳) چاڪر خان (۴) گهرام خان (۵) تالھو خان (۶) عمر خان جيڪو مياڻي جي جنگ ۾ شهيد ٿيو.

وڌيڪ فرمائين ٿا ته ننڍي هوندي استاد صاحب ميان عبدالڪريم لڪڙي واري وٽ پڙهندو هئس. ياد نه آهي ته ان وقت حرفن تي ٿي پڙهيم يا فرحي تي. انهن ڏينهن ۾ هڪ سيد پنجاب کان آيو هو استاد صاحب سان گفتگو ڪرڻ لڳو، اسان کي سندس ڏسڻ سان البت دل جي رغبت سندس طرف ٿي، تنهن کان پوءِ جيڪڏهن ڪي به ٻه شخص فقير جي جماعت مان گڏ ڳالهين ڪندي پاڻ ۾ ڏنر ٿي ته ان وقت جيڪڏهن راند ۾ مشغول هئس ته به دل بي قرار ٿي وڃي ٿي پئي راند کي ڇڏي اچيو سندن صحبت ڪيم.

ان وقت فقير حافظ نمرود رحمه الله عليه جيڪو نقشبندي طريقي ۾ هو تنهن سان گهڻي محبت ڪيم ۽ ان جي فقيرائي ڳالهين ۾ دلچسپي ورتي. اهو فقير رات جو گهڻو جاڳندو هو. اڪثر مراقبي ۾ هوندو هو. ڪڏهن به ان کي ستل نه ڏنر.

انهيءَ زماني ۾ مخدوم ابراهيم نقشبندي عليه الرحمه ننڍي هڪ هندو زال جي معاملي ۾ اسان جي ڳوٺ ۾ آيو هو. انهيءَ زال کي هڪ جاءِ کان ٻئي جاءِ ڏي ٿي لڪائون. اسان جو والد انهيءَ ڳالهه جي تحقيقات ڪري رهيو هو، اسان مخدوم صاحب کي اچيو پڙايو ٿي، هينئر اها زال فلاڻي جاءِ ۾ آهي. انهيءَ ڳالهه کان مخدوم صاحب هن فقير تي گهڻو راضي ٿيو. اسان جي والد صاحب رحمه الله عليه، اسلام جي رعايت رکي اها زال مخدوم صاحب کي ڏنائين، جا مسلمان ڪري وري موٽي ويا. مخدوم صاحب حضرت خواجه صفي الله قدس سره جو خليفو هو.

بلوغت کان پوءِ طالب فقير هاليپوٽو جيڪو خواجه محڪم

الدين سيلاتي رحمۃ الله عليه جو مرید هو، وجد ۽ حال تمام گهڻو هئس ان سان صحبت رکي سون فقير پاڻ تارڪ الدنيا ۾ لاطمع هو. ان بزرگ جي صحبت کان طلب ۽ شوق گهڻو ٿيو. ان زماني ۾ عالم رباني ميان خيرالله ساڪن تلهار جيڪو پڻ خواجه محڪم الدين سيلاتي جي مریدن مان هو، انهيءَ سان محبت ڪئي سون. تنهن کان پوءِ ميان احمد ٿيو جنهن جو لقب ڪٿائي هو، پهرين نقشبندي طريقي ۾ ان کان داخل ٿياسين. اهو بزرگ مخدوم ابراهيم نٿوي عليه الرحمۃ جو مرید ۽ خليفو هو. هن بزرگ جي توجه سان البت قلب کي تحرڪ ٿيو پر استقامت ۽ گرفتاري نسبت جي پوري نه ٿي.

۲- سلسله قادريءَ ۾ داخل ٿيڻ ۽ تربيت:

انهيءَ کان پوءِ اتفاق صحبت جو فقير صالح راهوڪڙي سان ٿيو جو اهو فقير ميان عثمان جوڻيجي جو صحبتي هو، جنهن کي الله جل جلاله جي طلب ۽ شوق گهڻو هو. ان فقير جي صحبت جي تاثير مان اسان کي بي آرامي ۽ شوق طلب جو گهڻو ٿيو هو ۽ انهن ڏينهن ۾ منهنجي دل مجازي عشق ۾ گرفتار ٿي. ڪيترا سال اهو حال هو. انهيءَ کان پوءِ صحبت فقير ميان عثمان جوڻيجي ساڪن ڳوٺ سيراڻين جي سان ڪيم، اهو طالب علم بزرگن ڪاٺ پانپڻ جو هو ۽ مرید شاهه عبدالڪريم عليه الرحمۃ جو هو ۽ حضرت مرشد صاحب رضي الله تعاليٰ کان توجه ورتي هئائين. اوڏانهن سڄو ارادو تمام گهڻو هئس. انهيءَ فقير سان اسان جي محبت تمام گهڻي ٿي جو اٽڪل ست اٺ سال هن سان گڏ رهيا هئاسون. هن جي توجه سان ”سلطان الاذڪار“ سڄي بدن ۾ جاري ٿيو، پر اسان جو ارادو حضرت مرشد صاحب رضي الله تعاليٰ عنه جي پريٽ ايتري قدر هو جو پنهنجي دل ۾ چاتم ته حضرت مرشد صاحب ولایت ۾ اڪمل آهن ۽ دل ۾ سندن دیدار جي گهڻي آرزو هئي. تان جو اتفاق سان حضرت مرشد صاحب

رضي الله تعالى عنه مڪان لڪڙيءَ ۾ مخدوم ميان غلام محمد جي دعوت تي آيا، جو سندن ڪامل مريد ۽ عالم هو. سيد جمال شاهه ولد سيد مير شاهه جو اسان جي ڳوٺ جو ساڪن هو، اصل کان سندن مريد هو. اسان کي اطلاع ڪيائون، آئون ۽ اسان جو ننڍو ڀاءُ عمر خان ۽ اسان جو ڀائي جو ميان محمد علي ۽ سيد جمال شاهه چارئي زيارت جو ارادو ڪري هلياسون، رات جو گهڻي دير کان پوءِ پهتاسون. خلق جو هجور تمام گهڻو هو، ان وقت ملاقات حاصل نه ٿي سگهي. سيد ميان فتح محمد علي پور وارو جو اسان جو واقف ۽ حضرت مرشد صاحب رضي الله تعالى عنه جو سچو مريد هو. اسان وٽ اچي سندن تعريف ۽ تصرف ڪرامتون بيان ڪرڻ لڳو ۽ واعظ ۽ نصيحتون ڪيائين انهيءَ لاءِ ته هي طريقي مبارڪ ۾ داخل ٿين. جڏهن سيد صاحب اتي ويو ته اسان پاڻ ۾ گفتگو ڪئي ته سيد صاحب سمجهي ٿو ته هي چوڪرا آهن تن کي فريب سان طريقي ۾ داخل ڪرائيندس. اسين اهل دنيا جا آهيون. اسان طريقت ڇا لڳي؟ خاص زيارت دعا لاءِ آيا آهيون. زيارت ڪري موٽي وينداسون.

آخر سحر جو آئون اڪيلو قدمبوسيءَ لاءِ ويس پر ثابت فقير جو هميشه سندن خدمت ۾ هوندو هو، تنهن مون کي قدمبوسيءَ کان منع ڪئي ۽ چيائين ته هينئر حضرت جن وظيفن ۾ مشغول آهن. اشراق جي نفلن کان پوءِ اچي ملاقات ڪج. پوءِ فجر جي نماز سندن پٺيان پڙهي سون. اشراق کان پوءِ قدمبوسيءَ جو ارادو ڪيوسون پر خلق جي انبوهه کان حاصل نه ٿي. ان وقت مون ڏٺو ته فقير ميان عثمان جوڻيجو قدس الله سره فقيرن وچان اچي قدمبوسي حاصل ڪئي ۽ توجهه وٺي ٻاهر آيو. فقير سان ملاقات ڪئي سون ته اسان جي مرضي طريقي ۾ داخل ٿين جي نه آهي ۽ اسان جي دوستي توهان سان آهي. هاڻي جيڪا توهان جي مرضي مبارڪ. فقير فرمايو ته اي ڀاءُ! مون کي دنيا جي نفي کان سواءِ يعني ڪپڙن ۽ ماني کانسواءِ ٻيو ڪجهه به توکان حاصل نه

آهي، ري جو پيچ جهلي ڪو درياءَ ۾ گهٽندو ته نه هن ڪنڌي پهچندو ۽ نه هن ڪنڌي. جيڪڏهن توکي الله تعاليٰ جل جلاله جي واٽ پيچي آهي ته هتان وڃي پيچ دير نه ڪر. پوءِ اسين ٽيئي اچي حضور شريف ۾ حاضر ٿياسون. ويهڻ شرط مون عرض ڪيو ته حضرت! دنيا جون بچڙايون، نشا يا حرام سڀ هن گنگهار جي وجود ۾ موجود آهن، پر جيڪڏهن انهن مڙني بچڙاين سان اوهين لائق ڪري ڪرم فرمايو ته ٻانهو حاضر آهي. پوءِ حضرت مرشد صاحب رضي الله عنه تمام گهڻي شفقت ۾ اچي دعا ڪيائون. توجهه ڪري اسان تنهي کي طريقي شريف ۾ داخل ڪيائون. انهيءَ وقت پاڻ اشراق جا نفل پڙهيو مسجد ۾ مصلي تي ويٺا هئا ۽ انهيءَ ڏينهن اسان جي عمر ۲۴ سال هئي. انهيءَ وقت توجهه جو اهڙو منهن هو، جو ڪنهن کي به سندن ديدار جي طاقت نه هئي. هزارين ماڻهو مٿي پيرين اگهاڙا ڪي چريا سندن حضور شريف ۾ حاضر هئا هل عشق محبت جو اهڙو هو جو قيامت جو سمان هو. جڏهن لڪڙيءَ کان ٽنڊي غلام حيدر روانا ٿيا ته اسين رخصت وٺي پنهنجي ڳوٺ آياسون. پاڻ فقيرن جون دعوتون پئي قبول ڪيائون. جهڙي طرح ٽنڊي غلام حيدر کان ٽنڊي مير سائينداد ٽالپر، تنهن کان پوءِ سعيدپور، تنهن کانپوءِ رڙهي جي دعوت قبول ڪيائون. فقير ابوطلح سان گڏ جماعت رڙهي ويندي رات واٽ تي اسان جي ڳوٺ رهي پئي هئي. حضرت مرشد صاحب رضي الله تعاليٰ عنه کي نظاماڻين آڀوٽه جي زيارت لاءِ وٺي ويا هئا، پوءِ سيد فتح محمد ڪارين واري زيارت لاءِ نيا هئا ۽ رات اتي رهي پيا هئا. پوءِ اسان سيد ميان جمال شاهه کي حضور شريف ۾ دعوت لاءِ موڪليو ته صبح جو حضرت مرشد سائين کي دعوت ڏيئي اسان جي شهر ۾ وٺي اچو. صبح جو پاڻ آيا ۽ آئون سندن خدمت ۾ سارو ڏينهن پيرين اگهاڙو ٿي ڊوڙيس. اتي نوان مريد پنج سو طريقي ۾ داخل ٿيا. سواريءَ جي وقت جو چڙهڻ جو سعيو هئڻ. اسان کي دل ۾ خيال آيو ته حضرت جن کي اڄ هوندي

جلدي وڃي هڪ چئوڙي شريت جي ٺاهي، حضور شريف ۾ آندو. اهو وقت اهڙو هو جو حضرت جن هٿ لغام ۾ ۽ پير رکاب ۾ وجهيو بيٺا هئا. پوءِ هن فقيرن کان شريت جو هڪ وٺو وٺي پيٽائون ۽ پيٽڻ جي وچ ۾ فيض جي نظر، هن مسڪين تي اهڙي ڪيائون، جو جيڪو مقصود هو اهو هڪ دفعي سان ئي حاصل ٿيو. پوءِ سوار ٿي ڦل راهو جي دعوت تي آيا ۽ اسان کي فرمائون ته اوهين اڳتي هلي اسان کي واٽ ڏيڪاريو. پوءِ اسين ري موڪل گهر جي واٽ ڏيڪارڻ جي خيال سان جلد گهوڙي تي سوار ٿي، جو لنگي چيلهه تي ٻڌڻ لاءِ به هڪڙي خدمتگار کان ورتي سون. پوءِ دل ۾ خيال آيو ته وڃين نماز پڙهي رخصت وٺنداسون. جڏهن وڃين نماز پڙهي سون تڏهن دل ۾ خيال آيو ته سانجهي جي نماز پڙهي تنهن کان پوءِ ڳوٺ ويندس. جڏهن سانجهي جي نماز پڙهي سون تڏهن دل سندن حضور کان چئي نه سگهيس ۽ دل ۾ خيال آيو ته ڦل آشنا آهي حضرت جن رات جو اتي هوندا. رات جو حضور شريف ۾ هوندس. جڏهن رات جو ذڪر جي جماعت ۾ ذڪر ۾ مشغول ٿياسون تڏهن دل جي جوش کان دل ٻڌجڻ جا لفظ ظاهر پئي ٿيا. ان وقت ميان علي بخش تالپر جو صاحب حال هو، اسان جي نالي چيائين ته هي جوان محبت ۾ چڱي طرح گرفتار ٿي ويو آهي. ٻئي ڏينهن صبح جو رڙهي پهتا، تڏهن خليفي ميان علي بخش صاحب جي چوڻ موجب حضرت مرشد صاحب جي صورت مبارڪ جو هڪ ساعت چڱي طرح دل ۾ خيال ڪيو. انهيءَ وقت رابطو حاصل ٿيو. جهڙي طرح ڪنن کي باهه وٺي، هن ظاهري صورت جي بدران صورت موجود حاصل ٿي ۽ حالت ڦري ٻي ٿي پئي ۽ نشي اهڙو غلبو ٿي آندو جو اڪيون اڪين جي ڪولڻ کان سواءِ بلڪل نشي ڪليون ۽ اوچتو دل هڪڙي اهڙي بلا ۾ گرفتار ٿي، جنهن کي اڳي نه ڄاتل ۽ نه ان کان خبر ۽ نه ٻڌل ۽ دل اهڙي طرح بند گرفتار ٿي جو رخصت وٺڻ جو بلڪل خيال نه رهيو، بلڪ مال ۽ عيال جي يادگيري لهي ويئي. انهيءَ

ڏينهن ۾ تي ميل گهوڙي تي چڙهيس پوءِ گهوڙي کي ڇڏي پيادو خدمت شريف ۾ ٿي ڊوڙيس ۽ فتح پور آيا تنهن کان پوءِ ڪورواهه آيا، ان وقت پاڇي جي مثل هميشه حضور شريف ۾ حاضر هوندو هئس. تنهن کان پوءِ ڏيندي شهر ۾ آيا پوءِ اسلام پور ۽ اتان ڪوڪر ۾ آيا. ان وقت وجد جي حالت اهڙي ظاهر ٿي جو جوش وجد جي کان، سندن وجود مبارڪ ڏانهن اشارو ڪريو ظاهر ٿي چير ته اجهو الله، اجهو الله جل جلاله، حضرت مرشد صاحب رضي الله تعاليٰ عنه ڪنڊ ۾ وٺي مون کي فرمايائون ته اهڙيءَ طرح نه چؤ. مون عرض ڪيو ته حضرت اهڙي طرح نه آهي ڇا؟ پاڻ فرمايائون ته جيڪڏهن اهڙي طرح آهي تڏهن به چوڻ نه گهرجي. مون عرض ڪيو ته مون کي چوڻ ۾ اختيار نه آهي. پوءِ پاڻ فرمايائون ته جيڪڏهن توکي اختيار نه آهي ته تنهنجي مرضي.

انهيءَ کان پوءِ ملاڪاتيار آيا پوءِ سعيدپور اتان ڳوٺ بهادر خان نظاماڻي جي ۾ آيا. سڀني نظاماڻين منهنجو حال ڏسي تعجب ٿي ڪيو. تنهن کان پوءِ حيدرآباد آيا اتي اسان جو والد صاحب رحمه الله عليه ۽ ڇاچو صاحب سرڪاري نوڪري ۾ هئا. حضرت جن کي اچي عرض ڪيائون ته هن چوڪر کي شادي ڪئي ويهه ڏينهن پورا نه ٿيا آهن. عنايت فرمائي رخصت ڏيوس ۽ سمجهايو ته اسان سان گڏجي واپس ڳوٺ هلي. مون عرض ڪيو ته حضرت جيڪڏهن سڀئي طريقي شريف ۾ داخل ٿيندا ته ڳوٺ ويندس ته نه. پوءِ اهي سڀ طريقي شريف ۾ داخل ٿيا اٿون حضرت مرشد پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جي مرضي مطابق حيدرآباد ۾ رهيس. پاڻ روانا ٿيا. پوءِ موٽي پنهنجي شهر آيس. دل کي آرام بلڪل نه هو. سڀني کان تعلق ٽٽي پيو. پوءِ ڏيڍ مهيني گذرڻ بعد والد صاحب اسان کي درگاهه شريف تي وڃڻ جي اجازت ڏني ۽ گهڻو ثمر ڏنائين. ٻه گهوڙا ۽ هڪڙو اٺ پڻ سواريءَ لاءِ ڏنائين. انهيءَ زماني کان وٺي هي سلسلو جاري رهيو. ترقيءَ جون منزلون طي ڪري الله تعاليٰ جي ڪرم سان

پنهنجي عروج کي پهتو ڪيتريون دليون سيراب ٿيون ۽ قيامت تائين ٿينديون رهنديون. آمين

۳- تصنيفات:

حضرت خليفه محمود فقير قدس الله سره پنهنجي تصنيف اوراد المحموديه (محبوبيه المحموديه) ۾ هڪ هنڌ لکي ٿو ته اهي (حضرت پير محمد راشد رضي الله تعالى عنه) هن فقير (حضرت خليفه محمود عليه الرحمه) جا مرشد آهن هن حضرت (پير علي گوهر عليه الرحمه) آدامر الله ابقائه علينا وامتعا الله من كان فيوضاته جو بزرگوار ڏاڏو ٿي. ان جناب مبارڪ جي ذات شريفين خلق جي لاءِ نافع مریدن لاءِ رحمت آهي، ان جي مرضي ٿي ته جهان جي فائدي جي خاطر حضرت مرشد رضي الله تعالى عنه جي طريقي سلوڪ جا شغل جيڪي مجمل آهن جن جي توضيح ۽ تشريح نه ٿيل آهي شروع کان ئي هن احقر (حضرت خليفه محمود عليه الرحمه) جي ذهن ۾ آهن. انهن کي قلم تفصيل سان بيان ڪري چو ته پوشيده ڪلام کي سرسته ظاهر ڪرڻ سان ڪامل ذوق ۽ نفعو پيدا ٿئي ٿو ۽ اهو الله تبارڪ و تعاليٰ جي طالبن لاءِ سرمايو ٿيندو. جيتوڻيڪ هن فقير پنهنجي قلت علوم ۽ قصور فهم جي سبب عاجزي ظاهر ڪئي، ڇاڪاڻ ته ڪتاب گلستان جي ٻن ٽن حڪايتن کان سواءِ زياده فارسي عربي ڪونه پڙهي اٿم. آخر ان صدر نشين مسند ارشاد هدايت جي رضامنديءَ جي خاطر ان جي واجب الاطاعت حڪم کان انڪار نه ڪري سگهيس. پوءِ بحڪم ”أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى“ جي مقولي جي مطابق هن اعليٰ ڪم جي اطاعت جي لاءِ پنهنجي ڪمزور قوت سان ڪوشاڻ ٿيس. انهيءَ احوال مان معلوم ٿيندو ته حضرت خليفو محمود ادا الله برڪاته صرف چند حڪايتون گلستان جون پڙهيل هو. پر سندس علميت مان معلوم ٿيندو ته پاڻ وڏا عالم هئا کين هر علم تي وڏو دسترس هو. بيشڪ کين

الله تعاليٰ جي طرفان علم لدني عطا ٿيل هو. جيئن سندن لکڻين مان ظاهر آهي. پاڻ هيٺيان ڪتاب لکيائون:

(۱) مجمع الفيوضات: سن ۱۲۴۸ هجري ۾ لکيائون. هي حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره الاقدس جو فارسي زبان ۾ ملفوظات شريف آهي.

(۲) اوراد المحموديه (محبوبيه المحموديه) هي ڪتاب فارسي زبان ۾ سلوڪ جو ڪتاب آهي. هن ڪتاب مان مٿي حوالو ڏنو ويو آهي. هي ڪتاب پير سائين روضي ڌڻي قدس الله سره جي ۱۳۱۲ هجري ۾ ميان حامد بن حسن فارسي زبان مان ابوالحسن جي سنڌيءَ ۾ منظوم ترجمو ڪيو آهي. اهو ڪتاب ڪوٽڙي ۾ مطبع فيض سبحاني ۾ ڇپيو.

(۳) گلشن اولياءَ: هي ڪتاب سن ۱۲۵۸ هجري ۾ فارسي زبان ۾ لکيل آهي ۽ هن ڪتاب ۾ ڪتاب حديقه الاولياءَ کان پوءِ وارن سڀني اوليائن جو ذڪر ۽ تاريخ ڏنل آهي. هي ڪتاب اٽڪل ۱۰۰ صفحن تي مشتمل آهي.

(۴) مڪاتيب: هي خطن جو مجموعو آهي جيڪي حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره جا لکيل آهن. اهي سڀ فارسي زبان ۾ آهن. انهن خطن مان نه صرف روحانيت جا ڳوڙها مسئلا حل ٿين ٿا، مگر اهي ان وقت جي سنڌي تاريخ ۽ جاگرافي تي پڻ ڪافي روشني وجهن ٿا.

(۵) هڪ نظر جو سنڌي رسالو جيڪو پراڻي سنڌيءَ ۾ لکيل آهي. هي ڪتاب قوه العاشقين "شيخ عثمان انصاريءَ جو لکيل آهي ۽ عشقيه شاعري جي فارسي ڪتاب جو ترجمون آهي. انهيءَ جي پڇاڙي ۾ ملحق ٿيل آهي.

(۶) مکتوبات شريف: هي ڪتاب فارسي زبان ۾ خطن

جي مجموعي جي صورت ۾ آهي. هن ۾ حضرت خليفه محمود فقير قدس سره جي دوستن ۽ مريدن طرفان تصوف جي نهايت باريڪ نڪتن جي باري ۾ معلومات جو وڏو ذخيرو موجود آهي انهن خطن جا جواب باثواب جيڪي حضرت خليفه محمود فقير قدس سره ڏنا آهن اهي پڻ سندن رهبري جي لاءِ موجود آهن. هن ڪتاب ۾ تقريباً ۷۶ خط ۽ انهن جا جواب ڏنل آهن. هي ڪتاب ۲۸۸ صفحن تي مشتمل آهي. هن ڪتاب جو ترجمو فارسي زبان مان سنڌي ۾ ٿي رهيو آهي. انشاءِ الله جلد شايع ڪيو ويندو.

(۷) ملفوظات شريف: حضرت خليفه محمود فقير قدس سره جا فارسي زبان ۾ ٻه ملفوظات شريف جا ڪتاب موجود آهن، هي ملفوظات شريف خليفه گل محمد هالائي سانوڻي رحمه الله عليه ”کنوز المعرفت“ جي نالي سان مرتب ڪيو، جنهن جو سنڌي ترجمو حضرت خليفه ميان حاجي غلام حيدر صاحب رحمه الله عليه جي امر جليل القدر سان جناب مولوي حافظ نورمحمد رحمه الله عليه متوطن قريه شريف (ڪڙيو گهنور) توفيق الطالبين جي نالي سان ڪيو ۽ اچر ڏينهن تاريخ ۷ ربيع الاخر سن ۱۳۳۹ هجري ڪتاب محمد بن مخدوم محمد ابراهيم نورنگزادو وٺيل ڪورواھ تعلقه گوني هٿان لکجي تيار ٿيو. انهيءَ سنڌي ترجمي کي هن وقت سن هجري مطابق تقريباً ۸۰ سال گذري چڪا آهن. گهڻين ڪوششن جي باوجود به ملفوظات شريف ڪنوز المعرفت جو اصل فارسي نسخو ڪٿان به دستياب نه ٿي سگهيو آهي. هن ملفوظات شريف جو فقط هي سنڌي ترجمو جيڪو ۸۰ سال اڳ جناب مولوي حافظ نورمحمد رحمه الله عليه ڪيو هو، اهو اسان وٽ موجود آهي.

(۸) ملفوظات شريف سراج العاشقين: هي حضرت خليفه محمود فقير قدس سره جو ٻيو ملفوظات شريف جو ڪتاب خليفه

ميان محمد ملوڪ چانڊيورحمه الله عليه "سراج العاشقين" جي نالي سان سن ۱۲۴۴ هجري ۾ فارسي زبان ۾ مرتب ڪيو. هن ڪتاب ۾ ڪل ۲۸۶ فرمودا آهن. هن ۾ سلسله قادريه نقشبنديه جا شجرا پڻ ڏنل آهن.

۴- محموديه اڪيڊمي ڪٽيو گهنور طرفان شايع ڪيل ڪتاب

(۱) توفيق الطالبين: هي خليفه گل محمد هالاڻي رحمه الله عليه جو مرتب ڪيل ملفوظات شريف "کنوز المعرفت" جو سنڌي ترجمو جيڪو مولوي حافظ نورمحمد پٽي متوطن ڪٽيو گهنور شريف "توفيق الطالبين" جي نالي سان ڪيو هو، اهو ترجمو راقم الحروف وٽ موجود هو، مگر هي ترجمو اڄ کان اٽڪل ۸۰ سال اڳ واري سنڌي زبان ۾ ڪيو ويو هو. انهيءَ ڪري هن ترجمي جي ٻولي ۽ موجوده ٻوليءَ ۾ ڪافي فرق هو ۽ ڪٿي ڪٿي مقصد ئي سمجهه ۾ ڪونه ٿي آيو. انهيءَ ڪري مون اهو ضروري سمجهيو ته ڪم از ڪم جتي مطلب سمجهه ۾ نٿو اچي انهيءَ سنڌي ٻوليءَ کي ڪجهه سنوارڻ گهرجي. انهيءَ ڪم لاءِ مون کي ڪافي محنت ڪرڻي پيئي ۽ تمام گهڻو وقت لڳو. بهرحال ملفوظات شريف توفيق الطالبين جيڪو سنڌي زبان ۾ تصوف جو هڪ بهترين شاهڪار آهي انهيءَ کي محموديه اڪيڊمي طرفان تاريخ ۱۶ جنوري ۱۹۹۳ع ۾ شايع ڪيو ويو، جيڪو اميد ته پڙهندڙن کي پسند آيو هوندو.

(۲) محبوبية المحموديه: هي ڪتاب پير سائين روضي ڌڻي قدس الله سره جي سلسلي قادريه نقشبنديه جي طريقي بابت سلوڪ جو بهترين ڪتاب آهي. حضرت خليفو محمود فقير قدس سره هن ڪتاب جي اصل فارسي مقدمي ۾ فرمائين ٿا "ان جناب مبارڪ (پيرعلي گوهر رحمه الله عليه) جي ذات شريفين خلق جي لاءِ نافع مريدن لاءِ رحمت آهي. ان جي مرضي ٿي ته جهان جي فائدي جي خاطر حضرت مرشد رضي الله تعاليٰ عنه جي طريقي

سلوڪ جا شغل جيڪي مجمل آهن جن جي توضيح ۽ تشريح نه ٿيل آهي ۽ شروع کان ئي هن احقر (حضرت خليفه محمود عليه الرحمه) جي ذهن ۾ آهي. انهن کي قلم تفصيل سان بيان ڪري چوڻ پوڻيدو ڪلام کي سرسته ظاهر ڪرڻ سان ڪامل ذوق ۽ نفعو پيدا ٿئي ٿو هو الله تبارڪ و تعاليٰ جي طالبن لاءِ سرمايو ٿيندو. جيتوڻيڪ هن فقير پنهنجي قلت علوم ۽ قصور فهم جي سبب عاجزي ظاهر ڪئي، ڇاڪاڻ ته ڪتاب گلستان جي پن ٽن ڪهاڻين کان سواءِ زياده فارسي ۽ عربي ڪونه پڙهي اٿم. آخر ان صدر نشين مسند ارشاد هدايت جي رضامنديءَ جي خاطر ان جي واجب اطاعت حڪم کان انڪار نه ڪري سگهيس پوءِ بحڪم ”لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى“ جي مقولي جي مطابق ان ڪم جي اطاعت جي لاءِ پنهنجي ڪمزور قوت سان ڪوشاڻ ٿيس. هي ڪتاب سن ۱۳۱۲ هجري ۾ ميان حامد بن حسن رحمه الله عليه حضرت خليفو حاجي عبدالله بن حضرت خليفو محمود فقير قدس سره جي امر جليل القدر تحت فارسي زبان مان ابوالحسن جي سنڌيءَ ۾ منظوم ترجمو ڪيو. اهو ڪتاب ڪوٽڙيءَ ۾ مطبع فيض سبحاني ۾ ان وقت ڇپيو.

ڪتاب محبوبية المحموديه جو سنڌي ترجمو جيڪو جناب قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمه جن اٽڪل ڏهه ٻارهن سال اڳ ڪري راقم الحروف کي ڏنو هو اهو ڇپائي جي لاءِ موجود هو انهيءَ ڪري محموديه اڪيڊميءَ طرفان تاريخ ۱۶ مئي ۱۹۹۴ع تي هن ڪتاب کي واعدتي مطابق شايع ڪيو ويو. اميد ته هن طريقي سان تعلق رکندڙ حضرات هن ڪتاب مان سٺو فيض حاصل ڪندا.

(۳) سراج العاشقين: حضرت خليفو محمود فقير قدس سره جو ٻيو ملفوظات شريف خليفه ميان محمد ملوڪ چانڊيو رحمه الله عليه ”سراج العاشقين“ جي نالي سان فارسي زبان ۾ سن

۱۲۴۴ هجري ۾ مرتب ڪيو. هن ڪتاب جو سنڌي ترجمو پڻ جناب قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمه جن پنج ڇهه سال اڳ ڪري راقم الحروف کي ڏنو هو. الله تبارڪ و تعاليٰ جي ڪرم سان محموديه اڪيڊمي طرفان هي ٽيون نمبر ڪتاب ”سراج العاشقين“ تاريخ ۱۶ جون ۱۹۹۸ع تي شايع ڪري رهيا آهيون. اميد ته پڙهندڙ حضرات هن ڪتاب مان پڻ بهترين فيض حاصل ڪندا. (آمين)

۵- تعليمات ۽ آخري سفر:

حضرت خليفو محمود قدس سره آخر ڏينهن ۾ فرمائيندا هئا ته اي دوستو! همت ڪريو، اسان جي دل تي گهري ته اوهين طلب اختيار ڪريو نسبت جي محافظت ۾ اهڙي ڪوشش ڪريو جو ان کي پنهنجي ملڪيت ۾ آڻي ڇڏيو، پوءِ جتي ڪٿي هجو، بادشاهه هجو هي صحبت هي گڏجڻ موٽي هٿ نه ايندو، پر افسوس ته ڪنهن جي وٽ ڪانه وڃي آهي.

وڌيڪ فرمائائون ته اسان کي ياد آهي ته ٽي سال لڳولڳ اسان کي ننڊ نه آئي، مگر حقيقت ڪري ٽي راتيون ستس ٿي. اڪيون پورجيون ٿي ويون پر ننڊ بلڪل نه هئي.

حضرت خليفو محمود قدس سره جن جي زندگيءَ جي آخري ڏينهن ۾ سندن طبيعت ناساز رهندي هئي پاڻ فرمائيندا هئا ته طالب کي پهريائين گهرجي ته هستيءَ کان پاڻ کي ڇڏائي نفس کي حڪم هيٺ مطيع و فرمانبردار ڪري، جيئن ته پنهنجي هستيءَ ۽ حرص کان سڄو مري پوي. پوءِ فرمائائون ته موت ڇا آهي رڳو خيال کي بدلائڻ آهي، جو رنگ اصل جو ڇڏي نئون رنگ وٺندو آهي.

حضرت خليفو محمود قدس سره العزيز آخر تاريخ پارهين ماه ربيع الاول سن ۱۲۶۷ هجري سومر جي رات اثر جي وقت (۱۸۵۱ع) ۾ هن دنيا مان ڪوچ ڪيو. ڪن جو رايو آهي ته

حضرت صاحب جن جي وفات جي تاريخ ۹ ربيع الاول آهي پراهو درست نه آهي. عرس شريف جو ختمو، به تاريخ ۱۲ ربيع الاول تي ٿيندو آهي. ڪيترن ئي بزرگن سندن تاريخ وفات ڪڍي آهي. هيٺ ڏنل تاريخ جي باري ۾ چئي نٿو سگهجي ته اها تاريخ ڪنهن چئي آهي مگر گمان غالب آهي ته اها تاريخ شايد خليفه گل محمد هالائي رحمۃ الله عليه چئي هجي. والله اعلم بالصواب

۱- بود غوث زمان شيخ ڪبير،

شاهه مسند نشين ثمر دنلي

۲- قاب قوسين خلعت از حق يافت،

بلڪه تشریف خاص "او ادني"

۴- اسم شان بود حامد و محمود،

رونق افزا مقام محمودا.

۴- چون ز کثرت بسوي وحدت رفت،

گشت بانور متحد يکتا.

۵- گشت دلها کباب از هجرت،

خواست از سينه ناله، واويلا،

۶- سال تاريخ آن "يگانه" رشد،

+ ۱

"محبو بالذات حق" خود گفتا

۱۲۶۷ = ۱۲۶۶

هيءَ تاريخ وفات ميان عبدالقوي قاضي هالائي چئي آهي:

۱- آه از رحلت خليفئه حق،

آنکه محمود شد بهر دوسرا.

۲- از يد مظهر يد الله يافت،

اهتمام خلافت کبرا.

۳- مرشد وقت هادي دوران،

نائب نايب رسول خدا.

۴- زين جهان رفت چون بمخرج صدق،

مدخل صدق يافته ماوا.

۵- گفت سألش دلم بياري "رب"،

۲۰۲

"شد مقامش مقام محمودا."

۱۲۶۷ = ۱۰۶۵

حضرت خليفه محمود قدس الله سره العزيز جن جي وفات حسرت آيات جي باري ۾ سندن هڪ عقيدتمند مريد سيد حافظ پاوا ميان عليہ الرحمہ وينل ڳوٺ موٽارو ملڪ ڪڇ ڀڄ، جيڪو سن ۱۲۸۸ هجري تائين حيات هو ۽ تمام وڏي عمر ۾ وفات ڪيائين. تنهنجي ناهيل هڪ مداحيه طويل نظر انهيءَ سلسلي ۾ هن واقعي جو سچو نقشو اهڙيءَ طرح سان چٽيو آهي، جو مريدن جي دلين تي قيامت تائين انهيءَ جو اثر قائم رهندو. ساڳي وقت تي انهيءَ واقعي جا تفصيل، حقيقت جي ايترا قريب آهن جو شعر جو هڪ بند "کنوز المعرفت" جي خزاني جو هڪ بي بها موتي بنجي پيو آهي ۽ جيڪڏهن غور سان ڏسجي ته هر هڪ بند هڪ تفسير آهي. اهو نظر درگاهه شريف حضرت خليفه محمود قدس سره جو هڪ خدمتگار فقير عبدالرحيم ميمڻ اتان ڪڇ مان ڪڍي آيو هو. هن نظر جا اٽڪل ۴۰ بند آهن مگر گهڻي وقت گذرڻ سبب آخري پنو ڦاٽي پيو آهي. انهيءَ ڪري اسان تائين فقط هي ۳۶ بند پهچي سگهيا آهن. اهو مداحيه نظر هڪ اهڙو جامع تفسير آهي جنهن جي پڙهڻ سان حضرت خليفه محمود قدس سره جي حالات ۽ وقت جو نقشو پڙهندڙ جي ذهن ۾ اڀري ٿو اچي. الله الله! ڇا زمانو هو ۽ ڇا ماڻهو هئا. اهو اکين ڏٺو احوال هن درويش سيد حافظ پاوا ميان نظر قلمبند ڪيو آهي.

مداحيه نظم

(ناهيل حضرت حافظ سيد پاوا ميان عليه الرحمه
وينل ڳوٺ موٽارو ملڪ ڪڇ ڀڄ)

بسم الله الرحمن الرحيم

- ۱- مرشد مري معنوي، غوث الزمان غمخوار هو،
مهتاب ۽ آفتاب کان ساهو سندن اظهار هو.
ساره صفت تنهنجي ڪريان، جو قيوم قادر بي مثل،
جنهن محبوب پيدا ڪيو مصطفيٰ، خالق آهي، ختم الرسل،
ڪامل قرشي ڪارڻي، نرمل ٿيو نوري نسل
پنج چار پرور پير جي، تن سين ڪرئين واحد وصل،
- ۲- دلبر ديانت دلريا هئو داور ڏٺل درگاه ۾،
هادي حمايت حق نما حاضر همه هرگاه ۾،
راحم رياضت رهنما، رهبر رفاقت راه ۾،
مخلص خلاصو خوش نما، خوشحال خوب نگاه ۾،
- ۳- ڪڙيو مبارڪ جاءِ تنهن، ظاهر وڏيري زين سين،
مرشد ملاحت سين پريا، ڪئين ديس دائر دين سين،
ياور يتيمن جو اجهو هو، مهربان هر مسڪين سين،
هر حال ۾ همراه ٿي، غازي رسيو غمگين سين،
- ۴- مرشد ملاحت سين پريا سڀ ملڪ جي ملڪوت جا،
راسخ رسائيا رمز سين، سائل سدا ناسوت جا،
هروقت حامي هو انين سين، جي جزيئون وٺل جبروت جا،
لامع لنگهيا لطف سين، لائق طلب لاهوت جا.
- ۵- شائق شريعت منجهه مٺو، طالب طريقت ترم هو،
همدم حقيقت حال ۾، ماهر معرفت ضم هو،
سڀ سير ٿي سالڪ ڏسيا، جانب بهشتي جم هو،
نوبت نغارو دين جو، هر ويل هر دم هو،

- ۶- پوري متابعت محمد ڪريم ﷺ هئي مرشد مٺي محبوب ڪي،
تلقين سين طالب گڏيا، مهنر رسيا مرغوب ڪي،
گفتار سندين گفتگو هئي، ڪسوٽي به قلوب ڪي،
جهڙو اچيو جنهن تي مڱيو، تنهن دم مليو مطلوب ڪي.
- ۷- پوري متابعت محمد ڪريم ﷺ جي، هئي مرشد منهنجي پير ڪي
عجز داري عاجزي هئي، ويل سڀ ڪنهن وير ڪي،
لارون اکين جي آب جيون، ٿي سڪيون ڪين سڌير ڪي،
خالص خدا جو خوف هو، تان اندر منجهه امير ڪي.
- ۸- پوري متابعت محمد ڪريم ﷺ جي سائين سڄي سردار ڪي،
سا مجلس مٺي مصري شڪر عالم سڪن آڌار ڪي،
هئي هئي! ملي جي هوت مون، دم دم ڏسان ديدار ڪي،
ساريان گهڻو منجهه ساه ٿو، تنهن مجلسي منار ڪي.
- ۹- پوري متابعت محمدي ﷺ، ٿي حاصل وٽان حضور ٿيو،
واقف حقيقت وحدتي، نورون اعليٰ پڻ نور ٿيو،
چوگرد ملڪان ملڪ هو، محبن سندو مذڪور ٿيو،
”حَبَّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ“، دوستن تنهن ڪي دور ڪيو،
- ۱۰- عادت سندين اصلاً هئي، اي ڪامل قطب اقطاب جي،
فتويٰ حديث قرآن تي ڏيندا هئا هر باب جي،
سڀ ڏوندي آهي، طالب سندس ڪلاب جي،
تنهن کان بچو طالب اوهين جا ڪوڙي مثل ڪذاب جي
- ۱۱- ڪهڙي صفت سارا هيان ان ايزديءَ اسرار ڪي،
”عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ“ سڀ معلوم هو مهندار ڪي،
عالم علم علام هو سوجهرو منار ڪي،
هادي سخاوت حيدري، ٿي پر ڪيو پينار ڪي،
- ۱۲- سائين سخاوت ائين ڪئي، جئن عثمان بن عفان هو،
عالم علم عرفان جو، صاحب سخي سلطان هو،
نرمل ننگر چاڙهي ڇڏيو، اي حق تنهن ڪي فرمان ڪيو،
اتي عامن خاصن کاڌو، اي حاتم کان مير مردان هو.

- ۱۳- مرشد مربي محب مون پرور پلو هو پير ڪيو،
 درسن دائودي دلريا عيسيٰ مثل اڪسير هو،
 خلقت خليل الله جئن موسيٰ مراتب مير ڪيو،
 مرشد محمد ﷺ فيض ۾ بيشڪ سميع بصير ڪيو.
- ۱۴- شمس الضحيٰ جي شعاع ۾ اڳرو ڪنا روشن قمر،
 رحمت للعلمين مولئي مڪو رحمت ڪڪر،
 نون نيئون ڏنا تنهن نهال ڪيا بيحد ڀريو پهري پٿر،
 پرڏيهه پارس پرڪيا سبزيون رسيون تان بحر بر.
- ۱۵- ظاهر ٿيو ظلمات ۾ مشعل منور نور هو،
 قابل قربت قرب ۾ منسب سچو منظور هو،
 جنهن تي اچيو پرين پسيو او محبت منجهان مخمور هو،
 سائين سهارو سج جئن ملڪن مٿي مظهر هو.
 جنهن تي اچيو پرين پسيو او محبت منجهان مخمور هو،
 سائين سهارو سج جئن ملڪن مٿي مظهر هو.
- ۱۶- معنيٰ مريدن معدني مخزن الاسرار هو،
 مطلب مطيب مقصدي اڪثر تحفة الابرار هو،
 گوهر الاهي گنج سونديني علم انوار هو،
 منجهه خاندانن خوب تان نالو مثل نروار هو.
- ۱۷- حضرت سچو حڪمت ڏئي هر فعل تي مختيار هو،
 جئن ٿي وٽيس تيئن ٿي ڪيائين آڳي سندس اختيار ڪيو،
 رحم شفقت عام تي، يا ور يتيمن جو هيو،
 جيڪو اگهو جتي ٿيو، طلبيو تتي تڪرار هو.
- ۱۸- بي بختن سندو بخت هو بي نصيبن جو نصيب،
 واهر وسيلو واهرو هر ڪنهن ٿيو حامي حبيب،
 سئو ڪوه تي جنهن سڏ ڪيو ظاهر مليو تنهن کي مجيب،
 هئي! ڪيئن اسان کان هوت ويو مونس منو ڪاڏي قريب.
- ۱۹- جهڙو منو مرشد منهنجو تهڙو ڏنان ڪو ڏيهه ۾؟،
 فلو وقت فيض فياض هو پارس گهڻو پرڏيهه ۾،

- سڀ اوصاف عارف جي رتا۔ سکر ٿيو گهمن ساڻيهه ۾،
 آئون جوڙ نه ڏسان جنسار ڪو داتا سندو سڀ ڏيهه ۾.
- ۲۰۔ ڪريان ڳالهيون مٺي محبوب جون جي پا هيون پرهيون،
 اهي وسرن نه وايون جي تن ڳڻن پريون ڳرهيون،
 صحبتون سيرتون مائل ڪيو ٿي تن مرهيون،
 سي ڪيئن گهمن سنڌ ۾ سڙيون سونهن بناهت سرهيون.
- ۲۱۔ مسجد مبارڪ ۾ اچي وهندا جڏهين وريام هئا،
 تڏهين فياض فيض عام ڪي عاشق ڏيندا اسلام هئا،
 پيو سي دليون پر ٿيون ان ڪي امن آرام هئا،
 سي جانب ويا ڪنهن جوءَ تي سلطان جن سرئنجام هئا.
- ۲۲۔ سا قائر ڪچهري ڪونر جي هر وقت ۾ هٿڙي ادا،
 هئو مجمع مريدن جو ٿيو سهسين لکين پدمن جان،
 ڪوڙين ڪروڙين ڪيترا مشتاق منجهه محبت مدعا،
 تن سين ونديائون وٽ ٿي سي ڪٿ ڏسان عارف ادا؟
- ۲۳۔ سا قائر ڪچهري ڪونر جي جلوو تجمل ذوق جو،
 منجهه مسجد مريدن ڪيو مجمع شوڪت شمع جو شوق هو،
 پڻ ڏاڪر ڏڪر سان محو ٿيا فرحت لذت ۾ لوڪ هو،
 سڀ ڏيهه هو سرهو تڏهين جڏ جانب منو منجهه جوڪ هو.
- ۲۴۔ برڪت پڻ پرين سنڌي مڪتب پڙهي قرآن جو،
 سو حافظ ٿيا شيرين زبان فيض تين فرقان جو،
 ظاهر منجهان باطن ٿن لڏائون فضل حق فرمان جو،
 تنهن تان لٿو جنهن ات پڙهيو سڀ اهڪ غم ارمان جو.
- ۲۵۔ عالمن ۽ علم رسين رکندا گهڻي محبت هئا،
 تنهن ڪي پسيو پارس پرين خوش ٿيو ڪندا خلوت هئا،
 ”الْعُلَمَاءُ وَرِثَةُ الْاَنْبِيَاءِ“ اي ڏيندا گهڻي عزت هئا،
 جيڪي چيائون سو سڀ ٿيو بي حد پلا برڪت هئا.
- ۲۶۔ جڏهين مرشد منا محبوب مون دعوت مٿي چڙهندا هئا،
 تڏهين ساڻن سوين محبت منجهان حاضر ٿيو هلندا هئا،

- ساڻ تجلي تائب ڪيا جنهن ملڪ تي رخ رکندا هئا،
حشمت پسيو هيبت سندن بيعت اچيو وٺندا هئا..
- ۲۷- آيا جيڪي حاضر هيڪاندا مهندان مني مرشد وري،
واصل ٿيا بالله سين دل جي پٽين داور دري،
شريعت طريقت ۽ معرفت ۽ حقيقت سائين کان تن کي سري،
حق حقيقت محو ٿيا منجهه صحبت لڌائون کولي ڪري،
۲۸- حاجي هزارين ٿي ويا هر سال ۾ سائين وٽان،
سهسين قرب تن سين ڪيائون ڏيئي ڪيئن گنديون لٽا،
پاڻا مٽي پروانو لکيو ڏنائون، تن کي ڏيو سڀڌا اٿا،
ڪاغذ ڏيو ٿي ڪيائون روانا ٻيا پڻ پٽا،
تان پڻ سبب سيد سچي چٽندا هئن ڪريو جتا،
۲۹- تن حاجين منجهان حضرت وٽ ساڪن سوين ٿي پيا،
پسندي مرشد پير سو پيوند دلين تن پيار،
وري مهند پوڻي ڪڙيو ڇڏي سي ڪين ويا،
منجهه محبت محو ٿيا موتوڪ ملڪ الموت نيا،
۳۰- پرور وجهايو پڙهو هر ملڪ ۾ هادي هدا،
سڀ ڪنهن اچيو ورتو آيا ويا شاهه وگدا،
هند سنڌ عرب عجم ۾ هر ملڪ جي هت هت ٿي مدعا،
”يڪ بار ديدم“ هر ڪنهن چيو پوئڻان نصيب ڪي ادا،
۳۱- منجهه پوئين زماني پير ٿيو بي حد بحر اسرار ٿيو،
رحلت رب جي ٿي جڏهين سو ڏينهن هو سومار جو،
تاريخ پارهين عرس جو ٿيئڙن قرب قلتار جو،
پارهن سو ستهٺ ورهيه هجري هو شمار جو،
بعد هجرت مصطفيٰ صحيان لنگهيو سردار جو،
۳۲- انهن ورهين عمر هئي تان محب پارس پير جي،
پندرهن ورهيه بلوغت ۾ ويا اي طالب ڪئي تڪبير جي،
ٽيهن ورهيه باقي بچيا پوري متابعت مير جي،
هئي هئي! قلم ازلي وهيو ٿي قادر مٿان تقدير جي،

- ۳۳- جنهن دم ولي وصال ڪيو سا "رين" ڪاري رات هي،
 تارا لٽيا ڏونگر ڏريو ظلم جي ظلمات هئي،
 وقت وصال اٿور هو پوءِ سگهي پريات هئي،
 اڄ ڪيڏو قهر قيام ٿي هوءَ هوءَ هر ڪنهن وات هئي.
- ۳۴- هئي هئي! جڏهن لالن لڏيو واويل وهلو ٿيو حشر،
 ماتام حسرت حادثو پيو شهر ۾ ٿي شور وشر،
 هر شيءِ ۾ سوزش پئي هل هاءِ! ٿيو نعرو نشر،
 پوين آڀن ۾ روج ٿيو ملڪن منڊيو ماتم حشر.
- ۳۵- حضرت سچي سائين جو سڻي، جي منجهه شوق ۽ محبت مٿا،
 سي پارهين چڻا قربان ٿيا، ٻين گهڻن جا هوش ويا،
 آواز انهيءَ رات ۾ ماڻهن مقامن مان سٺا،
 عارف ايندو هن هنڌ هلي، ٿي خوشي ڪيائون هڪ ٻئي پويان،
- ۳۶- صحيون وصالن پوءِ هو، سو جوش ۽ پڻ گرم تن،
 جڏهن نيت ڪيائون غسل جي، ات اهڙي طبيعت ٿي لکين،
 سي ماڻهو پڇي سڀ ڏور ٿيا پايائون حياتي آه سندن،
 تان مرڪيا مبارڪ منهن منجهان تڏهن خاطر تسلي ٿي سڀين.

مختصر حالات زندگي قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمه (مترجم ڪتاب هذا)

قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمه پنهنجي دور جو هڪ وڏو عالم دين هو. سندن ولادت جي پوزي ڄاڻ نه آهي، تاهم پاڻ ويهين صدي جي پهرئين عشري ۾ ڳوٺ ٽنڊو قيصر تعلقه ۽ ضلع حيدرآباد ۾ پيدا ٿيا هئا. سندن والد ماجد جو نالو قاضي فتح محمد خان نظاماڻي عليه الرحمه هو. جيڪو پڻ پنهنجي وقت جو وڏو عالم، علوم فقه جو ڄاڻو، تدريس ۽ فتويٰ جو ماهر، مفسر قرآن، تفسير مفتاح رشد الله بين ڪيترن ديني ۽ علمي ڪتابن جو مصنف ٿي گذريو آهي.

قاضي فتح الرسول نظاماڻي عليه الرحمه، سردار قيصر خان نظاماڻي (جنهن جي نالي پٺيان ڳوٺ ٽنڊو قيصر سڏجي ٿو) جي اولاد مان آهن. ابتدا ۾ قرآن شريف جي تعليم پنهنجي والد صاحب کان حاصل ڪيائون. ان بعد پنهنجي والد صاحب جن سان گڏجي پير جهنڊي جي مدرسي ۾ علم حاصل ڪرڻ لاءِ ويا، جتي سندن والد درس تدريس ڏيندا هئا، اتي جي عالمن کان عربي، فارسي، فقه، حديث شريف ۽ اصول حديث جي تعليم حاصل ڪيائون. سندن والد مرحوم جي وفات کان پوءِ پڻ پير جهنڊي جي مدرسي سان سندن تعلق آخري وقت تائين قائم رهيو.

فارغ التحصيل ٿيڻ بعد ڪجهه وقت مدرسي ۾ تعليم ڏنائون، ان بعد پنهنجي ڳوٺ ٽنڊو قيصر جي هاءِ اسڪول ۾ ۱۵ سال عربيءَ جا استاد ٿي رهيا جتان رٽائر ڪيائون. درس تدريس سان گڏ پاڻ تصنيف ۽ تاليف جو ڪم پڻ جاري رکيائون. پاڻ اڪثر پير جهنڊي جي بزرگ پير صاحبين ۽ پينڊي شريف جي مدرسي جي عالمن سان شرعي مسئلن تي مشورن ۽ فتويٰ تي خيالن جي ڏي وٺ ڪندا هئا، سندن ڪافي مضمون مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب جن جي رسالي الرحيم سه ماهي مهراڻ

بين ۽ ٻين رسالن ۾ ڇپندا رهيا آهن. ان کان سواءِ پاڻ ڪيترن ئي عربي ۽ فارسي ڪتابن جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو اٿن، جيڪي قلمي حالت ۾ سندن خاندان ۽ پير جهنڊي وارن وٽ موجود آهن.

کين اولاد مان ٻه پٽ ٿي نياڻيون ٿيون. پٽن مان وڏو پٽ محمد ابراهيم نظاماڻي آهي جو پنهنجي والد بزرگوار جيان تدريسِي شعبي سان وابسته رهيو. هن وقت گورنمينٽ هاءِ اسڪول ٽنڊو قيصر جي هيڊ ماستر جي پوسٽ تان رٽائرڊ آهي ۽ سندن ننڍو پٽ فتح محمد نظاماڻي، وزير علي انڊسٽريز حيدرآباد ۾ ڊپٽي مئنيجر جي عهدي تي فائز آهي.

آخر وقت تائين پاڻ تحقيق تصنيف جو ڪم جاري رکيائون ۽ مختصر علالت بعد ۱۹ شوال ۱۴۰۹ هجري بمطابق ۲۵ مئي ۱۹۸۹ء بروز خميس فجر جي وقت هن دارالفنا مان رحلت ڪئي ۽ پنهنجي مالڪ حقيقي سان وڃي مليا، سندن تدفين پنهنجي خانداني تاريخي مقام نالي شيخ وجهه الدين لڳ ٽنڊو قيصر ۾ ٿي.

هرگز نميرد آن دل که زنده شد بعشق ما
ثبت مرید است بر عالم دوامه ما

فقير الفقراء

مير محمد نظاماڻي

۱۶- سنڌ يونيورسٽي اولڊ ڪئمپس

حيدرآباد

رتيءَ جي رهاڻ ”سندن قول سندن زباني“

فرمايائون ته طلب جي اول ڏينهن ۾ جو جذبي جي حالت هئي، هڪ پيرو اوچتو خليفي ميان اسماعيل نقشبندي سان ملاقات ٿي، صحبت ۾ خليفي کي پنهنجون بعضي ڪماليتون ۽ حالتون بيان ڪري ٻڌايم، چيائين ته سير سلوڪ طريقي نقشبندي جي کان پوءِ خواجه معين الدين چشتي قدس الله سره، مون کي طريقي چشتي جي سلوڪ طرف پاڻ ڏانهن ڇڪيو، انهيءَ وچ ۾ حضرت پيران پير دستگير رحمۃ الله عليه زور ۽ ڏاڍائي سان پنهنجي طريقه قادري جو سير ڪرايو، تنهن کان پوءِ طريقي چشتي جو سير ڪيم ۽ تنهن کان پوءِ طريقي حضرت شيخ نجر الدين ڪبروي قدس الله سره جو سير ڪيم. انهيءَ ڳالهه ٻڌڻ سان اسان جي طبيعت تي جوش ۽ پریشاني گهڻي ظاهر ٿي، ته بزرگ پنهنجي ڪشف جي حالت ۽ پنهنجن مرتبن جي زيادتي اهڙن وسيلن سان ظاهر ڪئي ۽ اسان کي نه ٿي. انهيءَ جوش تمام گهڻو غلبو آندو، تانجو الهام ٿيو ته ”جميعت ڪر: ڇاڪاڻ جو تنهنجو رجوع وڏي دريا ڏانهن آهي ۽ هوندين ۾ مشغول آهي.“ تنهنجو منهن ڪل جي طرف آهي، ۽ هن بزرگ جو جزن جي طرف آهي. پوءِ جميعت ۽ آرام نصيب ٿيو ۽ پریشاني ختم ٿي.

***

فرمايائون ته جنهن ڪم جو خيال ٿا ڪريون ته ان وقت الهام ٿو ٿئي ته توکي سڀ ڪنهن ڪم تي اختيار آهي، جيئن دل کي پسند اچئي تيئن ڪم ۽ اسان سواءِ الله جل جلاله جي رضامنديءَ جي ڪنهن ڪم جي پوري ٿيڻ ۾ اختيار نه ڪيو آهي. بلڪ الله جل جلاله کي ٿي سونپيوسون ته جيئن پاڻ گهري

تيئن ڪري.

سپردم به تو مايه خویش را
توداني حساب ڪم و بیش را

***

فرمايائون ته هيئنتر اهڙا اسرار نظر اچن ٿا، جي لکڻ ۽ بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهن. سببان نه سمجهڻ ٻڌندڙن جي، ڇاڪاڻ جو ڪنهن کي به ان جي سمجهڻ جي طاقت نه آهي. ڇا ڪريان جو ڪوبه ماڻهو انهيءَ نسبت وارو نه آهي. جيڪڏهن ڪو شخص انهن اسرارن جي نسبت رکي ته ظاهر ڪرڻ کان سواءِ، پاڻهي سندس وجود ۾ ظاهر ٿيندا، وري فرمايائون ته اها وڏي نعمت آهي، پر جنهن کي نصيب ٿئي.

***

فرمايائون ته اسان جو فڪر ڪونهي، مگر ارادو آهي. جو اهو ارادو رنگ "اِذَا ارَادَ شَيْئًا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ" جو ٿو وٺي، خواه هن جهان ۾ خواه حقيقت ۾، جيڪو ارادو ٿو اچي، سو ظاهر ٿو ٿئي. بلڪ هڪ نظر ۾ هي جهان خلق جو ۽ ذات الله جل جلاله جي ظاهر آهي.

***

فرمايائون ته جنهن شخص ڏانهن اسان جي دل کي رغبت ٿي ٿئي، ته ضرور اهو فائدي وارو ٿو ٿئي، پوءِ جيڪڏهن اهل دنيا آهي ته ان کي ڪشائش دنيا جي ڪمن جي ٿئي ٿي ۽ هدايت ٿئي ٿي ۽ جيڪڏهن طالب آهي ته ضرور طلب کي ٿو پهچي.

***

فرمايائون ته هڪ وقت درگاهه شريف (پير سائين روضي ڌڻي قدس سره) تي ويس. چڙهو ۽ پيادو هئس. جڏهن پت (پت) شاهه عبداللطيف قدس الله سره الاقدس جي برابر پهتس، تڏهين اڀرندي ۽ ڏکڻ طرف هڪ ڪوه جو چيٽو هڪ واريءَ جي ڌڙي جي پاسي ۾ زمين صفا هئي، اتي ري اختيار بيهي رهيس ۽ شاه

عبداللطيف قدس الله سره، حياتي وارن مثل (جسماني طرح سان) اچي اسان سان ملاقي ٿيا، اهو وقت اڳين ۽ وچين جي وچ ۾ هو، سومهڻي نماز تائين ويٺا هئاسون، نماز کان پوءِ وڃي سندن مسجد ۾ آرام ورتو.

***

هڪ ڀيري حضور شريف ۾ الله جل جلاله جي نالن جي ترتيب جو ذڪر آيو. فرمايائون ته الله جل جلاله جي نالن مان هر هڪ ولي جو مظهر هڪ اسم آهي، اهو نالو ان وليءَ جو ”رب“ آهي. انهيءَ باب ۾ خليفه ميان صاحبڏنو عليه الرحمه کان پڇيوسين ته تنهنجو ”رب“ ڪهڙو اسم آهي. هڪ ساعت فڪر ڪري چيائين ته اسم منهنجو مربي ”اول“ آهي ۽ اسان کان پڇيائين ته اسم مربي اوهان جو ڪهڙو آهي. جواب ۾ چيوسون ته اسان جي اسم مربي ۾ بلڪل فڪر نه ڪر، اسان کي به ان ۾ فڪر نه آهي. انهيءَ حقيقت جو اسان کي گهڻا دفعا خيال آيو، پر ڪنهن سان به بيان نه ڪيوسين. هن ٻانهي (فقير گل محمد گڏ ڪندڙ ملفوظات) عرض ڪيو ته حضرت! قرآن ڪريم ۾ آهي: ”وَأَمَّا بِنِعْمَتِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ“ يعني پنهنجي رب جي نعمت ظاهر ڪر. اوهين ڇا لاءِ بيان نٿا ڪريو، جو پهريون الله جل جلاله پنهنجي وڏائي کي پاڻهي ظاهر ڪيو آهي. پوءِ رحر فرمائي بيان ڪيائون ته اسم مربي اسان جو ”محمدي“ صلي الله عليه وسلم آهي ۽ طرف غالب ”احمدي“ آهي.

(ماخوذ موفيق الطالبين)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

* اها انتها آهي *

پراڻي زماني کان وٺي، افغانستان کان ڪيترائي ماڻهو واپار جي خيال کان غيرملڪي شين جون ڀريون ٻڌي، سنڌ ۾ کڻي ايندا آهن ۽ سنڌ جي دور دراز علائقن ۾ پهراڙيءَ جي ڳوٺن ۾ وڪرو ڪرڻ لاءِ در در تي وڃي هوڪو ڏيندا آهن. اهو سلسلو قديم زماني کان وٺي اڄ تائين هلندو پيو اچي. اڄ به ڪيترائي افغاني پٺاڻ، سنڌ ۾ ڪپڙو ۽ ٻيون غيرملڪي شيون وڪڻندي ڏسڻ ۾ ايندا. اهي واپاري سال جا تقريبن اٺ مهينا هتي گذاريندا آهن. باقي چار مهينا پنهنجي ملڪ ۾ آرام سان ويهي ڪائيندا آهن. اهي افغاني گهڻو ڪري فصلن جي لهڻ وقت يعني سارين جي فصل لهڻ وقت ۽ ڪڻڪ جي لاڀاري کان وٺي، جيستائين اها وڪرو ٿي ڪرن مان ڪڍي واپارين جي قبضي ۾ نه اچي، تيستائين پيا ڦيرا ڏيندا آهن. اهي افغاني اڪثر ٽولين ۾ ايندا آهن ۽ ٽولين ۾ ئي واپار ڪندا آهن ۽ هتي ٽولين ۾ ئي رهندا آهن.

هي به هڪ اهڙو داستان آهي، جنهن ۾ ست، اٺ افغاني ڪپڙو کڻي سنڌ ۾ واپار لاءِ آيا. پنهنجو سارو سامان وڪڻي، وطن واپس وڃڻ لاءِ رات اچي ڪڙيو گهنور جي جامع مسجد ۾ رهيا. اهو عام طرح سان ڏٺو ويو آهي ته اهي افغاني واپاري اڪثر رات انهيءَ ڳوٺ جي مسجد ۾ اچي رهندا آهن. بهرحال سڄي ڏينهن جي هل هلان ۽ سفر جي ٽڪاوت سبب افغاني رات جو ماني ڪائي مسجد ۾ نماز پڙهي خليفه محمود فقير جي درگاه جيڪا مسجد سان متصل آهي، انهيءَ جي زيارت ڪري سمهي رهيا، ڇاڪاڻ جو رات گذارڻ بعد ٻئي ڏينهن هنن کي پنهنجي سفر جي اڳين منزل تي وڃڻو هو. افغاني واپارين ۾

هڪڙو درويش شير جان نالي سان پڻ هو، جيڪو تمام گهڻو نيڪ هو ۽ قادري سلسلي جو ذڪر پڻ ڪندو رهندو هو، انهيءَ ڪري سندس قلب جاري هو. درويش شير جان رات جو تهجد جي نماز تي اٿيو ۽ حضرت خليفه محمود فقير قدس سره جي درگاهه شريف جيڪا مسجد سان لڳ هئي، اتي وڃي مراقبو ڪيائين جتي کيس ڪجهه اشارو ٿيو.

آخر صبح جو جڏهن سندس سڀ رفيق فجر جي نماز کان فارغ ٿي پنهنجي سفر جي اڳين منزل تي وڃڻ لاءِ تيار ٿيا، تڏهن شير جان کين چيو ته مون جيڪي هن واپار مان پيسا ڪمايا آهن، سي سڀ اوهين کڻي وڃي منهنجي گهر ڏجو. باقي آئون حضرت محمود فقير قدس سره جي هن درگاهه شريف تي ڪجهه وقت رهان ٿو. هتي هيءَ ڳالهه قابل ذڪر آهي ته هنن ستن اٺن ڄڻن جي ٽولي ۾ جيڪي به رفيق هئا، اهي سڀ ساڳي علائقي ۽ ساڳي ڳوٺ جا هئا ۽ گهڻو ڪري سڀ پاڻ ۾ عزيز هئا. اهڙي طرح سان هن فقير شيرجان جا سڀ رفيق افغانستان هليا ويا ۽ شير جان اتي ئي رهي پيو ۽ پنج ست سال يڪو هتي درگاهه شريف تي ويٺو رهيو ۽ کيس باقاعده ذڪر جا اسباق اندران روضي شريف مان ملندا هئا. درگاهه ۽ مسجد جي اڳيان سڄي ڳوٺ لاءِ پاڻي پيئڻ جو ڪوهه هو، مگر انهيءَ ڪوهه جو پاڻي ٻن ٽن سالن کان ڪارو ٿي پيو هو، انهيءَ ڪري ڳوٺ جا ماڻهو پاڻي لاءِ ڏاڍا پريشان هئا ۽ ڪوهه کي بند ڪري ڇڏيو هئائون. هڪڙي ڏينهن فقير شيرجان ماڻهن کي چيو ته مون کي درگاهه شريف مان اشارو مليو آهي ته ڪوهه کي کوليو. هاڻي پاڻي منو آهي. آخر سڀ ڳوٺ وارن گڏجي ڪوهه جي صفائي ڪري کولائي ڪئي ته واقعي پاڻي منو هو.

آخر ٻه ٽي سال درگاهه شريف تي رهڻ کان پوءِ فقير شير

جان کي ولايت ملي ۽ هو پنهنجي ملڪ افغانستان هليو ويو. اهو تقريباً ۱۹۲۵ع جو واقعو آهي. هن وقت سندس مقبرو افغانستان جي غزني شهر جي ويجھو آهي، جتي هر سال سندس هزارين مرید زيارت لاءِ ويندا آهن.

فقير شير جان جي حياتيءَ ۾ انهيءَ زماني ۾ هڪ شخص داد محمد خان بن صالح محمد قوم تره کي (۱) حڪومت مقرر افغانستان جو باشندو فقير شير جان جو نالو ۽ شهرت ٻڌي وٽس آيو ۽ کيس چيائين ته حضرت آئون افغانستان جي حڪومت ۾ هڪڙو روپوش مجرم آهيان ۽ منهنجي زندهه يا مرده پڪڙڻ تي حڪومت افغانستان طرفان انعام رکيل آهي. آئون هاڻي هن مجرمانه زندگي کان بيزار آهيان ۽ توهان جي روبرو الله تبارڪ و تعاليٰ جي در تي توبه ڪري توهان جي طريقي ۾ شامل ٿيڻ تو چاهيان. انهيءَ ڪري مهرباني فرمائي توهان مون کي پنهنجي غلاميءَ ۾ رکندا ۽ الله تبارڪ و تعاليٰ کان منهنجا گناهه معاف ڪرائيندا ته جيئن منهنجي توبه قبول ٿئي ۽ آئون آخرت جي عذاب کان چوٽڪارو حاصل ڪريان.

فقير شير جان هن جو حال ٻڌي ٿورو وقت سوچ ۾ پئجي ويو ۽ نيٺ اڪيون کولي هن کي چيائين ته بابا تنهنجا گناهه تمام وڏا آهن ۽ مون کان ڪونه ڏوچي سگهندا. انهيءَ ڪري آئون توکي صلاح ٿه ڏيان ته تون سنڌ جي ڪڙڻي گهنور شهر ۾ منهنجي مرشد حضرت خليفو محمود فقير قدس سره جي درگاه شريف تي وڃ. جيڪڏهن تون سچي دل سان توبه تائب ٿيندين ته انهيءَ جاءِ تان ئي توکي ڪجهه نصيب ٿيندو، ڇاڪاڻ ته مون کي

(۱) پڙهندڙن کي ياد هوندو ته بادشاهه ظاهر شاهه کان پوءِ هڪ افغان حڪمران ”نور محمد تره کي“ خاندان جو پڻ ڪجهه وقت لا افغانستان جو حاڪم هو. (مير محمد نظاماڻي)

به انهيءَ جاء تان هي فيض مليو آهي.

داد محمد انهيءَ وقت ان بزرگ کان موڪلائي روانو ٿيو ۽ سنڌ ۾ اچڻ کان پوءِ جيڪا به وڏي درگاهه ٻڌي اودانهن وڃي آخر فقير شير جان جي لڪيل پتي تي رُلي رُلي ڪريو گهنور پهچي ويو. داد محمد صرف افغاني ٻولي ڳالهائي ۽ سمجهي سگهندو هو ۽ ٻي ڪا به ٻولي کيس ڪونه ٿي آئي. هي ڪڙي شريف ۾ درگاهه خليفو محمود فقير قدس سره تي پهچي ويو ۽ ايترا پئسا افغانستان کان کڻي آيو هو جو روزانو صبح جو هڪ جانور (ڳائو يا ماهو) خريد ڪري درگاهه شريف جي احاطي ۾ گوشت خيرات ڪندو هو، هن اهو عمل مسلسل چاليهه ڏينهن تائين ڪيو. اهو سنه ۱۹۳۸ع جو واقعو آهي. هي درويش ڏينهن رات درگاهه شريف ۽ ان سان متصل قبرستان ۾ گذاريندو هو. آهسته آهسته آخر کيس درگاهه شريف ۾ رات جو ذڪر وٺڻ ۽ ڪرڻ جي اجازت ملي ۽ هن قادري سلسلي جو ذڪر جيڪو کيس درگاهه شريف مان مليو هو، اهو ڪرڻ شروع ڪيو.

بهرحال هن درويش جي زندگيءَ ۾ تمام گهڻا لاهه چاڙها آيا ۽ هي مجذوب ٿي ويو. پوءِ اگهاڙو اگهاڙو جنگل ۾ يا قبرستان ۾ پيو هوندو هو. آخر سندس مائٽن کي خبر پئي تن هن کي ڳولي اچي ڏٺو ۽ مجذوبيت واري حالت ۾ هن کي واپس وٺي ويا پر سندس عزيز کيس واپس وٺيو وڃن ۽ هي وريو پيڇيو درگاهه شريف تي اچي. اهڙي طرح سان اٺ يا ڏهه سال ته هي بلڪل مجذوب رهيو. انهيءَ کان پوءِ هن جي مجذوبيت آهسته آهسته هلڪي ٿي سلوڪ ۾ تبديل ٿيندي وئي ۽ آخري ڏينهن ۾ هي درويش داد محمد خان، صاحب طريقت بنجي ويو ۽ هاڻي هر سال رمضان شريف جي مهيني لاءِ حڪومت افغانستان کان ويزا وٺي درگاهه شريف حضرت خليفو محمود فقير قدس سره جي مزار تي اچي

رهندو هو ۽ ڪيترا سال ائين اهو سلسلو جاري رهيو.

تمام گهڻي عرصي کان پوءِ هڪ ڏينهن منهنجي دل ۾ به خيال آيو ته حضرت خليفه محمود فقير قدس سره جي زيارت لاءِ ڪٿڙهه گهنور وڃان، انهيءَ ڪري رمضان شريف جي عيد کان پوءِ ٻئي ڏينهن پهريون ڀيرو جڏهن آئون پنهنجون پریشانين ڪڍي اربع ڏينهن تاريخ ۳ جنوري ۱۹۶۸ع تي درگاهه شريف حضرت خليفه محمود فقير جي زيارت لاءِ ڪٿڙو گهنور لاءِ حيدرآباد مان بس ذريعي روانو ٿيس تقريباً هڪ ڪلاڪ کان پوءِ بس ماتلي پهتي. اتي مون کي ڪٿڙهه گهنور لاءِ بس بدلاڻي هئي. انهيءَ ڪري بدين واري بس مان لهي، آئون ڪٿڙهه گهنور واري بس جي اڏي تي ڦليلي جي ڪناري ڏانهن ويس. ڪٿڙهه گهنور واري بس اتي بيٺي هئي ۽ پتي پيا مسافر به بس لاءِ بيٺا هئا. ايتري ۾ بس جو ڪلينر جنهن پرواري هونل ۾ چانهه پئي پيتي، سو آيو. مسافرن کانس ڀڃيو ته بس ڪٿڙو گهنور ڪيڏي مهل هلندي. انهيءَ تي هن جواب ڏنو، ته بابا اڄ بس ڪونه ويندي، ڇاڪاڻ جو اڄ عيد جو ٻيو ڏينهن آهي ۽ بس جو ڪنڊيڪٽر ڪڪڙن جي ويڙهه پيو ڏسي سو ڪونه هلندو ۽ ڪنڊيڪٽر کان سواءِ بس ڪيئن هلندي. هن چيو ته هر سال عيد کان پوءِ ٽئين ڏينهن بس ويندي آهي. ڇاڪاڻ جو ٽي ڏينهن عيد جي موڪل آهي ۽ انهيءَ عيد جي موڪل جي ڪري ڪڪڙن جي ويڙهه پئي هلي. ڪلينر جو اهو بيان ٻنڌي منهنجي اکين ۾ پاڻي اچي ويو ۽ سوچڻ لڳس ته منهنجي نصيب ۾ شايد محمود فقير قدس سره جي زيارت لکيل ئي ڪونهي، ڇاڪاڻ جو هيترن سالن گذرڻ بعد اڄ مون وڃڻ جي تياري ڪئي آهي ته بس ئي ڪونه ٿي هلي. هاڻي وري الله ڄاڻي ته ڪڏهن قسمت ٿئي ۽ ڪڏهن منهنجو وڃڻ ٿئي يا نه ٿئي. اهو سوچيندي سوچيندي آئون ٿورو بس کان هٽي ڀيرو ٿي بيٺس، انهيءَ لاءِ به ته

منهنجي اکين مان جيڪي ٿورا ٿورا لڙڪ وهي رهيا هئا، انهن تي ٻين ماڻهن جي نظر نه پوي. وري سوچيس ته شايد حضرت صاحب جن جي مرضي ڪونهي جو مون کي سندن زيارت نصيب ٿئي.

مطلب ته دل ٿي دل ۾ اهي ڳالهيون سوچي رهيو هئس ۽ لڙڪ به جاري هئا، انهيءَ حالت ۾ اتي بيٺي مون کي اٽڪل پنج منٽ کن گذري ويا. ڪلنر ڦليلي مان پاڻي جا دٻا ڀري گاڏي صاف پئي ڪئي. مسافرن مان ڪي هليا ويا هئا ته ڪي مسافر مون وانگر اڃان آسري ۾ بيٺا هئا. ايتري ۾ ڏنر ته اڀرندي پاسي کان هڪ نوجوان ڦليليءَ جي ڪناري تان اڪيون مهيندو اچي پيو. کيس اجرڪ جو پٽڪو ٻڌل هو. بس وٽ بيهي چوڻ لڳو: ”بابا! ويهو ته هلون.“ ائين چئي هي وڃي اسٽيئرنگ تي ويٺو ۽ گاڏي استارٽ ڪيائين. ايتري ۾ ڪلنر ڦليلي مان پاڻي جو دٻو ڀري آيو ۽ چيائين ته استاد ڇاڻا چئو. اسٽيئرنگ تي ويٺل نوجوان چيس ته گاڏي ۾ پاڻي وجهه ته هلون. ڪلنر چيس ته ڪنڊيڪٽر ته ڪڪڙن جي ويڙهه پيو ڏسي، پاڻ ڪئين هلنداسون، اتي ڊرائيور چيس ته ڪنڊيڪٽر ڇاڻي ۽ ڪنڊيڪٽر جو ڪم ڇاڻي. بس ضرور هلندي، تون پاڻي وجهه، دير نه ڪر. ڪنڊيڪٽر ڪونهي ته ڇا ٿي پيو. مطلب ته بس ٻه ٽي هارن وڃايا ته مسافر اچي گڏ ٿيا. بس ڪنڊيڪٽر کان سواءِ ٿي ڪڙڻي گهنور لاءِ رواني ٿي وئي ۽ واٽ تي ڊرائيور، هڪڙي پيسينجر کي جيڪو شايد سندس واقف هو، تنهن کي ماڻهن کان پاڙي وٺڻ لاءِ چيو. هن سڀني کان پاڙو وٺي ڊرائيور جي حوالي ڪيو ۽ بس هلي پنهنجي منزل تي پهتي ۽ آئون جڏهن درگاه شريف ۾ زيارت لاءِ ويس ته مون کي ڏاڍو سکون مليو ۽ مون پاڻ کي ڏاڍو هلڪو محسوس ڪيو. اتي هن درويش داد محمد خان سان منهنجي پهرين ملاقات

ٽي. اڄ به مون کي اها ملاقات چڱيءَ طرح سان ياد آهي ته منجهند جو وقت هو ۽ آئون خليفه غلام شاهه رحمۃ الله عليه جي اوطاق ۾ ماني کائي فقير حاجي عبدالرحيم سان گڏ اتي ويٺو هئس ته هي درويش اسان وٽ اوطاق تي آيو. فقير حاجي عبدالرحيم هن درويش سان منهنجو تعارف ڪرايو پر چيائين ته ٻولي هي ڪنهن جي به ڪونه ٿو سمجهي بهرحال اٽڪل ۳۰ سالن کان وٺي هي درگاه شريف تي ايندو رهندو هو. انهيءَ ڪري ٿوري گهڻي اردو ۽ ڪجهه لفظ سنڌي ٻوليءَ جا سمجهي سگهندو هو. جڏهن حاجي عبدالرحيم فقير مون کي هن درويش جي مٿي بيان ڪيل ڪهاڻي ٻڌائي تڏهن مون کي هن فقير سان تمام گهڻي محبت ۽ همدردي ٿي وئي. مون وٽ کيسي ۾ پنهنجو هڪ ڪارڊ پيل هو، جيڪو مون کيس ڏنو ۽ عرض ڪيو مانس ته حضرت جڏهن توهين پنهنجي ملڪ افغانستان واپس ويندي حيدرآباد شهر مان لنگهو ته هن غريب وٽ هڪ رات رهي ماني کائي پوءِ اڳتي وڃجو. هن درويش مون کان ڪارڊ وٺي پنهنجي کيسي ۾ رکيو ۽ چيائين جيڪڏهن قسمت ٿي ته ايندس پر مون کي اڃان پنهنجي ملڪ وڃڻ جي درگاه شريف مان اجازت نٿي ملي.

انهيءَ تي فقير حاجي عبدالرحيم مون کي چيو ته هي درويش هر سال رمضان شريف جو ويزا وٺي هتي اچي رهندو آهي ۽ رمضان شريف کان پوءِ هليو ويندو آهي، پر هن پيري هي آخري بار آيو آهي ۽ چوي ٿو ته هاڻي مون کي آخري طرح سان اجازت ملي ته آئون مديني پاڪ ۾ وڃي رهان انهيءَ ڪري اجازت ۾ البت دير ٿي اٿس.

بهرحال آئون انهيءَ ڏينهن واپس حيدرآباد آيس ۽ ٽي ڏينهن شام جو مغرب جي اذان اچي رهي هئي ته انهيءَ وقت ٻاهر دروازي تي ٺڪ ٺڪ ٿي. آئون وڃان ته هي درويش داد محمد خان

بيٺو آهي ۽ وڏي خوشي ۾ پاڪرپائي ساڻس مليس. پر هن درويش بي ڪا ڳالهه ڪانه ڪئي ۽ يڪدم مون کي چيائين ته توهان جي لاءِ حضرت مرشد سائين محمود فقير قدس سره جن جي طرفان مون کي هڪ امانت ملي آهي جيڪا توهان مون کان وٺو ته آئون وڃان.

مون چيو مانس ته اذان اچي رهي آهي. نماز جو وقت آهي، اچو ته پهرين نماز پڙهون ٿا، پوءِ امانت به وٺون ٿا. آخر اسان نماز پڙهي هن درويش کي مون چيو ته تون ويهه ته آئون چانهه کڻي اچان ته هي درويش بجاءِ انهيءَ جي صوفي يا ڪرسي تي ويهي، زمين تي هيٺ غاليجي تي ئي ويهي رهيو. آخر گهڻي چوڻ کان پوءِ مشڪل سان اٿي مٿي ويٺو. چانهه پيئائين ۽ چيائين ته هاڻي مون کان امانت وٺو ته آئون وڃان. مون کي چيائين ته حضرت صاحب جن مون کي چيو آهي ته صرف هڪڙو پيرو توهان هي آيت سڳوري مون سان گڏ منهنجي پٺيان پڙهو ته انشاءِ الله تعاليٰ اوهان جون سڀ پریشانينون هڪ پيرو پڙهڻ سان ئي ختم ٿي وينديون، پر انهيءَ هوندي به چيو اٿن ته هڪ سو پيرا صبح جي نماز کان پوءِ ۽ هڪ سو پيرا عشاءِ جي نماز کان پوءِ پڙهندا رهو. مون فقير داد محمد خان جي پٺيان پهريون پيرو آيت شريف پڙهي ۽ پڙهڻ سان واقعي منهنجون سڀ پریشانينون ۽ تڪليفون، جيڪي جسماني ۽ ذهني هيون. انهيءَ وقت دور ٿي ويون. آخر هي درويش رات مون وٽ رهي صبح جو پنهنجي وطن روانو ٿيو ۽ انهيءَ کان پوءِ وري هن طرف سنڌ ۾ نه آيو. شايد دعا قبول ٿي ۽ هو درويش فقير داد محمد خان ولايت وٺي موڪلائي مديني پاڪ هليو ويو. مطلب ته حياتيءَ ۾ ته سڀ اولياءَ پنهنجن مريدن کي شريعت ۽ طريقت تي قائم رهڻ ۽ ذڪر ۽ فڪر جون سڀ منزلون طئي ڪرڻ کان پوءِ ولايت ڏين ٿا، پر ماتي ۾ فقط ڪي ٿورڙا

اولياءُ الله آهن جيڪي طالب کان ذڪر ۽ فڪر جون سڀ منزلون طئي ڪرائي کيس صاحبِ ولايت جي مرتبي تي فائز ڪن ٿا ۽ اهو موقعو صرف ڪنهن نصيب واري کي نصيب ٿيندو آهي. آخر ۾ الله تبارڪ و تعاليٰ جي بارگاهه ۾ سوالي آهيون ته اسان گنهگارن کي پڻ بزرگن جو اهڙو فيض نصيب ٿئي.

هي ڳالهه سوچڻ جي لائق آهي ته هڪ ڪامل مڪمل اولياءُ الله جيڪو پنهنجي ولايت ۾ اعليٰ ۽ افضل، ڪامل ۽ مڪمل آهي اهو مون جهڙي هڪ گنهگار غلام ڏانهن پنهنجي هڪ نيڪ طالب جي وساطت سان منهنجي پریشانين کي دور ڪرڻ لاءِ يعني ذهني ۽ جسماني طرح سان هڪ بيمار انسان کي شفا ۽ فيض عطا ڪرڻ لاءِ خاص طرح سان مون ڏانهن حيدرآباد موڪلي، هڪ اهڙي شخص کي جو نڪي ٻولي سمجهي ۽ نه وري ڪنهن اُتي پتي کان واقف هجي. ائون سمجهان ٿو ته مون جهڙي نااهل ۽ ڏڏ انسان لاءِ سندن ڪرم جي ”اها انتها آهي“ يا ابتدا؟ ها، اها ابتدا آهي.

فقير الفقراء

مير محمد نظاماڻي

گهر نمبر ۱۶- اولڊ ڪئمپس
سنڌ يونيورسٽي حيدرآباد سنڌ

ديباچو

از خليفو محمد ملوک چانديو رحمة الله عليه

مصنف کتاب هذا

هُوَ اللهُ الْكَرِيمُ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّ يَسِّرْ لِي سَبِيلَ الْحَقِّ

اڻ ڪٽ ساراھ ۽ واکاڻ تنهن واحد جل شانہ لاءِ خاص آهي جنهن پنهنجي ذات ۽ صفتن جي خزانن کي سندس چوڻ: "ان الله لَغَنِي عَنِ الْعَالَمِينَ" بموجب "كُنْتُ كَنْزًا مَّخْفِيًّا" واري ڪاڻ اندر ڳجهو رکيو. پوءِ ارادو ٿيس ته پاڻ کي پترو ڪريان، پوءِ ان ڪاڻ جي ڪلف کي "فَأَحْبَبْتُ" جي ڪنجيءَ سان ڪوليائين ۽ پاڻ کي ظاهر ڪرڻ واسطي "فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ" يعني عالم کي وجود ۾ آڻي خلق کي پيدا ڪيائين ۽ پنهنجي سڃاڻپ واسطي پنهنجن صفتن کي گهڻي خوبصورتيءَ ۽ زيب ۽ زينت سان سينگاري عالم ڪثرت جي بازار ۾ خريد و فروخت لاءِ آندائين ته جيئن صفتن سان کيس سڃاتو وڃي.

بيت

آن ذات خفي که بس نهان بود - در نور صفات عيان گشت
وحدت بمظاهرات کثرت - رنگين کن صفحه زبان گشت
ترجمو (۱): هو پاڪ ذات بيحد مخفي ۽ ڳجهي هئي - سا صفتن جي روشني ۾ پٿري ٿي.

(۲): سندس وحدت کثرت جي مظهرن سان ظاهر ٿي.
جيئن ته ڪائنات جي ذري ذري ۾ صانع جل شانہ جي

صنعت ۾ سندس صفتون ڏسجن پوءِ ڪير آهي جو سندس حمد ۽ ساراهه پوري ڪري سگهندو ۽ سج جو هر هڪ ڪرڻون سندس وحدت تي شاهد آهي ۽ سندس وحدت مڙني مظهرن ۾ ظاهر آهي، خواه باطن ۾ خواه ظاهر ۾.

بيت

مطلق بمقيدات مظهر - معروف بذات خویش مشهور
ترجمو: ذات مطلق مقيداتن سان پڌري ٿي. مقيدت سان سندس ذات سڃاتل ۽ مشهور ٿي.

جيئن ته هن پنهنجي صفتن جي سهڻن ڪپڙن پائڻ ڪري ناز وانداز سان پاڻ کي پڌرو ڪيو ته پوءِ عشق جي متوالن سندس حسن ڏسي مٿس عاشق ٿي، گهڻي ئي سوز ۽ گداز سان دانهون ۽ آهون ڪيون ۽ پڻ بيشمار صلاتون ان نبي سڳوري احمد صلي الله عليه وسلم تي هجن، جنهن جي الف جو نشان سندس علم ۽ عظمت تي احد هجڻ جي خبر پيو ڏئي ته پاڻ پنهنجي ذات ۾ يگانا آهن. سندس شان ۽ رتبي ۾ ڀيو ڪوبه ساڻس همسر ۽ برابر ناهي ۽ ”أَنَا أَحْمَدُ بِلَا مِيز“ جو اشارو انهيءَ ڳالهه ڏانهن آهي ۽ ان جي ميسر جي دائري ويران ۽ غير آباد ملڪ کي گهيري ۾ آڻي ان کي سرسبز ۽ شاداب ڪيو يعني سندس وجود مبارڪ سببان قتل ملڪ يعني عدم مان هي ڪائنات وجود ۾ آئي ۽ ”أَنَا مِنْ تَوْرِ اللَّهِ وَالْعَالَمِ كُلِّهِ مِنْ تَوْرِي“ جو اشارو پڻ سندس ڪماليت تي شاهد آهي.

بيت

احمد که بذات لاحد آمد - در حد صفات ماجد آمد،
موجود شد از نظام وجودش - هر ذره چون شمس شاهد آمد
معلوم ملائڪان شد اين راز - خود نور بنور ساجد آمد
ترجمه (۱) احمد ذات جي لاحد سان آيو - بلڪ صفتن جي حد سان شرف وارو ٿي آيو.
(۲) سندس وجود سان هي جهان وجود ۾ آيو - جڏهن ته سج جو هر هڪ ڪرڻون ان جي وجود جو شاهد آهي.
(۳) جڏهن ملڪن کي ان راز جي خبر معلوم ٿي، پاڻ نور

هئا تن اچي نور کي سجدو ڪيو ۽ پڻ سندس آل ڪرام ۽ اصحاب عظام تن سڀني تي الله تعاليٰ جي رحمت هجي.

اما بعد! چوي ٿو هي ٻانهون حقير پر تقصير فقير ملوڪ، جيڪو سلوڪ وارن طالبن جي پيرن جي خاک ۽ مٽي آهي تنهنجا شال الله تعاليٰ پنهنجي لطف سان گناهه بخشي ۽ پڻ پنهنجي ڪمال عفو سان ان جا عيب ڍڪي، آمين. ڄاڻڻ گهرجي ته حضرت رسول الله ﷺ فرمايو ته "قَبِدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ" يعني علم کي لکڻ سان قابو ڪريو ۽ پڻ خليفِي ميان محمد حسين مهيسر صحبت نامي ۾، جيڪو حضرت پير سائين (روضي ڌڻي) قدس سره جن جي ملفوظات آهي (۽ حضرت پير سائين جن هن فقير جي ڏاڏي جا مرشد آهن) تنهن ۾ لکي ٿو ته حضرت پير سائين جن فرمائيندا هئا ته مرید کي گهرجي ته پنهنجي مرشد جي زبان وحي ترجمان کان جيڪي نڪتا ۽ ڳالهيون ٻڌي تنهن کي وحي وانگر ڄاڻي ڪاغذن جي پنن تي لکي ڇڏي. اميد آهي ته انهن برڪت وارن لفظن سان طالب وڏي نعمت ۽ بلند درجي کي رسندو. شيخ الاسلام خواجه نظام الدين والحق شال الله تعاليٰ ان جي قبر کي روشن ڪري، جيڪو قطب الاتام فرید الحق والشرع والدين جي ڪتاب "راحت القلوب" مان نقل ڪري ٿو ته جنهن مرید، پنهنجي مرشد جي زبان مان جيڪي ٻڌو ۽ ان کي پوري ڌيان سان لکي گڏ ڪيائين ته ان جي لاءِ ٻي ڪابه اهڙي سعادت مندي ۽ خوش نصيبي نه آهي ۽ پڻ اوليائن جي احوالن ۽ تذڪرن ۾ هي بيان آيو آهي ته مرید جڏهن مرشد جي زبان کان جيڪي ٻڌي ۽ لکي ته پوءِ ان لکيل هڪ هڪ حرف جو ثواب ان جي عملن ۾ لکيو وڃي ٿو ۽ مرڻ پڄاڻان ان جي جاءِ اعليٰ عليين ۾ هوندي. جڏهن انهن بزرگن جون نصيحت واريون ڳالهيون ڪتابن ۾ پڙهيم ۽ ڏنر تڏهن هن ٻانهي عاجز جي دل ۾ هي خيال آيو ته اءُ پڻ پنهنجي مرشد شيخ المشايخ قطب العارفين، سند المقربين، سيد الزاهدين، فخر العاشقين، برهان الشريعة، سلطان الطريقة، المنزه من آفات الكثرة، گنج حقيقت، بحر معرفت، صاحب المقامات العلميه والڪرامات السنيه،

وَالسَّوَارِدَاتِ الْعَيْبِيَّةِ، وَالْمَكَاشِفَاتِ الْعَيْنِيَّةِ، وَعَوَاصِ دَرِّيَائِي
 شَهُودِيَّتِي، ذَاتَائِي اسْرَارِ رُبُوبِيَّتِي، وَأَقِيفِ رُمُوزَاتِ هَوِيَّتِي، مَخْزَنِ
 اسْرَارِ عَيْبِيَّتِي، قُتُوجِ انْوَارِ لَارِبِيَّتِي، مَحْرَمِ حَرِيمِ جَمَالِ وَجَلَالِ، شَاهِدِ
 بَزْمِ وَصَالِ، سَالِكِ طَرِيقِ لِقَاءِ، وَأَقِيفِ فَنَاءِ وَبَقَاءِ، تَاجِ الْأَصْفِيَاءِ،
 مَرْشِدِنَا وَمَوْلَانَا حَضْرَتِ پِيرِ دَسْتِگِيرِ، مُسْتَفْرِقِ بَحْرِ شَهُودِ،
 مَرْشِدِيْمِ حَضْرَتِ خَلِيفَةِ مَحْمُودِ، شَالِ اللّٰهُ تَعَالَى سِنْدِسِ بَرَكَتُونِ
 اسَانِ مَرِيدِنِ تِي قَائِمِ ۽ دَائِمِ رُكِي، پاڻ حَضْرَتِ ذَاتِ النَّدَوَاتِ
 قُدْسِي صِيْقَاتِ مَجْمَعِ الْحُسْنَاتِ، مُقْتَدَائِي أَهْلِ عِرْفَانِ، پَيِّشَوَائِي
 وَاصِلَانِ، ذَاتَائِي حَقَائِقِ اِيْقَانِ، وَأَقِيفِ اسْرَارِ بَزْدَانِ، قُطْبِ الْعَرَفَاءِ،
 اِمَامِ الْاَوْلِيَاءِ، سَيِّدِ الْاِتْقِيَاءِ، غَوَاصِ بَحْرِ تَوْحِيدِ، سَبَّاحِ بَادِيهِ
 تَجْرِيْدِ وَتَفْرِيْدِ، سَالِكِ طَرِيقِ لِقَاءِ، وَأَقِيفِ فَنَاءِ وَبَقَاءِ، غَوْثِ الثَّقَلَيْنِ،
 شَيْخِ الشُّيُوخِ، سَرْتَاخِ الْأَصْفِيَاءِ، مُحْيِي الدَّوَاقِ الْكُلِّ، الْمُبْرُزِ اسْرَارِ
 الْمَجْمَلِ وَالْمُفْصَلِ مَرْشِدِنَا وَمَوْلَانَا حَضْرَتِ پِيرِ دَسْتِگِيرِ حَضْرَتِ
 سَيِّدِ مُحَمَّدِ رَاشِدِ الْهَادِي وَالْمُهْدِي رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ جِي مَرِيدِنِ
 ۽ خَلِيفِنِ مَانِ پَاڻِ بِي مِثْلِ مَرِيدِ ۽ خِلَافَتِ جِي اَعْلَى دَرَجِي كِي
 رَسِيْلِ اَهْنِ. جِذْمِنِ تِه هِي فُقَيْرِ (مُحَمَّدِ مَلُوكِ) خَلِيفِي صَاحِبِ
 (مُحَمَّدِ قُدْسِ سِرِه) جِي دَرگَاهِ جُو پَانَهُو ۽ بَهَارِي دَارِ اَهِي پُوءِ
 چُونِه اَتُونِ سِنْدِنِ اَرشَادَاتِ ۽ فَرْمُودَاتِ پَنَهِنجِي وَسَعَتِ اَهْرِ گُذِ
 كَرِي كِتَابِ جِي صُورَتِ ۾ لُكِي بِنْدِ كَرِيَانِ تِه سَلُوكِ وَاَرَا طَالِبِ
 سِنْدِنِ دَقِيْقِ نَكْتِنِ ۽ مَعْرِفَتِ جِي چِشْمِنِ مَانِ لَذَتِ وَنِثْنِ ۽ پَنَهِنجِي
 مَقْصِدِنِ كِي رَسْنِ. ذِئْتِي مَنَهِنجَا تُو جِي كِي پَنَهِنجَا اسْرَارِ پَنَهِنجِنِ
 عَاشِقِنِ جِي دَلِيْنِ تِي پِذْرَا كِيَا اَهْنِ تِنِ مَانِ اسَانِ كِي پِڻِ پَاگُونِ ۽
 نَصِيْبِ عَطَا كَرِ (اَمِيْنِ). بَگَالِهَ هِي اَهِي تِه حَضْرَتِ مَرْشِدِ صَاحِبِ
 جِنِ جِي اَرشَادِنِ ۽ فَرْمُودِنِ جِي مَعْنَائِنِ جِي كِنِ ۽ گَهْرَائِي كِي
 رَسْنِ سُو هِنِ ضَعِيْفِ جِي نَاقِصِ فَهْمِ ۽ فِڪْرِ كَانِ پَرِي اَهِي. پَرِ
 جِذْمِنِ تِه صَحْبَتِ ۾ وَتِنِ رَهِيُو اَهِيَانِ تِه سِنْدِنِ مَلْفُوظِ مَبَارَكِ سَانِ
 پَنَهِنجِي زَبَانِ كِي گَنْدِگِيءِ، كَانِ پَاكِ كَرِيَانِ ۽ سِنْدِنِ صَحْبَتِ وَاَرِيْنِ
 بَگَالِهِيْنِ كِي يَادِ كَرِي دَلِ جِي اَوْنَدَاهِيْنِ ۽ كَارَاڻِ كِي مِيَسَارِيَانِ.
 پُوءِ هِنِ كِتَابِ لُكْنِ وَاَسْطِي اللّٰهُ تَعَالَى كَانِ تَوْفِيْقِ ۽ مَدَدِ گَهْرِيْمِ ۽
 پِڻِ بَزْرُگِنِ كَانِ بَرَاهِ كَرْمِ اَمِيْدِ تُو رُكَانِ تِه كُتِي عِبَارَتِ ۾ كَا

خطا ۽ عيب ڏسن ته ڊکين ۽ عبارت جي صنعت تي عيب جوئي نه ڪن ڇاڪاڻ ته سلوڪ وارن صاحبين کي معنيٰ جو حصول مقصود آهي ۽ نه عبارت جي سهڻائي.

بيت

از زبان قاصر ما چه برآيد - کز عهده و صفش بر آيد
پوءِ هن فقير کي جمادي الاول جي پهرين تاريخ سن
پارهن سو چوئيتاليهه هجري جمعي جي رات هي آواز ٻڌڻ ۾ آيو
ته بزرگن جي ارشادن ۽ انهن جي ڳالهين کي گذ ڪرڻ جهڙو پيو
ڪو نيك عمل ڪونهي. پوءِ هن ڪتاب لکڻ وقت، ڪتاب جو
نالو ”سراج العاشقين“ رکيو ته مرشد جي شمعدان جي روشنائي
مان عاشقن يعني طالبن کي سلوڪ جي راهه ۽ معنيٰ سمجهڻ ۾
آساني ٿئي. انهيءَ کان سواءِ سندن فرمودن ۽ ارشادن کي غور ۽
فڪر سان پڙهي پاڻ کي نقصان پوڻ کان بچائين ۽ پڻ مڙني
تعيينات وارن خيالن کان چوٽڪارو حاصل ڪن ته جيئن پاڻ کي
”أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ“ جي قطار هيٺ نه آئين ۽ پڻ ”وَلَقَدْ
كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ“ جي شرافت واري تمغي کي هٿان نه وڃائين.

جڏهن ته الله تعاليٰ ساري موجودات کي انسان جي لاءِ
پيدا ڪيو آهي ۽ ان انسان کي صرف پنهنجي واسطي خلقيو آهي
ته پوءِ آدميءَ کي گهرجي ته الله تعاليٰ جي طلب ۾ هجي ۽ کيس
گهرجي ته پاڻ کي نقصان کان بچائڻ لاءِ ڪنهن صاحب دل جي
صحبت ۾ وڃي ته ان جي هڪ ئي نظر ۽ گفتگو سان طالب جو
مقصد حاصل ٿيندو ۽ ان کي غفلت واري ننڊ مان سجاڳ ڪري
معنوي جمال سان معائنو ڪرائي ”بِي بَصِيرَةٍ وَبِي سَمْعٍ وَبِي نَبْطٍ“
جي مرتبي تي پهچائيندو. پوءِ جيڪو شخص اهڙي ڪامل مرشد
جي ڳولا ۾ هوندو ته ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن ان کي هٿ ايندو جو
چيو اٿن: ”هر جوينده يابنده“ يعني جيڪو ڳوليندڙ هوندو سو
ضرور لهندو. ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِيمِ-

اي دوست! هن ڪتاب ۾ جنهن هنڌ تي ”ميفرمودند يا“
فرمايائون” جو لفظ اچي ته پوءِ اتي سمجهجي ته اهو فرمودو هن

فقير جي مرشد حضرت خليفه محمود قدس سره جن جو آهي ۽ جنهن هنڌ تي ”حضرت ايشان“ جو لفظ اچي ته اتي خليفه صاحب جو مرشد سيد محمد راشد قدس سره مراد آهي. سندن مرشد پڻ هن فقير جي ڏاڏي جو مرشد آهي ۽ ڪتاب ۾ مرید واري لفظ بجائي ”ياران و برادران“ جا لفظ آندا اٿم. ڇاڪاڻ ته پاڻ سڳورن ﷺ جي زماني شريف ۾ اصحاب ۽ يارن جو لفظ مستعمل هوندو هو. ان زماني ۾ پيري مریدی جي لفظن جو ڪوبه نشان نه هو. پوءِ هن ڪتاب ۾ جنهن هنڌ ”ياران و برادران“ جا اکر لکيل ڏسجن ته اتي مراد مرید آهن. اي دوست! تون هوش وارا ڪن ڌار! باقي هنن مٿي وارن ڪنن سان ڪڏهن به خدا شناسي جي حقيقت معلوم ڪري نه سگهندين جيئن ڪنهن بزرگ چيو آهي:

بيت

گوش سر بفروش ديگر گوش خر- کاین سخن را در نیابد گوش خر
ترجمو: مٿي جا ڪن وڪڻ ۽ ٻيا ڪن خريد ڪر- ڇاڪاڻ ته هن
ڳالهه جي حقيقت گڏهه جي ڪن مثل ماڻهن کي سمجهڻ ۾ نه
ايندي.

طريقه قادري ۽ نقشبندي

فرمايائون ته جڏهن حضرت پير سائين قدس سره جن هن فقير (حضرت خليفه محمود فقير) کي خلافت جي تاج سان سرفراز ڪيو، تنهن وقت پاڻ پنهي طريقن قادري ۽ نقشبندي سلسلي جو شجرو لکيل عطا فرمايو. کين اهو سلسلي وار شجرو سندن والد معظم حضرت ميان صاحب سيد محمد بقا شهيد قدس سره کان مليل هو. پوءِ فقير پڻ تبرڪ واسطي هن ڪتاب ۾ داخل ڪيو. جو اهي ٻئي طريقا محبوب حقيقي جل شانہ جي رسائڻ ۽ مرادن حاصل ڪرڻ جا قوي سبب آهن ۽ جنهن طالب کي ڪا مشڪل درپيش اچي ته ان جي حل ڪرڻ واسطي ٻه رڪعتون نفل جون پڙهي پوءِ انهن بزرگن جي نالن ۽ پاڪ ارواحن جو وسيلو وٺي حق سبحانه و تعاليٰ کان دعا گهرندو ته الله تعاليٰ ان جي مشڪل آسان ڪندو.

قادري طريقي جو شجرو

هي سلسلو جناب رسالت مآب حضرت ختم المرسلين وفخر الاولين عليه افضل الصلوات واكمل التحيات كان شروع ٿي حضرت مرشدنا ومطلوبنا (خليفه محمود) شال الله تعاليٰ سندن فيض مريدن تي جاري ركي، ايستائين اسان وٽ پهتل آهي.

بسم الله الرحمن الرحيم

قادري طريقي جي مشائخن جي سلسلي جا نالا هن ريت آهن

- اللهي بحرمت سيد الكونين رسول الثقلين محبوب رب العالمين حضرت سيدنا محمد المصطفى ﷺ.
- اللهي بحرمت يعسوب الموحدين شمس المشارق والمغارب امير المؤمنين سيدنا علي بن ابي طالب رضي الله تعاليٰ عنه.
- اللهي بحرمت شيخ المحققين قدوة العلماء الربانيين حضرت خواجه حسن بصري رضي الله تعاليٰ عنه.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه حبيب عجمي قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه داؤد طائي قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه معروف كرخي قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه سري سقطي قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد الطائفه خواجه جنيد بغدادي قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه ابوبكر شبلي قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه ابوالفضل عبدالواحد بن عبدالعزيز عيني قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه ابوالفرح طرطوسي قدس سره.
- اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه ابوالحسن علي بن محمد يوسف القرشي قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه ابوسعيد المبارك
المخزومي قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت محبوب حقاني قطب
صمداني حضرت شيخ محي الدين سيد عبدالقادر بن ابي صالح
رضي الله تعالى عنه.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد عبدالوهاب قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد صفي الدين صوفي
قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه سيد احمد قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد مسعود قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد علي قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد شاه مير قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد شمس الدين محمد
قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد محمد غوث قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد عبدالقادر قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد عبدالرزاق قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد حامد قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد عبدالقادر قدس سره

اللهي بحرمت حضرت شمس الدين محمد قدس سره.

اللهي بحرمت حضرت عبدالقادر قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد شمس الدين محمد
قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت شيخ سيد حامد شاه گنج
بخش قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت شيخ سيد شمس الدين محمد
قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت شيخ محمد صالح شاه قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ فرد الحقيقت حضرت شيخ سيد عبد
القادر الحسنی قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ سراج الواصلين، فخر العاشقين
محب النبي عليه افضل الصلوة واكمل التحيات سيد محمد بقا
حسني قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سيد شمس الاولياء محي
السنه النبوة ماحي اثار البدعه بدرقه السالكين وموصل الطالبين
الي مظالمهم الشيخ السيد محمد الراشد الهادي المهدي رضي الله
تعالى عنه.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ سيد الزاهدين وفخر العاشقين
پيشوايي اهل التجريد والتفريد حضرت مرشدنا محبوبنا ومطلوبنا
شيخ محمود مد الله تعالى ظله ومتعنا من فيوضاته.

نقشبندي طريقي جو شجرو

اللهي بحرمت سيد الكونين امام المرسلين حضرت محمد
مصطفى عليه افضل الصلوة واكمل التحيات،

اللهي بحرمت امير المؤمنين وامام الصديقين حضرت ابوبكر
الصديق رضي الله تعالى عنه،

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت سلمان الفارسي رضي الله
تعالى عنه،

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت قاسم بن محمد بن ابي بكر
ن الصديق رضي الله تعالى عنه،

اللهي بحرمت امام المؤمنين شيخ المشائخ حضرت جعفر
الصادق رضي الله تعالى عنه،

اللهي بحرمت سلطان العارفين شيخ المشائخ شيخ بايزيد
بسطامي قدس سره،

اللهي بحرمت شيخ المشائخ شيخ ابوالحسن خرقاني قدس سره،

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه ابو علي فارمدي قدس سره.

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه ابويوسف همداني

قدس سره

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت خواجه عبدالخالق غجدواني

قدس سره،

- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه عارف ريوگري قدس سره .
اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه محمود الخير فغنوي
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه علي راميتني قدس سره .
اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه محمد بابا سماسي
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه سيد مير گللال قدس سره .
اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه بهاؤ الحق والدين
المشتهر النقشبندي قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه يعقوب چرخي قدس سره .
اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه عبيدالله احرار قدس سره .
اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه مخدوم محمد زاهد
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت مولانا خواجه درويش محمد
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه خواجه امكنكي
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه محمد باقي بالله قدس سره .
اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه شيخ احمد فاروقي
سرهندي الملقب بمجدد الف ثاني قدس الله تعالي سره .
اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه شيخ سيد آدم بنوري
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه شيخ سعدي لاهوري
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه حاجي محمد ايوب
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ حضرت خواجه مخدوم جمال الله
قدس سره .
- اللهي بحرمته شيخ المشائخ زبدة الواصلين وختم العاشقين
عبده عبدالرسول مخدوم اسماعيل پريان لوتئي قدس سره

اللهي بحرمت شيخ المشائخ سيد السادات سراج الواصلين، فخر العاشقين حضرت خواجہ سيد محمد بقا قدس سره،

اللهي بحرمت شيخ المشائخ حضرت شمع الاولياء محي السنه وماحي آثار البدعه بدرقه السالكين وموصل الطالبين الي مطالبهر الشيخ السيد محمد الراشد الهادي المهدي رضي الله تعالي عنه،

اللهي بحرمت شيخ المشائخ سيد الزاهدين زين العاشقين پيشوائي اهل التجريد والتفريد مرشدنا ومحبونا ومطلوبنا حضرت شيخ محمود مد الله تعالي ظله علينا ومتعنا الله من فيوضاته.

ملفوظات شريف

١* فرمايائون: اي يارو ۽ پاڻرو! هي ڳالهه دل جي يقين سان ڄاڻو ته طريقت جا مشائخ قدس الله تعالي اسرارهم طالبن کي جيڪو فقيري جو وڳو پهرائيندا آهن جنهن کي ”خرقه“ چئجي ٿو سو انهن سڳورن جي سنت يعني روش آهي ۽ البت جيڪا بيعت ڪندا آهن سا پاڻ سڳورن ﷺ جي متابعت کان آهي جيئن ته پاڻ صلح حديبيه واري ڏينهن اصحابن سڳورن رضوان الله تعالي عليهم اجمعين کان جنگ جي بيعت ورتي هئائون. انهيءَ بيعت جو قصو تفسير حسيني ۾ سرستو ذڪر ٿيل آهي اتي ڏسڻ گهرجي ته دل کي تسلي ٿئي. انهيءَ جمعيت بابت الله تعالي (سورة فتح) ۾ فرمائي ٿو: ”إِنَّ الَّذِينَ يَبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ“ (ترجمو) جيڪي توهان بيعت ٿا ڪن سي ڄڻ الله سان بيعت ٿا ڪن. الله جو هٿ انهن جي هٿن جي مٿان آهي. ”يَدُ اللَّهِ“ مان مراد سندن هٿ مبارڪ آهي جيڪو ڪنانه طور فرمايل آهي. ”فَمَنْ تَكَفَّتْ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَي نَفْسِهِ“ پوءِ جنهن (بيعت کي ڀڳو) پوءِ ڀڃڻ جو وبال مٿس آهي. پوءِ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

بيت

هر چه فرمايد بود عين صواب
آنکه از حق يابد او وحی خطاب
و آنکه جان بخشد گر بکشد روا است
نائب است و دست او دست خدا است

ترجمو: اهو مرشد کامل الله تعالیٰ کان الهام ٻڌي ۽ لهي- پوءِ جيڪي فرمائي سو عين صواب آهي.

۽ اهو جان بخشي يا قتل ڪري ته ان کي روا آهي- چئو ته اهو الله تعالیٰ جو نائب آهي ان جو هٿ خدا جو هٿ آهي

۲* فرمايائون: مريد ٽن قسمن جا آهن: ۱- رسمي ۲- صوري- ۳- حقيقي- رسمي مريد اهي آهن جن جا مرشد حقيقت کان بي نصيب آهن پوءِ ماڻهو دنيا جي مطلبن ۽ مرادن حاصل ڪرڻ واسطي انهن جا مريد ٿا ٿين. پوءِ انهن جا مرشد انهن فني جزيه وانگر ڏن ۽ چاليهو مٿن ٻڌيو ڇڏين. اهڙن مريدن ۽ مرشدن کي معنيٰ مان ڪو بهرو حاصل ناهي. صوري مريد اهي آهن جيڪي پنهنجي مرشد جي قول ۽ فعل سان ظاهر داري ۾ مشابهت رکن ٿا ۽ ان تي اکتفا ڪن ٿا ۽ مريد ٿيڻ جي حقيقت حاصل نه اٿن جو باطن ڏانهن طريقت، حقيقت ۽ معرفت ڏانهن پنهنجا قدم وڌائين ٿا. پر اهي مشابهت سببان قيامت جي نجات لهندا جيئن حديث ۾ آهي: *مَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ*، يعني جيڪو شخص جنهن قوم سان مشابهت وارو ٿيو ته پوءِ اهو انهن مان آهي. حقيقي مريد اهي آهن، جيڪي پنهنجي مريد مرشد جي ظاهري خواهه باطني قولن ۽ فعلن سان ان جي متابعت پوري ٿا رکن ۽ متابعت واري دولت سان شريعت، طريقت، حقيقت ۽ معرفت جي مرتبن کي پنهنجي استعداد موجب ڪماليت کي رسيا آهن ۽ اها دولت ۽ بخشش فنا في الشيخ کان سواءِ هٿ نه ايندي.

۳* فرمايائون: ته طريقت جي مشائخن جا گهڻا سلسلا آهن ۽ اهي برحق آهن ڇاڪاڻ ته انهن مڙني طريقن جي وات پاڻ سڳورن کان جاري آهي. پر قادري طريقي جي خصوصيت ٻين مڙني سلسلي وارن کان اعليٰ آهي ڇاڪاڻ ته هن طريقي جي نسبت

حضرت علي مرتضيٰ ڪرم الله وجهه ڏانهن آهي. خواجه صفي الله نقشبندي قدس سره پنهنجي رسالي ۾ لکن ٿا ته الله جي اسم جو ذڪر حضرت علي ڪرم الله وجهه کي پاڻ سڳورن کان تعليم جي واٽ سان مليل آهي، ان ڪري پاڻ ولايت محمدي جا سرچشما ۽ منبع آهن ۽ پڻ حضرت جي فضيلت تي هي حديث خبر ڏئي ٿي جو پاڻ سڳورن ﷺ فرمايو: **أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا** (ترجمو) آءٌ علم جو شهر آهيان ۽ علي ان جو دروازو آهي. علم مان مراد الله جو اسم آهي جو مڙني علمن کي جامع آهي ۽ اهو اسم سڳورو سڀني نالن، صفتن ۽ شيونن کي جامع آهي. جيئن ته ٻيا اسم صفاتي آهن ۽ هي ذاتي اسم الله کان سواءِ ٻئي تي نتو ڳالهائي سگهجي، مثلاً: سميع - بصير - عليم - ڪليم - قدير - مريد - حي - اهي اسم مبارڪ ”غيب الغيب“ ۽ هويت ۽ ”وراء الورا“ جي خزاني جون ڪنجيون آهن ۽ هي اسم اهڙا آهن جو الله تعاليٰ جي ذات کان سواءِ مجاز طور به ٻئي ڪنهن تي استعمال نٿو ڪري سگهجي. مڪي جا مشرڪ پنهنجن معبودن جهڙوڪ: لات، منات ۽ عزيٰ کي الله چوندا هئا. پر ڪڏهن انهن تي الله جو لفظ نه چيائون ۽ نڪي مذڪوره صفتن جي نسبت انهن کي ڏنائون، ڇاڪاڻ ته انهن معبودن کي نه ڏسڻ جي قوت هئي ۽ نه ٻڌڻ جي ۽ نه ڳالهائڻ جي ۽ نه قدرت رکڻ جي ۽ نه ارادي ۽ نه جيئري ڪرڻ جي، ڇاڪاڻ ته اهي صفتون ذات پاڪ جل شانہ سان متصف آهن يعني گڏ آهن.

اي دوست! فقر محمدي ﷺ ۽ حضرت علي ۽ ترڪ ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنهما سان ڪوبه اصحاب ساڻن برابر ناهي ۽ ڪعبي شريف مان بتن کي پيڇڻ وقت نبي سڳوري ﷺ حضرت علي رضي الله تعاليٰ عنه کي فرمايو ته مڪي جي ڪافرن جيڪي بت ڪعبي جي اندر پتين تي لٽڪائي ڇڏيا هئا، منهنجن ڪلهن تي چڙهي انهن بتن کي پيڇ. حضرت علي رضي الله عنه حضور ﷺ جي ڪلهن تي چڙهڻ کي بي ادبي سمجهي، بهانو ڪري گهڻو عذر پيش ڪيو ۽ چيائين ته حضرت! اوهين منهنجن ڪلهن تي چڙهو. پاڻ فرمايائون ته تون منهنجو

زور جهلي نه سگهندين پوءِ "الامر فوق الادب" جي چوڻ موجب سندن امر مڃي سندن ڪلهن مبارڪن تي چڙهي بتن کي پڳائين. اهڙي طرح پاڻ سڳورن وصال واري بيماري ۾ سڀني ماڻهن کي پاڻ ڏانهن اندر اچڻ منع فرمائي ۽ دروازا بند ڪرائي ڇڏيا مگر هڪڙو دروازو حضرت ابوبڪر رضي الله تعاليٰ عنه جو ڪليل رکڻ جو حڪم ڏنائون. هن سموري بيان کي شيخ عبدالحق محدث دهلوي سندس ڪتاب "جذب القلوب الي ديار المحبوب" ۾ گهڻي تفصيل ۽ تصريح سان ذڪر ڪيو آهي.

۴* فرمايائون: حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمائيندا هئا ته ترڪ ۽ فقر سببان اهي ٻئي طريقا (نقشبندي ۽ قادري) قيامت تائين سج وانگر روشن ۽ جهان وارن کي فيض پيا رسائيندا.

۵* فرمايائون: ذڪر ڪندڙ شخص الله تعاليٰ جي پناهه ۾ رهي توجيئن حديث قدسي ۾ آهي: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي وَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي آمِنَ مِنْ عَذَابِي (ترجمو) لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ منهنجو ڪوٽ آهي ۽ جيڪو منهنجي ڪوٽ اندر داخل ٿيو ته اهو منهنجي عذاب کان امن ۾ رهندو.

۶* فرمايائون: ذڪر هڪ عجيب ٿول آهي جو گمراهن کي گمراهي جي جهنگل مان ڪڍي هدايت جي روشني ۾ آڻي ٿو، جيئن حديث شريف ۾ آهي: مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا وَخَالِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ بِلَا حِسَابٍ وَعَذَابٍ (ترجمو) پاڻ سڳورن ﷺ فرمايو جنهن شخص سچي دل ۽ اخلاص سان لا اله الا الله چيو سو بغير حساب ۽ بغير عذاب بهشت ۾ ويندو ۽ ٻي حديث ۾ آهي: مَنْ الْجَنَّةَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (ترجمو) جنت جي قيمت لا اله الا الله آهي.

اخلاص جون گهڻيون معنائون آهن. گهڻا ماڻهو دنيا جي طلب ۽ مرادن حاصل ڪرڻ لاءِ ذڪر ڪن ٿا. اهڙي قسم وارن ماڻهن جي جماعت هن حديث جي وعيد هيٺ آيل آهي: لَوْعَنَ عَبْدُ الدُّنْيَا وَعَبْدُ الدَّرَاهِمِ يَعْنِي دُنْيَا جَا طَالِبٌ ۽ درهن جا غلام ملعون آهن. اهڙا ماڻهو مخلص نه آهن. ٻيا اهي آهن جيڪي بهشت جي حورن ۽ قصورن ۽ ٻين لذتن ماڻڻ واسطي ذڪر ڪن ٿا. انهن جو

اهو ذڪر پنهنجي نفس لاءِ آهي نه الله تعاليٰ لاءِ آهي. تيان اهي آهن جن جو ذڪر، فڪر، زهد، شب خيزي، سوز ۽ گداز محض دوزخ جي خوف ۽ ڊپ کان آهي انهن جو اهو ذڪر پڻ نفس لاءِ آهي نه حق سبحانه لاءِ. چوٿان اهي آهن جيڪي ڪريمي يا ستاري يا جباري يا قهاري صفتن يا ٻين اهڙن صفتن جي تجلين کان عبادت ۽ ذڪر ڪن ٿا ته پوءِ انهن جي عبادت جلال ۽ جمال جي سبب کان آهي ته پوءِ انهن جو ذڪر ۽ عبادت حق سبحانه لاءِ نه آهي بلڪ انهن جي مراد اميد ۽ احسان يا خوف ۽ ڊپ آهي. پنجان اهي آهن جن پنهنجي وجود ۽ نفس کي ڪلي طرح فنا ڪري حق سبحانه و تعاليٰ سان بقا حاصل ڪيو آهي ۽ حقيقي نظر پوڻ سببان اهي بهشت جي خوشين ۽ دوزخ جي دڙڪن بلڪ ڪونين (ٻنهي جهانن) کان بيخبر ٿا رهن ۽ انهن جو وجود هويت واري درياءَ ۾ پاڻي جي هڪ قطريءَ جي ڳالهه آهي ۽ انهن مخلصن جي ڪلهن تي تقويٰ جو لباس ڍڪيل آهي پوءِ اهڙن شخصن جو ذڪر، فڪر ۽ ٻي سڀڪا عبادت اخلاص ۽ دل جي خلوص واري آهي.

۷* فرمايائون: ته جن دلين تي گناهن جي ڪري ڪٽ چڙهيل آهي تن کي اهل الله مٿل زمين سان تشبيهه ڏين ٿا ڇاڪاڻ ته في نفسه زمين کي موت ناهي پر جڏهن اها آباد ناهي ۽ منجھائڻس ڪنهن کي نفعو ڪونهي ته پوءِ اها زمين مٺل جي قطار ۾ آهي. پوءِ جڏهن الله تعاليٰ مٿس رحمت وارو مينهن وسائي ٿو ته منجھائڻس طرحين طرحين ساوڪون ۽ پوٽا اڀرن ٿا جن مان انسان توڙي حيوان ۽ عام توڙي خاص نفعو وٺن ٿا. اهڙي طرح جن ماڻهن جي دلين تي نفساني لذتن ۾ قاسٽ ۽ گناهن ۾ گرفتار ٿيڻ سبب ڪٽ چڙهي وڃي ٿو ته پوءِ اهي دليون پڻ مٿل زمين جي مثل آهن ۽ اهي رحمت الهي جي مينهن کان سواءِ جيئريون نه ٿينديون. اهڙين دلين کي جيئرو ڪرڻ وارو مينهن لاءِ **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** جو ذڪر آهي ۽ پيو استغفار پڙهڻ. انهن ٻنهي جي پڙهڻ سان دل پاڪ ۽ روشن ٿيندي ۽ ميران ۽ گندگي لهي ويندي.

۸* فرمايائون: ته طالبن کي گهرجي ته پاڻ ۾ هڪ هنڌ تي ويهي حلقو ڪري ذڪر ڪن ته ان مان گهڻا عجيب فائدا ظاهر ڏسندا.

۹* فرمايائون: ڪتاب ڀنڀيڪ ۾ آهي ته حضرت دائود عليه السلام جنهن وقت ذڪر ڪرڻ جو ارادو ڪندو هو ته وڏي آواز سان پڙهو ڏيندو هو ته ذڪر تي اچو ۽ حضرت ابراهيم عليه السلام حق سبحانه و تعاليٰ جي درگاهه ۾ عرض ڪيو ته ڌڻي منهنجا! پنهنجن ٻانهن مان ڪي ٻانهن موڪل ته اهي ذڪر ڪن ۽ آءُ به انهن سان گڏجي ذڪر ڪريان پوءِ الله تعاليٰ غيب مان (ملڪن جي) هڪ جماعت وٽس موڪلي ۽ اهي اچي ان مجلس ۾ ذڪر ۾ مشغول ٿيا ۽ حضرت ابراهيم عليه السلام به انهن سان گڏجي ذڪر ڪيو. پوءِ پاڻ فرمايائون ته انهن ٻنهي نبين سڳورن جي فعل مان هي ڳالهه ظاهر آهي ته حلقو ٻڌي جماعت سان ذڪر ڪجي ڇاڪاڻ ته هي پاڻ سڳورن ۽ ٻين نبين سڳورن صلوات الله عليهم جن جي سنت آهي ۽ پڻ حق سبحانه و تعاليٰ کي اهڙو ذڪر پسند آهي.

۱۰* فرمايائون: طالب کي گهرجي ته سڀڪنهن حال ۾ ذڪر سان مشغول هجي خواهه بيٺي خواهه وڃي خواهه پاسي ۾ (يعني سمهڻ وقت) پوءِ پاڻ هي آيت پڙهيائون: **إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ يُتَفَكَّرُونَ فِی خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ (ترجمو) بيشڪ آسمانن ۽ زمين جي خلقن ۽ رات ۽ ڏينهن جي هڪ ٻئي پٺيان اچڻ ۽ وڃڻ ۾ عقل وارن لاءِ عبرت آهي. عقل وارا اهي آهن، جيڪي الله کي ياد ڪن ٿا بيٺي، وڃي ۽ پاسن ڀر اهي آسمان ۽ زمين جي پيدائش ۾ گهڻو فڪر ٿا ڪن.**

۱۱* فرمايائون: ذڪر جا ٻه قسم آهن: هڪڙو محبوبائون، ٻيو محبوبائون. محبوبائون ذڪر هي آهي ته **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** جي ڪلمي چوڻ وقت عشق، محبت ۽ ذوق اهڙو غلبو ڏيکاري جو **إِلَّا اللَّهُ** جي چوڻ کان اڳي سندس وجود مان الله کان سواءِ هر شيءِ بالڪل محو ۽ ميسارجي وڃي ته پوءِ **إِلَّا اللَّهُ** جو

جمال يعني تجلی بنا ڪنهن حجاب ۽ پردي جي ڏسڻ ۾ ايندو.
هن جاءِ تي مولانا جامي ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

بيت

در وديوار من آئينه شد از كثر شوق

هر كجا مينگر مروي ترا مي بينم

(ترجمه) گهڻي شوق کان منهنجو در ۽ ديوار آئينو ٿيا، جنهن پاسي ٿو نهاريان منهن تنهنجو ٿو ڏسان.

مولانا ابوالحسن خرقاني قدس سره فرمائي ٿو:

بيت

امروز چون جمال تو بي پرده ظاهر است

در حيرت م که وعده فردا برائي چيست

ترجمو: جڏهن اڄ تنهنجو جمال بنان پردي پٿرو آهي، آءٌ حيرت ۾ آهيان ته سڀاڻي واسطي جو چالاڪ آهي.

محبوبائون ذڪر هي آهي ته جڏهن الله تعاليٰ طالب تي مهربان ٿو ٿئي ته پوءِ ذڪر ڪرڻ وقت ان کي سوز ۽ گداز جي

غلبه سببان سندس وجود ۾ بي قرار ۽ پريشاني زياده پيدا ٿي ٿئي. ان وقت ذڪر خواه ذڪر ٻئي مذڪور ۾ محور ٿي وڃن ٿا.

فقط مذڪور جل شانہ باقي رهي ٿو ۽ ”فَاذْكُرُونِيْ اَذْكُرْكُمْ“ جي معنيٰ هن جاءِ تي پوري ٿي ۽ پڻ احدث جي ذات ان کي پاڻ

ڏانهن ڇڪي جذب ڪيو ته پوءِ محب محبوب سان ۽ ذڪر مذڪور سان پاڻ ۾ هڪ ٿي وڃن ٿا.

۱۲* فرمايائون: طالب کي گهرجي ته لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جو ذڪر اهڙي طرح ڪري جيئن بدن جي مڙني عضون ۾ حرڪت

معلوم ڪري. جيئن ته بدن جي مڙني وارن، ڏندن ۽ گوشت مان ذڪر معلوم ٿئي. جڏهن طالب جي وجود ۾ اهڙي قسم جو ذڪر

غلبو ۽ زور وٺندو ته پوءِ سالڪ جي نظر خواه فڪر ۾ وڻن جي ٿارين جي لڏڻ ۽ پکين جي آوازن ۽ ماڻهن جي ڳالهائڻ مان الله

جي اسر جي ذڪر جو آواز پيو محسوس ٿيندو ۽ منجهس غفلت جي ڪابه جاءِ نه هوندي. نفي ۽ اثبات واري ذڪر کان سواءِ الله

جي اسر کي، طريقت جا مشائخ ان ذڪر کي سلطان

الذکر (سلطان الازکار) چون ٿا.

۱۳* فرمايائون: طالب کي گهرجي ته ڪنهن مٿانهين کليل جاءِ ۾ ذڪر ڪري ته جيئن پيا ماڻهو ان جو آواز ٻڌن. ان ذڪر جي ٻڌڻ سببان انهن کي پڻ ثواب جو ڀاڱو حاصل ٿيندو. جيئن مولانا سيد عبدالڪريم رحمہ بلڙي جو وٺل اهاديہ بنوري جي پڙهڻي سان هڪ ديهہ (جو نالو) آهي، تنهن بيان العارفين ۾ فرمايو آهي ته لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جو ذڪر ٽن ماڻهن لاءِ بخشش جو باعث ٿئي ٿو: هڪڙو ان شخص لاءِ جيڪو پاڻ ذڪر ڪري. ٻيو ان شخص لاءِ بخشش جو سبب ٿئي ٿو جيڪو نٺول ۽ مسخري سان ذڪر ڪري ماڻهن کي ٻڌائي. ٽيون ان شخص کي جيڪو نٺول ۽ مسخري ڪندڙ کان ذڪر ٻڌي.

۱۴* فرمايائون: حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه هڪڙي ڏينهن حديثن شريفن مان هيءَ حديث بيان فرمائي ته الله تعالى جا ڪي ملائڪه ان جي زمين جي گهٽين ۽ بازارن ۾ گهمڻ ڦرڻ پيا ۽ ذڪر وارن کي پيا ڳولين، پوءِ اهي جڏهن اهڙي جماعت کي لهن ٿا جيڪي پاڻ ۾ گڏجي حلقو ڪري ذڪر پيا ڪن، ته پوءِ اهي ٻين ملائڪن کي وڏي آواز سان سڏ ٿا ڪن ته هيڏانهن سگها آچو. پوءِ اهي اچن ٿا ۽ ذڪر ڪندڙن جي چوڌاري آسمان تائين گهيرو ڪري ٿا بيهن ته جيئن شيطان انهن جي وچ ۾ اندر نه اچي ۽ مٿان انهن جي دلين اندر وسوسا وجهي ۽ ملائڪه انهن ذڪر ڪندڙن واسطي الله تعالى کان مغفرت ٿا گهرن. پوءِ جڏهن ذڪر ڪرڻ وارا ذڪر کان واندا ٿي هڪ ٻئي کان ڌار ڌار ٿين ٿا ته پوءِ اهي ملائڪه الله تعالى جي حضور ۾ وڃن ٿا ۽ الله تعالى پاڻ عالم السر والخياف آهي سو ملائڪن کان پڇي ٿو ته اوهان زمين تي منهنجا ٻانهن ذڪر ڪندڙ ڏنا؟ پوءِ اهي چون ٿا هاڻو اِي اسان جا رب! اسان انهن کي ڏٺو ڏاڍي شوق ۽ محبت سان تنهنجو ذڪر پي ڪيائون. پوءِ الله تعالى چوي ٿو ته ڇا پلانا انهن مون کي ڏنو آهي؟ چون ٿا ته تنهنجي ذات جو قسم آهي ته انهن توکي نه ڏنو آهي. پوءِ الله تعالى چوي ٿو ته پلانا اهي جيڪڏهن مون کي ڏسن ها ته پوءِ ڪيئن هجن ها؟ ملائڪه

چون ٿا ته جيڪڏهن اهي توکي ڏسن ها ته پوءِ هيڪاري گهڻي شوق ۽ محبت سان تنهنجي تهليل ۽ تسبيح ۽ تقديس بيان ڪن ها. پوءِ الله تعاليٰ وري ملائڪن کي فرمائي ٿو ته اهي مون کان ڇا بابت سوال ٿا ڪن؟ ملائڪه چون ٿا ته بهشت جو سوال ٿا ڪن. الله تعاليٰ پڇين ٿو ته انهن بهشت ڏنو آهي؟ ملائڪه چون ٿا ته نه ڏنو اٿن. الله تعاليٰ چوين ٿو ته پلا جيڪڏهن بهشت کي ڏسن ها ته پوءِ ڪيئن هجن ها؟ ملائڪه چون ٿا ته پوءِ هيڪاري توکان بهشت جو گهڻو سوال ڪن ها. وري الله تعاليٰ پڇين ٿو ته اهي ڏاڪر انسان ڪهڙي شيءِ بابت مون کان پناهه گهرن ٿا؟ ملائڪه چون ٿا ته دوزخ بابت پناهه ٿا گهرن. الله تعاليٰ فرمائين ٿو ته ڇا انهن دوزخ کي ڏنو آهي؟ ملائڪه چون ٿا ته نه، انهيءَ کي ڏنو ڪونه اٿن. الله تعاليٰ چوي ٿو ته جيڪڏهن دوزخ کي ڏسن ها ته پوءِ ڪيئن ڪن ها؟ ملائڪه چون ٿا ته اي اسان جا پروردگار! اهي جيڪڏهن دوزخ کي ڏسن ها ته پوءِ اهي توکان تمام گهڻي مغفرت گهرن ها. پوءِ الله تعاليٰ ملائڪن کي چوي ٿو ته اوهين شاهد آهيو ته مون انهن ذڪر ڪرڻ وارن مڙني کي بخشيو. ملائڪه عرض ٿا ڪن ته اي اسان جا رب انهن ۾ هڪڙو شخص ذڪر ڪندڙن مان نه هو اهو ڪنهن ذڪر ڪندڙ وٽ پنهنجي ڪم لاءِ وينو هو. الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته مون ان کي به بخشيو: **اِنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَشْقٰوِي جَلِيْسُهُمْ** يعني هي جماعت اهڙي آهي جو انهن جو همنشين بي نصيب نٿو ٿئي. هن جاءِ تي مولانا رومي قدس سره فرمائي ٿو.

بيت

گر تو خواهي همنشين با خدا - گو نشيند در حضور اوليا
ترجمو: جيڪڏهن تون الله تعاليٰ سان گڏ ويهڻ گهرين ٿو ته توکي
گهرجي ته ولين جي حضور ۾ ويه.

۱۵ * فرمايائون: بعض ماڻهو وڏي سد ذڪر ڪرڻ کان
دل ۾ آهستي ذڪر ڪرڻ وارن کي فضيلت ٿا ڏين ۽ اذعوا رَڪْمُ
تَضَرَعًا وَحَقِيْقَةً اِنَّهٗ لَا يَحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ * (ترجمو) اوهين پنهنجي
رب کي زاري ۽ نيزاري ۽ رازداريءَ سان سڏيو بيشڪ اهو حد کان

لنگهندڙن کي دوست نٿو رکي، جي آيت سڳوري مان دليل ٿا وٺن.

ان جو جواب هي آهي ته آيت سڳوري ۾ جنهن ذڪر خفي ڏانهن اشارو آهي سو اهو ذڪر مراد نه آهي جيڪو زبان سان دل ۾ آهستي ڪري. بلڪ اهو ذڪر دل ۽ سر ۽ روح کان گهڻو اڳتي ڳجهو آهي، جيڪو هن جزوي عقل جي ادراڪ ۽ رسمي علم سان سڃاڻڻ ۾ نٿو اچي. هن جاءِ تي حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن هيءُ ڪهڙو نه سنڌيءَ ۾ چڱو بيت فرمايو آهي.

بيت سنڌي

نه زبان زاري ڪري نه دل چوي الله

او اڃان اڳتي روح نه لڌي راه

ان ٽنهن کان ڳجهي آهي ڳالهڙي

۱۶* فرمايائون: ماڻهن جا ذڪر ٽن قسمن جا آهن.

هڪڙو ذڪر رسمي جو انهن جي زبان مان لفظ نڪرن ٿا مگر دل انهن جي معنيٰ کان خالي آهي. اهڙي ذڪر مان ڪو نفعو ناهي. اهڙن شخصن جي باري ۾ مثنوي وارو صاحب مولانا رومي فرمائي ٿو:

بر زبان الله الله در دل گاو خر - اين چنين تسبيح که دارد اثر
ترجمو: زبان تي الله الله ۽ دل ۾ خيال ڍڳي ۽ گڏه جو، ڀلا اهڙي
ذڪر جو اثر ڪيئن ٿيندو.

ٻيو ذڪر هي آهي ته ذڪر ڪرڻ وقت پنهنجي زبان ۽ دل کي حاضر ڪري، يعني دل ۾ ٻيا خيال ۽ خطرا نه آڻي. زبان ۽ دل پنهنجي جي پاڻ ۾ موافقت هجي ۽ نه مخالفت! اهو ذڪر چڱو آهي جو اونداهيءَ کان ڪيڏي نورانيت ڏانهن آڻي ٿو.

ٽيون ذڪر هي آهي جو ذڪر ڪرڻ وقت پاڻ ۽ پنهنجي دل کي غير جي ٻڌڻ کان ٻوڙو ۽ پنهنجي زبان کي گونگو ڪري ته اهڙن شخصن جو ذڪر الله تعاليٰ کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي خبر نه آهي. اهڙي ذڪر واري تي هي آيت فاڙڪڙوني اذڪرڪم شاهد آهي

يعني پوءِ مون کي ياد ڪريو ته آءُ اوهان کي ياد ڪندس. هن آيت ۾ چڱي طرح فڪر ڪر (۱)

۱۷* فرمايائون ته جڏهن زبان جو غلبو دل تي زور وٺي ته پوءِ اها دل مثل آهي ۽ جڏهن دل غلبو وٺي ٿي ته پوءِ سندس سارو بدن ڦري دل ٿيو پوي ۽ غيب الغيب کان اهڙي ڪشش ۽ ڇڪ جي ڪري سندس زبان ڳالهائڻ کان سکوت يعني ماڻ ۾ هوندي. هن جاءِ تي سيد عبداللطيف قدس سره ڀٽ وارو فرمائي ٿو:

بيت سنڌي

(۱)

ڪن ٿي ڪيچين ڪڇيو، ڪڇ م ڪڇيائون،
رهي نه رتي جيتري، ائين وٽ آئون،
ويدي وڌائون، هيءَ جو وڻ هئڻ جو.

(۲)

ڪن ٿي ڪيچين ڪڇيو، ڪڇ م ٿاڪين،
اشارتون ائين جون، سڪو تان سڄن
ويهي وٽان تن، سڻ ته سوز پرائين.

(۳)

سڻ ته سوز پرائين، آءُ چيائون اڄ
پولي پيءَ نه سڪيا، پاڻا چيائون پڇ،
واچي وٽ م وڃ، ٻڌ ته ٻڻائي لهي.

(۴)

ٻڌ ته ٻڻائي لهي، آئون ات ناه،
ڪيچين ڪڍي لاه، ڪن ٿي ڪيچين ڪڇيو.

۱۸* فرمايائون: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جو ذڪر اهڙي ذوق ۽ شوق سان ڪجي جيئن ماڻهو چون ته هي چريو آهي. حديث ۾ آهي: أَكثَرُوا الذِّكْرَ حَتَّى يُقَالَ أَتَكْفَرُ مَجَانِبِينَ (ترجمو) ذڪر کي گهڻو ڪريو تانجو ماڻهو اوهان کي چريو چون. هن جاءِ تي حضرت

(۱) هن آيت ۾ چڱي طرح سان غور ۽ فڪر ڪر (مترجم)

پير سائين رضي الله تعالى عنه کان حديث پدم، پاڻ فرمايائين ته اسلام جي شروعات ۾ هڪڙو اعرابي شخص پاڻ سڳورن ﷺ جي حضور ۾ مڪي شريف منجهه آيو سندن هٿ تي اسلام آڻڻ سان مشرف ٿيو. پاڻ ان کي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ جي پاڪ ڪلمي جي تلقين فرمايائون (ترجمو) الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه معبود ڪونهي ۽ محمد الله جو رسول آهي. انهن ڏينهن ۾ اسلام اڃان زور نه ورتو هو. پاڻ ان اعرابي کي اسلام جي دولت ظاهر ڪرڻ کان پوڻيهه رڪڻ جو ارشاد ڪيائون، ڇاڪاڻ ان وقت ڪفر جو غلبو هو. جڏهن اهو اعرابي وٽائين موڪلائي بيت الله جي زيارت لاءِ آيو ۽ طواف ڪرڻ لڳو. تڏهين طواف وقت ان کي چرين وانگر عشق جي باهه ۽ محبت الهي جي غلبي اهڙو زور آندو جو بلند آواز سان لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جو ڪلمو پڙهندو رهيو. مڪي جا ڪفار جيڪي ڪعبي شريف جي ويجهو هئا ۽ انهن جي ڪنن تي جڏهن ڪلمي شريف جو آواز پيو، سي يڪدم اتي آيا ۽ اعرابي کي مارڪٽ ڪرڻ لڳا ۽ چيائونس ته نه پڙهه ۽ ان کي ايترو ماريائون جو اهو بيهوش ٿي ويو ۽ جڏهن هوش ۾ آيو ۽ طواف ڪرڻ لڳو ته وري اهو ڪلمو لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ پڙهڻ لڳو. وري ڪافرن ان کي ڏاڍو ماريو ۽ ماري ماري بيهوش ڪري ڇڏيو. هوش اچڻ کان پوءِ وري طواف ڪرڻ لڳو ۽ وڏي آواز سان ڪلمي پاڪ کي پڙهڻ لڳو ۽ ڪافرن وري ان کي گهڻو ماريو. اهڙي طرح ٽي ڀيرا ان کي ماري کڻي بيهوش ڪري ڇڏيائون جو ڄڻ ته مري ويو آهي. پوءِ مڪي جي وڏن ڪافرن ماڻهن کي چيو ته هن اعرابي کي نه ماريو. ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن هي مري پيو ته اس پاس جا بدوي خون جو عيوض وٺڻ لاءِ اسان تي ڪاهي ايندا. پوءِ پنهنجو مڪي کان ٻاهر نڪري ڀڄڻ ممڪن نه ٿيندو. پوءِ وري ان کي هٿ نه لڌائون. طواف کان پوءِ اهو اعرابي سندن خدمت ۾ آيو ۽ ساري ماجرا کين ٻڌايائين. پاڻ ان اعرابي کي چيائون ته اسان توکي ان ڳالهه کان جهليو هو. اعرابي عرض ڪيو يا رسول الله ﷺ مون کان لکايو نه ٿيو.

۱۹* فرمايائون: حديث ۾ آهي: لَا يَكْمُلُ إِمَانُ الْمَرْءِ

حَتَّى يَظُنَّ النَّاسُ أَنَّهُ مَجْنُونٌ (ترجمو) ماڻهوءَ جو ايمان تيستائين
 ڪمالت ڪي نٿو رسي جيستائين ماڻهوءَ ان ڪي چريو نه پائين ۽
 فرمايائون ته ٻي حديث ۾ آهي اَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبَلَدُ (ترجمو) اهل
 بهشت جا گهڻو ڪري پورٽا ۽ سوڙهل آهن. يعني اهل دنيا جا
 انهن ڪي حقارت جي نظر سان ڏسي هنن ڪي ٻي عقل ٿا ڄاڻن ۽
 دل وارن وٽ پورٽا ۽ سوڙهل عاقل آهن جيڪي پنهنجي پورٽائي
 ڪنهن به دنيا واري عاقل ڪي نه ڏيندا. ڪنهن بزرگ ڪهڙو نه
 چڱو چيو آهي:

اين دولت بيدلي بهر دل ندهند
 واين منزل بختگان منزل ندهند
 در عالم عشق آنچه بي عقلا نراست
 يکذره بصد هزار عاقل ندهند

ترجمو: هي ٻي دلي واري دولت هر ڪنهن دل ڪي نه ڏين ۽ هي
 منزل، منزل جي ستلن ڪي نه ڏين.

عشق جي عالم ۾ جيڪي ٻي عقلن ڪي حاصل آهي، اهڙي ٻي
 عقلي هڪ ذره به سون ۽ هزارن عاقلن ڪي نه ڏين.

۲۰* فرمايائون ته ذڪر واري ماڻهوءَ ڪي گهرجي ته لَا إِلَهَ
 إِلَّا اللَّهُ چوڻ وقت پنهنجي موهوم وجود ڪي "لا" سان نفي ڪري
 وجود مطلق ڪي إِلَّا اللَّهُ سان ڪثرت منجهان معلوم ڪري. يعني
 لا الهه چوڻ وقت پنهنجي دل ڪي غير کان پري ڪري منجهس "الا
 الله" جو تصور ڪري ان ڪي پنهنجو معبود ۽ محبوب تصور ۽
 خيال رکي دل ۾ يقين ڪري ته حق سبحانه و تعاليٰ کان سواءِ ٻيو
 معبود آهي ئي ڪونه. پوءِ هر پيري لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ چوي ته دل ۾
 اهوئي تصور ڪري.

طالب ڪي گهرجي ته انهيءَ خيال سان هميشه ان ذڪر ۾
 مشغول رهي ۽ ڪنهن به وقت ان کان غافل نه ٿئي. اتفاق سان
 غفلت ٿئي ته وري ان ڪي هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ان ماڻهوءَ جهڙي
 همت ڪرڻ گهرجي جنهن جو سچن موتين جو قيمتي هار گم ٿي
 وڃي ته پوءِ ان جي ڳولڻ ۽ هٿ ڪرڻ ۾ ڪهڙي نه ڪوشش ڪندو،
 اهڙيءَ طرح سان هن ذڪر جي هٿ ڪرڻ ۾ گهڻي ڪوشش ڪري ۽

سست نه ٿئي. جڏهن طالب هن ذڪر تي هميشگي ڪندو ته مٿانهين درجي کي رسندو ۽ سندس دل حق تعاليٰ سان مشغول هوندي. ان وقت محبت جو بادشاهه طالب جي دل تي غلبو ٿو آئي ۽ غير جي محبت دل مان ڪڍي خالي ڪري ڇڏي ٿو. جڏهن ان جي دل غير کان خالي ٿي ۽ حق سبحانه و تعاليٰ سان ٻڌل رهي ته پوءِ سندس ڳالهائڻ، ٻڌڻ ۽ ڏسڻ الله تعاليٰ سان ٿئي ٿو هن مرتبي ۾ سندس ذڪر ڦري دل جي صفت ٿي ۽ ساري دل دوست جي محبت ۾ دوست ٿي ۽ دوست سان محبت رکڻ کي ”عشق“ ٿا چون.

اهڙي حال ۾ ذاڪر پنهنجي موهوم هستي ۾ ذاڪر نه آهي بلڪ اهو عين مذڪور ٿيو ۽ ذاڪريت مذڪوريت سان تبديل ٿي. ان وقت ”لَا يَذْكُرُ اللّٰهَ اِلَّا اللّٰهُ“ جي حقيقت آشڪار ٿيندي (۱) جڏهن طالب پنهنجي موهوم هستي کي نيستي ۾ ڏسندو ته پوءِ سڀئي شيون ان کي نيست منجهه ڏسڻ ۾ اينديون ۽ پڻ ان وقت ”كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ“ جي معنيٰ جو ڳجهه پٿرو ٿيندو ۽ پڻ ”لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ“ جو نقاب منهن تان ڪڍي ويندو.

۲۱ * فرمايائون: سلوڪ جي مرتبن حاصل ڪرڻ جو سبب متابعت آهي. پوءِ جيڪڏهن مبتدي طالب گهري ته کيس هي دولت سگهي هت اچي ته ان کي ڪپي ته اهڙي جماعت سان صحبت ڪري جنهن جو ظاهرِي سينگار شريعت محمدي عليه الصلواة والسلام سان هجي. پوءِ اهڙن شخصن جي صحبت کان پاڻ کي پري نه ڪري ته پوءِ پنهنجي استعداد موجب مراد حاصل ڪندو.

(۱) چوي ٿو مترجم ته هن ڳالهه جي حقيقت کي اهي سمجهندا جن پنهنجي وجود کي فنا ڪري الله تعاليٰ جي بقا سان شرف حاصل ڪيو آهي. ذڪر جو مفهوم هي آهي ته ذڪر ڪرڻ وقت غير کان منقطع ٿي حق سبحانه و تعاليٰ سان دل جو تعلق رهي ۽ اها نعمت لکن مان ڪنهن هڪڙي کي نصيب ٿئي ٿي. ”ذَالِكُمْ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَّاسِعٌ عَلِيمٌ“ (مترجم)

بيت

صحبت ايشان خاك را اكسير كرد،
لطف ايشان هر دلي تاثير كرد،
هر كه با ايشان نشيند يك دمي،
روز محشر او كجا دارد غمي،

ترجمو (۱) انهن جي صحبت مٿي کي اڪسير ڪيو۔ انهن جي لطف هر ڪنهن دل تي تاثير ڪيو.

(۲) جيڪو انهن سان هڪ ساعت گذاري ته قيامت جي ڏينهن اهو ڪهڙو غم رکي.

۽ پڻ طالب کي ظاهر توڻي باطن ۾ انهن جو ادب رکڻ لازم ۽ ضروري آهي، ڇاڪاڻ ته ادب جي وسيلي سان سندس مطلب پورا ٿيندا.

ادب تاجي است از لطف الهي - بنه بر سر برو هر جا كه خواهي ترجمو: الله تعاليٰ جي طرف کان ادب هڪڙو ڇت (تاج) آهي، جتي به گهرين وڃ پر ادب جو ڇت مٿي تي رک.

پوءِ ادين مان جيڪڏهن ڪو ادب ڇڏي ڏنائين ته پوءِ اهو شخص ڪاملن جي دلين کان پري ٿيندو ۽ جيڪي ڪجهه ان کي مليل هوندو سو وٽس نه رهندو ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن مرشد سان رابطو ويو ته پوءِ وٽس ڪجهه به نه رهندو.

گهڻا ماڻهو هئا جن کي انهن ڪاملن جي صحبت مان ذوق ۽ لذت حاصل ٿيو هو. بي ادب هجڻ سببان انهن مان ذوق ڇڏائي ويو ۽ پوءِ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

از خدا جوئيم توفيق ادب،
بي ادب محروم ماند از لطف رب،
بي ادب تنها نه خود را داشت بد،
بلکه آتش در همه آفاق زد،

ترجمو (۱) اسين خدا کان ادب جي توفيق ٿا گهرون۔ بي ادب شخص الله تعاليٰ جي فضل کان محروم رهي ٿو.

(۲) بي ادب رڳو پاڻ کي بچڙو نه ٿو ڪري۔ بلڪ اها باهه دنيا جي چئني ڪنڊن ۾ ٻاري ٿو.

۲۲* اي دوست! پاڻ طريقت جي سالڪن کي هميشه تقويٰ جو امر ڪندا هئا ۽ فرمايائون ته سلوڪ جي ڏاڪڻ مان پهريون ڏاڪو تقويٰ جو آهي. پاڻ هي نقل بيان فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن بيبي زليخا رضي الله تعالى عنها ڪنهن ماڻهو کي الله جي اسم جو واسطو ڏيئي چيو ته جڏهن يوسف عليه السلام منهنجي دروازي کان لنگهي ته مون کي خبر ڪجوه ته آءٌ ان کي ڏسان. پوءِ جڏهن حضرت يوسف کي ان جي دروازي اڳيان لنگهيائون ته زليخا هي بيت چيو:

الآن الصبر والتقى - صبر العبد ملوكاً،
وإن الشهوة والهوى - صبر الملوك عبداً.

ترجمو: هوشيار هج صبر ۽ تقويٰ پانهي کي ڦيرائي بادشاهه ڪيو- ۽ بيشڪ شهوت ۽ عشق بادشاهه کي ڦيرائي پانهو ڪيو. پاڻ تقويٰ جي باب ۾ مريدن کي گهڻيون نصيحتون ڪرڻ فرمايون.

۲۳* فرمايائون ته اي يارو، اي ڀائرو! اوهان کي هن ڳالهه جي نصيحت ٿو ڪريان ته اوهين تقويٰ کي پنهنجو شعار (نشان) بنايو ۽ ظاهري عبادتن تي مداومت ڪريو ۽ ذڪر جي گهڻي ڪوشش ڪريو ۽ مراقبي ۾ فڪر گهڻو ڪريو جيئن سيد شاهه عبدالڪريم (بلڙي واري) سنڌي پنهنجي رسالي بيان العارفين ۾ آندو آهي ته ذڪر جو تعداد لوڻ برابر هجي ۽ فڪر جو انداز اتي جيترو ۽ فرمايائون ته رات ۽ ڏينهن ۾ نفي (لا) ۽ اثبات (الا الله) ۾ گهڻو فڪر ڪريو ڇاڪاڻ ته حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن پوئين عمر ۾ فجر جي نماز کان پوءِ مراقبي ۾ نفي ۽ اثبات جي فڪر ۾ مشغول هوندا هئا.

۲۴* فرمايائون: اسان جي مريدن کي هي ڳالهه فرض سمجهڻ گهرجي ته ذڪر جي شغلن ۾ ڪڏهن به قصور نه ڪجي. ڇاڪاڻ ته درجن ۽ مقامات جي ترقي ڏانهن مٿي وڌڻ جا ڏاڪا ذڪر آهن. اڳين خواهه پوين جمهور ميشائخن ڪماليت حاصل ڪرڻ کان پوءِ پنهنجي واسطي لآلله الا الله جي ذڪر کي وظيفو ڪيو آهي ۽ دنيا مان رحلت ڪرڻ وقت انهيءَ ڪلمي سڳوري تي

بيت

چه دل بندي درين دنيا كه روزي چند مهماني،
 چوناگه مرگ پيش آيد خوري ان در پشيماني،
 نيازي ياد از مردن كه روزي مرگ در پيش است،
 چه معزوري در اين دنيا مگر مردن نمي داني،
 يكي اندیشه كن بنگر كه آن بودند اندرين دنيا،
 كجا رفتند آن ياران كه بودند مونس وجاني،

ترجمو: (۱) هن دنيا ۾ ڇا جي لاءِ دل ٻڌين ٿو جڏهن ته تون به ٽي ڏينهن مهمان آهين- جڏهن موت اوچتو ايندو ته ان وقت گهڻو پشيمان ٿيندين.

(۲) مرڻ کان اڳ ۾ ياد نٿو ڪرين ته موت سامهون آهي- هن دنيا ۾ ڇا جي ڪاڻ مغرور آهين شايد مرڻ جي خبر نه اٿي.

(۳) گهڙي کن فڪر ڪري ڏس ته هن دنيا ۾ جيڪي دوست هئا- اهي دل گهريا دوست ۽ جاني ڪيڏانهن ويا.

۲۵* فرمايائون ته حق سبحانه و تعاليٰ کان هميشه ڊڄندا رهو ۽ سندس امرن ۽ نهين جي نگهباني رکو ۽ ماءُ ۽ پيءُ ۽ سڀني مشائخن جا حق بجا آڻيو ۽ قرآن کي گهڻو پڙهو ياد هجي يا ناظران، ان کي فڪر ۽ تدبير سان پڙهو ۽ پڙهڻ وقت عاجزي ۽ گريو ڪريو ڇا ڪاڻ ته حق تعاليٰ جي حجت خلق تي قرآن آهي ۽ هڪڙي گهڙي به علم کان غافل نه ٿيو، حديث ۽ فقه جو علم سگهو ۽ جاهل صوفين کان پري رهو، چو ته اهي دين جا چور آهن ۽ مسلمانن جا رهن آهن ۽ نبوي سنت کي لازم ڪريو ۽ سلف صالحن جي مذهب تي محڪم رهو. دين ۾ سڀ ڪو نئون ڪم گمراهيءَ جو سبب آهي ۽ ڳڀرو ڇوڪرن، زالن ۽ بدعت وارن سان صحبت نه رکو، سفر گهڻو ڪريو ته نفس اماره ذليل ٿئي ۽ سفر ڪرڻ ۾ گهڻا شرط آهن هڪڙو هي ته دل مان ما سوا الله خيالن جي نگهباني ڪرڻ ۽ پيو هي ته ظاهري خواهه باطني علائقن کي وڍڻ. طالب کي سفر ۾ شيطاني ۽ نفساني خواهشن ۽ لذتن کان بچڻ. خانقاهون نه اڏيو ۽ نه ان ۾ ويهو ۽ دلين کي تعريف ۽ جن کان نگاهه ۾ رکو (يعني

خوشامد طور ڪنهن جي تعريف ڪرڻ يا جٺ وغيره ڪرڻ) ۽ خلق کي هڪ نظر سان ڏسو ۽ ڄاڻو ۽ ڪنهن جي مدح يا تعريف ڪرڻ تي نه نڄجو ۽ نه جٺ ڪرڻ تي دل ۾ رنج اٿيو ۽ نڪي پريشان ۽ ملول ٿيو، وحدت تي نظر رکيو، باادب رهيو، دنيا دارن سان ميل جول نه رکيو ڇاڪاڻ ته اهي دين ڪسين ٿا ۽ دنيا جي ٻن لقمن تي راضي رهيو ۽ حلال لقمون کائو ڇاڪاڻ ته حلال رزق پلائين جي ڪنجي آهي ۽ حرام کائڻ کان پري پڄو، متان سڀاڻي دوزخ جي باهر ۾ نه اچو، حلال ڪپڙو ڍڪيو ته عبادتن جي لذت لھو ۽ حق سبحانه و تعاليٰ جي جلال کان هميشه ڊڄندا رهيو ۽ قيامت جي ڏينهن کي نه وساريو جو حساب ڪتاب لاءِ حاضر ٿيڻو آهي. رات ۽ ڏينهن ۾ نماز گهڻي پڙهو ۽ جماعت کي نه ڇڏيو پوءِ ان صورت ۾ اوهين امام هجو يا مؤذن ۽ حاڪمن سان نه ويهو ۽ ماڻهن جي ڪچهرين ۾ حاضر نه ٿيو. جاهل عوام کان ائين پڄو جيئن شينهن ۽ بگهڙ کان پڄو ٿا، پنهنجي مشهوري نه ڪريو بلڪ گمنامي ۾ رهيو ۽ دين کي دنيا جي ڪري نه ڇڏيو، ڪلونه، ڇاڪاڻ ته ڪلڻ غفلت کان ٿئي ٿو ۽ ڪل دل کي مرده ڪري ٿي جيئن پاڻ سڳورن فرمايو آهي ”لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَ لَبِئْتُمْ كَثِيرًا“ ترجمه: جنهن ڳالهه کي آءٌ ڄاڻان ٿو سا جيڪڏهن اوهان ڄاڻو ته هوند ڪلو ٿورو ۽ روئو گهڻو. الله تعاليٰ جي عذاب کان بي ڊپا نه رهيو ۽ سندس رحمت مان نااميد نه ٿيو ۽ پنهنجي حياتي خوف ۽ اميد جي وچ ۾ رکيو ۽ جيڪڏهن ٿي سگهي ته عورت سان شادي جي خواهش نه ڪريو ڇاڪاڻ ته دنيا جا طالب ٿيندو ۽ دنيا جي طلب دين کي برباد ڪري ٿي. موت کي گهڻو ياد ڪريو. دنيا جي عزت ۽ جاهه جا طالب نه ٿيو ڇاڪاڻ ته طريقت ۾ اها ڳالهه نٿي جڳائي ۽ گهڻو وقت روزي سان گذاريو ڇاڪاڻ ته روزو نفس جي خواهشن کي پڇي ٿو. مشائخن جي خدمت مال ۽ جان سان ڪريو ۽ انهن جي دلين جي خوشنودي حاصل ڪريو ڇاڪاڻ ته انهن جي خوشنودي حق سبحانه و تعاليٰ جي خوشنودي آهي ۽ انهن جي اقتدا ڪريو ۽ انهن کان اهڙي ڪا ڳالهه ۽ فعل صادر ٿئي جو سمجهه ۾ نه اچي ته ان

تي انڪار نه ڪريو ڇاڪاڻ ته اهي پنهنجي هٿن کان فاني ٿي حق سبحانه و تعاليٰ سان باقي ٿيا آهن ڇاڪاڻ ته اهي آله (يعني اوزار) آهن ۽ ڪم جو فاعل حقيقي حق سبحانه و تعاليٰ آهي.

انهيءَ باب ۾ مخدوم جامي قدس سره سلسله الذهب ۾ هڪڙو مثال شافي ڪافي ڏنو آهي مثلاً ڏاڙهيندڙ ڪتو ڪنهن پينو فقير سان جهيڙو ۽ جنگ ڪري ٿو ته فقير ان کي پنهنجي لٺ سان ڌڪ هڻي پاڻ کان پري ڪري ٿو ۽ ڪتو ناداني کان لٺ کي وات ۾ چڪ هڻي ٿو نه ماري ٿو ڪي (يعني مڙني ڪمن جو فاعل حق سبحانه و تعاليٰ پاڻ آهي ۽ ٻانهون ان ڪتي جي مثل آهي جنهن کي فاعل حقيقي جي ڪا خبر نه آهي)

جيڪڏهن انهن بزرگن تي اعتراض ۽ انڪار واري وات تي هلڻ ٿيو ته پوءِ بدظني سببان پنهنجي جهانن ۾ چوٽڪارو نه هوندو. (غرض ته زبان کي نگاهه ۾ رکجي)

اوهان جي هٿ ۾ جيڪي اچي تنهن کي حق تعاليٰ جي وات ۾ ڪپايو ۽ بخل ۽ حسد کان پري رهو ۽ پنهنجي ظاهر کي نه سينگارو ڇاڪاڻ ته ظاهر کي سينگارڻ سببان باطن ۾ خرابي ۽ نقصان پهچي ٿو ۽ ٿورو ڪاٺو ۽ ٿورو ڳالهائيو ۽ ٿورو سمهو ۽ مشائخن جي سماع جو انڪار نه ڪريو ڇاڪاڻ ته سماع وارا بزرگ گهڻا آهن ۽ انهن جون دليون محبت الهي سان جيئريون آهن ۽ انهن جي تنهائي (اڪيلو رهڻ) شيطاني ۽ نفساني خواهشن کان آزاد آهي ۽ گهرجي ته اوهان جون دليون ۽ بدن محبت الهي سان ڌڪاريون ۽ بيمار هجن ۽ هميشه خالص عمل ۽ مجاهدي ۾ رهو، وهان جا ڪپڙا پراڻا هجن جيئن نفس ۾ وڏائي پيدا نه ٿئي، اوهان جا دوست فقير هجن ۽ مسجد اوهان جو گهر هجي ۽ اوهان جو مال قرآن هجي، اوهان جو سينگار زهد هجي ۽ اوهان جي وزونهن ۽ الفت الله تعاليٰ سان هجي جيئن اهو اوهان کي هن ڪميني دنيا جي فربين کان امن ۾ رکي.

۲۶* پوءِ دنيا جي باب ۾ فرمايائون ته مون حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه کان وعظ ۾ هي نقل ٻڌو. پاڻ فرمايائون ته حضرت عيسيٰ عليه السلام مڪاشفي ۾ دنيا جي

اصلي صورت هڪ پوڙهي زال جي شڪل ۾ ڏني ۽ ان کان پڇيائين ته گهڻا مڙس ڪيا اٿئي. چيائين ته ڳاڻيٽي کان ٻاهر آهن. حضرت عيسيٰ عليه السلام چيس ته مري ويا آهن يا انهن توکي طلاق ڏني. چيائين ته طلاق نه ڏنائون بلڪ مون انهن کي ماري ڇڏيو. ان کان پوءِ حضرت عيسيٰ عليه السلام ان کي چيو ته مون کي ماڻهن جي بي وقوفي تي عجب ٿو لڳي جو ڄاڻن ۽ ڏسن پيا ته تون انهن سان ڪهڙو برتاءُ پئي ڪرين ته به توهان دوستي ۽ رغبت پيا رکن ۽ عبرت نٿا وٺن.

۲۷* فرمايائون دنيا جا فريب ته گهڻا آهن، پر انهن مان ان جو هڪڙو فريب هي آهي جو پنهنجي ظاهر کي خوب سينگاري پڌرو ٿي ڪري ۽ سندس باطن اندر جيڪي افتون ۽ مصيبتون آهن تن کي لڪائي ٿي ڇڏي پوءِ جيڪي نادان آهن سي ان جي ظاهري حسن تي موهجي ٺڳجي ٿا وڃن.

۲۸* فرمايائون دنيا جو مثال ان پوڙهي زال جهڙو آهي جنهن جي شڪل بچڙي ۽ بدبو واري آهي. پوءِ اها ماڻهن کي ٺڳڻ واسطي عمدا ويس ۽ زيور پائي پاڻ کي خوبصورت ٿي ڏيکاري پوءِ جن کي ان جي حال جي خبر نه آهي سي ان جي خوبصورتِي ڏسي مٿس موهجن ٿا. پر جنهن وقت ان جي منهن تان ڪپڙو لاهي ڏسن ٿا ته پوءِ گهڻو پشيمان ۽ شرمندا ٿين ٿا.

۲۹* فرمايائون ته قيامت جي ڏينهن جڏهن دنيا کي پوڙهي زال جي شڪل ۽ بدصورت ۽ بد مھاندي ۽ زرد وارن ۽ سندس اکيون سايون نيريون ۽ ڏند ڦريل وات کان ٻاهر نڪتل ۽ گهڻي بدبو ۽ ڪراھت واري ۽ بدصورت عورت کي ميدان ۾ آڻيندا تڏهن ماڻهو ان کي ڏسي چوندا خدا پناهه ۾ رکي هي بچڙي آفت ڪير آهي؟ پوءِ انهن کي چيو ويندو ته اها دنيا آهي جنهن جي محبت ۾ اوهان ٺڳجي پاڻ ۾ هڪ ٻئي سان ايتري قدر حسد ۽ عداوت ڪرڻ کي پسند ٿي ڪيو ۽ هڪ ٻئي جو خون ٿي ڪيو. پوءِ الله تعاليٰ طرفان حڪم ٿيندو ته ان پوڙهي زال کي دوزخ ۾ وجهو. تڏهن اها الله تعاليٰ کي عرض ڪري چوندي ته اي منهنجا

رب! منهنجا دوست ڪٿي آهن؟ اهي به دوزخ ۾ مون سان گڏ هلن. پوءِ الله تعاليٰ ملائڪن کي حڪم ڪندو ته هن جي دوستن ۽ يارن کي به ساڻس دوزخ ۾ وجهو. ڏٺي منهنجا! اسان کي دوزخ ۽ دوزخ جي احوالن کان پناهه ڏي (امين)

۳۰* فرمايائون: اڳين مشائخن جي ڪتابن ۾ لکيل آهي: **غَسَاوَةُ الْعَيْنِ مِنْ قَسْوَةِ الْقُلُوبِ وَقَسْوَةُ الْقُلُوبِ مِنْ كَثْرَةِ الذُّنُوبِ وَكَثْرَةُ الذُّنُوبِ مِنْ أَكْلِ الْحَرَامِ وَأَكْلُ الْحَرَامِ مِنْ نِسْيَانِ الْمَوْتِ وَنِسْيَانِ الْمَوْتِ مِنْ حُبِّ الدُّنْيَا** (ترجمو) اکين تي پردن جو چڙهڻ دليين جي ڪارڻ کان آهي ۽ دليين جي ڪارڻ گناهن جي ڪثرت کان آهي ۽ گناهن جي ڪثرت حرام ڪائڻ کان آهي ۽ حرام ڪائڻ موت کي وسارڻ کان آهي ۽ موت کي وسارڻ دنيا جي محبت کان آهي. پاڻ سڳورن فرمايو آهي: **حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ** - (ترجمو) دنيا جي محبت سڀ ڪنهن گناهه جو منڍ آهي. مبارڪ هجي ان شخص جي حال کي جنهن انهن بيمارين کان چوٽڪارو لڌو.

۳۱* فرمايائون: طالب کي گهرجي ته طلب ۾ رياضت ۽ مجاهدو گهڻو ڪري ته جيئن نفس اماره مان امارگي وڃي ۽ سهڻن خلقن ۽ فعلن ڏانهن رجوع ٿئي ۽ الله ۽ رسول جو مطيع ٿئي. پوءِ گهرجيس ته عبادت ۽ تقويٰ گهڻي رکي ۽ دنيا ڏانهن ميل نه رکي. ائين ڪرڻ سان دين جي رهڙن نفس کان امن ۾ ايندو. پوءِ پاڻ هي بيت چيائون:

نفس ڪافر را بکش مؤمن باش - چون بکشتي نفس را ایمن باش،
(ترجمو) ڪافر نفس کي مار ته امن وارو ٿئين،
جيڪڏهن نفس کي ماريئي تڏهين به بي ڊپو نه ٿي. شال الله تعاليٰ طالبن کي هن وڏي بلا کان پناهه ۾ رکي.

طالب کي ڪپي ته نفس جي تابعدار هئڻ تي ڀروسو نه ڪري. پاڻ سڳورن عليه السلام فرمايو آهي: **أَعْدِي عَدُوَّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ** يعني تنهنجو وڏو دشمن نفس آهي، جيڪو تنهنجي ٻنهي پاسرين جي وچ ۾ آهي. پوءِ رياضت ۽ مجاهدي ڌاران نفس کان چوٽڪارو ملڻ ناممڪن ۽ مجال آهي.

۳۲* فرمايائون: هڪڙي ڏينهن حضرت سلطان العارفين بايزيد بسطامي قدس سره کي غيب مان هي آواز آيو ”دَعُ نَفْسَكَ وَتَعَالِ“ يعني نفس کي ڇڏ ۽ اچ. وري ٻئي ڀيري آواز ٻڌڻ ۾ آيس اي بايزيد! ڇا تُو گهرين. عرض ڪيائين ته اي منهنجا رب! آءُ گهران تُو ته مون کي ڪا خواهش نه هجي بلڪ آءُ اصل نه هجان سڀ ڪجهه تون هجين. ان کان پوءِ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

تو نباش اصلاً کمال اين است بس
توز خود گم شو وصال اين است ويس

ترجمو: تون اصل نيست هجين بس ڪماليٽ اها آهي، تون پاڻ کان گم ٿي ۽ بس وصال اهو آهي.

۳۳* فرمايائون: مرشد مرید جي پيءُ جي درجي تي آهي ۽ پيءُ جي ظاهري شفقت کان مرشد جي شفقت زياده آهي، ڇاڪاڻ ته ان صحبت سان سلوڪ جا ڪم سرانجام ٿين ٿا ۽ پڻ ان کي قرب واري مقام تي رسائي ٿو.

۳۴* فرمايائون: مرشد اهو آهي جيڪو مشاهدي ۽ قرب واري مقام تي پهتل هجي ۽ پڻ افعالي ۽ صفاتي ۽ ذاتي تجلین جون منزلون طي ڪري حق اليقين جي مقام کي پهتل هجي. ان کي ڏسيڻ سان الله تعاليٰ ياد اچي ۽ جن جي شان ۾ هي حديث آهي ”هَمَّ الدِّينُ إِذَا رَوَّأَا ذِكْرَ اللَّهِ“ يعني اهو اهڙا آهن جنهن وقت انهن کي ڏسجي ته الله تعاليٰ ياد اچي. جڏهن طالب کي ان جي دیدار ۽ صحبت مان اهڙو اثر ۽ فائدو حاصل ٿئي ته پوءِ ان جي صحبت جي فائدين کي نظر ۾ رکي ۽ جيڪڏهن ان ۾ ڪو فتور واقع ٿئي ته وري ان جي صحبت ڏانهن رجوع ٿئي ته ان جي صحبت جي برکت سان اها ڪدورت لهي ويندي ڇاڪاڻ ته انهن جي صحبت ۽ دیدار پارس جي مثل آهي. ان تي پاڻ هي بيت پڙهيائون:

دست را مسپار جز در دست پير - حق دست است اورا دست گير
ترجمو: پنهنجي شيخ جي هٿ کان سواءِ پنهنجو هٿ ٻئي کي نه ڏي، تنهن ڪري ان جو هٿ وٺ.

۳۵* فرمايائون: قرآن شريف جي هن آيت ”وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ“ ۾ ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنه

لِيَعْبُدُونَهُ جو تفسير لِيَعْرِفُونَهُ سان ڪيو آهي جنهن جو ترجمو هي آهي ته مون جنن ۽ انسانن کي پنهنجي سڃاڻپ واسطي خلقيو ته اهي مون کي سڃاڻن. پوءِ عبادت مان مراد معرفت آهي. (يعني سڃاڻپ) ۽ معرفت جو تعلق ظاهر وارن عملن سان آهي ۽ ظاهر وارن عملن جو مدار خلوص تي آهي ۽ خلوص جو حصول رڳو معرفت محال آهي. ڇاڪاڻ ته ”خَلَقْتُ“ مان مراد محض ظاهري عمل ناهن بلڪ عبادت مان مقصود بالذات معرفت آهي.

ڪي صوفي ”لِيَعْبُدُونَهُ“ جي عبادت واري معنيٰ تي قائل آهن ۽ اها عبادت ظاهري خواهه باطني عملن سان شامل آهي، تنهن ڪري اهي ”لِيَعْرِفُونَهُ“ جي معنيٰ سان تاويل ڪرڻ جو احتياج نٿا رکن. محقق صوفين جو هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته پاڻ سڳورن ﷺ جي متابعت کان سواءِ معرفت حاصل نه ٿيندي. ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو: ”قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ“ ترجمو: اي رسول ﷺ! هاڻهن کي چؤ ته اوهين جيڪڏهن الله تعاليٰ کي دوست رکو ٿا ته پوءِ منهنجي پيروي ڪريو ته الله تعاليٰ اوهان کي دوست رکي. پوءِ سندن متابعت جي ڄاڻ قلبي بصيرت کان سواءِ حاصل نه ٿيندي.

۳۶ * فرمايائون: انحضرت ﷺ جا قول ۽ فعل آهن ۽ حال ۽ سر پڻ آهن. جيئن ته سندن قول شريعت آهي ۽ فعل سندن طريقت آهي ۽ حال سندن حقيقت آهي ۽ سندن معرفت ”سر“ آهي. انهن چئني ڳالهين تي هي حديث ناطق آهي: ”الشَّرِيعَةُ اقْوَالِي وَالطَّرِيقَةُ اَفْعَالِي وَالْحَقِيقَةُ اَحْوَالِي وَالْمَعْرِفَةُ اَسْرَارِي“ (ترجمو) منهنجا قول شريعت آهي ۽ منهنجا فعل طريقت ۽ منهنجا احوال حقيقت ۽ منهنجا اسرار معرفت. پوءِ قول جو تعلق زبان سان آهي ۽ فعل جو تعلق ظاهري عملن سان ۽ حال جو تعلق باطن جي احوالن سان آهي ۽ معرفت جو تعلق اسرارن يعني ڳجه سان آهي، جي زبان سان پڌرا نٿا ٿي سگهن. پوءِ سندن قول ۾ متابعت هي آهي ته شريعت جي خلاف زبان مان حرف نه ڪڍي جهڙوڪ ڪوڙ ڳالهائڻ ۽ گلا ڪرڻ ۽ ٻي ڪا اهڙي ڳالهه ڪرڻ جنهن سان مسلمانن کي ايذاءَ ۽ رنج وغيره رسي ۽ سندن فعل جي متابعت

هي آهي ته پنهنجي ظاهر کي سندن فعلن سان سينگاري ۽ سنتن ۽ آداب وارن کمن کي ترک نه ڪري پوءِ جيترو مقدار متابعت مان ترک ۽ گهٽ ڪندو ته اوتري قدر ايمان ۽ دين ۾ نقصان واقع ٿيندو ۽ سندن حال جي متابعت هن طرح آهي ته پنهنجي دل جو تعلق ما سوي الله کان بڻي ڪنهن پاسي نه هجي ۽ پاڻ کي سندن باطن مبارڪ ڏانهن رجوع ڪري ته پوءِ الله تعاليٰ سندس استعداد ۽ استقامت موجب کيس ڪماليت بخشي.

سڀ ڪنهن ماڻهو کي قدر آهر ظاهري عملن خواهه باطني عملن ۾ سندن متابعت مان ڪجهه پاڻو نصيب ٿئي ٿو ۽ باطن ۾ سندن متابعت هي آهي ته نفساني سندن ۽ خواهشن جي مخالفت ڪري ۽ پنهنجي نفس کي وحدت جي درياءَ ۾ ٽپيون ڏياري ۽ پنهنجي موهوم هستي کي اهڙو وساري ڇڏي جيئن عروج جي مقامات ۾ ان جو نالو نشان نه هجي جو وري پڌرو ٿئي (۱) عروج وارن مقامن کي پنهنجي استعداد موجب طي ڪرڻ کان پوءِ ان حال تي گهٽ يا وڌ ويهه ورهيه يا ٽيهه ورهيه مداومت يعني هميشگي ڪري ۽ عروج کان نزول ڏانهن تيستائين موٽڻ جو ارادو نه ڪري جيستائين ان کي پاڻهين نزول ڏانهن نه موٽائين. ڇاڪاڻ ته پنهنجي ارادي سان موٽڻ اها طريقت ۾ بي ادبي آهي. جڏهن ته پاڻ سڳورن جي حق سبحانه و تعاليٰ سان محبت ۽ اشتياق ”مَا لَا يُطَاقُ“ از حد هئي ته به پاڻ حضرت موسيٰ عليه السلام وانگر اڀرا ٿي ”رَبِّ ارْنِي“ نه چيائون بلڪ پنهنجي رضا محبوب جي رضا تي موقوف رکيائون. جڏهن طالب اهڙي ڪماليت واري متابعت کي رسندو ته پوءِ حق سبحانه و تعاليٰ ان کي ”قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ“ جي حڪم موجب پنهنجو دوست رکندو ۽ ان کي پنهنجن اسرارن جو محرر ڪندو.

(۱) مقامات مان مراد صبر، توڪل، رضا، شڪر جهڙا خلق آهن. مقامات جو بيان گهڻو آهي هتي فقط طالب کي سمجهڻ لاءِ به ٽي حرف لکي ان تي اڪتفا ڪيم (مترجم)

۳۷* فرمايائون: سالڪ جڏهن فناَ في الرَّسُولِ جي حال کي رسي ٿو ۽ پنهنجي استعداد موجب پاڻ سڳورن جي حقيقت مبارڪ کي پروڙي ٿو پوءِ اهو پنهنجي سمجهڻ ۽ ڏسڻ ڪري ان هنڌ کي ذاتِ بحت ۽ وراءِ الورا ٿو چوي، ڇاڪاڻ ته طريقت جا اڪثر مشائخ حقيقت محمدي ﷺ کي حق مطلق ٿا ڄاڻن. پوءِ اهي ان هنڌ تي بيهي رهيا ان کان اڳتي قدم نه رکيائون.

۳۸* فرمايائون: ڪي صوفي جڏهن حقائق جي تفرقن کان گذر ڪري پنهنجي حقيقت سان منسلڪ ٿيا آهن جيڪا سندن حقيقت اجمال آهي، ان سببان انهن پاڻ کي ”أَنَا الْحَقُّ“ ۽ ”سبحاني“ ۽ ”لَيْسَ فِيَّ جَبْتِي“ جهڙن لفظن کي الاڀڻ ۽ ڳائڻ شروع ڪيو ۽ انهن مڙني شين جي حقيقت کي موهوم هستي وانگر ”لا“ هيٺ آڻي ان هنڌ تي اچي رهيا، اها جاءِ پڻ وڏو شان رکي ٿي ۽ ڪن صوفين جيڪي بي سمجهه ۽ ڪوتاهه همت آهن ۽ سندن استعداد سست آهي، انهن پنهنجي ناداني ۽ اڻ ڄاڻائي جي ڪري مڙني شين جي حقيقت کي حق چئي ان تي اکتفا ڪئي، جنهن ڪري اهي ”هم اوست“ جا قائل ٿيا پر ائين ناهي، بلڪ جيڪي شيون ڏسڻ ۾ اچن ٿيون سي اصل جو پاڇولو آهن (نه عين آهن) ۽ ڪي صوفي ڏڪرن جي ڏڪرن ۽ پنهنجي وجود جي فڪرن ۾ پئجي ويا ۽ انهن مان ڪي اهڙا آهن جيڪي وحدت جي خيالات جي تخيل ۾ اچي پاڻ کي صوفين جي قطار ۾ شمار ڪرڻ لڳا. حالانڪ اهي وحدت جي علم مان ڪجهه به نصيب نٿا رکن. پر جيئن ته اهي انهن صوفين جي جماعت سان منسلڪ آهن جيڪي مولوي جل شاناهه جي طلب ۾ آهن، تنهن ڪري اهڙا صوفي قابل عزت آهن.

۳۹* فرمايائون: جيڪو ڄاڻي ۽ گهري ته مون کي اها متابعت جي دولت نصيب ٿئي، ان کي لازم آهي ته پنهنجي ڪامل مڪمل مرشد جي حضور ۾ اچي ۽ ان جي ظاهري توڙي باطني آداب جي نگهباني رکي ۽ پاڻ کي ان ۾ محو ۽ گم ڪري ته پوءِ فنا في الشيخ جي صورت ان کي ڏسڻ ۾ ايندي ۽ هيئن پيو چوندو:

توئي مقصود گر مشغول غيرم - توئي معبود گر نزديك ديرم
(ترجمو) تون ئي مقصود آهين، توڙي غير سان مشغول آهين،
تون ئي معبود آهين اگرچہ مندر جي نزديك آهين.

۽ پڻ هي مصرع پيو چوندو:

هر آنچه در نظرم جملگي تو مي آئي

يعني جيڪي ڪجهه ڏسان پيو سو سڀ تون آهين.

۴۰* فرمايائون: مکتوبات خواجه امام رباني مجدد
الف ثاني قدس سره ۾ خواجه عبیدالله احرار قدس سره جو هي بيت
لکيل آهي:

بيت

وآن روئي که چشم تست احوال - معبود تست پير اول

ترجمو: تنهنجي منهن واري اک ٿيڙي آهي، پهريائين مرشد
تنهنجو معبود آهي.

۴۱* فرمايائون: جنهن مرشد کي سڃاتو تنهن الله
تعالیٰ کي سڃاتو. پوءِ پاڻ ان ڳالهه تي هي حديث بيان
فرمايائون: ”مَنْ رَانِي فَقَدْ رَاَ الْحَقَّ“ ترجمو: پاڻ سڳورن ﷺ فرمايو
جنهن مون کي ڏٺو ان الله کي ڏٺو.

۴۲* فرمايائون: قرآن شريف ۾ ”لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي
أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ“ آيو آهي سو مرشد جي بنهي جهانن جي بلند مرتبي
هجن ڏانهن اشارو آهي. اها آيت سڳوري سڀ ڪنهن عام
ڪالائعام لاءِ نه آهي. چاڪاڻ ته اهي انساني صورت ۾ گڏه
خلقيل آهن.

۴۳* فرمايائون: طالب کي گهرجي ته مرشد جي ڏسيل
ڳالهين کي سچو ڄاڻي ۽ ان جي جهليل ڪمن کي حق ڄاڻي ۽
مرشد جي اٿڻ ويهڻ بلڪ ان کان جيڪي ڪم صادر ٿين تن مڙني
ڪمن کي حق سببانه و تعالیٰ طرفان حق سمجهي ۽ اهي ڪم
مرشد کان نه پائئي ۽ هيءُ ان ڳالهه تي شاهد آهي: ”وَمَا آتَاكُمُ
الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا“ - ترجمو: ۽ جن ڪمن جو
اوهان کي رسول امر ڪري ته پوءِ ان کي وٺو ۽ جن ڪمن کان
جهلي ته پوءِ ان کان پاڻ کي روڪيو. الله تعالیٰ جي هستي تي نظر

رکي ته پنهنجي هستي کان چوٽڪارو لهي ۽ جيڪو مرشد کي محض بشر جي صورت سان پيو ڏسي ۽ ان جي حقيقت کي نٿو ڏسي ۽ نڪي سڃاڻي ٿو ته پوءِ ان شخص مرشد کان ڪجهه به حاصل نه ڪيو ۽ پنهنجي سموري عمر برباد ڪري ڇڏيائين ۽ فَاتَّبِعُونِي جِي معنيٰ کي نه سڃاتائين ته پوءِ ان پاڻ کي ”يُحِبُّكُمْ“ الله جِي نعمت کان محروم ڪيو ۽ پاڻ کي ”صُرْتُ بَكَرٌ عُمِي“ جِي وعيد ۾ وڌائين. انهيءَ تي پاڻ هي بيت پڙهيائون:

امروز روز فرصت فردا است روز غوغا

غافل چرانسازي امروز کار فردا

ترجمو: اڄ ڏينهن فرصت جو ڏينهن آهي. سڀاڻي وارو ڏينهن قيامت جي هل جو آهي. (پوءِ) غافل ڪالهه جو ڪم اڄ چو نه ڪيئي؟

۴۴* فرمايائون: ان طالب جي حال تي افسوس ۽ ارمان آهي جنهن پنهنجي مرشد کي نه سڃاتو. هڪڙو سڃاڻڻ صوري آهي جو مٿي جي اکين سان ڏسجي. پيو سڃاڻڻ حقيقت جي نظر سان، سو دل جي بصيرت کان سواءِ نه ٿيندو ۽ دل جي بصيرت سان ڪامل مڪمل مرشد جي صحبت ۽ دل جي رابطي، ذڪر ۽ فڪر، گهڻي ادب ۽ گهڻي ڪوشش ۽ سعيي کان سواءِ ميسر ٿيڻ مشڪل آهي. مرشد ڪامل مڪمل کي سڃاڻڻ سو دل جي بصيرت جا ”يُنظَرُ يَنْوَرِ اللهُ“ سان نوازيل آهي، ان کان سواءِ سڃاڻڻ ممڪن ناهي. يعني جنهن دل کي الله تعاليٰ پنهنجو نور ڏنو هوندو سو مرشد ڪامل کي سڃاڻندو ۽ اهي دل جي بصيرت وارا مرشد عارف جي فرمودن کي حق ٿا پائين ۽ ظاهر ۽ باطن ۾ ان جا تابع آهن ۽ ان جي امرن ۽ نهيمن کان ٻاهر نه نڪتا آهن ۽ انهن هنن آيتن سڳورين هيٺ اچي پاڻ تي فرمانبرداري لازم ڪئي آهي ته پوءِ انهن مرشد جي هدايت ۽ فيض مان ظاهر خواهه باطن ۾ پنهنجو مقصد حاصل ڪيو.

۴۵* فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته مذڪوره آيتن ۾ فڪر ڪري ڇا ڪاڻ ته اهي سڀ آيتون مرشد جي قول ۽ فعل جي اطاعت تي دلالت ٿيون ڪن. پوءِ جيڪو شخص ڪامل مرشد کي

بي خلق وانگر مخلوق جي نگاه سان ڏسندو ته پوءِ ان کي حقيقي
مرشد کان ڪا به نعمت واري شيءِ هٿ نه ايندي ڇاڪاڻ ته اهڙي
شخص ”مَنْ رَانِي فَقَدْ رَايَ الْحَقَّ“ جو آواز سندس دل جي ڪن سان
نه ٻڌو آهي ۽ جيڪڏهن ٻڌو اٿس ته سڃاڻڻ جو وقت به اهو اٿس ۽
نه سڀاڻي. پوءِ پاڻ هي سنڌي بيت پڙهيائون:

بيت سنڌي

فردا مُنڌ ڦٽي ڪي، واعدي سين نه وهان،

صبح سي نه سهان- خواه ميڙئين خواه مارئين.

(ترجمو) محبوب کي ڇڏي سڀاڻي (قيامت) جي وعدي تي نه
ويهان، ڇاڪاڻ جو سڀاڻي تائين ويهڻ جي پاڻ ۾ طاقت نٿي
ساريان. وڻي ته وصال بخش وڻي ته مار.

۴۶* فرمايائون: جڏهن طالب پنهنجي مرشد سان دل

جو رابطو پورو مضبوط رکندو ته پوءِ مٿس محبت ۽ شوق اهڙو غلبو
ڪندو جو عشق جي باهه سندس هستي جي ڪنڊن ۽ ڪڪن کي
ساڙي رک ڪري ڇڏيندي. پاڻ هن رباعي کي گهڻو ئي پڙهيائون:

درد عشق آمد دوائي هر دلي - حل نشد بي عشق هرگز مشڪلي
کفر کافر را و دين ديندار را - ذره دردت دل عطار را
گر نباشد درد تو عطار را - او نخواهد کافر و ديندار را
ذره درد خدا در دل ترا - بهتر از هر دو جهان حاصل ترا
ترجمو (۱) سڀ ڪنهن دل جي دوا عشق جو درد ٿيو، عشق کان
سواءِ ڪڏهن به مشڪل حل نٿي ٿئي.

(۲) ڪافر کي ڪفر پسند آهي ۽ ديندار کي دين، عطار

جي دل کي تنهنجي درد جو ذرو ڪافي آهي.

(۳) جيڪڏهن عطار کي تنهنجو درد نه هجي ته پوءِ اهو نه

ڪافر کي چاهي (يعني ڪفر) ۽ نه ديندار کي.

(۴) تنهنجي دل ۾ الله تعاليٰ جي درد جو هڪ ذرو به

تو کي پنهي جهانن کان گهڻو بهتر آهي.

اي دوست! جڏهن پاڻ هنن بيتن کي پڙهندا هئا ته گهڻو
گريو ۽ هاءِ هاءِ، صد هاءِ هاءِ جا لفظ چوندا هئا ۽ هن بيت کي هر
هر پڙهندا هئا:

بيت

چون رفت از دست خمر و جام ساقي - با جز غم نمانده هيچ باقي
ترجمو: جڏهن پنهنجي هٿ کان ساقي جو پيالو ويو ته سواءِ غم
جي باقي ڪجهه نه رهيو.

(هن بيت جو اشارو سندن مرشد حضرت پير سائين
روضي ڌڻي قدس سره جي فراق ۾ آهي جڏهن پاڻ هن جهان کان
وصال فرمائين ۽ صحبت ويئي ته پوءِ هاڻي غم ۽ ڏک کان سواءِ
باقي ڇا رهندو) پوءِ هن فقير (محمد ملوڪ) کي دل ۾ هي خيال
آيو ته پاڻ جڏهن تمڪين جا صاحب آهن ته پوءِ ايترو گريو ڇاجي
واسطي آهي؟ پاڻ منهنجي دل جي حال کان واقف ٿيڻ شرط هن
فقير ڏانهن منهن ڪري اهڙو جوش ۽ جذبو ڏيکاريائون جو مون
سندن چهري ڏانهن ڏسڻ جي طاقت نه ٿي رکي ۽ بيت فرمائون:
چون من سرمايه جز غم ندارم - چرا هر لحظه صد ماته ندارم .

ترجمو: جڏهن آءٌ غم کان سواءِ ٻيو اسباب نه ٿو رکان ته پوءِ هر
لحظي ۾ چونه سو پيرا ماته ڪريان.

۴۷* فرمائائون: طالب کي بلند همتي گهرجي ۽ پاڻ کي
محبت جي ڪن ۾ وجهي بيقرار ٿي ۽ پنهنجي وجود کي ناپيد
ڪري ڇاڪاڻ ته انهن عاشقن جي بازار ۾ هستيءَ جو چالامان
آهي ئي ڪونه.

۴۸* فرمائائون: ناپيد هجڻ عجب شيءِ آهي جڏهن ته سو
وجود سندس پيٽ اندر پائهن پيا ايندا ۽ ”هَلْ مِنْ قُرَيْدٍ“ جو نعرو
پيو هڻندو (يعني اڃان گهڻو ناپيد ۽ گم هجان)

۴۹* فرمائائون: جيڪو بي قرار آهي، سو قرار سان آهي
۽ جيڪو آرام سان آهي، سو بي آراميءَ سان آهي. هن هنڌ تي
پاڻ فرمائائون ته هن وقت اسان جهڙاڪي فقير جيڪي پاڻ کي
فقير ٿا سمجهن سي شريعت ۽ طريقت جي واٽ تي نه آهن بلڪ
ماءُ جي پيٽ اندر آهن. اڃان به پيءُ جي پٽ ۾ آهن نه وري ماءُ ۽
پيءُ جي پٽ ۾ آهن ۽ اهي ولايت ۽ ارشاد جي دعويٰ پيا رکن ۽
لاقون ۽ ٻٽاڪون پيا هڻن ۽ چون ٿا ته اسين حالتن جي درجي کي
رسيا آهيون جا اها جاءِ دل جي جميعت ۽ آرام جي آهي، جنهن

ڪري آرام جا صاحب ۽ خوش ٿيا آهيون. پاڻ فرمايائون ته اهڙن مدعين جي حال تي افسوس آهي جو ابليس جي فريب تي ٺڳجي پيا آهن. جيڪڏهن اهي ڪنهن اهل دل ۽ معنيٰ واري سان صحبت ڪن ۽ ان کي ڏسن ته پوءِ خبر پوين ته هي ڇا جو آرام آهي، پشيمان ٿي پنهنجي مٿي تي مٿي وجهي ۽ منهن کي ڪارو ڪن ۽ پنهنجي حال تي ماتم ڪن. پوءِ جيڪڏهن انهن (اهل دل) جي اڳيان دل جي ارادي سان اچي سندن صحبت ڪن ته ان جي صحبت مان گهڻو پاڳو هٿ ايندن ۽ انهن جي حال تي رحم اٿي نفس ۽ شيطان جي ارڙ بلائون آهن تن کان چوٽڪارو حاصل ڪن ۽ ان ڪامل مرشد جي صحبت انهن کي ڪماليٽ واري حالت تي رسائيندي.

پير ره ڪبريت احمر آمده است - سينئه اويحر اخضر آمده است

گر ترا پير چنين آيد پديد - قفل دردت را کليلد آيد پديد

ترجمه: طريقت جو پير ڪبريت احمر ٿي آيو، ان جو سينو بحر اخضر ٿي آيو. جيڪڏهن تووٽ اهڙو ڪامل مرشد اچي ته اهو تنهنجي درد جي قلف جي پڌري ڪنجي آهي.

۵۰* فرمايائون: نفس جو آرام سواءِ نفس جي سڃاڻپ جي ممڪن نه آهي. ڇاڪاڻ ته چيو اٿن: ”مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ“ يعني جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو تنهن رب کي سڃاتو ۽ نفس کي ڪما حقہ سڃاڻڻ مشڪل آهي. پوءِ سڀ ڪنهن ماڻهو کي گهرجي ته پنهنجي استعداد موجب ان جي سڃاڻپ حاصل ڪري. پوءِ نفس جو آرام ۽ اطمينان سو نفس جي سڃاڻپ کان سواءِ محض خيال آهي ۽ اهڙي طرح ان جي حقيقت کي پهچڻ محال آهي ڇاڪاڻ ته هي نفس بدڪيش ڏنگيندڙ بلا جي مثل آهي جنهن کان بچڻ جي ڪابه صورت ناهي. تنهن ڪري افسون گري يعني ڦيٽي وارو گهرجي جو ان تي ڦيٽو ڪري، ان ڏنگيل کي حق سبحانه و تعاليٰ ۽ سندس رسول مقبول صلي الله عليه وسلم جي بي فرمانين کان جهلي ته دل مان هن ارڙ بلا جي خيالن کان نجات حاصل ٿئي ۽ ان وقت دل جي آئيني مان ڪدورت ۽ ميراڻ جي آلاش نڪري، روشن ٿئي ته حق سبحانه و تعاليٰ جو مقبول ۽

منظور ٿئي ۽ هي بيت پڙهڻ فرمايائون:

دل بدست آرهرچہ خواهي کن - حق نگہدار کج کلاهي کن
ترجمہ: دل کي هٿ ۾ آڻ پوءِ جيڪي وٽسي سو ڪر، الله
تعالیٰ جي حق جي نگهباني ڪر پوءِ توپي پلي ٿيڙهي ڪر.
پوءِ هن هنڌ تي فرمايائون ته جنهن نفس کي سڃاڻڻ جي
واٽ نه ورتي ته پوءِ اهو پاڻ کي الله تعالیٰ جي مردن واري جماعت
مان نه ڳڻي.

۵۱* فرمايائون: هي نفس چئن عناصرن جي مجموعي
مان ٺهيل آهي جنهن کي بدن چئجي ٿو ۽ نفس به ۽ فلاسفرن جي
اصطلاح ۾ ان کي نفس ناطقه ٿا چون. جنهن جو تعلق هن عالم
صوري سان آهي ۽ اهو عالم معنوي سان مناسبت نٿو رکي ۽ ان جو
قصد ۽ شوق هميشه حق سبحانه و تعالیٰ جي نافرمانی ڪرڻ ڏانهن
آهي ۽ بچڻ خصلتن سان رنگ وٺي ٿو. جهڙوڪ بغض ۽ حسد
رکڻ، هٿ ۽ پاڻ تي ڏيک ويڪجي پيل ڪرڻ. شهوت ۽ ڌمڪ ڪرڻ،
ان کان سواءِ گهڻو ڪاڻڻ ۽ گهڻو سمهڻ ۽ الله تعالیٰ کان چٽڻ ۽
خلق سان گهڻو ميل جول ڪرڻ ۽ ٻين گمراهين جهڙن ڪمن تي
مرتب ٿيڻ.

۵۲* فرمايائون: نفس شوم مثل بومر (چپ) آهي جنهن
جي رهڻ جو هنڌ ويران جايون آهن، اهڙي طرح نفس شوم بومر جو
گهر هي ويران دنيا آهي ۽ اها دنيا زلزلي ۽ زوال ۽ سخت محنت،
ڏڪن ۽ خيالن ۽ مصيبتن جو گهر آهي. پاڻ هي بيت پڙهيائون:
دنيا آنقدر ندارد که برورشک برند
باوجود عدمش را عمر بيهوده خورند

ترجمہ: دنيا اهڙي نه آهي جو ان تي رشڪ ڪجي. ان جي
معدوم هجڻ جي باوجود به بي فائدو غم پيا ڪن.
حضرت علي ڪرم الله وجهه کان پڇيائون ته دنيا ڪهڙي
شيءَ آهي، پاڻ فرمايائون: ”مَا شَغَلَكَ عَنِ اللَّهِ“ يعني جا شيءِ
تو کي الله تعالیٰ کان رهائي تنهن کي دنيا ٿو چٽجي ۽ هي بيت
پڙهيائون:

هر چه باتو بر نيابد زير خاک - اين همه دنيا بود نه دين پاک
 هر چه جز حق بسوز غارت کن - هر چه جز دين از او طهارت کن
 ترجمه: جيڪڏهن زمين هيٺ تو سان ڪا شيءِ گڏ نه هلي ته
 اها سڀ دنيا آهي نه دين پاک، حق کان سواءِ جيڪا به شيءِ آهي
 ان کي ڇڏي ڏي، دين کان سواءِ جيڪا به شيءِ هجي ان کان پاڻ
 کي پاڪ ڪر.

جڏهن ته هن ارڙ بلا (يعني نفس) کان چوٽڪارو لهڻ
 ناممڪن ۽ محال آهي ته پوءِ ان کان پاڻ کي بچائڻ ۾ ڪوشش
 ڪجي ۽ غافل نه ٿجي. ان تي پاڻ هي بيت پڙهڻ فرمايائون:
 ترا کيسن نفس ڪافر درڪمين است
 نه سر منزل رسي آنجا ڪه دين است

ترجمه: هي ڪافر نفس جيستائين تو منجهه لڪل آهي،
 تيستائين تون هن سر (بگجهه) کي نه رسدين جو دين آهي.
 ۵۳ فرمايائون: هي نفس اماره روح جي بادشاهه کان دل
 جي سلطنت شاهيءَ وارو تخت کسي پاڻ مٿس چڙهي ويٺو آهي.
 پوءِ جيڪي عضوا روح جي رعيت هئا تن تي ظلم ڪرڻ جو
 حڪم ڏنائين. اکين کي حرام ڏانهن ڏسڻ جو حڪم ڪيائين ۽
 زبان کان گار گند ڪرڻ جو. غرض ته هڪ هڪ عضوي کي نافرمان
 ڪري انهن کي ويران ۽ پريشان ڪري ڇڏيو اٿس. پوءِ پاڻ هن باب
 ۾ فرمايائون ته اي يارو! ۽ پائرو! هوشيار ٿيو!! ۽ پاڻ کي آرام ۽
 اطمينان هڻڻ جي پٽاڪ نه هڻو. آه صد آه! گهرجي ته دل ۾ فڪر
 ڪريو ته نفس مان امارگي ويئي يا اڃان باقي آهي ڇاڪاڻ ته ان
 جي عادت بابت الله تعاليٰ سورة يوسف ۾ حضرت يوسف عليه
 السلام جي شاهدي ڏئي ٿو "إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ" يعني
 يوسف عليه السلام چيو ته اي منهنجا رب! نفس ته مون کي
 بچڙين جو امر ٿو ڪري. پوءِ جيڪڏهن نفس مان امارگي يعني
 سرڪشي نڪري ويئي آهي ته پوءِ انهن کي مبارڪ هجي ۽
 جيڪڏهن اڃان سرڪشي ۾ آهي ته ان سان جنگ ڪري ۽ ان کي
 تابع ڪرڻ ۾ پوري ڪوشش ۽ سعيو ڪجي. ڇاڪاڻ ته چيو اٿن
 "قَتْلُ الْمُؤَدِّي قَبْلَ الْأَيْدِي" يعني ايڏا ڏيندڙ شيءِ کي ايڏا ڏيڻ کان

اڳ ۾ مارجي.

۵۴* فرمايائون: دل جي جمعيت ۽ خوشحالي جو دم اهو شخص هٿي جنهن کي ايمان جي بشارت جي دولت جو اشارو مليل هجي ۽ اها بشارت عشرة المبشرين کان سواءِ ٻئي ڪنهن ماڻهوءَ کي حاصل ناهي ۽ نڪي ممڪن آهي. ڇاڪاڻ ته انهن جي حق ۾ حضرت پيغمبر صلي الله عليه وسلم جن پاڻ خبر ڏني آهي ۽ انهن کان سواءِ ٻيا اصحاب سڳورا گهڻا هئا پر انهن لاءِ نه چيائون ۽ انهيءَ بشارت جي دولت انهن سان مخصوص هجڻ جو سبب هي آهي ته جڏهن پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جو رڪعتي نماز مان ٻه رڪعتون بيت المقدس ڏانهن منهن ڪري پڙهيون ۽ باقي ٻه رڪعتون بيت الله شريف ڏانهن منهن ڪري پڙهيون ۽ سڀني اصحابن نماز کي پڳو مگر ڏهن جڻن نماز کي نه پڳو ۽ سندن پٺيان نماز پڙهي پوري ڪيائون، تنهن ڪري انهن کي ايمان جي بشارت ملي. پوءِ پاڻ فرمايائون ته هن هنڌ هي ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته ان ۾ اعليٰ نڪتي جو راز رکيل آهي جنهن کي دل جي ڪنن سان ٻڌو ۽ ڏيان ڏيو ته انهن عشرة المبشرين جو ڪعبو سندن ذات مبارڪ هئي جنهن ڪري انهن جي نماز ۾ تبديلي واقع نه ٿي ۽ سندن پٺيان نماز پڙهي پوري ڪيائون ۽ ٻين اصحابن جو ڪعبو بيت المقدس هو جنهن وقت پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم مسجد الحرام ڏانهن پنهنجو رخ ڦيرايو تن مڙني نماز کي پڳو ۽ پاڻ سڳورن ڏانهن سڪر جي نسبت رکيائون ۽ سندن پٺيان باقي نماز نه پڙهڻ ڪري انهن بشارتن کان محروم ٿي ويا ۽ فرمايائون ته عشرة المبشرين رضي الله تعالى عنهم جن کي اها بشارت امام جي پٺيان تابع هئڻ سببان ۽ انهن جي نيت مقتدي هجڻ تي پختي ۽ مضبوط هئي ۽ جن اصحابن نماز کي پڳو تن جي نيت ظاهري صورت بيت المقدس واري ڪعبي ڏانهن هئي. پوءِ انهن امام جي تابعداري ڇڏي نماز کي پڳو ۽ کين سڪر واري نسبت سان منسوب ڪيائون. اهڙي طرح مريدن کي عشرة المبشرين رضي الله تعالى عنهم وانگر ظاهر ۽ باطن ۾ مرشد جي متابعت تي ثابت قدم

رهڻ گهرجي ۽ انهن جي خصلتن ۽ عبادت وارن ڪمن ۾ انهن جي متابعت کان منهن نه موڙجي. پوءِ جيڪو شخص مرشد ڪامل جي متابعت کان پنيرو ٿيندو ته پوءِ اهو عشرة المبشرين واري بشارت کان محروم ٿي ويندو.

۵۵* فرمايائون: اي يارو ۽ اي ڀائرو! حضرت پيغمبر صلي الله عليه وسلم جن هميشه دائر الحزن (غمگين) هوندا هئا ۽ ڪابه خوشي نٿي ڪيائون حالانڪ الله تعاليٰ هن آيت سڳوري ۾ ڪين مبارڪ ڏني آهي: **لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ** يعني الله تعاليٰ تنهنجا اڳيان ۽ پويان گناهه بخشيا.

۵۶* فرمايائون: ڪتاب انيس العاشقين ۾ لکيل آهي ته حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم جن عبادت ۾ ايتري قدر مشغول هوندا هئا جو سندن پير مبارڪ سڄي پوندا هئا بلڪ ڪڏهن ڪڏهن سندن پيرن مبارڪن مان رت وهندو هو، جو پاڻ قيام گهڻو ٿي ڪيائون ۽ پڻ هي ڳالهه ٿي ڪيائون ته هڪڙي ڏينهن حضرت امامين قرتي عنين ابو محمد الحسن ۽ ابو عبدالله الحسين رضي الله تعاليٰ عنهما جن پاڻ سڳورن جي حجري مبارڪ ۾ رت وهيل ڏني. پوءِ اهي ٻئي سڳورا پنهنجي گهر ڏانهن آيا ۽ پنهنجي والده شريفه کان گوشت جي طلب ڪيائون، ڇاڪاڻ ته اهي پاڻ سڳورا ٿن ڏينهن کان فاقِي ۾ هئا. بيبي سيدة النساء رضي الله تعاليٰ عنها چين ته پنهنجي گهر ۾ ڪابه شيءِ ناهي جو اوهان کي ڪارايان. پوءِ اهي سڳورا رنا ۽ پنهنجي والده محترمہ کي چيائون ته اسان پاڻ سڳورن جي گهر ۾ زمين تي رت هاريل ڏني آهي (يعني وٽن گوشت هوندو) پوءِ بيبي سڳوري انهن سان گڏجي سندن حجري مبارڪ ڏانهن آئي ۽ پاڻ سڳورن کان گوشت جي طلب ڪيائين. پاڻ بيبي سڳوريءَ کي چيائون ته تيون ڏينهن آهي جو ڪجهه نه کاڌو اٿم. پوءِ عرض ڪيائين ته هي رت ڇاجو آهي. پاڻ فرمايائون ته اهو رت منهنجي پيرن مان وهيو آهي جو رات جو گهڻي قيام ڪري نڪتو آهي. اي دوست! پاڻ اهو بيان ڪري جڏهن هن جاءِ تي پهتا، ته تڏهن پاڻ گهڻي آه ۽ دانهن ڪري زارو قطار روئڻ لڳا.

۵۷* فرمايائون: رسول الله ﷺ فرمايو آهي ته: كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ السَّبِيلِ وَعُدْ نَفْسَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ (ترجمه: دنيا ۾ اهڙي طرح هج چڻ ته پرديسي مسافر آهين يا وانتهڙو ۽ تون پاڻ کي قبرن وارن سنگتین مان شمار ڪرا) جڏهن پاڻ اها حديث بيان ڪري بس ڪيائون پوءِ فرمايائون ته اسان کي پنهنجي حال تي ماتر مٿي ماتر ڪرڻ گهرجي ۽ مٿي تي مٿي وجهڻ گهرجي ۽ پاڻ هي سنڌي بيت پڙهيائون:

تاسين تون نه فقير، جاسين سانگ سسئي جو،
ماريو تن ملير، جنن جسو مال مباح ڪيو.

يعني ان وقت تائين تون فقير نٿو ٿي سگهين جيستائين تنهنجي سسئيءَ ۾ ساھ آهي. ملير انهن کي حاصل ٿيو، جن پنهنجو جسو ۽ جان قربان ڪيو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

هر چه داري، صرف کن در راه هو
لَبِن تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا

(ترجمه) جيڪي به هڙ ۾ اٿئي سوان جي واٽ ۾ ڪپاءِ،
جيستائين اوهين ان جي راهه ۾ نه ڪپائيندو تيستائين اوهين
پلائي کي نه رسندو.

۵۸* فرمايائون ته الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو:
فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* (ترجمه) پوءِ اوهين مرڻ جي
سڌ رکو جيڪڏهن اوهين سچا آهيو ۽ سچائي موت ڌاران حاصل
نٿي ٿئي.

۵۹* فرمايائون: مرڻ پن قسمن جو آهي هڪڙو صوري
پيو معنوي. صوري موت هي آهي جو بدن کان روح جدا ٿئي ۽ بدن
پڻ هن دنيا کان فنا ٿئي ۽ معنوي موت هي آهي ته هن بشري
وجود کي وساري ڇڏي ۽ ان کي وحدت جي درياءَ ۾ غوطا ڏي ته
جيئن موهوم هستيءَ جو نام نشان هجي ٿي نه، هن جاءِ تي پاڻ
مثنوي جا ٻه بيت پڙهيائون:

از خودي رستي هم حق گشته - رفت ظلمت نور مطلق گشته.
در مقام وهم باشد او وتو - چون نباشي تو نباشي غير او.

ترجمه: (۱) جيڪڏهن خودي کان چٽل آهين ۽ سڀ حق ٿيو آهين، اونداهي هلي وئي ۽ مطلق نور ٿيو آهين.
(۲) تون ۽ هو وهڻ جي مقام ۾ آهيو، جيڪڏهن تنهنجو وجود ئي نه آهي ته پوءِ تون ان جو غير به نه آهين.

۶۰* فرمايائون: فوت ٿيڻ کان موت بهتر آهي. ان جو بيان پاڻ هن طرح ڪرڻ فرمايائون ته فوت ٿيڻ کان نفس جو مرڻ بهتر آهي. معنيٰ فوت جي آهي ته هي پاڪ پساهه جي کٽون ٿا تن کي دنيا جي ڪمن ۾ مشغول ڪري ضايع ٿا ڪريون ۽ حق سبحانه و تعاليٰ جي يادگيري کان غافل ٿيڻ تنهن کان موت بهتر آهي ۽ الله تعاليٰ جي يادگيري ڌاران هنن پساهن جو فوت ٿيڻ سو ابدي موت آهي. پاڻ هي بيت پڙهيائون:

تدبير خود امروز کن اي خواجه که فردا،
هرچند که فریاد کنی سود ندارد،
امروز روز فرصت فرداست روز غوغا،
غافل چرا نسازي امروز کار فردا.

(ترجمه) اي سردار پنهنجي تدبير اڄ ئي ڪر ڇاڪاڻ ته سپاڻي. ڪيتروئي فریاد ۽ دانهون ڪندين فائدو نه ٿيندي. اڄوڪو ڏينهن فرصت جو ڏينهن آهي ۽ سپاڻي حساب ڪتاب جو ڏينهن آهي - اي غافل! اڄ واري ڪر کي سپاڻي تي چوڻو ڇڏين.
۶۱* فرمايائون: اي يارو! اي پائرو! دل جي هوش وارن ڪنن سان ٻڌو ۽ ياد رکو ته حضرت آدم علي نبينا و عليه الصلوة والسلام الله تعاليٰ جي هڪڙي منع ڪيل ڪم جي انحرافي ڪئي جنهن جي گناه ڪرڻ سببان بهشت مان اگهاڙو هن خسيس دنيا جي رڻ پٽ ۾ لائائونس ۽ ان هڪڙي گناهه جي بخشائڻ واسطي ستر هزار سال گريو ۽ زاري پي ڪيائين. ۽ گناهه فقط هڪڙي ڏاڻي جي ڪاڻ سان ٿيو هو، هن دنيا ۾ اسين ۽ اوهين ڪيترا خرار ان جا ڪاڻي پٽ ۾ ٿا وجهون ۽ ڪيترا هزارين هزار سندس امر ۽ نهي پڳا آڻئون. خبر نه آهي ته قيامت جي ڏينهن ڪهڙو حال ٿيندو ۽ پاڻ هنن بيتن کي پڙهي گهڻو گريو ۽ آهون ۽ دانهون ٿي ڪيائون:

ابيات

کاشڪي مادر نزاڊي به بودي - جامر شيرمر زهرڊاڊي به بددي
 کاشڪي هرگز نبودي نامر من - تانبودي جنبش و آرام من
 کاشڪي هرگز نزاڊم مادري - تانگشتر گرد نفس کافري
 ترجمه: (۱) افسوس ماءُ مون کي نه چڻي ها ته بهتر ٿئي
 ها، کير جي پيالي ۾ زهر وجهي ڏي ها ته بهتر ٿئي ها. (۲)
 افسوس جهان ۾ منهنجو نامر و نيشان نه هجي ها، تانته هي
 جنبش ۽ آرام (يعني ڏک سک) مون کي نه هجي ها. (۳)
 افسوس جو ماءُ مون کي نه چڻي ها، ته آءُ هن پليت نفس ۾ گروي
 نه هجان ها.

۶۲* فرمايائون: هن بدخواه نفس فناء کان سواءِ ڪنهن
 کي به سنوت نه ڏني آهي. پوءِ طالب کي گهرجي ته صوري موت
 اچڻ کان اڳ ۾ "مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا" جي معنيٰ کي حاصل ڪري
 ۽ اها معنيٰ فناء آهي جنهن ۾ فَنَاءُ الْفَنَاءِ پڻ مندرج آهي. سالڪ
 ان وقت فناء جي علم کي بقا سان ڄاڻندو ۽ فناء ٿيڻ سان علم
 حصولي (يعني زهد ۽ مجاهدي جو علم) ۽ علم حضوري (يعني
 باطن وارو علم) پئي گم ٿي وڃن ها ۽ منجهس فناء جون
 نشانيون ازخود ظاهر ٿينديون.

۶۳* فرمايائون: هڪڙي ڏينهن سلطان ابراهيم اڌم قدس
 سره جن وات وٺيو پئي ويا ته گس تي ابلبس کي جو ماڻهو جي
 صورت ۾ هو تنهن کي بينل ڏنائون ۽ ان جي پنيءَ تي لغامن جي
 پري رکيل هڻي ۽ دل ۾ خيال ڊوڙايائون ته اهي لغام اسان
 واسطي يا ٻين ماڻهن واسطي ناهي تيار ڪيا اٿس. ابلبس ان
 جي دل جو خيال معلوم ڪري چيس ته ائين نه آهي، بلڪ هن
 لغام سان آءُ توتي سوار ٿيندس ۽ ٻيا لغام ٻين واسطي آهن،
 ائين چئي اهو غائب ٿي ويو. حضرت ابراهيم اڌم قدس سره
 پنهنجي وات وٺي هليا. جيڏانهن وڃڻو هون اوڏانهن روانا ٿيا
 نانجو هڪڙي وڏي واھ جي ڪنڌي تي اچي رسيا ۽ اتي ڏنائون ته

هڪڙي پوڙهي زال جا تمام ضعيف ۽ ڪمزور ۽ اڀري ۽ اکين کان انڌي آهي، سا به واه جي ڪپ تي ويٺي آهي. جڏهن پوڙهي ان کي ڏٺو ته عرض ڪيائين ته اي خدا پرست درويش خدا واسطي مون کي هن واه مان لنگهه، آءُ هتي ٽن ڏينهن کان سواءِ، ڪنهن کائڻ ۽ پيئڻ جي ويٺي آهيان. مون کي هن ڀر ڪوبه نٿو اڪاري. حضرت ابراهيم اڌم چيو ته اڄ آءُ توکي واه جي هن ڀر اڪاريان. ان پوڙهي زال چيس ته مون کي اٿڻ ويهڻ جي طاقت نه آهي آءُ ڪيئن تو وٽ هلي اچان. حضرت ابراهيم اڌم کي ان جي هن حال تي رحم آيو. پوءِ ان کي پنهنجن ڪلهن تي کڻي واه ڀر گهڙيو. جڏهن واه جا ٻه حصا اڪري ٽئين حصي ڀر آيو ته اها پوڙهي زال پيرن سان گهوڙي سوار وانگر ابراهيم اڌم کي اڙيون هڻڻ لڳي ۽ پاڻ کي سڃاڻڻ لاءِ لغام جا پار پتا ڏنائين. اتي حضرت ابراهيم اڌم ان کي سڃاتو ته ابلبس هو پوءِ ڪلهن تان لاهي اڇلايائينس: (۱)

۶۴ * فرمايائون: جيڪو شخص پاڻ ڀر فطرتي استعداد نه رکي ته اهو حق جي ڳالهه نه ٻڌندو ۽ جيڪو نه ٻڌندو سو حق به نه چوندو پوءِ اهو هدايت جي واٽ ڪيئن ڏسندو؟ ڇا ڪاڻ ته حق جي ٻڌڻ لاءِ پهرين ان جي ڪن ڀر آواز پهچي، تنهن کان پوءِ دل ڀر سوچ ۽ فڪر چڱي طرح ڪري ته جيئن حق جي ماهيت تي واقف ٿئي پوءِ زبان سان ڳالهائي ۽ حق ڏانهن پنهنجي نظر رکي ڀر

(۱) هن قصي مان اسان کي عبرت ۽ نصيحت وٺڻ گهرجي ۽ هن حديث جي الفاظن سان شيطان جي شر کان پناه وٺجي: **اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ** (ترجمه: ڏئي منهنجا! توکان نفس جي بچڻ کان پناه وٺان ٿو ۽ ٻڻ پناه وٺان ٿو سڀ ڪنهن شيطان جي شر کان ۽ ٻڻ پناه گهران ٿو سڀ ڪنهن حاڪم سرڪش جي شر کان) جيڪو شخص ان دعا تي هميشگي ڪندو ته الله تعاليٰ ان شخص کي نفس جي شر ۽ سرڪش حاڪم جي شر ۽ شيطان سرڪش جي مڙني قسمن جي شر کان امن ڏيندو. (مترجم)

جڏهن ته ان جي فطرت انهن ڳالهين لاءِ تيار نه آهي ته پوءِ حق سبحانه و تعاليٰ اهڙي شخص کي ٻڌڻ، سمجهڻ ۽ ڏسڻ واري نعمت کان محجوب ۽ محروم رکي ٿو جن جي شان ۾ هي آيت نازل ٿي: "لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَدَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا وَلَهُمْ آعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ". ترجمه: دليون اهڙيون اٿن جن سان حق کي نٿا سمجهن ۽ ڪن اهڙا اٿن جن سان حق جي ڳالهه نٿا ٻڌن ۽ اکيون اهڙيون اٿن جن سان حق کي نٿا ڏسن اهڙا ماڻهو جانورن جي مثل آهن بلڪ انهن کان وڌيڪ پليل آهن ان سببان اهڙن شخصن کي الله تعاليٰ ساري موجودات مان ڪريل ڪيو ۽ ڪنهن به شيء سان انهن کي شراڪت ۾ نه رکيائين پاڻ اهي مغضوب ۽ مذموم ٿيا.

۶۵* فرمايائون: حضور صلي الله عليه وسلم جن جي زماني شريف ۾ ڪافرن ۽ فاسقن قرآن جي ٻڌڻ ۽ سمجهڻ جي فطرت نٿي رکي، جنهن ڪري اهي "صُرُّ بِكْرٌ عُمِّي فَهَرُّ لَا يَرْجِعُونَ" * يعني اهي ٻوڙا گونگا انڌا آهن پوءِ اهي حق ڏانهن رجوع نه ٿيندا. ان کان پوءِ پاڻ پنهنجن يارن (مريدن) کي خطاب ڪري فرمايائون ته جيڪو حق سبحانه و تعاليٰ جي حڪمن تي مستحڪم نٿو رهي ۽ ان جي جهليل ڪمن جي حد کي ڀڃي ٿو ته پوءِ نفس ۽ شيطان ٻئي ان تي پنهنجو حڪم هلائين ٿا. پوءِ اهڙن شخصن جي اندر حقيقي اسلام جي بوءِ ان جي جان تائين نٿي پهچي بلڪ ظاهري اسلام کان به دور ۽ پري آهي.

بيت

ترا کين نفس ڪافر در ڪمين است
نه سر منزل رسي آنجا که دين است

ترجمه: جڏهن ته دشمن نفس تو ۾ لڪل آهي- ته پوءِ جنهن هنڌ دين ايمان آهي ان جاءِ تي نه رسندين.

۶۶* فرمايائون: حق سبحانه و تعاليٰ جا طالب اهي آهن جن خودي کان چوٽڪارو لهي پاڻ کي آزاد ڪري حق تعاليٰ سان وابسته ڪيو آهي ۽ انهن جو ظاهر باطن سان سينگاريل آهي ۽ باطن ظاهر سان سينگاريل آهي ۽ انهن پنهنجي نفس کي حرص ۽

هوا کان قابو ڪري ڇڏيو آهي جنهن ڪري شريعت ۽ طريقت جي دقيق ڳالهين جي سمجهڻ ۾ ڪابه گهٽتائي نه ڪئي اٿن ۽ انهن جو نفس شريعت ۽ طريقت سان موافقت ڪي ڪنهن به قسم جي ظاهري ۽ باطني ڪمن ۾ مخالفت نٿو رکي. پوءِ اهي ولايت محمدي جي منزل واري چوٽي کي رسيل آهن. باقي اسين ۽ اوهين هر وقت پنهنجا هٿ ٻڌيو ابليس مڪار جي آڏو مطيع ۽ فرمانبردار ٿيا بيٺا آهيو تنهن کان ڪيئن چوٽڪارو لهنداسون. البت ان کان چوٽڪارو لهڻ جي واٽ هي آهي ته ڪنهن صاحبِ دل ۽ معنيٰ واري سان صحبت رکون پوءِ اميد آهي ته ڪنهن ڏينهن انهن جي نظر ڪيميائي اثر سان ۽ اوهان تي پوندي ته پوءِ ارڙ بلاڪان چوٽڪارو حاصل ڪنداسون، پاڻ مثنوي جا هي بيت پڙهيا ٿون ۽ گريو ڪيائون:

ابيات

يا تبر بر گير مردانه بزن - تو علي دار اين در خيبر بکن
ورن چون صديق و فاروق مهی مهين - طريق ديگرانرا برگزين
يا بگلبن وصل کن اين خار را - وصل کن بانار نور نار را
تانکه نور او کشد نار ترا - وصل او گلشن کند خار ترا
تو مثال دوزخي او مؤمن است - کشتن آتش ز مؤمن ممکن است
مصطفي فرمود از گفت جحيم - کر بمؤمن لا بگردد از بيم
گويدش اورا زمن ايشان زند - زآنکه نورت سوز نار را ربود
پس هلاک نورناري مؤمن است - زآنکه بي ضد دفع ضد لايمکن است
نار ضد نور باشد روز عدل - کان زقهر انگيخته شد دين فضل
گر مي خواهي تو دفع شر نار - آب رحمت بر دل آتش گمار
چشمه آن آب رحمت مؤمن است - آب حيوان روح پاک محسن است
بس گريزان است نفس تو ازو - زآنکه تو چون آتشي او آب جو
ز آب زاتش زان گريزان ميشود - کاتشش از آب ويران ميشود
حسن فکر تو هم از آتش است - حس شيخ و فکر او نور خوش است
۶۷* فرمايائون: اي يارو! اي يارو! کن ڏيئي ٻڌو ۽ ياد ڪريو
ته عمر جا ڏينهن جيڪي وڃڻا هئا سي ويا وري موتي نه ايندا ۽
پيا ڏينهن پيا وڃن. پوءِ گهرجي ته هي ٻئي پساھ جي رهيا آهن،

ته پاڻ ۾ گڏجي ڪنهن اهل الله وٽ هلي ان سان صحبت ڪريون ته ايمان جي حلاوت يعني ميناچ حاصل ڪريون ۽ هن دشمن نفس جي شرن کان چوٽڪارو لهنون ڇا ڪاڻ ته اهو وڏو دشمن آهي، جيئن حديث شريف ۾ آهي: **أَعْدِي عَدُوَّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ** - يعني وڏو دشمن تنهنجو نفس آهي جيڪو تنهنجي ٻن پاسرين جي وچ ۾ آهي اهو چئي هاءِ هاءِ ٿي ڪيائون ۽ گريو ٿي ڪيائون ۽ مثنوي شريف جا ٻه بيت هر هر ٿي پڙهيا ٿيون:

بيت

سال بيگ گشت وقت گشت نه - جز سيم روئي و فعل زشت نه
 ڪرم دربيخ درخت تن فتاد - بايدش برڪند بر آتش نهاد
 ترجمه: (۱) سال يعني عمر اجائي ضائع ٿي وئي، پوکڻ جو وقت نه آهي. سواءِ منهن جي ڪارڻ ۽ خراب ڪم جي ڪجهه حاصل نه آهي.
 (۲) جيت وڻ جي پاڙ ۾ آهي، جنهن ان کي ڪرائي ڇڏيو آهي. بهتر اهو آهي ته ان کي پاڙئون پٽي باهه ۾ ساڙي ڇڏجي.
 ۶۸* فرمايائون: اي حق سبحانه، و تعاليٰ جا طالب درويشؤ! اوهان کي خبر آهي ته جيڪڏهن ڪو شخص ڪوهه ۾ ڪري پوي ته ان کي رسيءَ کان سواءِ ٻاهر آڻڻ سخت مشڪل آهي. اهڙيءَ طرح اسين ۽ اوهين هنن چئن عنصرن واري طبيعت جي ڪوهه ۾ قابو ٿيا پيا آهيو. چئن عنصرن مان مراد هي جهان آهي يعني دنيا، جيڪا مؤمن لاءِ قيد خانو آهي: **الْاَدْنِيَا سِجْنٌ لِلْمُؤْمِنِ** ۽ نفس ۽ شيطان پڻ ٻئي چور آهن تن کي پاڻ منجهه لڪائي رکيو اٿئون ته پوءِ انهن کان چوٽڪارو ڪيئن ٿيندو ۽ ان ڪوهه کان ٻاهر ڪهڙيءَ طرح نڪرنداسون. پر اسان کي الله تعاليٰ جو شڪر ۽ حمد ڪرڻ گهرجي جنهن اسان کي رسو عطا ڪيو آهي، جو اسان جو مرشد ڪامل آهي، جيڪو فنا في الله آهي ۽ بقا بالله سان مشرف آهي. اميد آهي ته اهو پنهنجي محبت ۽ قرب واري رسي سان پنهنجن ٻي رس مريدن کي هنن چئن عنصرن واري طبيعت (دنيا) جي ڪوهه مان سلامت ٻاهر آڻيندو ۽ انهن کي حق سبحانه، و تعاليٰ سان واصل ڪندو ۽ مثنوي جا هي بيت فرمايائون:

اڀيات

عروة الوثقي است اين ترڪ هوا - برڪشد اين شاخ جان را بر سما
 حمد لله كين رسن آويختيند - فضل رحمت را بهر آميختند
 در رسن زن دست بيرون روز چاه - تا به بيني بارگاه بادشاه
 تا به بيني عالم جان جديد - عالم بس آشكارا ناپديد
 اين جهاني نيست چو مستان شده - و آن جهان هست بس پنهان شده
 اينكه پرگار است بيكار است پوست - و آنكه پنهان است مغز اصل اوست
 چشم خاكي را بخاك افتد نظر - يار بين چشمي بود نوع دگر
 اسب داند اسب را كو هست يار - هر سوار ي داند احوال سوار
 چشم حس اسپي است نور حق سوار - بي سوار اين اسب خود نايد بكار
 پس ادب كن اسب را از خوئي بد - ورنه پيش شاه باشد اسب رد
 اسب بي راكب چه داند رسم راه شاه - بايد تا بداند شاه راه
 دست پنهان و قلم بين خط گذار - اسب در جولان و نايد سوار

ترجمه: (۱) خواهش كي چڙڻ هڪ مضبوط ڪڙو آهي، زندگيءَ
 جي انهيءَ شاخ كي خدا کان سواءِ هر ڪنهن لاءِ پوري چڙ.

(۲) الله جي ساراهه آهي جو اهي انهيءَ رسيءَ كي چنبري پيا. الله
 جي رحمت سان سندس ٻاجهه كي وڃي رسي.

(۳) رسيءَ كي هٿ وجهه، ڪوه مان ٻاهر نڪر، تان ته بادشاهه
 جي بارگاهه ۾ پهچين.

(۴) تون حياتيءَ جي ظاهري جهان كي ڏسين ٿو، جيڪو جهان
 باقي رهندڙ آهي، اهو لڪل آهي.

(۵) هي اهو (باقي) رهندڙ جهان نه آهي جنهن تي تون مست ٿو
 ٿين، اهو سدائين رهندڙ جهان پيو آهي جيڪو لڪل آهي.

(۶) هي جيڪو پريل آهي، بيڪار صرف پوش يعني ڍڪ آهي ۽
 هو جيڪو لڪل آهي، سو اصلي مغز آهي.

(۷) خاڪي اک جي نظر به خاڪ يعني مٽيءَ تي پوندي. يار كي
 ڏسندڙ ڪنهن ٻئي قسم جي اک هوندي آهي.

(۸) گهوڙو هلائيندڙ ئي گهوڙي كي يار جي گهٽي ڏانهن
 هلائيندو آهي. سوار ي ئي سوار جي احوال کان واقف هوندي آهي.

(۹) حس يعني اندر جي اک گهوڙو آهي ۽ حق جو نور سوار آهي.

بغير سوار جي اهو گهوڙو ڪنهن ڪم نه ايندو.
 (۱۰) پوءِ گهوڙي کي خراب عادت کان بچڻ جي سکيا ڏي. نه ته
 بادشاهه جي آڏو گهوڙو رد ٿيندو.
 (۱۱) گهوڙو سوار کان سواءِ هلڻ جو طريقو ڪيئن ڄاڻندو، سوار
 لاءِ ضروري آهي ته شاهراهه يعني رستي جي لاهين چاڙهين ڪي
 ڄاڻي.

(۱۲) هٿ لڪل ۽ قلم چٽو ۽ اڪر گلزار يعني باغ بهار
 ڪندڙ (ائين آهي جيئن) گهوڙو ڪنهن ميدان ۾ بغير سوار جي.
 ۶۹* فرمايائون: اي يارو! اي پائرو! ڪماليٽ وارن
 صاحبن جي قولن ۽ فعلن تي اعتراض نه ڪريو ۽ جيڪڏهن
 اعتراض پيا ڪندو ته بي نصيب ٿيندو ۽ پاڻ کي گمراهيءَ جي کڏ
 ۾ وجهندو. پوءِ پاڻ مثنوي جا هي بيت پڙهيائون:

ابيات

تير پڙائي و ناپيد ڪمان - جانها پيدا و پنهان جان جان
 تير را مشڪن که اين تير شهي است - نيست پرتابي زشت آگهي است
 مارميت اذ رميت گفت حق - کارها با کار او دارد سبق
 خشم خود بشکن تو مشڪن تير را - چشم خشم خون شمارد شير را
 بوسه ده بر تير پيش شاه بر - تير خون آلوده از خون تو تر
 شيخ فعال است بي آلت چو حق - بامريدان داده بي گفت سبق
 دل بدست او چو موم نرم رام - مهر او تنگ سازد گاه نام
 پاي در دريا مننه کم گو ازان - بر لب دريا خمش کن لب گزان
 ترجمه: (۱) تير اڏامندڙ ۽ ڪمان غائب آهي. جانيون ظاهر آهن
 ۽ زندگيءَ جو راز لڪل آهي.
 (۲) تير کي نه پيچ جو اهو شاهي تير آهي. اهو تير انداز نه
 آهي، جيڪو گهنڊ کان آگاهه هجي.
 (۳) جڏهن تو تير اڇلايو ته اهو تو نه اڇلايو، الله جل شانہ
 فرمايو، سندس ڪمن مان هر ڪم ۾ ڪو نه ڪو سبق آهي.
 (۴) پنهنجي ڪاوڙ کي ٽوڙ، تير کي نه ٽوڙ، تنهنجي غضبناڪ
 اک تير کي رت شمار ڪري ٿي.

(۵) بادشاه جي قاصد جي سامهون تير کي چمي ڏي، رت مليل تير تنهنجي ئي رت سان ڀريل آهي.

(۶) شيخ فعال ۽ حق جيان بنان هٿيار آهي. مريدن کي بغير چوڻ جي سبق ڏي ٿو.

(۷) دل سندس هٿ ۾ موم وانگر نرم ۽ فرمانبردار ٿيو وڃي، سندس پيار ۽ محبت شاهي تخت کي به تنگ ڪريو ڇڏي.

(۸) پير پنهنجا دريا ۾ نه رک. انهن سان گهٽ ڳالها، چين جي درياءَ تي ڪٽيل چين وانگر خاموشي لاڳو ڪر.

۷۰* فرمايائون ته: خواجه عبيدالله احرار قدس سره کان منقول آهي ته پاڻ هڪڙي ڏينهن پنهنجي يارن ۽ احبابن کي فرمايائون ته جمعي جي ڏينهن ۾ هڪڙي ساعت آهي جنهن ۾ الله تعاليٰ کان پنهنجي حاجت لاءِ دعا گهرجي ته اها قبوليت هين اچي. الله تعاليٰ اوهان کي اها ساعت نصيب ڪري ته اوهين ان کان ڇا جو سوال ڪندا؟ پوءِ انهن مان هر هڪ پنهنجي استعداد موجب جواب ڏنا. ان کان پوءِ خواجه صاحب جن فرمايو ته مون کي جيڪڏهن اها ساعت هٿ اچي ته آءُ الله تعاليٰ کان هي سوال ڪريان ته مون کي اهل دل ۽ جمعيت وارن جي صحبت نصيب ڪر، جيئن انهن سان هميشه گڏ هجان ۽ انهن کان جدا نه ٿيان. ان کان پوءِ پاڻ پنهنجن يارن کي هن طرح خطاب ڪيائون ته حضرت خواجه عبيدالله قدس سره پاڻ صاحب جمعيت جا هئا انهيءَ پنهنجن مريدن کي صحبت جي ترغيب ۽ شوق ڏيارڻ لاءِ اها نصيحت فرمائي هئي.

۷۱* فرمايائون ته اي يارو! اي ڀائرو! اوهان تي هيءَ ڳالهه لازم بلڪ فرض آهي ته جنهن هنڌ ۽ جنهن مڪان تي ڪو اهل معنيٰ وارو ۽ صاحب دل ڏسو ته ان جي حضور ۾ جلدي وڃي ان سان صحبت ڪريو ۽ اهو اوهان جي طبيعت موافق و عظم ۽ نصيحت ڪري ته پوءِ ادب سان ويهي ٻڌو ۽ اهو ادب هي آهي ته ان جي حضور ۾ پنهنجي دل کي بيهودن خيالن کان محفوظ رکجي. هن باب ۾ مولانا روم مثنوي ۾ فرمائي ٿو:

بيت

دل نگهداريد اي بي حاصلان - در حضور حضرت صاحب دلان
اي بد نصيبو! پنهنجي دل کي نگاه ۾ رکو يعني
صاحب دلن جي حضور ۾ اجايا خيال دل ۾ نه آڻيو. جيڪڏهن ان
شخص جو ظاهر ۽ باطن اوھان جي مرشد جي طريقي سان موافقت
نٿو ڪري ۽ ان جي مجلس ۾ اوھان جي دل کي جمعيت ۽ سکون
نه اچي ته پوءِ اهڙي سان صحبت نه ڪجي.

۷۲* فرمايائون ته طريقي وارن طالبن ۽ مريدن سان
صحبت ڪجي. ڇاڪاڻ ته اهي ظاهر ۽ باطن ۾ هڪ ٻئي سان
موافقت ٿا رکن ۽ انهن جي مجلس ۾ پنهنجي طريقي جي مرشد ۽
طريقت وارن مرشدن کان سواءِ ٻي ڪا گفتگو پاڻ ۾ نٿا ڪن.
خاص ڪري مقتدي طالب کي پنهنجي مرشدن کان سواءِ ٻي ڪا
گفتگو نه ڪرڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته ان جو حال ان ڪچي تند جهڙو
آهي جنهن کي ڪا قوت نه آهي. البت منتهي مريد کي اختيار
آهي، جتي وڃڻ گهري ته ڀلي وڃي. جڏهن ته اهو پاڻ ٻئي تي اثر
وجهندڙ آهي ۽ نه ٻئي جو اثر وٺندڙ آهي. ان باب ۾ پاڻ هي مثال
ڏنائون ته جڏهن حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعاليٰ
عنه جن ڪچ ملڪ جي سفر جي ارادي سان روانا ٿيا ۽ سندن
لنگهڻ لواري کان ٿيو ته اتي خليفي آدم خان ۽ خليفي بخش
علي ٽالپر ۽ قاضي عبدالرحمن سندن خدمت ۾ اچي مخدوم
محمد زمان قدس سره جي مقبري جي زيارت ۽ مخدوم ميان گل
محمد جو ان وقت سجاده نشين هو، تنهن سان ملاقات ڪرڻ جي
اجازت گهري. پاڻ انهن کي رخصت ڏنائون، پوءِ هيءُ فقير به انهن
سان همراھ ٿي هليو ۽ ان ڪامل بزرگ کي مليا سون ۽ گچ وقت
وٽس هٿا سون ۽ جڏهن اتان اٿياسون تڏهن سڀني چيو ته بزرگ
ڪامل شخص آهي ته اتي خليفي آدم خان چيو ته بيشڪ بزرگ
حال جو صاحب ۽ ڪماليٽ وارو آهي پر جيڪڏهن اسان جي مرشد
جي طريقي سان منسلڪ ٿئي ته (يعني قادري طريقي ۾ داخل
ٿئي) ته اڃان به وڌيڪ ترقي ۽ فيض جي ڪماليٽ حاصل ٿيس.
پوءِ اهڙو مريد جيڪڏهن ٻئي پير وٽ ويندو ته ان کي وڃڻ جائز

آهي جيئن خليفی میان آدم خان جي ارادي واري حال ۽ عقيدتي تي ڪنهن تير جو نشان سندس دل تي اثر نه ڪيو.

۷۳* فرمايائون ته دنيا جو دام (يعني مڪر ۽ فريب جي ڦاهي) ڇڏي حق سبحانه و تعاليٰ ڏانهن پنهنجو منهن رکجي. ان تي پاڻ حافظ شيرازي عليه الرحمه جو هي بيت پڙهيائون:

بيت

حافظا مي خور ورندي ڪن و خوش باش ولي
دام تزوير مڪن چون ديگران قرآن را

ترجمه: اي حافظ! شراب پيءُ ۽ بي دين رهو ۽ خوش هج پر پين وانگر قرآن کي مڪر ۽ فريب جو دام نه ٺاهو. اَلدُّنْيَا جِيفَةٌ وَطَالِبُهَا ۽ پڻ هي حديث بيان فرمايائون: ان جا طلبيندڙ ڪتن جي ڪلاب، يعني دنيا ڏوندي جي مثل آهن ۽ ان جا طلبيندڙ ڪتن جي مثل آهن ۽ هي بيت پڻ زبان مبارڪ تي آندا آهن:

بيت

سگ دون همت استخوان جويد - بچر شير مغز جان جويد

ترجمه: بي همت ڪٿو هڏا ڳولي - شينهن جو بچو ڪاڏي لاءِ دل کي ڳولي.

پاڻ فرمايائون ته شينهن جي پچي مان مولِي پاڪ جل شانہ جا طالب مراد آهن ڇاڪاڻ ته اهي مرد نه آهن جن جي شان پر طالب الموليٰ مذكر آيو آهي.

۷۴* فرمايائون ته حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعاليٰ عنه جن ابتدائي حال ۾ هن فقير کي هن بيت سان خطاب ڪندا هئا:

بيت

مرد آن باشد که باشد شه شناس - مي شناسد شاه رادر هر لباس
ترجمه: مرد اهو آهي جو بادشاهه کي سڃاڻي. اهو سڀ ڪنهن ويس ۾ بادشاهه کي سڃاڻي.
۽ آخر حال جو ڪمال الڪمال جو درجو آهي هن بيت سان خطاب فرمايائون:

بيت

مرد آن باشد که باشد خود شناس - مي شناسد خویش را در هر لباس
ترجمه: مرد اهو آهي جيڪو پاڻ کي سڃاڻندڙ آهي ۽ سڀ ڪنهن
رنگ ۾ پاڻ کي سڃاڻي ٿو.

۷۵* فرمايائون ته حديث ۾ آيو آهي ته: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ
فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ يعني جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو بيشڪ ان
پنهنجي رب کي سڃاتو ۽ اها ڳالهه مرشد ڪامل جي صحبت کان
سواءِ گهڻو مشڪل آهي ۽ ٻڌ ته حق سبحانه و تعاليٰ کي سڃاڻڻ
نفس جي سڃاڻڻ سان ڳنڍيل آهي. پوءِ ان کي سڃاڻڻ ضروري
آهي.

نفس جون چار حالتون آهن:

هڪڙو نفس اماره يعني حرص ۽ خواهش سان بچڙاين جو
امر ڪندڙ آهي جنهن لاءِ الله تعاليٰ سورت يوسف ۾ فرمائي ٿو:
إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ. بيشڪ نفس بچڙائي جو امر
ڪندڙ آهي. ٻيون نفس ”لوامه“ يعني بچڙن ڪمن ڪرڻ کان پوءِ
پاڻ کي ملامت ڪري ٿو. ان کان پوءِ حق سبحانه و تعاليٰ جي امر
۽ نهبي وارن ڪمن تي وسيع ٿئي ٿو ۽ ڪڏهن ڪڏهن سهو مان
ڪو گناهه ڪري ٿو ته في الفور توبه ڪري پاڻ کي ملامت ٿو
ڪري جنهن لاءِ هي آيت شاهد آهي: لَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ يعني
ملامت ڪندڙ نفس جو قسم آهي. ٽيون مَلَهَمَةٌ يعني پاڻ سان
جنگ ۽ جهيڙو ڪندڙ. پوءِ سندس اها جنگ فرمانبرداري وارن
ڪمن ۾ هجي خواه نافرمانِي وارن ڪمن ۾ هجي. نافرمانِي ڪرڻ
وقت پاڻ کي هٿيار ڪري نفس کي چوي ٿو ته اي نفس! تون الله
تعاليٰ جي حڪمن کان نافرمان ٿيو آهين نافرمانِي ڇڏي ڏي ۽
فرمان برداري وارن ڪمن ۾ جنگ هي آهي ته نفس کي چوي ته اي
نفس! الله تعاليٰ جي فرمانبرداري جو جيئن حق آهي سو توکان ادا
ٿو ٿئي تنهن ڪري تون ان جي فرمانبرداري ڏانهن رغبت ۽ شوق
رک. غرض ته پنهنين حالتن ۾ پنهنجي نفس سان جهيڙو ڪري ۽
پنهنجن تشبيهاٽ کي تنزيه ڏانهن ٿو ٿاڻي. چوٿون مطمئنه -
مطمئنه جي معنيٰ مڙني فڪرن ۽ خطرن کان قلب کي آرام ۽

سڪون هجي. اهڙو نفس رضا وارن صاحبن جو آهي جيڪي مڙني احوالن ۽ مقامن کان درجي بدرجي ترقي ۽ گذر ڪري رضا جي مقام تي پهتا آهن جن کي الله تعاليٰ هن دنيا ۾ خوشخبري جو وعدو ڏنو آهي. جيئن سورت الفجر ۾ فرمائي ٿو: يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَأَدْخِلِي فِي عِبَادِي * وَأَدْخِلِي جَنَّتِي * يعني اي مطمئن نفس! اچ اچ!! جو مون کي تنهنجي سد آهي، جڏهن ته منهنجو خوش هجڻ تنهنجي رضا سببان آهي. پوءِ جيڪي ماڻهو نفساني خواهشن، لذتن، سڌن، حرصن، شهوتن، ڪاوڙ، حسد، ساڙ، خودپسندي ۽ غرور ۾ هميشه غرق آهن، اهڙن شخصن جو نفس اماره آهي. پوءِ اهڙا شخص جيڪي نفس جي تابع آهن سي جانورن کان بدتر ۽ بچڙا آهن. جن جي شان ۾ اُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا يعني نفس جي تابع جانورن جهڙا آهن بلڪ انهن کان به گهڻو وات کان پليل آهن ۽ اهي ماڻهو جي بچڙن ڪمن تي پاڻ کي ملامت ۽ افسوس ٿا ڪن ۽ گهڻي عجز ۽ زاري سان آه ۽ فرياد سان گناهن تي پشيمان ٿي بخشش ٿا گهرن ٿا ۽ نيڪ عملن ڏانهن ڪوشش ٿا ڪن ته اها صفت نفس لوامه جي آهي. اهو نفس ابرارن جو آهي ۽ اهي شخص جيڪي حق سبحانه، و تعاليٰ جي ڪمن جي ادائگي قولن خواه فعلن ۾ ڪن ٿا ۽ براين کان بيزار آهن ۽ پنهنجي قول ۽ فعل جي حق سبحانه، و تعاليٰ سان موافقت ٿا رکن ۽ اهي ايتري تي اڪتفا نٿا ڪن، بلڪ اهي پنهنجي موهوم هستي کي حق سبحانه، و تعاليٰ جي هستي ۾ معدوم ۽ نفي ٿا پائين ته اها صفت نفس ملهمه جي آهي. هن نفس وارو صاحب لوامه واري نفس کان به قدم حق سبحانه، کي ويجهو آهي. اهڙي شخص کي حق سبحانه، و تعاليٰ جذبن مان هڪ جذب (ڪشش) عطا ٿيو آهي. يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ يعني اهو نفس سالڪن جو آهي. ۽ هي شخص جن موهوم هستي کان پاڻ کي ڪليه فنا ڪيو آهي ۽ ڪثرت جي لهرين کي وحدت جي درياءَ ۾ غرق ڪيو اٿن ۽ منجهائين بشري صفتون ڪليه گر ٿي فنا في الله کان گذري ڪري بقا باله سان مشرف ٿيا آهن ۽ تلوين کان ٻاهر اچي تمڪين جا

صاحب ٿيا آهن. اها صفت مطمئن نفس جي آهي جن کي الله تعاليٰ هن آيت جي بشارت سان خطاب فرمايو آهي: يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * اهڙي صفت وارو نفس ڪاملن مڪملن عارفن جو آهي جن کي ذات حق جو مشاهدو ۽ ڏسڻ نصيب ٿيو آهي.

۷۶ * فرمايائون ته پاڻ سڳورا صلي عليه وسلم پنهنجن جهانن جا سردار ۽ بادشاهه آهن، پوءِ پاڻ جنهن وات کان گذر ڪيو اٿن ته سندن لشڪر يعني سندن خاص امت به ان رستي تان گذر ڪندي. پوءِ حق سبحانه جو پورو ديدار پاڻ سڳورن سان مخصوص آهي ۽ هن امت جي اوليائن کي سندن متابعت آهر ديدار نصيب ٿئي ٿو.

۷۷ * فرمايائون ته انسان ساري موجودات خواه چوپايو جانور هجي خواه اڏامندڙ پکي ۽ ٻيا حيوان ۽ جن، شيطان تن مڙني کي جامع آهي پوءِ انهن چوپاين ۽ حيوانن جون صفتون هن انسان جي صورت ۾ موجود آهن ڇاڪاڻ ته هي انسان پاڻ جانورن جي مثل آهي. مگر ڪامل انسان انهن حيوانن جي صفتن کان چٽل آهي. "فناء الفنا" سان مشرف ٿي "بقاء الهقا" سان معزز ٿيا آهن، في الحقيقت ڪامل انسان پاڻ سڳورا آهن، جو افضل بشر آهن جن جي شان ۾ الله تعاليٰ فرمائي ٿو: يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (ترجمه: توڏانهن نهارين ٿا حال هي ته آهي ڏسن نٿا) ۽ آيت پڻ ڪامل انسان تي ڳالهائي ٿي. پاڻ هي بيت پڙهيائون.

نه بشر خوانمت اي دوست، نه حور و پري

اين همه بر تو حجاب است تو چيزي ديگري

تو جان پاڪي سر سسر نه آب و خاک اي نازنين

والله زجان هر پاڪ تر روجي فداڪ اي نازنين

پاڪان نديده روءِ تو دادند جان بر بوءِ تو

اينڪ بگرد، کوئتو صد جان پاڪ اي نازنين

ترجمه: (۱) اي دوست! نه توکي بشر چوان ٿو نه حور و پري، آهي

سڀ تنهنجي مٿان حجاب آهن تون ته ڪا شيءِ ئي ٻي آهين.

(۲) تون سراسر پاڪ جان آهين، پاڻي ۽ مٽيءَ جي روپ

پر آيو آهين اي نازنين. الله جو قسم! جان کان به پاڪ آهين
منهنجو روح تنهنجي مٿان فدا هجي اي نازنين.

(۳) پاڪ انسانن تنهنجو منهن مبارڪ نه ڏٺو آهي،
تڏهن به تنهنجي جهلڪ (اميد) تي جان ڏين ٿا.
(۴) ائين جيئن تنهنجي گلي کي ڪيائين سو جان
پاڪ اي نازنين.

۽ پڻ مثنوي جا هي بيت پڙهيائون:

ڪافران ديدند احمد را بشر - مي نه ديدند ازوي آن شق القمر
و آنکه او کف ديد دريا را نديد - زآنکه حالي ديد فردا را نديد

ترجمه: ڪافرن پاڻ سڳورن کي بشر جي صورت ۾ ڏٺو ۽ وٽائين
چنڊ جي چيرچن (شق القمر) جو معجزو نه ڏٺائون. سمنڊ جي
جهاڳ يا ڦيٽ کي ته ڏٺائون ۽ سمنڊ کي نه ڏٺائون.

۷۸* فرمايائون ته انسان به اهڙي طرح منيب جو نائب آهي
۽ معنيٰ هن طرح بيان ڪيائون ته نبي سڳورا منيب آهن ۽ اولياءَ
۽ علماءَ نبين سڳورن جا نائب آهن. جو اهي علماءَ "اُمِّي كَانِبِيَاءَ"
بَنِي إِسْرَائِيلَ جو شرف رکن ٿا. يعني منهنجي امت جا عالم بني
اسرائيل جي نبين جهڙا آهن (الحديث)

هن حديث مان علماءَ ظاهر مراد نه آهن جن علم کي دنيا
جي لاءِ حاصل ڪرڻ جو وسيلو ناهيو آهي ۽ انهن پاڻ کي هلاڪت
واري ڪُن ۾ کڻي اڇلايو آهي.

۷۹* فرمايائون ته هي آيت: "أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اللّٰهَ هَوٰهُ"
(ترجمه) تو ڪڏهن ان شخص کي ڏٺو جنهن پنهنجي خواهش
کي معبود بنايو. اهڙن شخصن تي خطاب پر عتاب با تآب ملامت
ٿي ڪري. ائين چئي هي بيت فرمايائون:

بيت

ما ز قرآن مغز را برداشتيم - استخوان پيش سگان انداختيم
ترجمه: اسان قرآن مان مغز کنيو هڏا ڪتن جي اڳيان اڇلاياسون.
هڏن مان مراد دنيا جو نفعو حاصل ڪرڻ آهي. ڇاڪاڻ ته ظاهر
جا عالم خسيس دنيا جي نفعي تي پاڻ کي ازلي اجر کان پري
ڪري دين متين کي دنيا جي لالچ تي برباد ٿا ڪن ۽ هن حديث

”الذُّنْيَا حَيْفَةٌ وَطَالِبُهَا كِلَابٌ“ تي نظر نٿا رڪن. يعني دنيا ڍونڍ آهي ۽ ان جا طلبيندڙ ڪتا آهن ۽ پڻ ”وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ“ تي ڀروسو نه اٿن. (ترجمه) ۽ آسمان ۾ اوهان جو رزق آهي ۽ جيڪي اوهان کي وعدو ڏنو ويو آهي. ۽ پڻ هن آيت مان ذوق حاصل نه ڪيو اٿن: ”فَتَوَكَّلْؤُا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ“ (ترجمو) پوءِ اوهين الله تي ڀروسو رکو جيڪڏهن اوهين مؤمن آهيو.

۸۰* فرمايائون توڪل ايمان جو شرط آهي جڏهن شرط نه ٿيندو ته پوءِ مشروط ڪٿان ٿيندو ۽ پڻ هن هنڌ تي پاڻ ڪيميائي سعادت مان هڪ نقل بيان ڪيائون، اهو ڪتاب امام غزالي قدس سره جو جوڙيل آهي، تنهن ۾ آهي ته بزرگن مان هڪڙو بزرگ مسجد ۾ آيو ۽ مسجد جي امام پٺيان نماز ادا ڪيائين ۽ مسجد جي ملان کان مسجد ۾ اعتڪاف ڪرڻ جي موڪل گهريائين. ملان چيس ته هتي اعتڪاف ۾ نه ويهه. بزرگ چيو ته ڇا جي ڪري منع ٿو ڪرين؟ ملان چيس ته منع ڪرڻ جو سبب هي آهي جو تون ماني ڪٿان کائيندين؟ بزرگ چيس ته هن شهر ۾ هڪ آتش پرست گبر آهي جنهن مون کي دعوت ڏني آهي ته ڏهه ڏينهن ماني منهنجي ڪاءُ ۽ ماني پاڻهين رسائيندس. ملان چيس ته پوءِ ڀلي ويهه. بزرگ چيس ته توکي امامت ڪرڻ نه گهرجي، تنهن تي ملان چيس ته جيڪڏهن امامت کي ڇڏيان ته پوءِ قوت وغيره ڪٿان آڻيندس؟ بزرگ چيس ته صبر ڪر جيڪي رڪعتون نماز جون تنهنجي پٺيان پڙهيون اٿن تن کي وري قضا ڪريان.

۸۱* فرمايائون حضرت پير سائين رضي الله عنه جن ظاهر وارن پڙهين جي باري ۾ هي نقل فرمائيندا هئا ته هڪڙا ٻه انڌا هئا انهن مان هڪڙو مادرزاد يعني ڄائي ڄم کان انڌو هو ۽ ٻيو چيچڪ يعني ماما جي داڻن نڪرڻ ڪري نابين ٿيو هو. اتفاقاً هڪڙي رات اهي ٻئي انڌا ڪنهن ٿانو ۾ کير وجهي ماني کائڻ لڳا. مادرزاد انڌي نابين کي چيو ته کير ڪهڙو نه منو آهي تنهن تي نابين چيس ته کير جو رنگ ڪهڙو نه سفيد ۽ اڇو آهي. مادرزاد چيس ته اڇي جو رنگ ڪهڙو ٿيندو آهي؟ نابين انڌو چيس ته ان جو رنگ ٻگهه پڪي ۽ جهڙو اڇو ٿيندو آهي. ما

انڌي چيس ته ڀڳهه جو قد بت ڪيڏو آهي؟ نابين انڌي پنهنجا ٻئي هٿ ڊگها ڪري مادرزاد جي ڪلهن تي رکي چيو ته ايڏي ڳچي ڊگهي اٿس ۽ ايڏو ئي سندس بت ويڪرو ڊگهو آهي. مادرزاد جڏهن ڀڳهه جي ڊيگهه ۽ ويڪر ٻڌي ۽ پانائين ته کير به ان وانگر آهي پوءِ کير واري ٿانو کي ڇڏي چيائين ته ايڏي ڊگهي قد ۽ بدن وارو منهنجي نڙيءَ مان نه لنگهندو.

۸۲* فرمايائون ته هنن پنهنجي انڌن جي معنيٰ هي آهي ته جيڪو مادرزاد انڌو آهي تنهن جي خلقت ۽ بينش اصل کان نه هئي جنهن ڪري هن عالم جي سببان هن عالم جي حقيقت کان محبوب ٿيو. اهڙيءَ طرح پڙهيل ظاهر وارن کي، جماعت حق کي سمجهڻ ۽ سچاڻڻ جي بصيرت نه آهي ۽ دنيا جي ظاهري جاه ۽ مال ۽ لذتن جي محبت ۾ گرفتار آهن ۽ ساري عمر انهن ۾ ڪيائي اٿن ۽ حرص کي نه ڇڏيائون. پوءِ اهي هن آيت سڳوريءَ جي وعيد شديد ۾ داخل آهن: "مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ" يعني جيڪو هن دنيا ۾ (حق کي سمجهڻ ۽ سچاڻڻ کان) انڌو آهي، اهو آخرت ۾ انڌو آهي ۽ ٻيو نابين انڌو جنهن جون اکيون ماتا جي عارضي جي سبب ڪري معذور ۽ معيوب ٿيون آهن. تنهن جي معنيٰ آهي ته دل وارن جي صحبت ڇڏي نا اهلن جي صحبت ۾ رهيو جنهن ڪري سندس دل جي اک ڏسڻ کان انڌي ٿي آهي. پر جيڪڏهن اهل الله سان صحبت رکنڌو ته ان نابينائي کان چوٽڪارو لهندو ۽ ان جي صحبت مان بيحد فائدو حاصل ڪندو. "ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ" * (ترجمه) هي الله جي مهرباني ۽ فضل آهي جنهن کي گهري تنهن کي ڏي ۽ الله وڏو مهربان ۽ فضل جو صاحب آهي. پوءِ ظاهر پڙهيلن جي پهرين جماعت ان مادرزاد انڌي جي مثل آهي جيڪي اهل الله سان صحبت ڪرڻ کان حجاب ٿا ڪن انهن جو مثال چمڙي ۽ سچ جو آهي.

۸۳* فرمايائون ته ظاهري پڙهيلن کي "الْعَلْمُ نَقْطَةٌ" جي معنيٰ سمجهه ۾ نه ايندي ۽ ان جي معنيٰ هنن ظاهر چمڙي جي جلد ٻڌل ڪتابن ۾ پوري ٿيندي بلڪه ان نقطي جي معنيٰ دل جي جلد

واري ڪتاب ۾ پوري ٿيندي.

هي نقطو بظاهر ٿورڙو ۽ سولو آهي پر حقيقت ۾ بار آهي جنهن جي ڳري هجڻ سبب زمين ۽ آسمان ٻنهي (بار ڪٽڻ کان) انڪار ڪيو. ان تي هي آيت سڳوري پڙهيائون: **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا.** (ترجمه) بيشڪ اسان آسمانن ۽ زمين اڳيان امانت رکي پوءِ انهن ڊپ کان امانت جي ڪٽڻ کان انڪار ڪيو.

۸۴* فرمايائون ته ظاهر جا علماءَ جاهلن لاءِ غنيمت آهن ۽ انهن کي ديني علم امر ۽ نهي جو ٿا ڏسين ۽ گمراهي کان هدايت جو امر ٿا ڪن. اسين انهن تي اعتراض نٿا ڪريون. البت ايترو چئڻ ٿا ته جيئن هن ظاهر واري علم جي ڪوشش ۽ سعيو ڪريو ٿا تيئن باطن جي علم ڏانهن پنهنجا قدم اڳتي وڌايو. پر شايد انهن جي هوش وارن ڪنن تي هيءَ صدا نه رسي آهي. **أَلْعِلْمُ بَحْرٌ وَعِلْمُ الْعِلْمِ أَمْوَاجٌ** يعني علم سمنڊ آهي ۽ سمنڊ ۽ علم جون بي انداز چوليون ۽ لهرون آهن. پاڻ سڳورن کي الله تعاليٰ گهڻوئي علم عطا ڪيو هو ته **بِڪِينِ** هن آيت سان خطاب ٿيو: **وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا** (ترجمه) ۽ (اي محمد ﷺ) چؤاي منهنجا پالڻهارا! مون کي علم ۾ زياده ڪر (يعني اڃان علم گهڻو ڏي) اهو اشارو لدني علم ڏانهن آهي نه پڙهڻ ۽ نه سڳوڻ واري علم ڏانهن ۽ لدني علم جي معنيٰ آهي دل وارو علم. پاڻ مثنوي جا هي بيت پڙهيائون:

بيت

- اين همه علم جسم مختصر است - علم رفتن به راه حق دگر است.
 علم نبود غير علم عاشقي - مابقي تلبیس ابلیس شقی.
 علم رسمي سرسر قبل است قال - نه ازو کیفیتي حاصل شود نه حال.
 ترجمه: (۱) هي جسم جو علم ننڍو مختصر آهي، حق سبحانه ڏانهن وڃڻ واري واٽ جو علم ٻيو آهي.
 (۲) عشق جي علم کان سواءِ ٻيو علم ناهي، ان کان سواءِ ٻيو جيڪو علم آهي سو بدبخت ابليس جو مڪر آهي.
 (۳) رسمي علم محض قیل قال آهي، جنهن مان نڪي

حال حاصل ٿئي ۽ نڪي ڪيفيت.

۸۵* فرمايائون ته خواجه عبیدالله احرارِ قدس سره پنهنجي ملفوظات ۾ لکن ٿا ته ”طالب کي گهرجي ته ظاهر واري علماء سان صحبت نه رکي، ڇاڪاڻ ته انهن جي صحبت، محبت الهي واسطي بند آهي ڇاڪاڻ ته انهن تي احڪامن جو غلبو آهي ۽ حال جو غلبو ڪونهي. انهيءَ ڪري انهن سان ميل جول نه ڪري.“
خواجه صاحب جن فرمايو ته اهي علماء ۽ عابد ۽ زاهد سڀ غنيمت آهن اسين انهن جا معتقد آهيون پر اهي طريقت ۾ اسان سان مناسبت نٿا رکن جو پنهنجي باطن کي روشن ڪن.

۸۶* فرمايائون ته ظاهر وارن پڙهيلن کي گهرجي ته ڪنهن اهل دل کي ڳولڻ ۾ جستجو ڪن ۽ پاڻ کي ان وقت پهچائين ته ان ڪمال واري صاحب کان ظاهري خواه باطني ڪماليتون حاصل ڪن. ڇاڪاڻ ته اهي حق سبحانه و تعاليٰ تائين پهچڻ جو وسيلو آهن جيئن الله تعاليٰ قرآن شريف ۾ فرمائي ٿو: **وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ** (ترجمه) ۽ **أَوْهَيْنَ اللَّهُ ذَانَهُنَّ** (پهچڻ جو) وسيلو ڳوليو ۽ پڻ حديث شريف ۾ آهي: **أَصْحَابِي كَالنَّجُورِ قَبَائِبِهِمْ أَفْتَدِيْتُمْ أَهْتَدِيْتُمْ** (ترجمه) پاڻ سڄي جن فرمايو ته منهنجا اصحاب تارن جي مثل آهن پوءِ انهن مان جنهن جي اقتدا ڪندو ته هدايت لهندو. اصحابن ڪرامن کي اها ڪماليت سندن متابعت جي ڪري هٿ آئي. اهڙي طرح الله تعاليٰ جي ڪامل ولين کي ڪماليت ملي آهي، سا به سندن متابعت سببان آهي جو انهن کي سندن متابعت جي ڪري ڪماليت مان بي انداز پاڻو عطا ٿيو آهي. انهيءَ سببان عادت جي خلاف انهن کان ڪرامتون گهڻيون صادر ٿيون آهن ۽ ارادتمندن کي پڻ ڪماليت سببان مشاهدا پيا ٿين ۽ بي ارادي وارن جو مثال ابوجهل جهڙو آهي جنهن اڙلي بدبختيءَ سببان پاڻ سڳورن **سڳورن** کي جادوگر ٿي پانيو.

بيت

هرڪه او رویش به بهودي نداشت - دیدن اورا نیبي سودي نداشت
ترجمه: جنهن پنهنجو منهن ڪاملن سان چڱو نه رکيو، اهڙن
(منافقن) کي پاڻ سڳورن جي ڏسڻ به ڪو فائدو نه ڏنو.

تنهن ڪري انهن پڙهيلين جي جماعت کي گهرجي ته همت وارو سندرو ٻڌي انهن ڪاملن جي خدمت ۾ اچي انهن جي ظاهري ۽ باطني حڪمتن کان روگرداني نه ڪن، بلڪ وار جي تند جيتري به مخالفت نه ڪن. پوءِ ان حال تي پنج يا ڏهه ورهه مداومت ڪن ته انهن جي صحبت ۽ خدمت جي برڪت سان باطني علم مان قدري نصيب ملندڙن. هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ چيو آهي:

پير ره کبريت احمر آمده است - سينه او بحر اخضر آمده است
ترجمه: طريقت جو پير مثل پارس جي آيو آهي. ان جو سينو
(باطني انوارن سان) بحر اخضر آيو آهي ۽ هن هنڌ تي هي بيت
پڙهيائون:

بيت

درين ره بجز مرد راعي نرفت - گر آن شد که دنبال داعي نرفت
گر ترا پير اين چنين آيد پديد - قفل در دست ترا کليلد آيد پديد
(ترجمه) جيڪڏهن توکي اهڙو پير ملي وڃي ته چڻ ڪلف کي
چاڀي ملي وڻي.

مثنوي جا هي بيت پڻ پڙهيائون:

هر که خواهد همنشيني با خدا - کو نشيند در حضور اوليا
هر که شد دور از حضور اوليا - در حقيقت گشت او دور از خدا
ترجمه: (۱) جيڪو الله تعاليٰ سان هر نشين ٿيڻ گهري، ان کي
گهرجي ته ڪامل ولين جي حضور ۾ رهي.

(۲) جيڪو ولي ڪامل جي صحبت کان پري ٿئي،
حقيقت ۾ اهو الله کان پري ٿيو.

۽ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

جامه شوئي گر بخواهي اي جوان سرو مگردان از دکان گاذران
ترجمه: اي جوان! جيڪڏهن ڪپڙا ڌارڻ گهرين ٿو ته پوءِ ڏوٻين
جي دکان کان منهن نه موڙ.

بيت سنڌي

جان جان آهين جوءِ ۾، تان کي ساڻن اور،
ڏه ڏه پيرا ڏينهن ۾، پاڻ مٿائين گهور،
ويا جي هنگلور، ته ڪرم ملندا ڪاڀڙي،

۸۷* فرمايائون ته معني واري سعادت قيل قال سان نٿي ملي ۽ اها دولت عشق کان سواءِ ملڻ محال آهي ۽ پڻ حق سبحانه و تعاليٰ جو فضل درڪار آهي ”ذَالِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ“.

۸۸* فرمايائون ته جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو کي ڪنهن ڪامل جي صحبت حاصل ٿئي ته پوءِ از خود انهن جي معني وارين ڳالهين کي پيو سمجهندو ۽ اميد آهي ته ان ڪامل جي دعا سان نفس اماره مان ڏنگايون ۽ سرڪشيون نڪري وينديون ۽ بچڙن خلقن ۽ فعلن کان به چوٽڪارو حاصل ٿيندو ۽ الله تعاليٰ ۽ سندس رسول ﷺ جي اطاعت تي محڪم ۽ مضبوط رهندو. ۽ ان جو نفس اماره، امارگيءَ کان چوٽڪارو لهي لوامه ٿيندو. جيڪڏهن اتفاق سان خطا ٿي پئي ته وري پاڻ تي گهڻي ملامت ڪندو ۽ گهڻي عجز ۽ نياز سان ان خطا جي معافي گهرندو ۽ چوندو: رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ* (ترجمه) اي اسان جا پاڻهار! اسان پاڻهين پاڻ سان ظلم ڪيو ۽ جيڪڏهن تون اسان کي نه بخشيندين ۽ نه رحمر ڪندين ته پوءِ اسين ضرور خساري وارن مان آهيون. پوءِ انهيءَ آيت کي پنهنجي دل ۽ زبان تي وظيفو ڪري ڇڏيندو ۽ پڻ هن آيت سڳوري کي پنهنجي واسطي شعار ڪندو: ”رَبِّ اِنِّي مَسْنِي الضَّرِّ وَانْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ“* (ترجمو) ڌڻي منهنجا! مون کي (گناهن جي) بيماري وڪوڙي ويئي آهي (تون شفا ڏي) ۽ تون ارحم الراحمين آهين. ۽ هيئن پڻ چوندو: ” وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذُرْ عَلَيَّ الْاَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا*“ (ترجمه) ۽ چيو نوح اي منهنجا رب! زمين تي ڪافرن مان ڪنهن کي نه ڇڏ.

ان کان پوءِ فرياد ۽ مناجات سان مشغول ٿيندو ۽ فرعون جي گهر واري بي بي آسيه وانگر هي دعا گهرندو: رَبِّ اِنِّي لِي عِنْدَكَ بَيِّنًا فِي الْبَجْتِ وَنَجْنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجْنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* (ترجمه: چيو آسيه) ڌڻي منهنجا! منهنجي لاءِ پاڻ وٽ بهشت ۾ گهر جوڙ ۽ مون کي فرعون ۽ سندس ڪمن کان چوٽڪارو ڏي ۽ مون کي ظالمن جي قوم کان چوٽڪارو ڏي. ان

وقت طالب جي دعا قبول ٿيندي ۽ نفس ڪافر جو فرعون جي مثل آهي، تنهن کان خلاصو ۽ چوٽڪارو ملندو. ان وقت طالب لوامه واري حال کان نڪري مطمئن نفس جي حال سان مٽيل ٿيندو ۽ ظاهر ۽ باطن ۾ موحارا خلق ۽ پسندیده ڪم حاصل ٿيندس.

ع پاڻ هن آيت سڳوري: "يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ" جي معنيٰ هن طرح بيان ڪرڻ فرمائون ته جڏهن طالب جي دل واري زمين پيو رنگ وٺندي ته ان جو بدن بي بدن ۽ جان بيجان ٿيندي، ان وقت فناء سان مشرف ٿيندو ۽ ان حال تي ڪيترا ورهيه حيران ۽ پريشان ۽ ري بدن ۽ ري جان هوندو ۽ بيخوديءَ جي درياءَ ۾ غوطا پيو هڻندو. تانجو ويهن ۽ ٽيهن ورهن تائين مٿو ٻاهر نه آڻيندو. انهيءَ باب ۾ پاڻ ڳالهيون پي ڪيائون ۽ چيائون ته حضرت خواجه نقشبند قدس سره جي رسحات ۾ هڪڙو نقل آهي ته هڪڙو بزرگ هو تنهن ڳالهه ٿي ڪئي ته ٽيهه ورهه ٿيا آهن جو مون گهڻي ڪوشش ڪئي ته هڪڙي گهڙي ڪن الله تعاليٰ کان غافل ٿيان پر ان ڪم تي قادر ٿي نه سگهيس، ان جو سبب هي هو جو اهو بيخودي واري درياءَ ۾ غرق هو جنهن ڪري ان کان غفلت ٿي نه سگهي ۽ پڻ حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه مناقبن مان هڪڙو مناقب قاضي عبدالرحمن کان نقل ڪيائون. قاضي موصوف چيو ته مون حضرت پير سائين جن سان قاموس جي ڪتاب جو مقابلو ٿي ڪيو ۽ پاڻ ڪتاب کي پڙهيا ٿيون ٿي ۽ سندن پڙهڻ تمام ڍرو هو. پاڻهي عرض ڪيو ته حضرت! آءُ پڙهان ۽ اوهين ٻڌو ته جلدي ٿئي. پاڻ فرمائون ته "جيڪڏهن پڙهڻ گهرين ته ڀلي پڙه ۽ ائون ٻڌان". پوءِ قاضي پڙهي بس ڪيو. پاڻ فرمائون ته تنهنجي پڙهڻ جي اسان کي ڏري جي خبر نه آهي. خليفي صاحب جن فرمايو ته اها بي خبري ذاتي شهود جي غلطي کان مٿن واقع ٿي هئي.

۸۹* فرمائون ته رحيمڏنون فقير حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن جي مريدن مان هڪڙو فقير مريد هو. تنهن کي پنڌرهن سال ٿي ويا هئا جو شهود واري حال ۾ مستغرق هو ۽ انهيءَ کان وري نه موٽيو.

۹۰* فرمايائون ته خليفو ميان صاحبڏنو فقير پڻ حضرت پير سائين جن جو مريد ۽ خليفو هو، ان جي ساري حياتي شهود واري حال تي گذري ويئي. هڪڙو لمحو به هن عالم ڏانهن رجوع نه ٿيو. نيٺ ان حال تان ترقي ڪري، اجمال کان ٺنڳهي تفصيل سان روشناس ٿيو. اي دوست! مرحوم مغفور صاحب عرفان ۽ ايقان خليفو صاحبڏنه قدس سره حق سبحانه و تعاليٰ جي اسرارن جو مظهر هو. مٿس جيڪي حالتون وارد ٿيون ٿي تن مان هڪڙي واردات لکان ٿو ته جيئن پڙهندڙ کي رنگ ڏيندڙ جي قابليت معلوم ٿئي.

خلفي ميان صاحبڏنه قدس سره سندس عروج جي ساري حقيقت لکي منهنجي مرشد جي خدمت ۾ پيش ڪئي هئي. ان جو اهو سرستو لکيل احوال هتي لکجي ٿو.

خليفو صاحبڏنو قدس سره لکي ٿو ته اسان کي عروج معراج واري واٽ سان حاصل ڪرڻ فرمايو هئائون، جيئن ته عروج وقت آءُ حضرت پير سائين قدس سره جن سان گڏ هوس ۽ سرور ڪائنات فخر موجودات ﷺ جن اڳواڻ هئا ۽ حضرت پير سائين جن سندن پٺيان هئا ۽ آئون حضرت پير سائين جن جي پٺيان هوس. پوءِ منزل بمنزل سفر کي جهباڳي هڪڙي اعليٰ مقام تي اچي رسياسون. اهو مقام نبين سڳورن جو هو ۽ آءُ هڪڙي جاءِ تي بينس. ان مقام تي حضرت موسيٰ عليٰ نبينا عليه الصلواة والسلام بيٺو هو. تنهن پاڻ سڳورن ﷺ کان حضرت پير سائين جن بابت پڇيو ته تو سان گڏ هي ڪير شخص آهي؟ پاڻ سڳورن ﷺ حضرت موسيٰ عليه السلام کي چيو ته هي ان جماعت وارن مان آهي جيڪي نبين جا وارث آهن. ان هنڌ تي اڳي ئي ڏهه ٻارنهن نيڪ شخص موجود هئا ۽ حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن کي به انهن نيڪ شخصن سان منسلڪ ڪيائون ۽ اجازت کان پوءِ مون کي انهن سان داخل ڪيائون ۽ ڳچ ڏينهن اهو حال ٿي رکيم. ان کان پوءِ پاڻ مون کي ٻئي مقام تي وٺي آيا ۽ فرمايائون ته ڇهن اولوالعزم نبين سڳورن جي ڪمالتن مان وڏو ڀاڱو توکي ڏنوسون ۽ هاڻي تون سندن امت جي لاءِ دعا گهر،

سندن حڪم موجب دعا گهريم. پوءِ پاڻ ساري زمين کي طومار وانگر ويڙهي يڪجا ڪيائون. ان تي هٿ رکي، فرمايائون ته هن تي توجه ڪر ته جنبش کان آرام وٺي. سندن جليل القدر امر موجب توجه ڪيم ۽ ان کي جمعيت حاصل ٿي. ان کان پوءِ مخدوم بلال قدس سره جو سيوهڻ کي نزديڪ آهي، تنهن کي ڏنر. پوءِ جنهن مقام تي هٿس اتان مخدوم جي روح جي طاقت سان اچي ٻئي اعليٰ مقام تي رسيو. ان هنڌ تي امر ٿيو ته خلق کي دعوت ڏي مون ان ڪم کان انڪار ڪيو. وري به حڪم ٿيو ته خلق کي دعوت ڏي. مون انڪار ڪيو. حڪم ٿيو ته خلق جي رهنمائي ڪرڻ واري عمل کان زمين تي پيو ڪوبه عمل اعليٰ ۽ افضل ناهي. مون کي ان جو هي مثال ڏيئي سمجهايائون ته ڪو شخص سنئون گس وٺيو وڃي ۽ پيو شخص آهي جو گس کان پلجي وڃي ٿو. ان جي جيڪو رهنمائي ڪري سنئين گس تي آڻي ته ان کي بي انداز ثواب ملندو. مون انڪار سان چيو ته اءُ هن عظيم الشان ڪم جو لائق نه آهيان. وري سمجهايائون ته حضرت سلطان العارفين بازيد بسطامي قدس سره کي جڏهن خلق کي دعوت ڏيڻ جو امر ڪيو سون ته ان به پهريائين انڪار ڪيو، جيسين انڪار واري واٽ تي هو تيسين ان کي انوار الهي جي پالوٽ ۽ ترقي نٿي ٿي. پوءِ جڏهن ان دعوت واري ڳالهه قبول ڪئي ته بيٺل مقام کان ترقي ڪري اعليٰ مقام کي رسيو ۽ سلطان العارفين يعني عارفن جو بادشاهه ٿيو. تنهن ڪري اوهين دعوت کي قبول ڪريو ته اوهان کي سلطان العارفين وانگر ترقي بخشين. ۽ هن کان اڳي جنهن هنڌ تي اوهان جو سير هو اتي آئون ۽ تون لهون ۽ ان کان پوءِ توکي اثبات جي مقام تي پهچايوسون. هاڻي اوهان جي ترقي ٿئي ٿي تنهن ڪري خلق کي دعوت ڏيڻ قبول ڪريو. ڇاڪاڻ ته جيڪو وٺي هن مقام تي اچڻ کان پوءِ خلق کي دعوت ڏئي ٿو، ان کان پوءِ انهن کي ترقي ڏيئي اعليٰ مقام تي ٿا پهچايون ۽ اوهان کي فقر محمدي صلي الله عليه وسلم کان پڻ وڏو ڀاڱو عطا ڪيو اٿئون ۽ سندن متابعت شريف مان به گهڻو ڀاڱو ڏنو اٿئون. پوءِ گهرجيو ته خلق جا حق دعوت

ڏيڻ سان پاڻ تان لاهيو. هاڻي اوهان جو سير الا الله جي مقام کان جو اثباتي سير آهي تنهن کان ترقي ڏيڻي محمد رسول الله وٽ رسايوسون ۽ تڪوين جي حالتن مان اڻي تمڪين جي درجي تي پهچايو اٿئون.

ان هنڌ تي پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کي ڏٺو ۽ پاڻ مون کي دعوت جو امر ڪن پيا ۽ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه کي ڏٺو ته اهي منهنجي پانهن کي وڃي چون پيا ته اوهين خلق کي دعوت ڏيو ۽ ٽي پيرا بي انداز خلق منهنجي پٺيان پي ڏوڙي ۽ مون انهن کان پڇي چوٽڪارو لڏو. ان کان پوءِ امر ٿيو ته جيڪڏهن دعوت کي قبول نٿو ڪرين ته زنديق (بي دين) ٿيندين. پوءِ قبول ڪيم. اي دوست! ان بزرگ صاحب عرفان جون ڳالهيون زبان ۽ قلم جي لڪڻ کان ٻاهر آهن ۽ هي ننڍڙو ڪتاب انهن ڳالهين جي آڻڻ جي گنجائش نٿو رکي، تنهن ڪري انهن ڳالهين کي چڏي اصل مقصد واري ڳالهه ڏانهن ٿا اچون. اي دوست! اسان جو شيخ حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره هن بيت کي گهڻو پڙهندو هو:

مردان خدا خدا نباشند - ليکن از خدا جدا نباشند

ترجمه: الله تعاليٰ جا مرد خدا نه آهن پر اهي خدا کان به جدا نه آهن.

۹۱* فرمايائون ته حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمائيندا هئا ته بهشت جا دريان عارف آهن. پوءِ اهي جنهن کي گهرن ته ان کي ان ۾ داخل ڪن ۽ جنهن کي نه گهرن ته داخل نه ڪن ۽ ڪڏهن به ان بهشت ۾ اندر اچڻ نه ڏيندا.

۹۲* فرمايائون ته ان بهشت مان مراد اهو بهشت آهي جنهن لاءِ حديث ۾ آيو آهي ته: "إِنَّ لِلَّهِ جَنَّةَ لَيْسَ فِيهَا حُورٌ وَلَا قُصُورٌ وَلَا كَبْنَ وَلَا عَسَلٌ وَيَتَجَلَّىٰ رَبُّنَا ضَاحِكًا" (ترجمه) بيشڪ الله جو هڪڙو بهشت آهي جنهن ۾ نه حورون ۽ نه محلات ۽ نه ڪير ۽ نه ماڪي آهي ۽ اسان جو رب کلندڙ ٿي (تيسر فرمائي) پنهنجي تجلي سان پٿرو ٿيندو. اهي عارف ان بهشت ۾ داخل ٿيندا. پوءِ متان ماڻهو بي سمجهي سببان ان بهشت جو عارفن کي دريان

جاڻن جنهن ۾ عابد ۽ زاهد ۽ ابرار ۽ مقرب داخل ٿيندا.
 *۹۳ فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين
 رضي الله تعالى عنه جن حالت جي وقت هن فقير کان پڇيو ته
 هاڻي تنهنجو توجه ڪهڙي طرف آهي. فقير عرض ڪيو ته
 حضرت! ڪنهن به طرف توجه نه رهيو آهي، پر سمجهان پيو ته
 ساري عالم کي فيض هن جاءِ تان ملي رهيو آهي. اهو سندن اشارو
 حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن ڏانهن هو. ان کان پوءِ
 پير سائين جن مرڪي فرمايو ته هاڻو هن مقام ۾ ائين آهي.
 هاڻي تنهنجو توجه تو منجهه رهيو آهي ۽ پاڻ ڏانهن متوجه هج.
 پاڻ هي بيت پڙهيائون:

مرد آن باشد که باشد خود شناس

می شناسد خویش را درهر لباس

ترجمه: مرد اهو آهي جيڪو پاڻ کي سڃاڻندڙ هجي- پاڻ

کي سڀ ڪنهن لباس ۾ سڃاڻي.

*۹۴ فرمايائون ته ان وقت فَنَاءَ الْفَنَاءِ جو مقام طالب کي
 حاصل ٿئي ٿو بِمَقَامِ الْبَقَاءِ پڌرو ٿي ۽ کيس معرفت زياده ٿيندي
 ۽ هن بيت کي پنهنجي وندر ڪري.

بيت

هرکرا آن آفتاب اینجا بتافت- آنچه آنجا وعده شد این جا بتافت
 ترجمه: جنهن کي اهو سج هتي روشن ٿيو- اتي جو وعدو
 هتي ٿي پڌرو ٿيو.

۽ هي بيت پڻ پڙهيائون:

امروز چون جمال تویی پرده ظاهر است

درحیرت که وعده فردا برائی چیست

ترجمه: جڏهن تنهنجو جمال اڄ ري پردي ظاهر آهي-

حیرت ۾ آهيان ته سڀاڻي جو وعدو چاڄي لاءِ آهي؟
 *۹۵ فرمايائون ته جنهن وقت سالڪ تي مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ
 فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ جي حقيقت روشن ٿئي ٿي ته ان کي غيب مان هي
 آواز پڌڻ ۾ ايندو. "يَأْتِيهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ
 رَاضِيَةً مُّرْضِيَةً * (اي مطمئن نفس! تون پنهنجي رب ڏانهن خوش

ٿي موت) پوءِ ان وقت سالڪ کي خاص ٻانهن جي جماعت ۾ داخل ٿا ڪن. ان وقت عالم ڪثرت جو علم، عالم وحدت جو علم ٿو ٿئي ۽ وحدت جو علم سو حق تعاليٰ جو علم آهي جو عين وحدت آهي. ڇاڪاڻ ته موجودات ۽ مڪنونات جون سڀ لهرون ۽ ڇوليون ان وحدت کان ظاهر پيون ٿين جي ازل کان ابد تائين اهڙي طرح ٿيون رهن.

۹۶* فرمايائون ته نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: لَا تَقُومُ السَّاعَةَ حَتَّىٰ يَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ - الحديث (ترجمه) جيستائين زمين تي الله تعاليٰ جو ذڪر ڪندڙ هوندو تيستائين قيامت قائم نه ٿيندي. پاڻ فرمايائون ته هي ڪثرت واريون لهرون جي عشق جي هوا سان پيون اٿن. جنهن وقت اهو واءِ لڳڻ کان بس ٿيندو ۽ ظاهر سڀ سو باطن ۾ گم ٿيندو، ان وقت قيامت قائم ٿيندي، اها قيامت سالڪن جي آهي. جڏهن سالڪ جي اها قيامت قائم ٿي جا وحدت آهي؛ پوءِ سالڪ جو آواز هن طرح پيو ٿيندو: "لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ" ان جي معنيٰ پاڻ هن طرح بيان ڪرڻ فرمايائون. اڄ ڪنهن جي لاءِ ملڪ آهي؟ اڄ خاص الله جو ملڪ آهي جو هڪڙو آهي ۽ قهار آهي ۽ قهر هي آهي جو عشق جي باه جا جلالي صفت کان آهي، تنهن سڀني تعيناتن کي بي تعين ڪيو پوءِ محض وحدت ٿي جا بي چون ۽ بي نمونه ۽ بي چگونگي واري آهي ڇاڪاڻ ته "هُوَ الْآنَ كَمَا كَانَ" آهي.

جڏهن سالڪ هن حال سان موصوف ٿيو ته پوءِ ان جي رهائشگاهه جنت الماوي بهشت آهي، اتي رهائيندس. اهو بهشت اهڙو آهي جو ڪنهن به ماڻهوءَ کي تڪليف ۽ ڏڪ نٿو ڏي ۽ نه ڪنهن ماڻهون سان سندس ڪم هجي ۽ جنت الماوي مان مراد نماز آهي، ڇاڪاڻ ته نماز مومن لاءِ معراج آهي ۽ نماز اها جنهن لاءِ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه هي نعرو هنيو "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ كُنْتُ سَهْوًا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ". هن حديث جي معنيٰ هيٺ اچي ٿي.

۹۷* فرمايائون ته جنهن رات سرور ڪائنات فخر موجودات صلي الله عليه وسلم کي معراج جو سير ڪرايو هئائون،

ان وقت حضرت جبرئيل عليه السلام سِدْرَةُ الْمُنْتَهَىٰ وَتِيبِي رهيو ۽ حضرت پيغمبر صلي الله عليه وسلم جن اهڙي هنڌ تي رسيا جو ان کان اڳتي ٻي ڪا جاءِ نه هئي ۽ ڪمال شوق هجڻ سببان اڳتي وڃڻ جو قصد ڪيائون ته هي آواز ٻڌائون ته اڳتي قدم نه وڌايو. آواز هي هو: قِفْ يَا مُحَمَّدٌ فَإِنَّ اللَّهَ يُصَلِّيٰ، اي محمد! ترس چاڪاڻ ته الله تعاليٰ نماز ۾ آهي. هن هنڌ تي پاڻ حضرت مجدد الف ثاني خواجه امام رباني قدس سره جن جي مکتوبات مان هڪ مکتوب جي عبارت بيان فرمايائون جنهن جو ترجمو هي آهي ته ”مڙني واجب عبادتن کان نماز جي بلند هجڻ جو مرتبو حق سبحانه و تعاليٰ جي پڙهڻ ڪري ٿيو آهي. چاڪاڻ ته الله تعاليٰ جي ذات اڪيلي ۽ مڙني عيبن کان پاڪ آهي، جتي نه ڪنهن کي قدم رکڻ لاءِ ميدان آهي ۽ نه قدم رکڻ جي گنجائش آهي. الحمد لله ڏسڻ کان منع نه فرمايائين نه ته وڏي مصيبت هجي ها.“

ع بلابودي اگر اين هر نبودي

۹۸* فرمايائون ته حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه جي تمنا ڪرڻ جو سوال ته يَا لَيْتَ كُنْتُ سَهْوَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. يعني مون کي هن ڳالهه جي خواهش ۽ سڌ هئي ته سندن نماز واري سهو مون کي نصيب ٿئي ها. ان مان اها نماز مراد نه آهي جيڪا اسين قيام، قعود، ركوع، سجود ۽ قعود ڪري نماز ٿا پڙهون. پوءِ پاڻ سهو واري نماز جو سمورو قصو بيان ڪري ٻڌايائون ته هڪڙي ڏينهن پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم ظهر جي چورڪعتي نماز ٿي پڙهائي. پاڻ ٻه رڪعتون پڙهي سلام ورايائون. تنهن کان پوءِ پاڻ اصحابن سڳورن سان ڳالهين ڪرڻ ۾ مشغول ٿيا. اصحابن جي جماعت مان هڪڙي صحابي عرض ڪيو ته يا رسول الله صلي الله عليه وسلم! نماز جون رڪعتون گهٽ ٿيون آهن يا اوهان کي ويسر ٿي آهي؟ پاڻ فرمايائون ته نه رڪعتون گهٽيون ۽ نه ويسر ٿي آهي. ان صحابي سڳوري ان ڳالهه کي ٿي پيرا ورجايو. پوءِ پاڻ سڳورن اصحابن ڪرامن ڏانهن نهاريو، اصحابن حضور صلي الله عليه وسلم کي

عرض ڪيو ته يا رسول الله ﷺ! اوهان به رکعتون پڙهيون آهن. پوءِ پاڻ اٿي سواءِ سجدي سهو ڏيڻ جي نماز جون ٻه رکعتون پڙهي چار رکعتون پوريون ڪري ڇڏيائون. پاڻ سڳورن کي مابين الزڪعتين اصحابن سان گفتگو ڪرڻ نماز کي مانع نه ٿي.

۹۹* فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن هن فقير ٽنڊي محمد خان ٽالپر جي ڳوٺ جو ويٺل فقير بي نظير اهل الله، دل آگاه ميان عبدالرشيد پيرزادي کان سوال ڪيو ته هي نماز جيڪا روزمره واري آهي تنهن ۾ قيام ۽ رکوع ۽ سجود ۽ قعود کان سواءِ ٻيو ته ڪجهه به ناهي. اصل نماز ڪهڙي آهي. پوءِ پاڻ هڪڙو ڪتاب آندائون ان مان هي عبارت پڙهيائون ته ڪنهن بزرگ پئي بزرگ کان پڇيو ته تو گهڻيون نمازون پڙهيون آهن. بزرگ چيو ته ساري عمر ۾ ٻن نمازن جي يادگيري اٿم جو ٻن بزرگن جي پٺيان پڙهي اٿم. هڪڙي اها نماز جو بزرگ چو رکعتي نماز شروع ڪئي ۽ ٻن رکعتن ۾ پوري ڪيائين ۽ ٻي اها نماز جا ٻن رکعتن واري شروع ڪيائين ۽ هڪڙي رکعت تي پوري ڪيائين. هي پئي نمازون آهي آهن جنهن لاءِ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالى عنه آه ۽ زاري ڪري چيو يا لَيْتَ كُنْتُ سَهُوَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ڪاش! منهنجي نماز سندن سهو جهڙي هجي ها. هڪڙي صحابي کان سواءِ ٻيا وڏا اصحاب سندن پٺيان نماز ۾ هئا تن پاڻ سڳورن کي ان حال کان واقف نه ڪيو تنهن جو سبب هي آهي ته اهي اسرارن ۽ رمزن کان واقف هئا. جنهن ڪري انهن جي دلين ۾ ڪنهن به قسم جو ڪٽڪو ۽ وسوسو نه آيو ۽ پنهنجي زبان تي مهر هڻي لب ڪشائي کان بند ڪيائون ۽ جنهن صحابي سوال ڪيو هو تنهن لاءِ غالب گمان آهي ته ان ويچار کي اسرارن مان واقفيت نه هئي جو ٽي پيرا ورجائي کائڻ سوال پئي ڪيائين ۽ اسان جي ناقص فهم ۾ هي ڳالهه سمجهه ۾ اچي ٿي ان جو اسلام آڻڻ شروعاتي هو جنهن ڪري اسرارن جي جماليات کان واقف نه

(۱) هو

۱۰۰* فرمايائون ته سڀ ڪنهن ڪم جي صورت آهي ۽ حقيقت. اهڙي طرح نماز جي پڻ صورت ۽ حقيقت آهي. نماز جي صورت هي آهي، اسين اهڙي نماز ٿا پڙهون جيئن پولٽو لٺ جي اشارن سان سجدو ڪري ۽ پنهنجا هٿ ٻڏي ۽ دعا لاءِ هٿ کڻي پر ان ويچار جي حقيقت جي ڪا خبر ڪانهي پوءِ عبادت مان اسان کي ايتري لذت آهي جيتري پولٽي کي.

اسين ٻڏون پيا ته آخرت جو عذاب ۽ حساب ۽ عتاب آهي ۽ دوزخ ۽ بهشت آهي جنهن ڪري عبادت ٿا ڪريون ۽ پڻ اميد ۽ ڊپ ڪري به عبادت ٿا ڪريون. ائين به ناهي بلڪ اها محض دنيا واسطي جو اها اسان جو ڪعبو قبلو آهي. پاڻ هي بيت پڙهيائون:

هر ڪسي را بهر ڪاري ساختند

ميل او اندر دلش انداختند

(ترجمه) سڀ ڪنهن ماڻهو کي ڪنهن نه ڪنهن ڪم ۾ مشغول رکيو اٿن. ان جي دل اندر ان شيءِ جي رغبت وڌي اٿن.

۱۰۱* فرمايائون ته هي اسان واري نماز ان سبزي فروش جي نماز مثل آهي. مريدن عرض ڪيو ته حضرت! سبزي فروش جي ڪهڙي ڳالهه آهي. پاڻ فرمايائون ته سبزي فروش ڳالهه ٿي ڪئي ته دڪان جي ڏيتي لپتي ۾ مون کان ويسر ٿيندي هئي ته نماز پڙهڻ وقت وسريل شيون سڀ ياد اچيو وڃن. ۽ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

بر زبان الله دردل گاو وخر - اين چنين تسبيح کي دارد اثر

ترجمه: زبان تي الله ۽ دل ۾ ڊڳي ۽ گڏه جو خيال، ڀلا اهڙي تسبيح ڪهڙو اثر رکندي.

۱۰۲* فرمايائون ته حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمائيندا هئا ته جنهن شخص نماز ۽ ٻين ذڪرن ۽

(۱) نماز جو مقصد آهي الله تعاليٰ سان دل ڳنڍڻ اها دل پاڪ پاڻ سڳورن جي هئي. جنهن لاءِ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه سڌ ٿي ڪئي.

عبادت ۾ جهڙن ڪمن ڪرڻ کان پوءِ دنيا جي طلب لاءِ دعا گهري ته ان جو مثال ان ماڻهو جهڙو آهي جنهن مصحف شريف کي پيرن هيٺان رکي جاري مان شراب جو شيشو لائو.

۱۰۳* فرمايائون ته هي جو قرآن شريف ۾ آيو آهي ته
 اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ * يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقَعُودًا وَعَلٰى
 جُنُوبِهِمْ يعني اهي الله کي بيٺي ۽ ويٺي ۽ پاسن ڀر ياد ڪن ٿا.
 اهو اشارو حق تعاليٰ سان دوار هجڻ واسطي آهي. جيئن پاڻ ۽ سندس خودي کان بيخود ٿي حق سبحانه و تعاليٰ پنهنجي دل جو پيوند رکي. ان بابت پاڻ هن هنڌ تي حضرت علي ڪرم الله وجهه جو نقل بيان فرمايائون ته ان سڳوري کي ڪنهن جنگ ۾ هڪڙو تير ران ۾ لڳو هو ۽ گهڻي ايڏا سببان تير کي ڪيڏن مشڪل هو ۽ ڪنهن کي به تير ڪيڏن جي همت نٿي ٿي. آخر انهيءَ حال جي خبر رسول الله صلي الله عليه وسلم کي ڏنائون. پاڻ فرمايائون نماز جي مشغولي کان سواءِ تير جو ڪيڏن ڏکيو آهي. پوءِ حضرت علي ڪرم الله وجهه نماز لاءِ اٿي بيٺو. ان وقت پاڻ بي خودي کان بي حال ٿي حق سبحانه و تعاليٰ جي مشاهدي ۾ مستغرق ٿيا هئا. پوءِ ماڻهن سندن ران جي گوشت کي وڍي تير ٻاهر ڪڍيو ۽ رت نڪرڻ سببان موزو مبارڪ رت سان پرڇي پيو. جڏهن نماز پڙهي پوري ڪيائون ۽ موزي ۾ رت جي الائن ڏنائون ۽ پڇيائون هي رت هن ۾ ڪٿان آيو آهي. ماڻهن عرض ڪيو ته حضرت! جيڪو تير اوهان کي ران ۾ لڳل هو، تنهن کي جڏهن ٻاهر ڪڍيوسون ته رت وهي ان ۾ پيو آهي. هن هنڌ تي پاڻ پنهنجن يارن ۽ ڀائرن کي چيائون ته هي اهو مقام آهي جنهن لاءِ پاڻ سڳورن حضرت بلال کي پانگ جو امر ڪيو ۽ چيائون: اَرْحَمْنِي يَا بِلَالُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ. اي بلال! اٿي پانگ ڏي ته نماز پڙهون جيئن هن هستي ۽ بي آرامي کان چوٽڪارو ملي.

۱۰۴* فرمايائون ته حضرت رسول مقبول صلي الله عليه وسلم جن فرمائيندا هئا: اَلصَّلٰوَةُ قُرَّةَ عَيْنِي، يعني منهنجون اکيون نماز سان ٿڌيون ٿين ٿيون. اها ٿڌاڻ حق سبحانه و تعاليٰ سان مشاهدي هجڻ جي آهي جو نماز ۾ پاڻ ان مشاهدي ۾

مستغرق ٿيندا هئا ۽ وري فرمايائون ته نماز ۾ سندن استغراق هي هو جو کين نماز ۾ گهڻا سهو ٿيندا هئا، جنهن جو حديثن ۾ ذڪر آيو آهي ۽ اها کين سهو اسان وانگر نه هئي جو خيالن جي پيدا ٿيڻ ڪري ٿي ٿي بلڪ سندن سهو ذات حق ۾ محويت در محويت هجڻ سببان ٿيندو هو، جنهن لاءِ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالى عنه جهڙو شخص جو مهاجرن توڙي انصارن ۽ مڙني صحابن رضوان الله تعالى عليهم اجمعين جو پيشوا ۽ مهندار هو، هن اهڙي سهو جي سڌ ٿي ڪئي جو چوندو هو "يَا لَيْتَ كُنْتُ سَهُوً مَّحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

۱۰۵ * فرمايائون ته جڏهن الله تعالى پاڻ سڳورن کي معراج ڪرايو ۽ پاڻ جڏهن آسمانن کان لنگهي اهڙي مقام تي آيا، جتي ان کان اڳتي پيو ڪو مقام ئي نه هو. ايتري ۾ کين خطاب ٿيو: "قَفْ يَا مُحَمَّدُ فَإِنَّ اللَّهَ يُصَلِّيُ" - اي محمد ٿورو ترسو چو ته الله تعالى نماز ٿو پڙهي! پاڻ فرمايائين ته هتان هي ڳالهه ٻئي سمجهڻ ۾ اچي ته نماز جي حقيقت، حقيقت محمدي صلي الله عليه وسلم کان مٿي آهي ۽ معراج جي سير واري هي آيت آهي: "أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ * سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ" (ترجمه) پاڪ آهي اها ذات جنهن پنهنجي ٻانهي کي رات جي آخر ۾ مسجد حرام کان مسجد اقصيٰ تائين سير ڪرايو جنهن جي چوڌاري برڪت ڪئي سون.

۱۰۶ * فرمايائون ته بيت المقدس تي پهچڻ کان پوءِ آسمان ڏانهن سندن معراج بابت صحابن جو اختلاف آهي. بي بي عائشه رضي الله تعالى عنها ۽ ڪي ٻيا اصحاب جسدي معراج جا قائل نه آهن بلڪ اهي هن ڳالهه تي متفق آهن ته سندن معراج قلبي ۽ روحي هو، جنهن جو هن ٻن آيتن مان استنباط ۽ اجتهاد طور دليل ورتو اٿن: "مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ" - ترجمو: ڪنهن بشر جو الله تعالى سان سنئون سڌو ڳالهائڻ ممڪن ناهي مگر وحي سان يا ڪنهن پردي پٺيان - ۽ بي آيت هي آهي: لَا تَدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ يَعْنِي نَه

ٿيون رسن (يعني نه ٿيون ڏسن) ان (الله) کي اڪيون ۽ اهو الله رسي ٿو (يعني ڏسي ٿو) اڪين کي.

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فرمائي ٿو ته سندن معراج جسد مبارڪ سان هو ۽ پاڻ الله تعاليٰ کي هنن اڪين سان ڏٺو آهي. گهڻن اصحابن ۽ امت جي علمائن جو اتفاق عبدالله بن عباس رضي الله عنهما جي قول تي آهي.

۱۰۷* فرمايائون ٿي ته نماز جي حقيقت دل جي بصيرت کان سواءِ حاصل نه ٿي ٿئي. ائين چئي هاءِ هاءِ ڪري زار زار ڳوڙها ڳاڙڻ لڳا، ۽ فرمايائون ته اسان جي حال تي افسوس صد افسوس آهي جو ساري عمر ڪاغذن تي اکر لکي ڪاغذ ڪارا ڪياسون بلڪ اکر به هٿ نه آيا جيڪڏهن هٿ اچن ها ته به انهن مان ڪهڙو فائدو ۽ هي به چيائون ته جڏهن قلم ۽ مس ڪاغذ کي ڪارو ٿا ڪن ته پوءِ اسان جيون ڪاريون دليون ان سان ڪيئن روشن ٿينديون ۽ هي بيت فرمايائون.

بيت

حرف گو کاغذ سیاہ کند - کہ دل تیره را چون ماه کند
ترجمو: اکر ڪاغذ کي ڪارو ڪري ته ڪاري دل کي چوڏهين
تاريخ جي چنڊ جهڙو ڪيئن ڪندو.

اي دوست اسان جو شيخ يعني مرشد، شال الله تعاليٰ سندن پرڪتون، اسان تي هميشه قائل رهي، سندن سرمايو سواءِ رڻڻ ۽ آه جي پيو ڪجهه به نه هو ۽ پاڻ ان وقت پنهنجي زبان گوهر فشان مان هر هر هي لفظ فرمائيندا هئا ته اي يارو ۽ پاڻرو ڪنهن اهل دل کي ڳولي ان جي صحبت مان ايمان جو ميناج حاصل ڪريو.

۱۰۸* فرمايائون ته هن زماني جي ماڻهن جو توجهه ۽ خيال محض سمهڻ ۽ ڪائڻ ۽ پيئڻ ۽ ڪپڙن پائڻ ڏانهن آهي. ويچارا ان جي هٿ ڪرڻ ۾ حيران ۽ پريشان آهن، ته به سندن پوراڻو نٿو ٿئي. چاڪاڻ ته رزق جي امداد خالق جل شانہ کان ٿئي ٿي ۽ نه مخلوق کان، تنهن ڪري انهن کي گهرجي ته انهن ڏندن کان منهن موڙي خالق سائين ڏانهن رجوع ٿين تان ته

اسبابن جي نظر ڇڏي مسبب الاسباب ڏانهن نظر ٿين ۽ ”مَنْ لَهَ الْمَوْلَىٰ فَلَهُ الْكُلُّ“ جي درجي تي رسن ۽ الله تعاليٰ جي قرآن شريف کي ڏسن جنهن ۾ فرمائي ٿو: ”نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَايَاهُمْ“ (ترجمو: اسين اوهان کي رزق ٿا ڏيون ۽ اوهان جي اولاد کي به) پوءِ اها آيت ڇاجي واسطي آئي آهي ۽ هي ڳالهه دانائي ۽ سياڻپ کان پري آهي جو مسبب کي ڇڏي معيشت جي اسبابن سان دل ٿا ٻڌن. پاڻ هي بيت پڙهيا ٿون:

بيت

هر ڇهه باتو بر نيابد زير خاک - اين هم دنيا بود نه دين پاک
هر ڇهه جز حق بسوز غارت کن - هر ڇهه جز دين از او طهارت کن
ترجمه (۱) جيڪا شيءِ توسان زمين اندر نه هلي - اها سڀ دنيا آهي نه پاڪ دين.

ترجمه (۲): حق تعاليٰ کان سواءِ ٻيو جيڪو خيال هجي تنهن کي غارت ڪري ساڙي ڇڏ - دين کي ان کان پاڪ ۽ صاف ڪر -

۱۰۹* فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمايو ته اسان جي تيرڪ ڪرڻ جو سبب پهرين پهرين هي هو جو هڪڙي ڏينهن قرآن شريف جي تلاوت تي ڪئي سون. جڏهن هن آيت سڳوري تي پهتاسون: فَتَوَكَّلُوا اِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* ترجمو: پوءِ اوهين توڪل ڪريو جيڪڏهن اوهين ايمان وارا آهيو. پوءِ اسان جي دل ۾ هي خيال آيو ته هي امر شوطي آهي پوءِ توڪل شرط آهي جيڪڏهن اها نه هوندي ته پوءِ ايمان مشروط آهي سو به نه هوندو. يعني مؤمن هجڻ لاءِ توڪل شرط آهي. پوءِ جيڪڏهن توڪل نه آهي ته مشروط مومن آهي سو به نه هوندو. پوءِ اها آيت پڙهي ڪئي ماڻ ڪئي سون ۽ ان ڳالهه اسان تي ايترو غلبو ۽ زور آندو جو بيقراري ۽ بي آرامي گهڻي پيدا ٿي ۽ فڪر ۽ ويچار ۾ هٿاسون. پوءِ هڪڙي ڏينهن حق تعاليٰ جي ڪاملن ۽ مطلق اصلن مان هڪ طريقت جو پاءُ خليفو ميان الهرڪيو جو معدن اسرار الهي ۽ گنجينه و خزينه نامتناهي حضرت ميان صاحب قدس سره جن جو مريد ۽ خليفو هو، سو ٻئي ڏينهن صحبت ڪاڻ اسان وٽ هتي اچي رهيو. تنهن سان توڪل جي

باب ۾ ساڻس مشورو ڪيوسون جو حڪم آهي ته ”وَسَاوِرْهُمۡ فِي
 الْأَمْرِ“ يعني انهن مؤمنن سان مشورو ڪر۔ پوءِ اسين ٻئي هڪ
 ٻئي جي راءِ سان توڪل ۾ متفق ٿياسون ۽ اسان کي توڪل ڪرڻ
 جي موڪل ڏنائين. ان موڪل ۽ صلاح کان پوءِ اسان وٽ
 ڪيتريون مينهنون هيون، سي ڪهي الله تعاليٰ جي راه ۾ فقيرن ۽
 غريبن کي ڪارايون سون. باقي هڪڙي مينهن اسان وٽ بچي
 جيڪا ڪير گهڻو ڏيندي هئي ۽ پلي ۽ خوبصورت هئي ۽ ان جو ڪير
 گهڻو منو هو، تنهن جي ڪهڻ تي نفس راضي نه ٿي ٿيو ۽ دل ۾
 ڪيترا حيل پئي ڏسائين. هڪڙو هي ته اها مينهن گهڻي ڪير
 واري آهي تنهن کي ٻارن جي ڪير پيارڻ واسطي ڇڏي ڏجي. دل ۾
 چيم ته ائين به نه ڪندس. وري دل ۾ اٽڪل وڌائين ته هن مينهن
 جي هڪ وقتي گوشت مان ڇا ورنڌو تنهن ڪري ان کي وڪڻي ان
 جا پئسا فقيرن ۽ غريبن ۽ مسڪينن کي ورهائي ڏيڻ ڪهڻ کان
 بهتر آهي. پوءِ ان وقت اسان کي نفس جي دوستي مينهن سان
 معلوم ٿي، تنهن کي به ڪهي الله جي راه ۾ فقيرن ۽ غريبن ۽
 مسڪينن کي گوشت ورهائي ڏنوسون. ان کان پوءِ ٻي جيڪا
 ملڪيت اسان جي هئي سا به الله تعاليٰ جي راه ۾ ڏئي ڇڏي سون
 ۽ گهر ڏانهن اچي گهر وارن کي چيوسون ته اوهان وٽ جيڪي
 هجي سو الله تعاليٰ جي راه ۾ ڏيئي ترڪ ڪريو. جيڪڏهن اسان
 جو امر نه مڃيندؤ ته پوءِ اسين اوهان کان جدائي اختيار
 ڪنداسون. جڏهن ان واقعي جي خبر اسان جي سهري کي ملي جو
 اهو هڪ وڏو بزرگ هو، سو اسان وٽ آيو ۽ چيائين ته اوهين پاڻ
 پلي ترڪ ڪريو مگر ٻين کي ان ڪم جي تڪليف نه ڏيو. اسان
 چيس ته جيڪڏهن حويلي وارا اسان جو چيو نه مڃيندا ته پوءِ اسين
 جدائي ڪنداسون. پوءِ اهو بزرگ اسان جي ڳالهه سمجهي ويو ۽
 حويلي ۾ وڃي حويلي وارن کي چيائين ته جيڪي اوهان وٽ هجي
 تنهن کي ترڪ ڪريو پر جيڪڏهن پاڻ وارا ڪپڙن لاءِ امر ٿئي
 ته اهي به نه رڪجو. پوءِ گهر ۾ زبور جن جي قيمت پنج چهره رپيا
 هئي سي وڪڻي اهي پئسا خليفي مذڪور ڏانهن فقيرن ۽ غريبن
 واسطي ڏياري موڪليائون ته الله تعاليٰ جي راه ۾ انهن کي ڏئي

چڏي. ان ڏينهن مريدن مان ڪنهن مريد هڪ ڍڳو ۽ چانورن چڙيلن جي هڪڙي ڳوٺ نذراني طور اسان جي اڳيان آڻي پيش ڪئي. اهو ڍڳو ۽ اها چانورن جي ڳوٺ خليفني موصوف ڏانهن فقيرن جي جماعت واسطي ڏياري موڪلي سون. ان ڏينهن کان پوءِ الله تعاليٰ جي فضل ۽ ڪرم سان ظاهري توڙي باطني ڪمن ۾ ڪنهن به قسم جي تڪليف ۽ آزمائش درپيش نه آئي ۽ فقيرن جي ڪارائتو ۽ پيارڻ جو ڪوبه خطرو دل ۾ نه آيو. اي دوست! پاڻ مراد جي درجي تي پهتل هئا ۽ نه مريد هئا. چاڪاڻ ته مريد ويچارو رياضتن ۽ مجاهدن ۽ ٻين آزمائشن ۽ تڪليفن ۾ پئي ڪشالا ڪيئي ٿو.

۱۱۰ * فرمايائون ته طالب جي طلب پن سببن سان ٿئي ٿي يا ته مراد هوندو يا مريد- مريدن عرض ڪيو ته حضرت! مراد چا ۽ مريد ڪير آهي؟ پاڻ ان جي سمجهاڻي هن طرح ڏنائون ته مراد جو صاحب اهو آهي جنهن کي حق سبحانه و تعاليٰ بنا ڪنهن رياضت ۽ مجاهدي جي پاڻ ڏٺيو ۽ قبول ڪيو آهي جو ان حق سبحانه کي حق سان لڏو آهي. عَرَفْتُ رَبِّي بِرَبِّي يَعْنِي پنهنجي رب کي پنهنجي رب سان سڃاتو- ”مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ“ جو اشارو به ان ڳالهه ڏانهن آهي ۽ پڻ ان کي ظاهري مرشد وٺڻ جو احتياج نه اٿس ۽ جيڪڏهن مرشد هوندس ته ان جي پرورش الله تعاليٰ ٿو ڪري ۽ حقيقي طرف ڏانهن ۽ ان جي رهنمائي پاڻ به ڪري ٿو ۽ ولايت جا سڀ مرتبا سي ان تي بند نٿا ٿين ۽ اهو ان مريد جي مثل نه آهي جيڪو رياضت ۽ مجاهدن جي مشقتن ۽ محنتن ۾ ورتل آهي تنهن ڪري ولايت جي مڙني درجن ۽ انهن جو مشاهدو ۽ ڄاڻ ۽ سمجهه ٻي طرح جي آهي.

۱۱۱ * فرمايائون ته جيڪڏهن مراد واري صاحب کان ڪا سهو ٿي پئي ته ان تي گرفت نٿا ڪن چاڪاڻ ته اهو معشوق آهي ۽ عاشق معشوق کان مؤاخذو ڪيئن وٺندو. ان تي پاڻ هي آيت پڙهيائون: ”يُبَدِّلُهُنَّ سَيِّئَاتِهِنَّ حَسَنَاتٍ“ يعني انهن جون خطائون نيڪين ۾ تبديل ڪندو.

۱۱۲ * فرمايائون ته حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ

عنه جن پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي حديثن مان هڪڙي هي حديث بيان فرمائي ته الله تعاليٰ قيامت جي ڏينهن ملائڪن کي امر ڪندو ته فلاڻي ماڻهوءَ کي آسان جي حضور ۾ آڻيو. پوءِ ملائڪ ان ماڻهوءَ کي وٺي ايندا. فرمان ايندو ته هن شخص کان سندس چڱن عملن بابت پڇو. ان جا صالح عمل ڪجهه به نه هوندا ۽ اهو شخص جلائي رعب کان ڊپ ۽ خوف ۾ پريشان هوندو. وري فرمان ايندو ته هن جا صغيره گناهه کولي پٽرا ڪريو. پوءِ اهو شخص دل ۾ چوندو ته جڏهن صغيرا گناهه ظاهر پيا ٿين پوءِ ڪيئن گناهن ظاهر ٿيڻ سببان منهنجو حال ڪهڙو ٿيندو انهيءَ بگڻتيءَ ۾ هيڪاري ترسان ۽ لرزان هوندو. پوءِ الله تعاليٰ پنهنجي رحم ۽ فضل سان ملائڪن کي چوندو ته هن جي هڪ هڪ صغيري گناهه جي عيوض ڏهه ڏهه نيڪيون ڏيوس. جڏهن اهو شخص الله تعاليٰ جو اهڙو رحم ڏسندو ته چوندو ته يا الله! ٻيا گناهه به آهن. پاڻ سڳورا انهيءَ شخص جي ان چوڻ تي مرڪيا. اهڙي طرح حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن ان حديث کي بيان ڪرڻ وقت ٿورو مرڪيا. اي دوست هن فقير جا مرشد حضرت خليفه محمود پڻ هن نقل ڪرڻ وقت ٿورو مرڪيا. پاڻ فرمايائون ته هي مرڪڻ ڇاجي ڪري ٿيو، ان جي خبر نه آهي.

۱۱۳* فرمايائون ته مرید اهو آهي جيڪو پنهنجي مٿي تي رياضت ۽ مشقت جي بار کڻڻ تي هميشگي ڪري ۽ وڃي نه پوي. پوءِ گهرجيس ته رات ڏينهن بي قرار رهي ۽ آه ۽ گريو ۽ زاري ڪرڻ تي مضبوطي ڪري. ان وقت ڪامل مرشد جي ڳولا ڦولا ۽ ڊڪ ڊوڙ ڪرڻ مٿس فرض آهي. جيئن ته ان کي حق سبحانه و تعاليٰ جي ڪاملن ۽ مطلق واصلن مان جنهن جو ظاهر ۽ باطن شريعت ۽ طريقت ۽ حقيقت ۽ معرفت جي بي پايان درياءَ مان روشنائي وٺندو ٿو رهي اهڙي کي پنهنجو مرشد ڪري وٺي. پاڻ فرمايائون ته اهڙي ڪامل مڪمل مرشد جو هٿ اچڻ مشڪل صد مشڪل آهي ڇاڪاڻ ته لاهو پارس جي مثل آهي ۽ هي بيت

بيت

لاڪهون مين لا بهي نهين- ڪروڙون مين ڪو
 مشرق مغرب ڦيرين يا ايڪ يا دو
 ترجمو: لکن ۾ ته لپندو ئي نه- جيڪڏهن مشرق ۽ مغرب ۾
 گهمي ڦري اچي ته ڪروڙن مان هڪڙو يا ٻه هوندا.
 ۱۱۴* فرمايائون جنهن شخص کي هڪڙو ڪامل مرشد
 هت اچي ته ان لاءِ ٻي ڪا اهڙي خوش نصيبي ڪونهي. پوءِ اهو
 ڪامل مرشد ان جي صورت فنا ڪري پنهنجي صورت ۾ محو ۽
 فنا ڪندو. مرشد جي صورت بجاءِ ان ڪامل جي ڦري صورت
 ٿيندي بلڪ سڀني مکتوباتن ۽ موجوداتن ۾ ڪامل مرشد جي
 صورت جلوو پئي ڪندي. پوءِ ان وقت سالڪ زبان حال سان هي
 بيت پيو ڳائيندو.

بيت

هرسو ڪه مينگر مر روئي ترا مي بينم
 هر آنچه در نظر جمعگي تو مي آئي
 ترجمو: جنهن طرف نهاريان ٿو تنهنجو منهن ٿو ڏسان- جيڪي
 منهنجي نگاه ۾ آهي سو سڀوئي تون آهين.
 ۱۱۵* فرمايائون ته جنهن شخص لاءِ الله تعاليٰ ازلي نيڪ
 بختي گهري هوندي تنهن کي اهڙي ڪامل مرشد جي صحبت
 نصيب ٿيندي ۽ پڻ طالب کي گهرجي ته ڪيئن ڪري اهڙي مرشد
 کي ڳولي ان سان صحبت واسطي تڪڙو ٿئي.

لنڪ لوڪ وچفت شکل و بي ادب

سوي او مـفـتر او رامي طلب

هڪڙي ڏينهن هن فقير جي دل ۾ هن ڳالهه جو کٽڪو ٿيو
 ته حضرت مرشد جن شال الله تعاليٰ اسان کي سندن فيض مان نفعو
 ڏي، چوندا آهن ته بغير ڪوشش ۽ محڪم خيال کان سواءِ ڪامل
 مرشد جو هت اچڻ محال آهي. هوڏانهن پاڻ سڀ ڪنهن لنگڙي
 لولهي ۽ چپ جي شڪل رکندڙن ۽ بي ادبن کي هن جماعت ۾
 داخل ٿا ڪن هي خيال جو ماکوڙي مثال دل ۾ هو، سو مٿن

پترو ٿيو ۽ ان تي پاڻ هي مثال ڏنائون ته ائين جا ڪي ڦر ٿلها متارا هوندا آهن ڪي اڀرا ڪي ضعيف ۽ جدا، پوءِ اهي ڦر جڏهن مائرن ڪي ڏسن ٿا ته پوءِ جيڪي ٿلها متارا هوندا آهن سي تڪا ڊوڙندا مائرن ڪي وڃي رسن ۽ ٻيا اڀرا ۽ جدا سي به پنهنجي وس آهر ڊوڙن ٿا توڙي ڊوڙڻ ۾ ٿلهن ۽ متارن سان برابر نٿا ٿين ته به ڊوڙي نيٺ پنهنجي مقصد ڪي ٿا رسن. تيئن ئي هي به ائين آهي. پوءِ مثنوي جا هي بيت پڙهيائون:

تنک شکر خريد مي نتوانم - باري مگس از تنک شکر ميرانم
۽ وري هي بيت پڙهيائون:

بي ادب حاضر ز غائب خوش تر است - حلقه گرنتر بودني بردرست
اي تن آلوده بکرد حوض کرد - پاک ڪي گردد برون حوض مرد
پاک کو از حوض از مهجور افتاد - از تطهر خویش هر دور او افتاد
پاڪي اين حوض بي پايان بود - پاڪي اجسام ڪم ميزان بود
زانڪه دل حوض است ليڪن در مڪين - سوي دريا راه پنهان است اين
دل ز پايه حوض تن کلناڪ شد - تن ز آب حوض دلها پاک شد
کرد پايه حوض دل کرد اي پسر - هان ز پايه حوض تن ميڪن حذر
بحر تن بر بحر دل بر هر زنان - در ميان شان برزخ لا بيغيان
گر تو باشي راست ور باشي تو کثر - بيشر مي غريد واپس مغير
پيش شاهان گر خاطر باشد بجان - ليڪ نشکيند عالي همتان
شاه چوشيرين تر از شکر بود - جان بشيريني رود خوشتر رود
۱۱۶* فرمايائون ته ڪو شخص هڪ هنڌ تي ويٺو آهي ۽
چوي پيو ته آءُ فلاڻي هنڌ ويندس. سو رڳي ٺلهي چوڻ سان اتي
رسڻ محال آهي جيستائين اوڏانهن سفر نه ڪندو تيستائين اتي
نه رسندو. طريقت وارو علم به ائين آهي.

۱۱۷* فرمايائون ته متقدمن مشائخن قدس الله تعاليٰ
اسرار هر جن فرمايو آهي ته الله تعاليٰ ڏانهن وڃڻ واري واٽ آباد
۽ ڪشادي آهي. پوءِ جيڪو ان واٽ تي هلڻ جي همت ڪندو ته
ان سان بلند مقام تي وڃي رسندو.

اي دوست پاڻ پنهنجو نالو محمود فقير سان وٺي
فرمايائون ته آءُ جڏهن سندن طريقي ۾ داخل ٿيو هوس ته پهرين هر

هر چوندو هوس ته يا بکر جي قلعي تي رسندس يا پلي وانگر پاڻي تي لوڻ پرکندس. اي دوست هيئنن به چيائون ٿي حق سبحانه کي رسان ۽ ان جي طلب حاصل ڪريان يا سندس طلب واري وات ۾ هي سر قربان ڪريان ۽ هن بيت کي فرمايائون ته:-

بيت

يا بمر او رايا نيابم جستجوئي ميکنم
 حاصل آيد يا نيابد آرزوئي ميکنم
 (ترجمو) ان کي لهان يا نه لهان ته به ان کي پيو ڳوليندس- حاصل
 ٿئي يا نه ٿئي ته به ان جي سڌ پيو ڪندس.
 ۽ ٻي مصرع هن طرح سان ٿي پڙهيائون
 يا بيابم يا بميرم جستجوئي ميکنم
 ترجمو: يا ته محبوب کي وڃي لهندس يا ان جي ڳولڻ ۾ جان
 ڏيندس. جي نه مٿس ته پيو ڳوليندوسانس.
 پاڻ فرمايائون ته مريد جڏهن مرشد جي حڪمن تي
 محڪم رهيو ته ان جي تبرڪن و صفت سان پاڻ کي سينگاريو ته
 پوءِ ان وقت طالب کي موجودات جون سڀ شيون آسمان توڙي
 زمين ۽ جيڪي انهن پنهي جي وچ ۾ آهي تن مڙني کي مرشد جي
 آئيني واري صورت ۾ ڏيکائي ڏينديون.

بيت

در وديوار من آئينه شد از کثرت شوق
 هر کجا مينگرم روئي ترا مي بينم
 (ترجمو) در ۽ ديوار کثرت جي شوق کان منهنجو آئينو ٿيو-
 جنهن طرف ٿو نهاريان ته تنهنجو منهن ٿو ڏسان.
 ٻي حالت ان وقت پيدا ٿيندي جڏهن مريد جي صورت مرشد
 جي صورت ۾ محو ٿيل هجي ۽ مرشد جو رنگ مٿس چڙهيل
 هجي. پوءِ خلا ۽ ملا ۾ ڪائنات جي ذري ذري جو مشاهدو پيو
 ڪندو.

۱۱۸* فرمايائون ته مرشد جي صورت سا صورت محمدي
 آهي جيڪا سڀني طرفن ۾ جلوه افروز ٿئي ٿي. ۽ ظاهر جا علماء
 چون ٿا ته اها ظاهر واري صورت مسلمان ۽ ڪافرن تي هڪ

جهڙي آهي جنهن ڪري آخرت ۾ انهن تي عذاب نه هوندو. هن فقير کي انهن بزرگن جي ڳالهه جو عيني مشاهدو ڪرايائون ته انهن جي ڳالهه برحق آهي ۽ اهل الله ۽ اهل معنيٰ وارا هن ڳالهه تي آهن ته آخرت ۾ انهن کي ظاهري واري صورت محمدي بجاءِ سندن خيالن وارين صورتن ۾ تبديل ٿيندي جنهن ڪري عذاب هوندو. ان باب ۾ مولانا روم ڪهڙو نه سٺو چيو آهي: هر خيالي ڪوڪند در دل وطن - روز محشر صورتي خواهد شدن صورت ظاهر ندارد اعتبار - صورت باطن مبرا از غبار (ترجمه) دل جي وطن اندر جيڪو خيال پختو ڪري، قيامت جي ڏينهن اها صورت ٿيندي. ظاهر واري صورت اعتبار نه رکي، باطن واري صورت جا لٽ ۽ غبار کان پاڪ آهي.

اهڙي طرح اهل الله ۽ اهل يقين وارن انهن قسمن جا بيت ۽ عبارتون بطور سند، پنهنجن ڪتابن ۽ رسالن ۾ گهڻي کان گهڻيون آنديون آهن ۽ مڙني موجودات، جيون صورتون، تن سڀني پاڻ سڳورن ﷺ جي صورت مان صورت لڌي آهي ۽ سڀني حقائق جو ظهور پڻ سندن حقيقت کان ٿيو آهي. ان حقيقت کي برزخ ڪري ٿا ڪوٺين. ڇاڪاڻ ته اها ذات ۽ صفتن جي وچ ۾ آهي ۽ هي جو پاڻ فرمايو اٿن اَنَا مِنْ نُوْرِ اللّٰهِ تَنْهَن ۾ پنهنجي حقيقت کي حق سبحانه جي ذات ڏانهن نسبت ڏني اٿن ۽ مڙني حقائق ۽ موجودات جي سڀني صورتن جي نسبت پڻ سندن وجود مسعود ڏانهن پاڻ کي ڏيڻ فرمائي اٿن جو سندن چوڻ آهي: "وَالْعَالَمُ كُلُّهُ مِنْ نُوْرِي" يعني سارو عالم منهنجي نور مان نورانيت حاصل ڪري ٿو ۽ اها جماعت اهل الله وارن جي جن بعينه پنهنجن اکين ۽ دل سان پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي صورت جي شاهدي سان ثابت يعني مشرف ٿيا آهن، ڇاڪاڻ ته اها صورت ڪامل مڪمل مرشد جي آهي. اهي هن آيت شريف جي وعيد کان آزاد ٿيا آهن: "لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اُذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا" اُولَٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَصْلُ سَبِيْلًا" (ترجمه: دليون اٿن ان سان سمجهن نٿا ۽ اکيون اٿن ان سان ڏسن نٿا ۽ انهن کي ڪن آهن انهن سان ٻڌن نٿا ۽ اهي مثل ڍورن جي

آهن بلڪ اهي وات کان گهڻو پليل آهن.)

اها آيت مذڪوره انهن شخصن جي شان ۾ نازل ٿي آهي جن پاڻ سڳورن جي ظاهر واري صورت جو خيال رکيو ۽ سندن حقيقت ڏانهن نظر نه رکي. پوءِ سندن صورت محمدي صلي الله عليه وسلم جا جمال اجمال واري آهي تنهن مان انهن کي ڪجهه به نصيب نه ٿيو. اهي جلالي صفت هيٺ ورتل آهن ۽ حقيقت ۾ ڪافر آهن. جيئن هن باب ۾ مولانا روم قدس سره فرمائي ٿو:

ڪافران ديدند احمد را بشر - چون نديدند ازوي آن شق القمر
وانکه او کف ديد دريا رانديد - زانکه حال ديد فردا را نديد
ڪافرن احمد کي بشر ڪري ڏنو، جڏهن ان کان چنڊ چيرڇڻ جو معجزو نه ڏنائون. انهن گجوراڻ ڏني ۽ درياءَ کي نه ڏنو، ان سببان زمان حال کي ڏنائون ۽ مستقبل کي نه ڏنائون.

۱۱۹* فرمايائون تر جن بزرگن قدس الله تعاليٰ اسرارهم فرمايو آهي ته فَنَّا فِي الشَّيْخِ حَوْ هَجْرًا سَوْ فَنَّا فِي الرَّسُولِ هَجْرًا حَوْ مَقْدَمُو آهي. جڏهن طالب پاڻ کي فَنَّا فِي الشَّيْخِ جي مقدمه کي ڪَما حَقَهُ حاصل ڪيو ته فَنَّا فِي الرَّسُولِ پڻ ان ۾ اندر اچي ويو. پوءِ عالم جي سڀني صورتين ۽ حقائق کي پنهنجي احاطي هيٺ آڻي. جنهن جو مثال هي آهي ته نائب منيب جو قائل مقام آهي. تهڙي طرح هي نائب بلڪ عين منيب آهي. پوءِ مرشد جي صورت ۽ حقيقت جيئن جو ٿين صورت ۽ حقيقت محمدي ﷺ ۾ فناء ورتو آهي ۽ سندس صورت پاڻ سڳورن ﷺ جي صورت جي رنگ سان تبديل ٿي آهي ۽ حقيقت کي به ان وانگر سمجهه ته پاڻ سڳورن ﷺ جي متابعت سببان عالم خلق ۽ عالم امر ۽ عالم لاهوت جا سڀ اسرار ۽ ظهور، البطون، بطن البطون ان جي ولايت جي ملڪيت ۾ ڏنل آهن ۽ حقيقت محمدي کان مشرف ٿيڻ سببان جلالي خواه جمالي صفتن جو فرق حاصل ٿئي ٿو. جهڙوڪ ڪفر ۽ اسلام، لطف ۽ قهر عدل ۽ ظلم حق ۽ ناحق ۽ ٻيون به ان جهڙيون صفتون جي هڪ ٻئي جو ضد آهن، جيڪي هن جاءِ تي ظاهر ٿين ٿيون. هن ولايت ۽ حقيقت محمدي ﷺ جي مرتبي کان پيو هڪ مرتبو اعليٰ ۽ اڪمل آهي، اهو مرتبو ولايت ۽ حقيقت محمدي جو

آهي. هن کان اڳ ولايت ۽ حقيقت محمدي ﷺ جيڪا صورت جي مثل آهي. جڏهن سالڪ ولايت احمدي کان ترقي ڪري حقيقت احمدي ﷺ جي مرتبي تي پهچي ٿو جو محض احديت آهي، اتي اهي مٿيون صفتون هڪ جهڙيون ٻيون ڏسڻ ۾ اينديون ۽ اتي انهن جو رنگ تبديل ٿي محض احديت وارو رنگ ٿئي ٿو، جنهن ڪري اتي ڪا نسبت ۽ اضافت رهي ئي نٿي جو انهن صفتن جو فرق معلوم ٿئي.

۱۲۰* فرمايائون ته جڏهن مريد پاڻ کي مرشد جي صورت ۾ محو ڪري ڇڏي ٿو ته پوءِ ان وقت فنا في الرسول سان مشرف ٿئي ٿو. ڇاڪاڻ ته اصل ۾ سندس مرشد پڻ صورت ۽ حقيقت ۾ فنا في الرسول سان مشرف ٿيل آهي. پوءِ سالڪ کي ان جاءِ تي سڀني شين ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جو مشاهدو ڪرائين ٿا. پوءِ الله جل شانہ جي لطف ۽ فضل سان سندن جمال جو مثال سڀ هنڌ تي چمڪندڙ پيو ڏسندو ۽ وَالْعَالَمُ كُلُّهُ مِنْ قُوَّتِي واري نورانيت سالڪ تي سڀ ڪنهن جاءِ تي پئي چمڪندي.

بيت

چشم بکشا که جلوه دلدار - متجلي است بر در ديوار
ترجمہ) اک کول ڇاڪاڻ ته محبوب جو جلوو در ۽ ديوار تي پيو تجلي ڪري.

۱۲۱* فرمايائون ته هي فنا ٿيڻ صورت جو آهي نه حقيقت جو. جيئن ته جنهن جاءِ تي پاڇولو آهي ته ان جو اصل پڻ آهي جهڙي طرح انسان جي صورت سان گڏ پاڇولو آهي پاڇولي جي فنا ٿيڻ سان انسان کي فنا نه آهي. انسان جو جسر پڻ آهي ۽ روح به آهي. جسر پنهنجي مقام تي آهي ۽ روح پنهنجي مقام تي آهي. پوءِ فنا ٿيڻ جي حقيقت هي آهي ته سالڪ پاڻ کي حقيقت محمدي ﷺ ۾ جيڪا حقيقت الحقائق آهي تنهن ۾ محو ڪري. بلڪ ان کان قدم گهڻو اڳتي وڌائي رکي. جڏهن پاڻ (خليفه صاحب) ڳالهائي رهيا هئا ته ان وقت سندن طبيعت مبارڪ تي ”يَوْمَ تَبْدَلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ“ واري صورت جو مشاهدو ڏسڻ ۾ پي آيو. ان ڳالهه جو هيتري قدر بيان فرمايائون

تہ حقیقت محمدی ﷺ کان مٿي علم آهي ۽ اهو علم قديم آهي جنهن لاءِ هي دليل موجود آهي: فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ* (ترجمہ) هن علم مان اهو علم مراد نہ آهي جيڪو هن موجودات ۾ محسوس ۽ معلوم آهي. ڇاڪاڻ تہ اهو علم حقیقت محمدی جي لپيٽ (تہ) ۾ ويڙهيل آهي ۽ هي قديم علم اهو آهي جيڪو ممڪنات، معلومات ۽ محسوسات ۽ جيڪي موجودات ۾ موجود آهي، سندس ذات اندر لڪل هو. پوءِ محبت جي غلبي سببان ان کي پڌرو ڪيائين ۽ بي قراري گهڻي ٿي. پوءِ ان بي پاڻان درياءَ ۾ ٽپي هڻي علم کي ٻاهر ڪڍيائين جو فرمايائين تہ ”كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًّا“ يعني اءُ هڪ لڪل ڪاڻ هوس. پوءِ پاڻ کي سڃاڻائڻ واسطي ٻي ٽپي هڻي فرمايائين: ”فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ“ يعني پوءِ پاڻ کي سڃاڻائڻ پسند ڪيم. وري ٽئين ٽپي هڻي فرمايائين تہ ”فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ“ يعني پوءِ پاڻ کي سڃاڻائڻ واسطي خلق پيدا ڪيم. پوءِ جڏهن سڀني شين کي پيدا ڪيائين ۽ انهن منجهه سندس ذات اقدس کي سڃاڻڻ جي ڪا لياقت ڪانه هئي جو کيس سڃاڻڻ. پوءِ ان جي پويان علم مان آدم عليه السلام کي پنهنجي سڃاڻڻ واسطي آئينو ڪيائين. ”خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلِي صُورَتِهِ“ يعني خلقيو الله آدم کي پنهنجي صورت تي ۽ ان آئيني مان پنهنجن صفتن جو مشاهدو ڪيائين. انهن سببان ”لَوْلَا كَمَا خَلَقْتَ الْأَفْلاكَ“ جو آواز ڪڍيائين. اهي سڀ حقیقت محمدی ﷺ جون سيرگاهون آهن. حديث ۾ آهي: ”أَوَّلًا الْفِكْرُ وَآخِرَ الْعَمَلِ“ يعني پهريائين فڪر ۽ پوءِ عمل آهي ۽ جيڪڏهن حقیقت جيڪا حَقِيقَةُ الْحَقَائِقِ ۽ وحدت ۽ حقیقت آهي ان کي حقیقت محمدی ٿا چون ۽ پاڻ فرمايو ائين وَكُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ (ترجمہ) ۽ ائون نبي هئس ۽ آدم عليه السلام اڃان پاڻي ۽ مٽي جي وچ ۾ هو. اهو سڀ مخفي ۽ قديم علم ۽ لڪل هو. ۽ پڻ هي ست صفتون جهڙوڪ سمع (ٻڌڻ)، بصر (ڏسڻ)، علم (ڄاڻڻ)، تڪلم (ڪلام ڪرڻ)، قدرت (قدرت رکڻ)، اراده (ارادو ڪرڻ) ۽ حي زنده ڪرڻ. هي سڀ صفتون جي جدا جدا هيون سي جڏهن قديم علم سان متفق ٿيون تہ پوءِ انهن پنهنجو وجود مطلق لڌو. پوءِ

جڏهن هي وجود مطلق قديمي صفت سان قديم ٿيو ته انسان ان وقت سڀني صفتن جو مجموعو ٿي پيو ۽ انهن کي پڻ ”اهڻاتُ الصِّفَاتِ“ ٿا چون ۽ اهي ست صفتون پنهنجن پنهنجن جاين تي جدا جدا هيون پوءِ اهي قديم صفت جي مقام ۾ متفق ٿيڻ ڪري هڪ ٿي پيون آهن جڏهن ته سالڪ اڃان وجود واري قيد ۾ ڦاٿل آهي سو انهن سڀني مقامن کي جهاڳڻ کان پوءِ ”حيرت در حيرت“ جي مقام ۾ اچي ٿو. ۽ هي ”حيرت در حيرت“ وارو مقام اهڙو آهي جيڪو طريقت جي سالڪن ۽ حقيقت جي شهبازن ۽ وحدت جي ميدان ۾ سر ڏيندڙ ان مقام کان بهي خبر رهن ٿا ۽ ان جاءِ تي ڪا شيءِ نٿا لهن درحقيقت اهو نه لهن پڻ لهن آهي ۽ پاڻ هي بيت پڙهيائون:

بيت سنڌي

جڏهن ڪين لڌوءِ، تڏهن لڌوءِ سپرين،
 جانسين لهين نه ڪين ڪي، تاسين هوت نه هوءِ،
 ”اِنَّ رَبِّيْ عَلِي صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ“ رندن راه اهوءِ
 ڪلمو تن ڪفر ٿئي، جتهين هوت نه هوءِ،
 نفي ۽ اثبات ڪان، پرين پاڪيزوءِ،
 سنڌي لالن لوءِ، تر ته ناقص نه ٿئي

يعني جڏهن ڪجهه هئڻ نه لڌئي ته پوءِ ان وقت تو محبوب کي لڌو، جيسين نه هئڻ کي نه لهندين ته ان وقت محبوب کي نه لهندي. بيشڪ منهنجو رب سنئين راهه تي آهي، رندن جي وات پڻ اها آهي. ڪلمون ان جاءِ تي ڪفر ٿو ٿئي جتي محبوب نه هجي. اهو [محبوب] نفي ۽ اثبات کان گهڻو پاڪ آهي. محبوب جي جاءِ ۾ انهن کان تر جيتري به مخالفت نٿي ٿئي.

۱۲۲* فرمايائون ته هي عدم [نه هئڻ] اهو نه آهي جيڪو سالڪ کي شروعات ۾ احوالن سان ٿئي ٿو ۽ ان کان پوءِ بشریت واري صورت ڏانهن موٽي ٿو. بلڪ هي عدم اهو آهي جيڪو

معراج واري رات حضرت جبرئيل عليه السلام پاڻ سڳورن ﷺ کان پڇيو ته حق سبحانه و تعاليٰ جو ڪهڙي طرح سان مشاهدو ڪيو. پاڻ فرمايائون ته محمد، محمد کان پڇي ٿو ته ڪهڙي طرح ڏٺي؟ هي عدم اهو نه آهي بلڪ اهو عدم ان بحث واري ذات ڏانهن ڪنايه طور اشارو ڪيل آهي ۽ اهو به سڀ متعين آهي جو ڳالهائڻ ۾ پيو اچي ۽ اهو قلم جي قيد ۾ پيو اچي ۽ هن تعين کان اڳتي وراءُ الورا آهي جو اهو لاقيد آهي جو قلم جي قيد ۾ نٿو اچي. ۽ پڻ ان وراءُ الورا کان اڳتي اڃان وراءُ الورا آهي. ان کان پوءِ پاڻ هن جاءِ تي هيٺ ڏنل ٻه بيت پڙهيائون جي هن فقير [محمد ملوڪ] جا جوڙيل آهن:

بيت سنڌي ۱:

وراءُ الورا ٿيو، ويري منجهه وحدت،
 اچي ان ماڳ ۾ عقل کي عبرت،
 موٽي تن ملوڪ چڻي، علم جي عظمت،
 ات حيرت منجهه حيرت، ري حيرت ناه ڪين.

۲

جت ري حيرت ناه ڪين، ات جانب جو جمال،
 نڪو قيل نه قال، رسي ان رموز کي
 رسڻ نه رموز جو مشڪل آه محال،
 جانب جو جمال دانش کان دور ٿيو

۱۲۳* فرمايائون ته طريقت واري سير ۾ سالڪن جون واٽون مختلف آهن. پوءِ حق سبحانه و تعاليٰ جي مرضي آهي ته ڪنهن کي ڪهڙي واٽ ڏانهن رهنمائي ڪري. پوءِ پاڻ پنهنجو نالو مبارڪ ”محمود فقير“ وٺي فرمايائون ته هن فقير مسڪين کي اي محمد ملوڪ! سير سلوڪ جي انهيءَ طريقه سان مشرف ڪيو اٿن ۽ هي مصرع پڙهيائون:

هر ڪسي صاحب قرآني ديگر است
 سڀ ڪنهن قرآن جي صاحب جي معنيٰ ٻي ٻي آهي. ان جو مثال هن بيت مان سمجهڻ گهرجي.

يڪي باز را ديده بردوخته - ديگر ديدها باز پر سوخته
معني: هڪڙي باز جون اکيون سبيل ڏنيون- ٻئي باز جا پر
سڙيل يعني پٽيل ڏنا.

* ۱۲۴ فرمايائون ته فضول ڳالهائيندڙ ماڻهو هنن ڳالهين
کي ڪٿي سمجهندا ۽ پاڻ هي سنڌي بيت پڙهيائون:
بيت سنڌي

هي جي ڪن ڪپار جا، سي سولو ڪين سٺن،

اندر جي آهين، سل سنيهو تن کي.

* ۱۲۵ فرمايائون ته جڏهن طالب فنا في الرسول سان
مشرف ٿئي ٿو تڏهن ان مقام ۾ سڀني موجودات ۽ سڀني شين
جو مشاهدو پاڻ سڳورن ﷺ ۾ پيو ڪندو ۽ جڏهن الله تعاليٰ
پنهنجي لطف سان سالڪ کي ترقي ڏيئي اهڙي جاءِ تي
پهچائيندس جتي سڀني موجودات ۾ سندس ذات جو مشاهدو پيو
ڪندو ۽ ان وقت هيئن پيو چوندو:-

امروز چون جمال تو بي پرده ظاهر است

در حيرت که وعده فردا براي چيست

ترجمو: جڏهن اڄ تنهنجو جمال بنان ڪنهن حجاب جي پٿرو
آهي- حيرت ۾ آهيان ته سڀاڻي وارو وعدو ڇالاءِ آهي؟
پوءِ ان ذوالجلال جو جمال هر هنڌ سج وانگر چمڪندو
رهندو پوءِ لا ابالي صوفي ان جمال واري درياءَ ۾ ٽپيون ۽ غوطا
کائيندو هيئن پيو ڳائيندو:

کسي گويد که حق صورت نه بندد

من اينک ديده ام ذات مصور

(ترجمو) ڪير چوي ٿو ته حق تعاليٰ کي صورت نه آهي، اجهو
مون صورت ناهيندڙ جي ذات جي صورت ڏني آهي.

ان وقت اهو لا ابالي صوفي هم اوست جو قائل ٿي هيئن
چوندو رهندو:

حق جان جهان است جهان جمله بدن

توحيد همين است ديگر حيله و فن

ترجمو: حق سبحانه و تعاليٰ جهان جو روح آهي سارو جهان جسم

آهي - بس توحيد اها آهي ۽ ٻيا حيلو ۽ اٽڪلون آهن.
 * ۱۲۶ فرمايائون ته هنن ڏينهن ۾ سالڪ ايجان طريقت ۾
 ٻار آهي جو ان کي صورت ۽ حقيقت هڪ جهڙي نظر ۾ ٿي اچي ۽
 انهن پنهنجي کي هم اوست پيو چوي ۽ پڙهي.

بيت

آن بادشاه اعظم در بسته بود محکم

پوشیده دلچ آدم ناگاه بزدرآمد

ترجمو: ان وڏي بادشاه جنهن جو در محکم بند ٿيل هو، تنهن
 آدم جي گودڙي پائي پاڻ کي ظاهر ڪيو. جڏهن ان وقت ۾ الله
 تعاليٰ جي مهرباني سالڪ سان همراه هجي ته پوءِ ان کي صورت
 ۽ حقيقت جو فرق معلوم ٿيندو. ان وقت صورت کي محض عدم
 پائيندو ۽ حقيقت کي حق ڪري ڄاڻندو (يعني ان کي عدم نه آهي
 ۽ اها پنهنجي اصل تي صحيح ثابت آهي) ان وقت سالڪ ويچارو
 سٺين راه تي آيو. جڏهن حق سبحانه و تعاليٰ طالب واسطي
 مقامات جون بي انداز ترقيون ۽ فيض جون اڻ ڪٽ عنايتون
 فرمائي ٿو ته پوءِ ان کي انا الحق جي درجي تي آڻي ٿو ۽ "انا" تن
 نسمن جا آهن جي هي آهن: انا اول، انا اوسط ۽ انا آخر انهن جو
 بيان هن طرح ڪيو اٿن. انا اول وارو اهو شخص آهي جو طريقت
 ۾ داخل ٿيڻ کان اڳ ۾ پنهنجي هستي انا (آئون) پيو ڳائي. ۽
 انا اوسط (يعني وچولي درجي وارو انا) چوي جهڙو شيخ منصور
 عليه الرحمه ۽ ٻيا بزرگ جن کان اهو لفظ صادر ٿيو
 آهي، ڇاڪاڻ ته جڏهن سالڪ هن مقام تي اچي ٿو پوءِ هو ان وقت
 پنهنجي خوديءَ کان آزاد ٿي، انا الحق، سبحاني ۽ ليس في
 جتي سوي الله جو نعرو هڻي ٿو ۽ جيڪي گهري سو ٿئي ٿو. ان
 وقت پاڻ هي مثال بيان فرمايائون ته حضرت شيخ فريد الدين گنج
 شڪر قدس سره جن تنهائي ۾ هئا ۽ هيئن پي چيائون "جيڪي
 الله گهري سو ڪري" ايتري ۾ غيب مان هاتف هي آواز ڏنو
 "جيڪي فريد چوي سو ٿئي".

ان وقت هي نقل بيان فرمايائون ته جنهن وقت ماڻهو
 منصور عليه الرحمه کي قاسي ڏيڻ لاءِ وٺي آيا، انهيءَ وقت ستر

ماڻهو اتي موجود هئا، قاسي واري تختي تي انهن ماڻهن مان منصور جي بدلي هڪ هڪ ماڻهو ٿي هڪ ٻئي جي پٺيان قاسيءَ تي لٽڪي ويا ۽ سڀ ڪنهن پيري اها حالت پي ٿي تانجو ستر ٿي ماڻهو قاسي تي چڙهي ويا. ماڻهو منصور جو اهو فعل ڏسي عاجز ٿي پيا ۽ پيو ڪو رستو قاسي ڏيڻ جو نه لڌائون ۽ منصور کي پڻ انهيءَ حالت تي گهڻي تڪليف درپيش آئي. اهڙي حال ۾ ان جي نظر هڪ تنبو تي پئي جنهن ۾ پاڻ سڳورا ﷺ جن ويٺل هئا. ان تنبوءَ ۾ هڪڙو سوراخ هو جتان پاڻ سڳورن ﷺ جي منهن مبارڪ جي نورانيت جي تجلي جو عڪس سج تي پئي پيو. منصور عرض ڪيو ته حضرت! هن تجلي جي پرتوي ڪري مون کي تمام گهڻي بي جمعي تي ٿي پئي آهي خواهش اٿم ته انهيءَ لوڳهي (سوراخ) کي بند ڪريان. پاڻ فرمايائون ته ”تنهنجي سر ڏيڻ کان سواءِ اهو سوراخ ڪڏهن به بند نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته تو اسان جي شريعت ۾ رخنو وڌو آهي.“ جڏهن شيخ منصور عليه الرحمه، سندن اهو فرمودو ٻڌو تڏهن سندن امر موجب پنهنجي گردن ڦاهي ۾ وجهي پنهنجي جان ڏنائين.

سر در قدم يار فدا شد چه بجا شد

اين بار گران بود ادا شد چه بجا شد

(ترجمو) يار جي قدم تي سر قربان ٿيو ته ڪا وڏي ڳالهه ناهي، اگر چه اهو بار ڳرو هو ۽ ادا ٿيو ته ڪهڙي بجا آوري ٿي.

پوءِ اهڙا صوفي جيڪي متوسطه الحال آهن تن کي اهڙي حالت پيدا ٿئي ٿي ۽ انهن جو انا محض ٺلهي دعويٰ وارو نه آهي ڇاڪاڻ ته انهن وٽ شاهد آهن جنهن جو مثال منصور عليه الرحمه جي حال مان بيان ٿيو ۽ نه انهن صوفين جي قول انا کي اعتبار آهي جن کي حال نه هجڻ سببان ڪو شاهد نه اٿن ۽ هي ڳالهه پڌري آهي ته دعويٰ جو ثبوت شاهدن تي آهي جي شاهد نه آهن ته دعويٰ باطل ۽ ڪوڙي آهي. اهڙي دعويٰ ڪرڻ وارو ڪافر ۽ گمراه آهي. پاڻ هي بيت پڙهيائون.

عشق چون دعويٰ جفا ديدن گواه چون گواهد نيست دعويٰ تباه

هر که دعويٰ بر او محبت ساز کرد صدر در از غم برخ باز کرد

ترجمہ (۱): جڏهن عشق جي دعويٰ ٿي ته پوءِ محبوب جو آزمائش ان لاءِ شاهد آهي، جڏهن تنهنجو شاهد ڪونهي ته دعويٰ باطل آهي.

(۲): جنهن محبوب جي محبت جي دعويٰ ڪئي ته پوءِ ان تي سو دروازا ڏڪن جا کلن ٿا.

۱۲۷* فرمايائون ته منصور عليه الرحمه جي قاسمي جو سبب پاڻ سڳورن ﷺ جو امر هو نه ته جيڪي چوي ها سو ٿئي ها. ان تي پاڻ هي نقل بيان فرمايائون ته ڪنهن بادشاهه جو پٽ تقدير الاهي سان مري ويو. پوءِ بادشاهه ان وقت جي عالمن کي هن ڳالهه لاءِ زيربار ڪيو ته جيڪڏهن اوهين منهنجي پٽ کي جيئرو نه ڪندا ته اوهان جا سبب موجب ۽ پگهارون بند ڪري ڇڏيندس. اهي ويچارا عالم جيڪي دنيا جي لالچ ۾ مثل هئا سي هن ڪم کان لاچار ۽ بي وس هئا ۽ انهن کي هن ڳالهه کان سواءِ ٻي ڪا صورت نظر نه آئي ته ڪنهن صاحب دل ۽ حال واري کان سواءِ اها مشڪل حل نه ٿيندي. آخرڪار گهڻي جستجو کان پوءِ انهن حضرت شيخ المشارق والمغرب شاهه شمس الدين تبريز کي ڳولي لڌو ۽ ان کي پنهنجي احوال کان واقف ڪري مشڪل جي حل ٿيڻ واسطي عرض ڪيائون. پوءِ شمس تبريز انهن کي چيو ته جيڪڏهن اهو ڪم مون کان پورو ٿيو ته آئون مسڪين اوهان جي هٿان قتل ٿيندس. پوءِ انهن ملن قسم کاڌو ۽ انجام ڏنو ته اسين اوهان کي ڪنهن به قسم جو نقصان ۽ تڪليف نه ڏينداسون. پوءِ انهن شمس تبريز کي بادشاهه جي مثل پٽ اڳيان آندو. شمس تبريز رحمه الله عليه ان مثل چوڪر کي چيو ته ”قَمْرٌ بِأَذْنِ اللَّهِ“ يعني الله جي حڪم سان اٿ. انهيءَ چوڻ سان چوڪر جيئرو نه ٿيو. وري ٻئي ڀيري ”قَمْرٌ بِأَذْنِ اللَّهِ“ چيائين ته به چوڪرو جيئرو نه ٿيو. ٽئين ڀيري جذب ۾ اچي گهڻي جوش سان چيائين ”قَمْرٌ بِأَذْنِي“ منهنجي حڪم سان اٿ انهيءَ چوڻ سان مثل چوڪرو جيئرو ٿيو ۽ اٿي بيٺو.

بادشاهه دل ۾ خيال ڊوڙايو ته هي ڪم انهن عالمن کان ئي نه سگهيو آهي تنهن ڪري شيخ مذڪور کي گهڻو انعام ۽

اڪرام ڏنائين. (ان ڳالهه تان ملن ڪي حسد ٿيو) ٿورن ڏينهن کان پوءِ انهن انڌن ملن شمس تبريز قدس سره سان حسد ۽ دشمني پيدا ڪئي ۽ ان صاحب دل کي ڏوهي ڪيائون. ان اهل دل انهن کي چيو ته مون اهو ڪم اوهان جي چوڻ موجب ڪيو هو، تنهن ڪري مون کي ڇڏي ڏيو. انهن انڌن چيو ته اسان توکي ائين نه چيو هو ته تون پنهنجي حڪم سان ان مثل ٻار کي جيئرو ڪر. هاڻي توکي تعزير ڏيڻ لاءِ تنهنجي بدن جي ڪل تنهنجي مٿي کان وٺي پيرن تائين لاهڻ کان سواءِ نه ڇڏينداسون. جڏهن شيخ انهن جي اها ضديت ڏني تڏهن جذب ۽ جلال ۾ اچي پنهنجي مٿي کان هٿ وجهي پنهنجي بدن جي ڪل لاهي انهن جي حوالي ڪئي.

اي دوست جڏهن پاڻ اهو نقل پورو ڪري بس ڪيائون تڏهن فرمايائون ته هن زماني ۾ به اهڙا بي خبر ۽ بي وفا ماڻهو گهڻا موجود آهن ۽ ٻه بيت پڙهيائون

سر اين معنيٰ اگر ظاهر کنر - قتل برما آورد عالم شتاب
گر نه بيند مدعي معنيٰ چه شد - زانکه شبير کور شد از آفتاب
(ترجمو) (۱): هن معنيٰ جو راز جيڪڏهن پڌرو ڪريان ته - جهان وارا اسان جي مارڻ تي جلدي ڪندا.

(۲): جيڪڏهن مدعي معنيٰ کي نٿو ڏسي ته ڇا ٿيو - اهوئي سبب آهي جو چمڙو سج جي روشنيءَ ۾ ڏسڻ کان انڌو آهي. هي نقل شيخ المشائخ حضرت خواجه بهاؤالحق والدين المشتهر به نقشبندي قدس سره جو بيان فرمايائون ته خواجه صاحب ۽ سندس هڪ ٻيو دوست جيڪو طريقت ۾ پياءُ هو ۽ اهي ٻئي خواجه سيد مير گللال قدس سره جن جا مريد هئا. اهي ٻئي هڪڙي ڏينهن پنهنجي مرشد لاءِ ڪانين اٿڻ واسطي جهنگ ڏانهن ويا جڏهن ڪانين واري هنڌ تي پهتا ۽ ڪانين وڍڻ شروع ڪيائون ۽ اڳين بزرگن جي ڳالهين ۾ مشغول ٿي ويا ۽ هنن ڳالهين جي بحث ۾ پيا ته الله تعاليٰ جي اوليائن جي دلين کي اها قدرت حاصل آهي جو جيڪڏهن ڪنهن کي ڪنهن وقت چون ته مر ته اهو مري وڃي. ان وقت حضرت خواجه نقشبند قدس سره جي جذبي اهڙي حالت ڏيکاري جو دوست ۽ جو مريد هو تنهن کي چيائين ته

تون مر. انهيءَ چوڻ سان اهو اتي جو اتي مري پيو ۽ انهيءَ وقت پيو ڪوبه ماڻهو اتي موجود نه هو ۽ خواجه صاحب جن کي ڏاڍي حيراني ٿي ۽ مٿان اچي ڏينهن جا ڪچا پٻه پهر ٿيا ۽ موسم به اونهارِي جي هئي. گرمي جي تپش سببان ان مٿل دوست جو رنگ ۽ پوءِ مٿيل محسوس ٿي. پوءِ پاڻ گهڻي انتظار ۾ اتي ويٺا هئا ته ايتري ۾ کين الهام ٿيو ته هن مٿل کي چؤ ته ”تون جيئرو ٿي“ پوءِ پاڻ ان کي جيئري ٿيڻ جو چيائون ته اهو جيئرو ٿي پيو.

آخر هنن ٻنهي ڪائين جون ڀريون ڪلهن تي رکي پنهنجي مرشد مير گللال قدس سره جي دروازي تي آڻي لائون. پوءِ خواجه نقشبند قدس سره پنهنجي مرشد اڳيان ساري حقيقت پيش ڪري ٻڌائي ۽ چيائين ته سج جي تپش گهڻي هئي جنهن ڪري لاش ڪنو ٿي ٿيو ۽ ڏاڍو حيران هئس. تنهن تي سندس مرشد چيس ته تون ان کي انهيءَ مهل چوين ها ته جيئرو ٿيءُ ته پوءِ اهو جيئرو ٿي پوي ها. ان کان پوءِ پاڻ مثنوي جو هي بيت پڙهيائون

اوليا راهست قدرت از اله - تير جست باز گرداند ز راه

(ترجمو) الله جي طرفان اوليائن کي قدرت عطا ٿيل آهي، جو اهي ڪمان مان نڪتل تير کي واٽ مان موٽائي سگهن ٿا.

ان کان پوءِ فرمايائون ته هنن ڳالهين جو چيهه نه آهي تنهن ڪري انهن ٿورن مثالن تي اختصار ڪجي ٿو. نه ته ڳالهه پڻي ڊگهي ٿيندي.

هاڻي اصل واري ڳالهه ”انا“ ٿيڻ طرح واري تي اچون ٿا. پاڻ فرمايائون ته هي ”انا“ اهو آهي جڏهن سالڪ ازلي عنائتن ۽ لم بزمي سعادتمندي ۽ پنجن لطيفن ۽ ٻين عروجن ۽ ترقيسن کي حاصل ڪري فنا جي چوٽي واري منزل تي رسي ۽ ان کان به اڳتي گذر ڪري پاڻ مان علم حصولي ۽ حضوري کي محو ۽ نسيان منسيا ڪري فنا الفناء جي مقام تي اچي ۽ ان بعد بقاء البقاء کيس ڏيکائي ڏيندو ۽ بقاء البقاء وارو مقام جهاڳي وري نزول ڏانهن موٽائيندس ۽ ان وقت ”الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا“ جو عمدو وڳو ۽ پاڻ سڳورن ﷺ جي متابعت جي پيروي ڪرڻ سان ان تي نوازش ٿا

ڪن. ان وقت سالڪ کي وري وجود بشري عطا ٿو ٿئي. ان مان اها هستي يعني آئون مراد نه آهي جيڪا طريقت ۾ داخل ٿيڻ کان اڳ ۾ کيس هئي. هي وجود بشري اهو آهي جنهن لاءِ پاڻ فرمايو اٿن. **"لَيَغَانُ عَلَيَّ قَلْبِي"**

۱۲۸* فرمايائون ته هن فقير (خليفو محمود فقير) کي "انا" جا ٿيئي درجا عنایت ٿيل آهن ته اي دوستو! جيڪڏهن حق سبحانه و تعاليٰ جي مدد ۽ ازلي تائيد هت پرائيندڙ ٿئي ته هنن ڳالهين کي خود بخود سمجهندو.

۱۲۹* فرمايائون: جڏهن بلند فطرت وارو طالب هن معنيٰ جي سمجهڻ جي طلب ڪندو ۽ پائيندو ته مطلب کي رساڻ ۽ طالبن جي گفتار مان هدايت جو پاڻو حاصل ڪريان ۽ ان جي گفتارن مان ميناڇ ۽ لذت وٺان ته پوءِ ان کي گهرجي ته پنهنجي هستي کان بي خبر ٿئي ۽ حق سبحانه و تعاليٰ جي يادگيري ۾ پاڻ کي مستغرق ڪري ۽ هن ڪثرت واري عالم کان پنهنجي نگاهه ڪڍي وحدت ڏانهن نظر رکي ۽ ساري عالم جو حقيقي ڪارساز الله تعاليٰ کي ڄاڻي ڇاڪاڻ ته **"لَا تَتَّحَرَّكَ إِلَّا يَدُنِ اللَّهِ"** ان ڳالهه تي دليل آهي - يعني ڪو به ذرو الله تعاليٰ جي حڪم بنا نٿو چري.

۱۳۰* فرمايائون: طالب کي گهرجي ته معيشت جي ظاهري اسبابن سان دل نه ٻڏي ڇاڪاڻ ته ان جا خيالات ۽ فڪرات دل کي خراب ۽ پريشان ٿا ڪن هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ فرمايو آهي:

بيت

ڪارسازي ما بساز ڪارما - فڪرما در ڪارها آزار ما
۽ حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن هن باب ۾ هي بيت گهڻو چوندا هئا:

سپردم بتومايمه خوش را - توداني حساب ڪم وبش را
(ترجمه) پنهنجي موڙي کي تنهنجي حوالي ڪير - گهڻي ۽ ٿوري جو حساب تون ٿو ڄاڻين.

۱۳۱* فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته پنهنجي پاڻ واري هستي کي ڇڏي ڏي ۽ پنهنجا قول ۽ فعل الله تعاليٰ کان

چاڻي نه پاڻيان، ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ فرمايو آهي: "وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ" * (ترجمو) ۽ الله اوهان کي خلقيو ۽ جيڪي ڪم ڪريو ٿا تن کي پڻ.

۱۳۲* فرمايائون ته حضرت خواجه نقشبند قدس سره جي ڪلمات قدسيه ۾ هي منقول آهي ته پاڻ کي وسارڻ ۽ دوست جي طلب ڪرڻ جي ڪا حاجت ناهي. پوءِ پاڻ هي سنڌي بيت فرمايائون:

سنڌي بيت

وڃي رس ويڃڻ کي، ويڃڻ پڻ وڃاءِ،

لو ڪان لڪي سڀڪو، لڪيان لڪي ڪون،

اڻي ويڻي اون، ان التي ڳالهه جي.

يعني ويڃڻ وارن کي وڃي رس، ويڃڻ پڻ وڃاءِ، خلق کان پاڻ کي لڪاءِ ۽ پاڻ کان به پاڻ کي ڳجهو رک. خلق کان ڳجهو سڀ ڪو شخص ٿئي ٿو، پر ڳجهي ٿيڻ کان ڪوبه ڳجهو نه ٿيو آهي.

پهرين بيت جو مطلب هي آهي ته اڃان علم حصول باقي بچيل هي ۽ ٻي بيت ۾ آهي ته علم حصولي ۽ حضوري ٻئي نه رهيا آهن بلڪ علم ۽ عين اهي ٻئي منجهس گم ٿي ويا.

۱۳۳* فرمايائون ته الله تبارڪ و تعاليٰ جي طلب خودي کان سواءِ ڪنهن کي ميسر نه ٿي آهي ۽ اها خودي هن موهوم هستي کان سواءِ ٻي آهي. سندن خدمت ۾ حاضر ماڻهن عرض ڪيو ته حضرت! اها خودي جنهن لاءِ اوهان فرمايو آهي سا ڪهڙي آهي. پاڻ فرمايائون ته اها هي آهي جنهن لاءِ سلطان العارفين بايزيد بسطامي قدس سره فرمايو: "سُبْحَانِي مَا أَعْظَمُ شَانِي" ۽ پڻ شيخ منصور عليه الرحمه قدس سره "أَنَا الْحَقُّ" چيو. هي [خودي] طريقت جي وچ وارو مقام آهي.

۱۳۴* فرمايائون: طالب کي گهرجي ته چئن عناصر ۾ فڪر ڪري ته انهن ظهور ڪٿان لڌو. جڏهن ته انهن جو اصل نور آهي ۽ اهو نور حقيقه الحقائق جو آهي ۽ ان کي حقيقت محمدي پڻ چوندا آهن. جيئن پاڻ فرمايو اٿن "أَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ وَالْعَالَمُ كُلُّهُ"

مِنْ نُورِيَّ . پوءِ آسمانن ۽ زمينن پڻ سندن نور مان ظهور لڌو آهي ۽ جيڪو سالڪ ”اَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ وَالْعَالَمُ كُلُّهُ مِنْ نُورِيَّ“ جي حقيقت کي رسي ٿو ته اتي پنهنجي حقيقت سوا ٻيو ڪوبه خدا نظر نٿو اچي. جڏهن سالڪ ڪفر حقيقي جي درياءَ ۾ مستغرق ٿئي ٿو ته پوءِ ان وقت ان کي ڪفر ۽ اسلام ٻئي برابر ٿا لڳن. هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ چيو آهي:

مي گفت دريابان رندي دهن دريده
صوفي خدا ندارد کو نيست آفريده

ڪنهن رندي شخص بيابان ۾ وات ڦاڙيو هيئن پئي چيو، صوفي خدا نه ڪري ڇا ڪاڻ ته اهو ڪنهن جو خليل ناهي. پاڻ فرمايائون جڏهن طالب ۾ اهڙي حالت پيدا ٿئي ته پوءِ ان کي لازم آهي ته پنهنجي ڪامل ڪامل مرشد جي صحبت کان جدا نه ٿئي، جيستائين اهو ڪامل مرشد پنهنجي مريد کي حقيقت ڪفر جي ڪن ۽ چڪر کان ٻاهر نه آڻي. نه ته منصور حلاج وانگر هلاڪت ۾ نه پئي ڪنهن بزرگ فرمايو آهي:

درين ورطه کشتي فروش هزار - که پيدا نشد تخته برکنار
(ترجمه) هن ڪن ۾ هزارين پيڙيون غرق ٿي ويون، پر انهن جو هڪ تختو به ڪناري تي ظاهر نه ٿيو.

۱۳۵* فرمايائون ته رشحات عين الحيات ۾ لڪيل آهي ته حضرت خواجه علي راميتني قدس سره فرمايو ته حضرت خواجه عبدالخالق غجدواني قدس سره جي فرزندن يعني مريدن مان ڪوبه زمين تي جيئرو هجي ها ته منصور حلاج ڦاهي تي نه چڙهي ها ۽ فرمايائون ته هن مان خواجه صاحب جي قوت ڏانهن اشارو آهي. ۽ پڻ فرمايائون ته حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن پنهنجي والد بزرگوار حضرت ميان صاحب قدس سره جن کان پڻ هن باب ۾ بيان ٻڌو هئائون جو ان سڳوري چيو ته اسان کي عجب آهي انهيءَ حال تي، ته ان وقت اهڙو ڪوبه بزرگ نه هو جيڪو منصور رڪي انانيت واري حال کان چڪي، ٻي حال تي اٿيس ها ۽ ان کي ڦاسي کان نجات ڏياري ها. ان کان پوءِ پاڻ فرمايائون ته ڪن سالڪن کي هن حاصل تي ٽيهه چاليهه وره ترقي تي ترقي

ٿئي ٿي جن کي هڪ لمحو ۽ لحظو بيهڻ ناهي ۽ تڪڙو تڪڙو سير ڪري پنجاهه هزار ورهن جو پنڌ اک ڇنڀ ۾ ڇنڀ ۾ ٿي ڪن ٿا ۽ مڙني حقائقن کي لپيٽ ۾ آڻي حقيقت الحقائق منجهه مشاهدي ۾ ٿين ٿا. ڇاڪاڻ ته هي اعيائي، جسماني، ملڪي، جني، انساني، ارضي ۽ سمائي واريون سڀ صورتون سي ”حقيقت الحقائق“ جون صورتون آهن ۽ انهن مڙني علمن ان کان ظهور لڌو آهي ۽ اهي سڀ صورتون پنهنجي جاءِ تي بيٺل آهن ۽ ان ۾ محو ۽ متلاشي آهن ڇاڪاڻ ته ان جي وجود کان سواءِ ٻيو ڪو وجود نه اٿن.

۱۳۶* فرمايائون: سڀني اوليائن جو هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته ”حقيقت الحقائق“ حق مطلق آهي ان کي ”عقل ڪل“ ۽ ”روح اعظم“ ۽ ”حقيقت محمدي صلي الله عليه وسلم“ پڻ چون ٿا ۽ گهڻا اولياءُ الله هن هنڌ تي اچي بيهي رهيا آهن ۽ هن مقام ۾ محض وحدت ۽ احديت کي ثابت ٿا ڪن ۽ انهن وٽ اهو ئي مقام حق آهي ۽ انهن وٽ هن کان اڳتي ڪوبه گس يا مقام نه آهي.

۱۳۷* فرمايائون: هڪڙي ڏينهن تنڊي محمد خان جي شهر ۾ هن فقير ۽ برادر ۾ صاحب عرفان خليفه ميان لقمان عليه الرحمه (ڪوڪرن جو وٺل) جي وچ ۾ حقيقت محمدي صلي الله عليه وسلم جي باب ۾ گفتگو ٿي. هن فقير (خليفو محمود قدس سره) چيو ته مون کي انهيءَ مقام کان نفي ڪرائي اٿن ۽ اڳتي وڌڻ جي رهبري ڪئي اٿن. برادر چيو ته حقيقت محمدي ﷺ کان اڳي ڪورستو نه آهي. ان ڳالهه جي وضاحت لاءِ هڪڙو خط حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جي خدمت ۾ روانو ڪيم. گهڻو وقت گذري ويو خط جو جواب نه آيو، انهيءَ خيال ۾ هئس ته الله تعاليٰ جي مهرباني سان پاڻ لاڙ جي طرف مريدن ۽ فقيرن جي دعوت وٺڻ لاءِ تشریف فرما ٿيا. پوءِ هي فقير ۽ برگزيده سبحان خليفه ميان سلطان عليه الرحمه سندن قدمبوسي ۽ استقبال واسطي بئي چٽان روانا ٿياسون. تان جو شهدادپور جي پرياسي سبئي ڪنڊر جي ڳوٺ ۾ اچي سندن خدمت فيض درجت ۾ وٺڻ مشرف ٿياسون. چڙهڻ وقت سندن سواري وارو رکيب وٺي عرض رکيم ته حضرت هڪڙو نياز نامون حضور ۾ روانو ڪيل هو

ان جو جواب باصواب اچ تائين نه مليو آهي. پاڻ پنهنجي زبان گوهر فشان سان فرمايائون ته چاجي بابت خط لکيل هو. هن فقير عرض ڪيو ته حضرت! حقيقت محمدي ﷺ جي باري ۾ هو. پاڻ گهڻي جذب ۽ جوش سان فرمايائون ڪير آهي جيڪو حقيقت محمدي ﷺ جي نفي ٿو چوي ۽ پڻ هيئن به چيائون ته قيامت جي ڏينهن جيڪڏهن سندن حليه کان سواءِ ديدار هوندو ته اسين ديدار نه ڪنداسون. پوءِ گهڙي ڪن ماڻ ۾ رهيس. تنهن کان پوءِ سندن حضور ۾ عرض ڪيم ته حضرت! هي ٻانهو ٿو چوي پوءِ پاڻ انهيءَ ڳالهه تي گهڻو تعجب ٿي ڪيائون ۽ فرمايائون ته تون ڪيئن ٿو چوين. پوءِ هن ناچيز چيو ته حضرت! مون کي ان مقام کان نفي ڪرائي اٿن. پوءِ پاڻ اها ڳالهه ٻڌي ڳچ وقت تائين ماڻ ۾ رهيا. ان بعد پاڻ فرمايائون ته جيئن تون چوين ٿو تيئن ڪنهن ڪتاب ۾ اها ڳالهه موجود آهي. عرض ڪيم ته حضرت! هي حقيقت حضرت خواجه مجدد الف ثاني قدس سره جي مکتوبات ۾ مندرج آهي.

اي دوست! پاڻ (محمود فقير) جڏهن هن هنڌ تي گفتگو ٿي ڪيائون، تڏهن چيائون ته اها مذڪور حالت جيڪا هن فقير (حضرت خليفو محمود قدس سره) کي حاصل ٿي، اها پڻ بخشش ۽ مهرباني حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه کان حاصل ٿيل آهي، پر انهيءَ کان ڪجهه قدر زياده پڻ نصيب ٿيو آهي ڇاڪاڻ اها حقيقت ڪنهن به ڪتاب ۾ نه آيل آهي، سواءِ (۱) مکتوبات حضرت خواجه مجدد الف ثاني قدس سره جن جي ان مکتوبات جو اجمال طرح مطالعہ ٿيل آهي.

۱۳۸* فرمايائون: جڏهن هي فقير (خليفه محمود قدس سره) ننڍو ٻار هئس ۽ مڪتب ۾ ٻارن سان گڏ قرآن شريف پڙهندو هو. هڪڙي ڀيري اهل الله فقيرن مان ڪو درويش اسان جي استاد وٽ آيو ۽ اهي ٻئي پاڻ ۾ ڳالهين ڪرڻ ۾ اهڙا مشغول ٿي ويا جو

(۱) الْحَمْدُ لِلَّهِ جَمِيعًا كَثِيرًا

اسان شاگردن ڏانهن ڪا خبر نه ٿي رکيائون ۽ هن فقير ان درويش جي صورت ڏانهن پي نهاريو ۽ ان جي ڏسڻ ڪري منهنجي دل ۾ هي خيال آيو ته هي آزاد مرد ٻين ماڻهن جهڙو نه آهي. ايئن چئي پوءِ پاڻ هڪڙي بيت جي هڪڙي مصرع پڙهيائون:

ديدن ايشان جلوه اڪسير اڪبر مي ڪند

(ترجمه) انهن جو ڏسڻ وڏو جلوو اڪسير جهڙو پيدا ٿو

ڪري.

ان بعد ننڍي عمر هئڻ واري حالت ۾ چوڪرن سان پي راند ڪيم ته ايتري ۾ فقيرن جي جماعت مان ٻه شخص ڏنر جن پاڻ ۾ فقيري جون ڳالهيون پي ڪيون. پوءِ آئون چوڪرن کي ڇڏي انهن جي صحبت ۾ اچي وينس ڪنهن بزرگ هي بيت ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

بيت

صحبت ايشان خاڪ را اڪسير ڪرد - لطف شان درهر دل تائير ڪرد

هر ڪر با ايشان نشينديک دمي - روز محشر ڪجا دارد غمي

(ترجمه) ۱- انهن (صالحن) جي صحبت مٿي ڪي

اڪسير ڪيو - انهن جي لطفن مڙني دلين ۾ تائير ڪيو. ۲-

جيڪو انهن (صالحن) سان هڪ گهڙي صحبت ۾ رهي ته اهو

قيامت جي ڏينهن جو ڪهڙو غم رکندو.

۱۳۹* فرمايائون: هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين

رضي الله تعاليٰ عنه جن هن فقير کي هڪڙي شغل جي پڇاڻڻ جو

امر ڪيو ۽ ان جي ڪيفيت پڻ ڏسيائون. پوءِ ان شغل جي پڇاڻڻ

۾ جيڪو مشاهدو ٿيو سو سندن خدمت ۾ پيش ٿي ڪيم پاڻ

فرمايائون ته ائين نه آهي. عرض ڪيم ته حضرت! جيڪڏهن ادب

کان منڪر نه ٿيان ته ائين آهي جيئن هن پانهي کي مشاهدو

ڪرايو اٿن. پوءِ حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن ٿڌو

ساه ڪڍي منهنجي نالي فرمايائون ته ”هن طالب صادق جو مرشد

هي سفيد ريش وارو نه آهي، هن جو مرشد عشق الهي آهي جو ان

کي خود بخود رستو پيو ڏيکاري.“ اي دوست! اسان جي مرشد

آدام الله برڪاته جو حضرت پير سائين جن سان دلي رابطو ۽

دوستي ۽ محبت ظاهري خواه باطني ايتري ته بي انداز هئي جنهن جو ذڪر لکڻ ۽ ڳالهائڻ کان ٻاهر آهي. ڪنهن وقت چوندا هئا ته صوري توڙي معنوي، صفاتي خواه ذاتي تجليون ۽ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جو مشاهدو ۽ حق سبحانه و تعاليٰ جي شهود واريون تجليون سي سڀ حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جي منهن مبارڪ مان مون کي حاصل پي ٿيون. ان کان سواءِ پاڻ جيڪي ٻيا اسرار ۽ انوار ٿي ڏنائون جن جو بيان ڪرڻ کان زبان عاجز آهي ۽ قلم جي چهنڀ لکڻ کان بي وس ٿي پڳل آهي جو انهن رازن کي پڌرو ڪن.

اهل دنيا وارن جو عقل سنڍ واري زال جي مثل آهي تن جو عقل هنن ڳالهين جي سمجهڻ کان معطل ۽ بيڪار آهي. جيئن ته ان باب ۾ مثنوي وارو فرمائي ٿو:

عقل جزو از رمز اين آگاه نسبت - واقف اين اسرار جز الله نيست
(ترجمه) عقل جزئي هنن رمزن جي سمجهڻ کان بي خبر آهي، الله کان سواءِ هنن اسرار جو ڪو ٻيو واقف نه آهي.

۱۴۰ * فرمايائون: حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن جڏهن هن فقير ڏانهن خط لکندا هئا ته خط ۾ عبارت لکڻ کان اڳ ۾ هي بيت پنهنجن هٿن سان لکندا هئا:

من تو شدم تو من شدي - من تن شدم تو جان شدي

تاکس نگويد بعد زين - من ديگر تو ديگري

(ترجمه) ۱- آئون تنهنجو ٿيس، تون منهنجو ٿين - آئون

جسو ٿيس تون جان ٿيون ۲- هن کان پوءِ ڪير به ائين نه چوي ته - آءُ ٻيو آهيان تون ٻيو آهين.

اي دوست! بعض وقتن تي حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه اسان جي شيخ حضرت خليفه محمود رضي الله تعاليٰ عنه جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهلي ۽ حضرت خليفه صاحب رضي الله تعاليٰ عنه جي ٻانهن تي هٿ هڻي مريدن کي مخاطب ٿي چوندا هئا ته جنهن هن کي ڏنو تنهن چڻ ڪ اسان کي ڏنو ۽ جيڪو هن جي جاءِ (ڪڙيو شريف) آيو سو چڻ اسان وٽ (ڳوٺ) آيو ۽ پڻ خريقي کي فرمايائون ته جنهن کي تون خلافت جي خلعت

۽ اجازت ڏين ته اها چڻ اسان جي اجازت آهي پوءِ جيڪو تنهنجي صحبت ۾ رهي اهڙي درجي کي رسي ته پلي ان کي خلافت جي نوازش ڪر. ان ڳالهه ٻڌڻ کان پوءِ سندن فرمودي موجب حق سبحانه و تعاليٰ جي ڪيترن طالبن کي هدايت ۽ رشد واري خلافت عنايت ڪيائون. انهن مان هڪڙو خليفو محمد صالح آهي ۽ ٻيو خليفو ميان صاحبڏنو آهي جنهن جو ذڪر مٿي گذريو آهي. جيڪڏهن الله تعاليٰ توفيق ڏني ته ان فقير جا ٻيا مناقب هن ڪتاب جي آخر ۾ اٿيندس، انشاءِ الله تعاليٰ.

اي دوست! حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمائيندا هئا ته گهڻن طالبن اسان کان خلافت جي گهر گهڻي مشقت سان گهري ورتي آهي. مگر خليفو (محمود) کي حق سبحانه و تعاليٰ جي مرضي سان خلافت ۽ اجازت عنايت ٿي آهي ڇاڪاڻ ته هي الله تعاليٰ جي چونڊ پانهن مان آهي تنهن ڪري ان کي خلافت سان مشرف ڪيم ۽ هيئن به فرمايائون ته خليفو محبوبيت جو درجو (مقام) رکي ٿو.

۱۴۱* فرمايائون: هڪ پيري حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن لاڙ جي سفر کان موٽڻ وقت ڪنڀارين جي ڳوٺ تشریف فرما ٿيا هئا اهو ڳوٺ مبارڪ واھ جي ڀرڳڻي ۾ (اهو ڳوٺ نواب شاه کان ٻن ميلن جي مفاصلي تي ڏکڻ طرف آهي) اتي خليفو اسماعيل هن فقير کي چيو ته سهماڻي وقت سندن حضور ۾ موڪل بابت عرض ڪج. پوءِ مون سندن حضور ۾ خليفو اسماعيل جي موڪل بابت عرض رکيو. پاڻ فرمايائون ته اسين سڀني کي هتي ئي موڪل ڏينداسون. پوءِ پاڻ جماعت سميت ماني کائڻ واسطي دعوت ڏيندڙ شخص جي گهر اسريا. ان وقت اونهارو جي موسم هئي ۽ هن پانهي گرمي سببان پنهنجي دستار لاهي هڪڙي ننڍي ٽوپي مٿي تي پاتي. (۱) ماني کائڻ کان پوءِ پاڻ آرام وٺڻ لاءِ اوطاق تي آيا ۽ اچڻ سان آرامي ٿيا.

(۱) اها ٽوپي اڄ به درگاهه شريف (ڪڙيو گهنور) ۾ موجود آهي (مير محمد نظاماڻي)

هي ٻانهو ۽ ٻيا فقير ٻئي اوطاق ۾ رهياسون. اڃان ٿورو وقت نه گذريو ته حاجي نارو فقير جو درگاه جي فقيرن مان سندن منظور ٿيل فقير هو، تنهن کي منهنجي گهرائڻ واسطي موڪليائون. آءُ ان فقير سان گڏجي سندن خدمت ۾ مشرف ٿيس. پوءِ پاڻ حاجي ناري ۽ موليٰ ڏنو فقير جيڪو سندن ڪوڙي بردار هو تن ٻنهي کي فرمائائون ته اوهين ٻاهر ٿيو. پوءِ پاڻ مون کي چيائون ته اسان جي دل ۾ هڪڙي ڳالهه پڪي ويند آهي. اها تو سان ٿا بيان ڪريون. اها هي آهي ته حضرت ميان صاحب جن قدس سره سيد عبدالقادر حسني قدس سره جو اهو حضرت شيخ المشائخ غوث الثقلين سيد عبدالقادر جيلاني قدس سره جي اولاد مان هو تنهن کان قاديوي طريقو حاصل ڪيو هئائون. اسان جي والد معظم قدس سره ڳالهه ڪئي ته حضرت رسول اڪرم ﷺ جن پنهنجا قدم مبارڪ حضرت غوث اعظم محي الملڪ والدين جي ڪنڌ تي رکيا هئا. ان ڳالهه جو تفصيل هن طرح آهي ته جڏهن پاڻ سڳورا ﷺ جن معراج واري رات عرش عظيم ڏانهن تشریف فرما ٿيا. ڏاکڻ نه هڻڻ ڪري پاڻ ڪجهه وقت لاءِ اتي منتظر ٿي بيهي رهيا. ايتري ۾ هڪڙو شخص ٻار شڪل ۾ نمودار ٿيو ۽ پنهنجو ڪنڌ هيٺ جهلي سندن اڳيان اچي بيٺو. پوءِ پاڻ پنهنجا قدم ان جي ڪلهي تي رکي عرش ڏانهن اُسرڻ ۽ کين ان ڳالهه تي انا غيور واري غيرت سندن دل ۾ جاءِ نشين ٿي ته هي ڪير آهي جو هن عالي مرتبي سان نوازيل آهي.

حق سبحانه و تعاليٰ وٽان خطاب ٿيو ته هي ٻار عبدالقادر جيلاني آهي جو تنهنجي اولاد مان آهي. پوءِ سندن غيرت بافرحت يعني پير رکڻ جي متابعت اسان جي شهرن کان ابا و جدآ کان هلي اچي ٿي ۽ اهو قدم اسان جي مرشد حضرت ميان صاحب قدس سره جن تي سندن مرشد (سيد عبدالقادر حسني رکيو هو) نوازش فرمائي هئي. پر اسان اڄ تائين اها ڳالهه ڪنهن مريد شخص تي پڌري نه ڪئي آهي.

اسان جي دل ۾ هي خيال آيو ته اهو قدم اسين ڪنهن مريد جي ڪنڌ تي رکون ۽ اسان کي پڻ هن قدم سان حضرت ميان

صاحب جن مشرف فرمايو هو. جيئن ته آئون ۽ اسان جو پيءُ ميان مرتضيٰ علي شاهه ڪوٽڙي (ڪبير) ۾ ظاهري علم جو درس وٺندا هئاسون اتي (اسان جو والد) حضرت ميان صاحب قدس سره جن آيا. پاڻ (مون ڏانهن نهاري) فرمايائون ته مڙني فرزندن مان اسان جو خيال ۽ ميل توڏانهن گهڻو آهي. پوءِ پاڻ قدم مبارڪ منهنجي ڪنڌ تي رکيائون.

هن وقت اسان کي مڙني خليفن کان توڏانهن محبت گهڻي آهي تنهن ڪري منهنجو ارادو آهي ته آءُ تنهنجي ڪنڌ تي قدم رکان. ائين چئي پوءِ پاڻ مون کي ويهڻ جو امر ڪيائون پوءِ آءُ سندن امر موجب ويهي رهيس. پوءِ پاڻ پنهنجي دستار مبارڪ مٿي تان لاهي هن فقير جي مٿي تي رکيائون ۽ پنهنجا قدم مبارڪ منهنجي ڪنڌ تي رکيائون. الحمد لله دستار مبارڪ جيئن ٻڌل هئي سا اڄ تائين هن فقير وٽ تبرڪ واسطي بلڪل ائين ئي رکيل آهي. وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ترجمو: ۽ الله مخصوص ڪري ٿو پنهنجي رحمت جنهن لاءِ گهري ٿو ۽ الله وڏو باجهارو آهي.

۱۴۲* فرمايائون ته جنهن وقت هن فقير کي خلافت جي تاج (چٽ) سان عزتياب ۽ مشرف ڪيائون ان وقت سندن توجهه جو زور ۽ قوت ايتري قدر هو جيڪڏهن اها نظر سون ۽ هزارن تي پوي ها ته اهي سڀئي پنهنجي هستي کان بي خود ۽ بي خبر ٿي پون ها ۽ پڻ ڪيترائي مجذوب ۽ اداسي هوند مٿي ۽ پيرين اگهاڙا هجن ها.

۱۴۳* فرمايائون: هڪڙي پيري درگاهه عرش اشتباه ڏانهن روانو ٿيس ۽ ان وقت حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن دريا جي هن پار لاڙڪاڻي ڏانهن سفر تي ويل هئا. اتي وڃي سندن حضور ۾ قدمبوسي سان مشرف ٿيس، پاڻ هن فقير جي حالات کي ڏسي فرمايائون ته ماموئي جو بيت ”لڳندي لاڙان سنچو ٿيو سري مان“، انهي پيشن گوئي اهو اثر پيدا ڪيو آهي. وري پڇيائون ته هينئر ڪهڙي حالت آهي؟ عرض ڪيم ته حضرت! حقيقت محمدي ﷺ جي ظهوري خلق ۾ هڪ عجيب قسم

جو جوش ۽ ولولو پيدا ڪيو آهي. هن هنڌ تي پاڻ (حضرت خليفه صاحب) فرمايو ته اصل واري حالت هن طرح هئي جڏهن هن فقير کي فنا في الشيخ واري صورت ڪما حقہ حاصل ٿي تڏهن هي وجود شيخ (مرشد) جي صورت ۽ حقيقت جي رنگ سان رنگجي ويو. وري اها صورت ۽ حقيقت سان حقيقت محمدي صلي الله عليه وسلم جي رنگ ۾ پنهنجو جلوو ڏيکاريو ۽ اها صورت ۽ حقيقت هن وجود سان گڏجي ظاهر ۽ لباس ۾ پوشيده ٿي ۽ خلق ۾ ولولو ۽ شور اٿيو. پوءِ جنهن ان وجود کي ڏٺو ٿي سي از خود پنهنجي وجود کان بي خبر ٿي ٿيا ۽ ان وجود انهن مڙني ڏسندڙن، پوءِ اهي رابطي سان مشغول هجن يا عام و خاص مردن خواه زالن کي ۽ تماش بينن کي پنهنجي لپيٽ ۾ آندو.

۱۴۴* فرمايائون ته هڪ مستوره پاڪدامن صاحب حال واريءَ جا هن فقير جي عزيزيائي هئي تنهن دل جي خلوص سان حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جي حضور ۾ عرض ڪيو ته حضرت! هن عاجزه ضعييف کي ڪيترن ڏينهن کان خيال آهي ته خليفه صاحب کي مهر واري منڊي نهرائي ڏيان. پر ان منڊيءَ تي سندس نالي جي اکر ڪهڙي قسم جو هجي؟ پاڻ فرمايائون ته امر مس ۽ ڪاغذ آڻيو ته ان جي اوهان کي شڪل ڏيکارين. پوءِ ڪاغذ ۽ مس آندائون. پاڻ پنهنجي هٿ جي چيچ مبارڪ مان منڊي لاهي مس هڻي ڪاغذ تي مهر هنيائون. فرمايائون ته هن قسم جي منڊي نهرايو ۽ مهر وارو ڪاغذ مستوره کي ڏنائون. جڏهن ان پاڪدامن مستوره اها حالت ڏني گهڻي حيرت ۽ عبرت ۾ پئجي ويئي ته پاڻ پنهنجي منڊي جو نقش ڪڍي ڏٺو اٿن ته جيئن اها منڊي به سندن منڊي جهڙي هجي. (۱)

اي دوست هي اشارو سندن ڪامل اتحاد ۽ هڪٿي وجود هئڻ ڏانهن آهي. حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن جون

(۱) اها منڊي اڄ تائين درگاه شريف تي زيارت لاءِ موجود آهي (مير محمد نظاماڻي)

خليفى صاحب سان ظاهري خواهه باطني مهربانيون ۽ خصوصيتون بيحد آهن جو ٻين فقيرن ۽ خليفن کي ميسر نه هيون. عاقل لاءِ ايترو بس آهي.

۱۴۵* فرمايائون ته ابتدا وارن ڏانهن ۾ نتيج شهر مان هڪڙو ڪتاب وٺي حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جي حضور ۾ آندو، عرض ڪيو ته حضرت! ارادو اٿم ته هي ڪتاب مطالعه واسطي خريد ڪريان. پاڻ فرمايائون ته دل وارو ڪتاب مطالع ڪر ڇاڪاڻ ته الله تعالى قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو: "اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ" يعني تون پنهنجو ڪتاب پڙهه اهو تنهنجي دل لاءِ ڪافي آهي ۽ دل وارو علم ڪتابن جي پڙهڻ سان حاصل نٿو ٿئي، ڇاڪاڻ ته دل وارو علم خدائي ذات آهي جنهن لاءِ گهري تنهن کي عطا ڪري ٿو.

پوءِ گچ ڏينهن گذرڻ پڇاڻان هڪڙو ڪتاب سندن خدمت ۾ نذراني طور عرض رکيو. ان وقت پاڻ مون کي فرمايائون ته هاڻي جيڪڏهن اهل سلوڪ وارن جا ڪتاب مطالعه ۾ آڻيندين ته توکي اجازت آهي ۽ انهن ڪتابن جون عبارتون ۽ معنائون ڪما حقه توکي معلوم ٿينديون. جيڪڏهن انهن ۾ ڪا دقيق ڳالهه هوندي ته ان جي معنيٰ ۽ مطلب توتي مخفي ۽ لڪل نه ٿيندي. پوءِ سندن انهيءَ فرمودي کان پوءِ جيڪڏهن ڪو ڪتاب مطالع ٿي ڪيم ته ان جي حرفن جي معنيٰ ۽ مطلب مون کان لڪل نه ٿي رهيا.

اي دوست! خليفى صاحب جن فارسي ڪتابن مان فقه، ڪرمان جو نسخو ۽ گلستان مان هڪ ٻه ڪهاڻيون پڙهيون هيون ان کان وڌيڪ ٻيو ڪجهه به پڙهيل نه هئا. حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن جي دعا ۽ ارشاد جو اهو اثر ٿيو جو پاڻ حضرت پير سائين جن جي ملفوظات مبارڪ جو ڪتاب "جامع الفيوضات" جيڪو هڪ ضخيم ڪتاب آهي تنهن کي فارسيءَ زبان ۾ لکيائون ۽ ان کان سواءِ ٻيا رسالا جهڙوڪ "محبوبيه المحموديه" جيڪو حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن جي سلوڪ جي طريقه بابت شغلن جو ڪتاب آهي، انهيءَ کي ترتيب ڏئي فارسي زبان ۾ لکيائون. ان کان سواءِ حالات ۽

معاملات جي بيان ۾، حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جا مڪاتيب گڏ ڪري انهن کي ترتيب ڏئي پنهنجي تصنيف ۾ آندائون. جيتوڻيڪ حالت اها هئي جو ظاهري علم ۾ ”ڪريما“ جي نسخي کان وڌيڪ ڪجهه به نه پڙهيا هئا. پاڻ فرمائون ته الله تعالى جو شڪر ۽ مهرباني آهي ۽ هي سڀ نوازش جا هن فقير تي ٿي آهي، اها سڀ حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن جي طفيل ٿي آهي ۽ پڻ فرمائون ته اوليائن جي هڪ نظر هزار ورهن جي عبادت کان وڌيڪ پلي آهي ۽ مثنوي جو هي بيت پڙهيائون:

يڪ زمان صحبت با اوليا - بهتر از صد سال بودن در تقيا
يعني اوليائن جي صحبت ۾ هڪڙي ساعت رهڻ، سو ورهن جي عبادت ۾ گذارڻ کان بهتر آهي.

۱۴۶* فرمائون ته ڪتاب تذڪرة الطاهرين ۾ لکيل آهي ته هڪڙي ڏينهن سيد حسين قدس سره جنهن کي عرف ۾ پير مراد ٿا چون، تنهن جي شيخ طلحه قدس سره سان ملاقات ٿي. ڳالهين جي وچ ۾ ڪشف ۽ ڪرامتن جو بحث هليو. ان مهل شيخ طلحه مذڪور سيد کان پڇيو ته پير هجڻ جي نشاني ڪهڙي آهي. سيد حسين عليه الرحمه جي گهڻي ۾ هڪ مٿل پلي جيڪا تمام ڪني ٿيل هئي، تنهن ڏانهن پنهنجي مسيحاڻي نظر ڪيائين ته اها مٿل پلي جيئري ٿي ڊوڙڻ لڳي. سيد صاحب شيخ طلحه کي چيو ته پير هجڻ جي نشاني اها آهي. ان کان پوءِ سيد موصوف شيخ طلحه کي چيو ته شيخ هجڻ جي نشاني ٻڌاء. تنهن تي شيخ طلحه پنهنجي خادم کي چيو ته نٿي جي شهر ۾ وڃ اتان ڪو پانيٽ جيڪو بلڪل پيرسن ۽ ڪراڙو هجي تنهن کي وٺي اچ. پوءِ انهيءَ خادم سندس امر موجب نٿي مان هڪڙو پانيٽ اٿي سندن حضور ۾ پيش ڪيو ۽ اهو ڏينهن جمعي جو هو ۽ نماز واسطي گهڻا ماڻهو گڏ ٿيل هئا. پوءِ شيخ طلحه ان پانيٽ کي چيو ته هيڏانهن اچ ۽ منبر تي چڙهي خطبو پڙهه. پوءِ امر موجب پانيٽ منبر تي چڙهي خطبو پڙهڻ شروع ڪيو جنهن ۾ قال الله وقال الرسول وارا اکر پڙهي خطبو پورو ڪيائين. شيخ طلحه سيد حسن

کي چيو ته شيخ هجڻ جي نشاني اها آهي جو مثل دل کي جيارِي.
 *۱۴۷ هڪ پيري هي پانهو [محمد ملوک رح - مصنف]
 حضرت خليفه صاحب ادا م الله حياتہ جن سان ڪڇ ملڪ جي سفر
 ۾ ساڻن هم رکاب هو. اتي ڏيڃاڻ نالي هڪ ڳوٺ آهي، ان ڳوٺ
 جا فقير ۽ ٻيا ڪيترا هندو درويش سندن قدم بوسي لاءِ آيا. انهن
 هندو درويشن وحدت الوجود جون ڳالهيون ۽ گفتگو هلائي. پاڻ
 انهن کي انهن ڳالهيمن جو رد ڏيئي پي سمجهايائون ۽ پاڻ
 سڳورن جا مناقب ۽ سندن متابعت جون فضيلتون بيان ڪري پئي
 ٻڌايائون ۽ انهن کي ايمان آڻيندڙن لاءِ بهشت جون نعمتون ۽
 درجن واريون ڳالهيون پئي ٻڌايائون. پوءِ انهن فقيرن طرفان سوال
 ڪيو ويو ته:

۱ - پهريون سوال: اسان ٻڌو آهي ته اوهان جي نبي
 سڳوري فرمايو آهي ته الله تعاليٰ بهشت ۾ هر چيز پيدا ڪئي
 آهي جنهن جو نمونو دنيا ۾ آهي پر اسان کي ان ڳالهه تي پروسو
 نٿو اچي ڇا ڪاڻ ته ان نبي سڳوري جو چوڻ آهي ته بهشت ۾ هڪ
 وڻ طوسي نالي آهي جنهن جو ٿر هڪڙو آهي ۽ ان جون ٿاريون
 بهشت جي سڀني ماڙين ۽ گهرن ۾ پهچن ٿيون. مهرباني فرمائي
 خدا واسطي ٻڌايو ته ان جو نمونو هن دنيا ۾ ڪهڙو آهي. پاڻ
 انهن کي جواب ۾ فرمايائون ته الله تعاليٰ سج کي خلقيو آهي
 جڏهن اهو ڪاپار تي اچي ٿو ته پوءِ اهڙي ڪا جاءِ نه آهي جتي
 سندس شعاع نه رسيو هجي. انهن جڏهن سندن اهو جواب ٻڌو ته
 حيرت ۾ پئجي ويا.

۲- ٻيو سوال: ڪيائون ته بهشت ۾ هڪڙي نهر اهڙي آهي
 جنهن مان پاڻي، ڪير، شراب ۽ ماڪي جا چشمان وهن ٿا ۽ اهي
 پاڻ ۾ هڪ ٻئي سان نٿا گڏجن. ان جو مثال دنيا ۾ ڪهڙو آهي؟
 پاڻ انهن کي جواب ڏنائون ته الله تعاليٰ انسان جي مٿي تي
 ڪيپرائي پيالي جي مثل ٺاهي آهي جنهن کي دماغ ٿو چئجي.
 ان ڪيپرائي ۾ پاڻي جا چار قسم مختلف آهن جيئن ته ڪن جو
 پاڻي ڪڙو آهي ۽ اک جو پاڻي نمڪين ۽ نڪ جو پاڻي گندو ۽
 ڪنو آهي ۽ وات جو پاڻي پاڪ آهي ۽ اهي چارئي پاڻي پاڻ ۾

نٿا گڏجن. پوءِ انهن هندن چيو ته اها ڳالهه برابر صحيح آهي.
 ۳- ٽيون سوال ڪيائون ته بهشت جنهن جي ڊيگهه پنج سؤ ورهن جي پنڌ ڪرڻ جيتري آهي ۽ اهو هوا ۾ مٿي اڏامي ٿو. پوءِ مؤمن جتي گهري اتي ان کي نٿي ۽ جتي گهري اتي ان کي هيٺ لاهي ته اهو تخت جلدي هيٺ لهي ٿو. ان جو نمونو دنيا ۾ ڪهڙو آهي. پاڻ انهن کي هن طرح جواب ڏنائون ته اٺ ڪيڏو نه وڏو جانور آهي. جڏهن ٻار ان کي مهار وجهي ٿو ته اهو پنهنجو ڪنڌ هيٺ جهلي ٿو ۽ جڏهن ان جي پٺيءَ تي سوار ٿئي ٿو ته پوءِ هلي ٿو ۽ وري ٻار جتي لهڻ جو ارادو ڪري ٿو ته اٺ پنهنجا گوڏا زمين تي رکي ويهي رهي ٿو.

۴- ان کان پوءِ وري هنن چوٿون سوال هي ڪيو ته اهل بهشت وارا بهشت ۾ ڪائيندا ۽ پيئندا ۽ انهن کي پيشاب ۽ پاخانہ جي ضرورت نه ٿيندي. پلا ان جو هن دنيا ۾ ڪو اهڙو نمونو آهي پاڻ فرمايائون هاڻو! اهو هي ته ٻار جڏهن ماءُ جي پيٽ ۾ رهي ٿو پوءِ الله تعاليٰ جي حڪم سان ان کي اتي ڪاڏو ۽ پيٽو ملي ٿو پر ان کي اتي پيشاب ۽ پاخانہ جي ضرورت نٿي پوي. جيڪڏهن اتي پيشاب ۽ پاخانہ ڪري ته سندس ماءُ هڪدم مري پوي. جڏهن انهن هندن سندن اهي جواب ٻڌا ته ڪٿي ماڻ ڪيائون ۽ وڌيڪ سوال نه پڇيائون. ان کان پوءِ پاڻ هڪ ساعت ترسي ماڻهن ڏانهن سامهون ٿي خطاب ڪيائون ته اي يارو! اوهان کي هن ڳالهه جي خبر آهي ته بهشت جي ڪنجي ڪهڙي آهي، ماڻهن عرض ڪيو ته حضرت! اوهين ٻڌايو. پاڻ فرمايائون ته بهشت جي ڪنجي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ آهي ۽ ٻيٺ هيئن به فرمايائون ته حديث شريف ۾ آهي: ”مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ بِلَا حِسَابٍ“ - يعني جنهن شخص لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ چيو سو بنا حساب جي بهشت ۾ داخل ٿيندو. ان کان پوءِ پاڻ پنهنجن يارن ۽ مريدن کي فرمايائون ته هوشيار ٿيو، هوش جي ڪنن سان ٻڌو ته لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ چوڻ ٻي شيءِ آهي ۽ ٻڌڻ ٻي شيءِ ۽ ٿي پوڻ ٻي شيءِ آهي. ۽ ٻيٺ فرمايائون ته اسلام جي اڏاوت پنجن فرضن تي آهي هڪڙو شهادت جو ڪلمو ٻيو نماز ۽

ٽيون روزو ۽ چوٿون زڪوٰءَ ۽ پنجون حج. انهن پنجن مان ٻه پويان فرض مسڪين تان لٿل آهن يعني زڪوٰءَ ۽ حج. ۽ ٻيٺ فرمايائون ته فقر ٻن قسمن جو آهي هڪڙو اختياري ٻيو اضطراري. اختياري هي آهي ته جنهن لاءِ جهان جي سردار صلي الله عليه وسلم هنن لفظن سان دعا ٿي گهري: "اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَسْكِينًا وَأَمِتْنِي مَسْكِينًا وَأَحْشِرْنِي فِي زَمْرَةِ الْمَسَاكِينِ" (ترجمه) "ڏيئي منهنجا! مون کي مسڪين ڪري جيار ۽ مون کي مسڪين ڪري مار ۽ قيامت جي ڏينهن مون کي مسڪينن جي جماعت مان اٿار) ۽ ٻيٺ فرمايائون ته "الْفَقْرُ فِخْرِي" يعني فقر منهنجو فخر آهي. جڏهن حضرت آدم عليه السلام جي نظر فقر جي حقيقت تي پئي ته پوءِ بي قرار ٿي اٿيو ۽ بهشتن جي يادگيري کي ترڪ ڪري ڇڏيائين، جيئن ان باب ۾ ڪنهن بزرگ چيو آهي:

جان آدم را چو سیر فقر سوخت - هشت جنت را بیک گنم فروخت
 (ترجمه) آدم جي دل ۾ جڏهن فقر جو راز ظاهر ٿيو تڏهن انن بهشتن کي ڪڍڪ جي هڪڙي ڍاڻي تي وڪرو ڪيائين.
 ٻئي ڪنهن بزرگ چيو آهي:

بيت

چونکہ چندانى سليمان کارداشت - کز زمين تا عرش گيرد دار داشت
 مسکنت را قدر چون بشناخت - اوقوت از زنبيل باقى ساخت او
 (ترجمه) ۱- جڏهن ته سليمان عليه السلام هيتري هيتري حڪمراني ڪئي، زمين کان آسمان تائين دٻدٻو رکيائين. ۲- جڏهن ان کي مسڪيني جي قدر جي خبر پئي - ته پوءِ ان کائڻ پيئڻ جو ٿانو فقيرن وارو ڪشتو ڪيائين.

۱۴۸ * فرمايائون ته فقير اهو آهي جنهن پاڻ کي "مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ" جي معرفت سان سڃاتو ۽ ٻيٺ پنهنجي دانش ۽ بينش ۽ خودي کان آزاد ٿي حق سبحانه و تعاليٰ سان پيوند ٿيو. بلڪ پنهنجي دانش ۽ بينش ۾ واحد مطلق کان سواءِ ڪا شيءِ موجود نه هجي ۽ سڀ موجودات ۽ هستين جو هئڻ ان کان ڄاڻي بلڪ اهو سڀ ان جو وجود ۽ مصرع پڙهيائون "صورت و معنيٰ هم تو باهمه تو بي همه تو" يعني صورت ۽ معنيٰ سڀ تون -

سڀ تون سڀ سوا.

۽ فرمايائون ته هي ڳالهيون حال دل جي بصيرت کان سواءِ حاصل نه ٿينديون. پاڻ هي رباعي پڙهيائون:
دل اگر دانا بود درگنارش يار هست
ديده گرينا بود دل هر طرف ديدار هست

(ترجمه) ۱- دل جيڪڏهن دانا هجي ته محبوب سندس ڪچ ۾ آهي - ڏسڻ واري اک هجي ته سڀ ڪنهن طرف دوست جو ديدار آهي. ۲- جيڪڏهن ڪن جو وس هجي ته دوست بنان ٻئي ڪنهن جو نالو ٻڌي نه - جيڪڏهن زبان ڳالهائيندڙ هجي ته سڀ ڳالهه ۾ اسرار آهن.

۱۴۹* فرمايائون ته مسڪيني هڪ عجيب نعمت آهي. پر اها الله تعاليٰ جي فضل ۽ مهرباني کان سواءِ ڪنهن کي ميسر نه ٿي ٿئي ڇاڪاڻ ته اها سندس بخشش آهي جا ڪسب يعني محنت سان هٿ نٿي اچي ۽ اها پڻ الله تعاليٰ جي اڻ ڪٽ خزانن مان هڪ خزانو آهي ۽ اها نعمت الله تعاليٰ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کي عطا فرمائي ۽ هن امت جي انهن اوليائن کي جن کي سندن متابعت مان پاڻ مليو آهي. ۽ فقر اضطراري جنهن لاءِ آيو آهي: "كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا" يعني هڪڙو فقر اهڙو آهي جو ڪفر هجڻ کي ويجهو ٿئي ٿو. اهڙي فقر يعني سڃاڻي کان پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم پناه گهري آهي. ڇاڪاڻ ته اها سڃاڻي ڪفر ۽ گمراهه هجڻ جو سبب آهي. جيئن ته دنيا جي ملڪيت گڏ ڪرڻ جي ڪوشش سببان انهن کان الله تعاليٰ جي يادگيري ڇڏائي ٿي وڃي، نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهَا.

۱۵۰* فرمايائون ته شيخ عبدالجليل جي مڪتوبات ۾ آهي ته فقيري اها آهي جيڪڏهن مٿس تلوار جا ڌڪ ايسٽائين لڳن جو گوشت ٿي پوي ته به دانهن نه ڪري ۽ جيڪڏهن مٿس ايتري مٽي وجهن جو قبر ٿي پوي ۽ جي ٻاهر اٿينس ته آدم عليه السلام ٿي پوي ۽ جيڪڏهن اندر وجهنس ته يونس عليه السلام جهڙو هجي ۽ جيڪڏهن طوفان ۾ اچلينس ته نوح عليه السلام هجي ۽ جيڪڏهن باهه جي آڙاهه ۾ وجهنس ته ابراهيم عليه

السلام هجي ۽ جيڪڏهن ذبح ڪنس ته اسماعيل عليه السلام هجي ۽ جيڪڏهن ڪوه ۾ ڦٽو ڪنس ته يوسف عليه السلام جهڙو هجي ۽ جيڪڏهن مٿي تي ڪرت وهائيندس ته ذڪريا عليه السلام وانگر هجي ۽ جيڪڏهن پهڻ لڳنس ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جهڙو صابر هجي (غرض ته مصيبتن ۽ آزمائشن نازل ٿيڻ وقت نبين سڳورن جهڙو صبر هجي ته پوءِ اهو فقير آهي نه ته نه، ان کان پوءِ پاڻ فرمايائون ته انهن نبين سڳورن تي آزمائش اچڻ کان اڳ الله تعاليٰ انهن کي اهڙن ٻارن کڻڻ جي قوت ۽ استعداد عنايت فرمائي هئي. ۽ پين سيني نبين سڳورن عليهم الصلوة والتسليمات کان نبي آخر الزمان حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم تي ڏهوڻيون آزمائشون آيون جيئن حديث ۾ آهي: "مَا أُوذِيَ نَبِيٍّ مِّثْلَ مَا أُوذِيَتْ" يعني نبين کي اهڙا ايذا نه ڏنا ويا جهڙو مون کي ايذاء ڏنو ويو. ۽ پڻ ٻي حديث ۾ آهي: "أَشَدُّ النَّاسِ عَلَيَّ الْبَلَاءُ الْأَيْبَاءُ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ" يعني تمام وڏي آزمائش نبين تي آهي، پوءِ اوليائن تي، پوءِ اوليائن جي مثل، پوءِ انهن جي مثل، ۽ پوءِ انهن جي مثل تي. هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

ما بلا بهرڪس عطا نڪنم - تاڪه نامش ز اوليا نڪنم
 اين بلا گوهر خزانه ما است - ما بهرڪس گوهر عطا نڪنم
 رنج گنج آمد که راحتها درد است - مغز صافي شد چو بخراشيد پوست
 (ترجمه) ۱- اسين سڀ ڪنهن ماڻهون کي پرڪا عطا نٿا ڪريون - جيستائين ان جو نالو پنهنجن اوليائن ۾ شامل نه ڪريون. ۲- هي پرڪا اسان جي خزاني جا موتي آهن - اسين سڀ ڪنهن ماڻهو کي موتي عطا نٿا ڪريون. ۳- ڏک خزانو ٿي آيو جڏهن ته ان جي خوشي درد آهي. جڏهن ڪل ڪرڙيل ٿي تڏهن نه اچو اجرو صاف ٿيو.

۱۵۱ * فرمايائون ته اي يارو! اي ڀائرو! جڏهن ته اوهان اِذَا تَمَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللَّهُ وَارُو قَوْلَ بَدُو ۽ پڙهيو آهي ته پوءِ ان جي سمجهڻ ۾ فڪر ڪريو جنهن ان جي معنيٰ کي نه پروريو، تنهن ڪجهه به حاصل نه ڪيو. توڙي ساري عمر لکڻ پڙهڻ ۾ صرف

ڪري ته به ڪجهه هٿ نه ايندس.

بيت

حرف ڪو ڪاغذ سياهه ڪند - ڪي دل تيرهه را چو ماه ڪند
(ترجمو) اهو حرف جو ڪاغذ ڪي ڪارو ڪري - سو ڪاري دل ڪي
چنڊ جهڙو ورتئين ڪيئن ڪندو.

بيت سنڌي

تون چئو الله هيڪڙو، وائي بي مر سک ،
سچو اکر من ڀر، سوئي لکيو لک .
بئي هنڌ ڪنهن بزرگ ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

بيت

علم نبود غير علم عاشقي - ما باقي تلبیس ابلیس شقي
(ترجمو) عشق جي ڌاران پيو علم نه آهي، جيڪي بچيو آهي سو
ابليس بدبخت جو مکر ۽ ٺڳي آهي.

۱۵۲ * فرمايائون ته نماز اها آهي جو پاڻ ڪي ظاهري
گندگين ۽ پليٽين کان پاڪ ڪري پوءِ وضو ڪري. جيئن ته ان
وضو ۾ پهريائين هٿن جو ڌوئڻ آهي ۽ ان جي مراد دنيا ۽ آخرت
کان بيزار هجڻ آهي. ڪنهن شخص ڪهڙو نه هي چڱو بيت چيو
آهي

مي صرف وحدت ڪسي نوش ڪرد - ڪم دنيا وعقبی فراموش ڪرد
مال و جان را تو برو، یک جا بباز راه نزدیک است چرا ڪردی دراز
(ترجمو) (۱) جنهن شخص وحدت جو خالص شراب پيتو - تنهن
دنيا ۽ آخرت کي وساري ڇڏيو.

(۲): تون وڃ مال ۽ جان کي محبوب اڳيان ڪپاءِ، وات

نزدیک آهي چاڄي لاءِ ڊگهي ٿو ڪرين يعني دير ٿو ڪرين.

۱۵۳ * فرمايائون ته جڏهن منصور عليه الرحمه ڪي قاسي
تي آندا ٿون ته پهريائين ان جا ٻئي هٿ وڌيائون. پوءِ ان رت ڀريل
ٻئي هٿ منهن تي مليا. ٺيڻا ٺوسن ته ائين چو ٿو ڪرين. منصور
چيو ته وضو ٿو ڪريان. "لَا فِي الْعِشْقِ رُكْعَتَانِ لَا يَصِحُّ
وُضُوؤُهُمَا إِلَّا بِالْذِّمْرِ" يعني هن سببان ته عشق واري نماز ۾ ٻه
رڪعتون آهن انهن ٻن رڪعتن جو وضو جائز نٿو ٿئي مگر رت

سان (رواج آهي ته قاسي وقت قيدي کي نفل پڙهائيندا آهن)
 ۱۵۴* فرمايائون ته ڪتاب تذڪرة الاولياءِ ۾ آهي ته
 رئيس المجتهدين امام زين العابدين رضي الله تعالى عنه جڏهن
 نماز لاءِ ڪونرو کڻي وضو لاءِ اٿندا هئا. سندن بدن مبارڪ کي
 ڏکڻي وٺي ويندي هئي ۽ سندن وجود جو رنگ مٽجي ويندو هو.
 حاضر مجلس وارن عرض ڪيو ته حضرت! جسم مبارڪ ۾
 ڏکڻي اچڻ جو سبب ڪهڙو آهي؟ پاڻ فرمايائون ته بادشاهه جي
 سلام ڪرڻ جي تياري سببان آهي.

جڏهن پاڻ وضو ڪري نماز لاءِ ٿي بيٺا تڏهن ڏسندڙن جي
 اکين کي ڏسڻ ۾ ائين ٿي آيو ته سندن وجود مسعود بنا روح جي
 بيٺو آهي. پاڻ فرمايائون ته سندن اها حالت خوف ۽ ڊپ کان نه
 هئي بلڪ حق سبحانه جي قرب ۽ مشاهدي جي ڪماليٽ سببان
 ائين ٿي ٿيو. هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ ڪهڙو نه چڱو چيو آهي.

بيت

نماز عابدان قعود وسجود است - نماز عاشقان ترک وجود است
 من مست خراب نمازيکه گذارم - دروي نه قيام نه رکوع نه بسجودي
 در خلوت نبود الفت توحيد - حق را نتوان ازین قيام وقعودي
 (ترجمو) (۱) عابدن جي نماز قعود ۽ سجود واري آهي، عاشقن
 جي نماز تنهن ۾ وجود کي ترک ڪرڻ آهي.

(۲) آئون مدهوش اها نماز ادا ٿو ڪريان، جنهن ۾ نه قيام
 آهي ۽ نه رکوع ۽ نه سجود آهي
 (۳): خلاصگي ۾ جيستائين دل ۾ توحيد جي محبت نه
 آهي، ته پوءِ هن قيام ۽ قعود سان حق سبحانه و تعالى کي نه
 لهندو.

بيت سنڌي

تان تان ناه سجود جان جان پسين پاڻ کي
 وڃائي وجود تهان پوءِ تڪبير چؤ
 يعني جيستائين پاڻ کي نماز ۾ پيو ڏسندين تيستائين
 سجدا ڪجهه نه آهن. پهرين پنهنجي وجود کي وڃائي پوءِ نماز
 جي تڪبير چؤ.

۽ پڻ هن آيت سڳوري ۾ آهي: "لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا
وُجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ" (ترجمو) نيڪي (هن ۾) نه آهي جو اوهين پنهنجن منهن
کي اڀرندي ۽ الهندي طرف سامهون ڪريو- پر نيڪي هي آهي ته
ڪنهن شخص الله تي ۽ قيامت جي ڏينهن تي ويساهه رکيو.

۱۵۵ * فرمايائون ته ڪتابن ۾ نماز، روزو، زڪواة ۽ حج
بابت جيڪي نڪتا ۽ رمزون لکيل آهن تن جو بيان ڪجي ٿو. اي
طالب تون هي ڳالهه ڄاڻ ته نماز فرض عين آهي ۽ اها نماز جا
پڙهجي سا رياءِ واري نه هجي ته اها ان جي نماز عين اسلام آهي-
۽ جيڪڏهن رياءِ واري نماز هوندي ته اها عين ڪفر آهي. پوءِ
گهرجي ته رياءِ واري نماز کي ويجهو نه ويجهي. ڇاڪاڻ ته رياءِ
واري نماز جنهن شخص پڙهي تنهن جڻ الله تعاليٰ سان شرڪ
ڪيو ۽ رياءِ ڇڏڻ کان پوءِ ان کي "وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ
الْيَقِينُ" جي معنيٰ پڌري ٿيندي يعني رياءِ کان ايستائين پري
هجي جيستائين توتي موت اچي. پوءِ جڏهن نمازي رياءِ کان پري
ٿيو ته ان وقت مسلمان ٿيو ۽ نماز به قبول ٿي ۽ جنهن وقت نماز
قبول ٿي ته نمازي جي وجود مان اضافت ختم ٿي ۽ حق سبحانه
وتعاليٰ وتقديس سان سندس معيت اهڙي ٿي جهڙي طرح برف ۽
پاڻي جو وجود هڪ ڏسڻ ۾ ٿو اچي. ان وقت سالڪ ڍاول ٿيو ۽
جڏهن ان مقام تي پهتو ۽ وحدت جي لذت چڪي ڏنائين تنهن
وقت مٿس "لا اله الا هو" جي حقيقت پڌري ۽ روشن ٿيندي.

روزي رکڻ جي معنيٰ (الله تعاليٰ) سان ڳجهو راز رکڻ
آهي. اهو راز ڪاڻ پيئڻ کان وات کي بند ڪرڻ وارو نه آهي ان راز
کي "صَوْمُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطَرُوا لِرُؤْيَتِهِ" جي رويت (ڏسڻ) مان سمجهڻ
گهرجي.

اي طالب روزا رکڻ فرض عين آهن اها ڳالهه اسين دل جي
سچي ويساهه سان مڃون ٿا ۽ سچو ڄاڻون ٿا. پر جنهن شخص
پاڻ ۾ روزي جي حقيقت ڏني ۽ سمجهي ۽ خوشي لڌي ته پوءِ اهو
روزو عين بغير روزو آهي پوءِ ان وقت ان جڻ حق سبحانه وتعاليٰ
کي ڏنو جيئن حديث ۾ پاڻ سڳورن ﷺ کان آيو آهي: "مَنْ رَأَىٰ

فَقَدَّرَ الْحَقَّ" يعني جنهن مون کي ڏنو تنهن ڄڻ حق سبحانه کي ڏنو. ۽ پاڻ هيئن به فرمايو اٿن ته "عَرَفْتُ رَبِّي بِرَبِّي" يعني پنهنجي رب کي رب سان سڃاتو. پوءِ سالڪ حال واري زبان چوندو.

بيت

چون او عين من عين اوسر - انا الحق چون نگويم چون نگويم
(ترجمو) جڏهن هو عين آهي ته آءُ به ان جو عين آهيان، پوءِ چون
انا الحق چوان چون چوان

جڏهن سالڪ هن مقام تي رسندو تڏهن "اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ" جي معنيٰ مٿس پڌري ٿيندي (۱)

زڪوٰة لاءِ لکن ٿا ته زڪوٰة ڏيڻ فرض آهي، يعني پنهنجي هٿن جي زڪوٰة ڏيڻ فرض آهي. پوءِ جنهن پاڻ ڏنو تنهن حق تعاليٰ کي لڌو ۽ اهو پاڻ کي نه لهڻ سببان ان ذات مقدس کي لڌو ۽ پاڻ کي نه ڏسڻ سو ڏسڻ به ان جو آهي. اهڙي زڪوٰة ڏيڻ سان اهو "إِنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ" وارن مان آهي. جيستائين طالب پنهنجي خودي کي ترڪ نه ٿو ڪري تيستائين اهو پنهنجي هٿن جي محبت ۾ گرفتار آهي ۽ اها محبت سڀني گناهن جو منيد آهي ۽ سڀ ڪنهن عبادت جو منيد دنيا کي ترڪ ڪرڻ سان آهي. ان تي به حديثون شاهد آهن. "حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ" يعني دنيا جي دوستي مڙني گناهن جي جڙ ۽ منيد آهي ۽ ٻي حديث آهي ته "تَرَكُ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ عِبَادَةٍ" يعني سڀ ڪنهن عبادت جو منيد دنيا جي دوستي کي ترڪ ڪرڻ آهي. طالب جيستائين پنهنجي هٿن جي زڪوٰة هٿن سان نه ڏيندو تيستائين مقصد کي نه رسندو توڙي زاهدن ۽ دنيا وارن وانگر ڪيتري به زڪوٰة ڏئي ۽ عبادت ڪري. جڏهن سالڪ پاڻ ۾ نه هٿن وارو سير ڪيو ته پوءِ ان وقت "إِنَّمَا لِلْهَكْمِ إِلَهٌ وَاحِدٌ" جي معنيٰ مٿس ظاهر ٿيندي يعني اوهان جي معبودن کان سواءِ ٻئي ڪنهن جو وجود نه آهي. غرض ته

(۱) خليفي صاحب قدس سره جن جو اهو اشارو "الصَّوْمُ لِي وَأَنَا
أَجْزِي بِهِ" جي حديث سبگوري ڏانهن آهي. (مترجم)

پنهنجي هٿن کي ترک ڪرڻ ۽ حج جي لاءِ هن طرح لکيو اٿن حج تي وڃڻ فرض آهي. اهو وڃڻ پن طرحن جو آهي هڪڙو خدا وارو وڃڻ ٻيو پنهنجي وطن کان جدا ٿي وڃڻ. اهو وطن جي جدائي وارو وڃڻ سو خود نمائي آهي (يعني ماڻهن کي ڏيکارڻ آهي) ۽ جيڪو خدا وارو وڃڻ آهي سو بي نما آهي. يعني ڪنهن کي ڏسڻ ۾ نٿو اچي جو رياءَ کان خالي آهي. پوءِ جنهن بي نمائي يعني رياءَ نه آهي ته اهو وڃڻ خدا وارو آهي. جنهن حج جي وڃڻ جي معنيٰ نه ڄاڻي ته پوءِ اهي هن آيت جي وعيد ۾ داخل آهن: ”مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا“ يعني جيڪو هن دنيا ۾ (دين جي احڪامن سمجهڻ کان) انڌو آهي ته پوءِ اهو آخرت ۾ به انڌو آهي ۽ منئين وات کان تمام گهڻو پليل آهي.

پوءِ گهرجي ته خدا وارو وڃڻ ڪري ته جيئن ان وقت سندس حج صحيح ٿئي ۽ مقصد پورو ٿئي، جڏهن سالڪ اهڙي حال تي پهتو ته پوءِ ان وقت ”أَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَشَرَّ وَجْهِ اللَّهِ“ جي حقيقت پذيري ٿيندي. يعني جنهن به طرف اوهين پنهنجا منهن ڪندو ته اودانهن ان کي لهندو.

۱۵۶* فرمايائون ته بيان العارفين ۾ آهي ته ڪو بزرگ هو جنهن ماڻ ۾ گذارڻ پسند ڪيو هو ۽ ماڻهن سان نٿي ڳالهائين. پوءِ ڪنهن شخص ان کي چيو ته اوهان خاموشي کي چاڄي لاءِ پسند ڪيو آهي. بزرگ جواب ۾ چيو ته هن عالم ۾ جيڪي ڏسڻ ۾ اچي پيو سو محض عدم آهي پوءِ عدم واري صورت ۾ ڇا ڳالهائين ۽ جيڪا حقيقت آهي سا صحيح ڳالهائڻ ۾ نٿي اچي انهي سببان پاڻ کي ڳالهائڻ کان روڪيو اٿم.

۱۵۷* فرمايائون ته عالم ملڪ ۽ ملڪوت ۽ عالم اجساد ۽ ارواح بلڪ سپڪا موجودات ۽ مڪنومات انهن سڀني عالمن جو هڪڙو نالو آهي ۽ هڪڙو جسم ۽ هڪڙي صورت ۽ حقيقت آهي. جيئن مسجد الحرام جيڪو رباني ڪعبو آهي جنهن کي حضرت ابراهيم خليل الله عليه السلام جوڙيو هو ۽ عين ان جي مٿان ڇهين آسمان تي ”بيت المعمور“ آهي جيڪو ملائڪن سڳورن

واسطي آهي. پوءِ خليل الله واري اڏاوت واري ٿيل جاءِ جو نالو
 ڪعبو رکيل آهي ان کي جسم ۽ شڪل ۽ حقيقت به آهي. جسم
 هي آهي جو ان کي چوگرد پتيون ۽ مٿس ڇت نهيل آهي پوءِ ان
 نهيل جي صورت سڀ ڪنهن کي ڏسڻ ۾ پيئي اچي، باقي ان
 جي حقيقت کي پرورڻ تنهن کان عقل عاجز آهي. پر ذوق ۽ شوق
 سببان هن فقير تي جيڪا ان بابت حقيقت ظاهر ڪرايل آهي
 تنهنجو ڪجهه قدر بيان ڪجي ٿو. اها هي آهي ته سڀني انبيائن
 ۽ اوليائن ۽ ملائڪن ۽ ٻين مڙني حقيقتن کان حقيقت محمدي
 صلي الله عليه وسلم تمام افضل آهي ۽ رباني ڪعبي جي
 حقيقت پڻ تمام گهڻو افضل آهي پر اها فضيلت ان جي جزوي
 آهي. ڇاڪاڻ ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم ان ڏانهن سجدو
 ڪيو آهي، تنهن ڪري ڪعبي جي جزوي فضيلت کان حقيقت
 محمدي صلي الله عليه وسلم جي فضيلت ڪلي آهي. ڇاڪاڻ ته
 ڪعبي جي حقيقت ۽ ٻيون جيڪي حقيقتون آهن، تن سڀني
 حقيقت محمدي صلي الله عليه وسلم کان ظهور لڌو آهي، جو پاڻ
 چيو اٿن "أَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ وَالْعَالَمُ كُلُّهُ مِنْ نُورِي" ان ڳالهه تي هي
 دليل پڪو آهي ته ملائڪن سڳورن جي حقيقت نور آهي ۽ آهي
 سڀ مخلوقات کان حق سبحانه و تعاليٰ سان ويجهي هئڻ ڪري
 افضل آهن. تنهن هوندي به انهن حضرت آدم عليه السلام کي
 سجدو ڪيو. ڇاڪاڻ ته اها صورت دراصل حقيقت محمدي صلي
 الله عليه وسلم کان هئي (جنهن ڪري ملائڪن سجدو ڪيو)
 جڏهن ته پاڻ سڀني صورتن ۽ حقيقتن جا اصل (منيد) آهن ۽ پڻ
 هن عالم ۾ جيڪي مختلف رنگ پيا ڏسجن جي هڪڙا اچن ۽ پيا
 وڃن پيا سي سڀ عشق کان آهن. جيئن ته ڪڏهن بادشاهي لباس
 سان پڌرو ٿئي ۽ ڪڏهن فقيري لباس سان ۽ ڪڏهن ڪفر واري
 ويس سان پڌرو آهي ته ڪڏهن اسلام جي ويس سان ۽ ڪڏهن عدل
 جي لباس سان ظاهر ٿيندو آهي ته ڪڏهن ظلم جي لباس سان.
 هي تحقيقات سڀ پنهنجي ذوق واسطي ظهور ۾ آندا اٿس ۽ هنن
 مڙني شين کي سندن عشق پيدا ڪيو ۽ آخر انهن کي ڪڪ ۽
 کنڊا ڪري منجهس عشق جي باه وڌائين. پوءِ عشق جي حقيقت

۽ معني جي ظاهر وارن پڙهيلن کي ڪا پروڙ نه آهي ڇاڪاڻ ته انهن کي حال مان ڪو ڀاڱو نه آهي. حڪيم سنائي فرمائي ٿو:-

نظر

بوالعجب سوره ايسٽ سوره عشق
چار مصحف را در او يک آيت نيست
عشق را بو حنيفه درس نه کرد
شافعي ز در او روايت نيست
حنبل از سر عشق بي خبر است
مالڪي را در او روايت نيست

يعني: (۱) عشق جي سورت به عجيب سورت آهي، ڇئن صحيفن ۾ عشق جي هڪڙي به آيت نه آهي. (۲) امام ابو حنيفه رحمہ اللہ عليه، عشق جو درس نه ڪيو. امام شافعي رحمہ اللہ عليه کان ان بابت ڪا روايت نه آهي. (۳) امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ عليه عشق جي راز ۽ سر ڪان اڻ ڄاڻ آهي. امام مالڪ رحمہ اللہ عليه کي عشق جي پروڙ ۽ خبر نه آهي.

۱۵۸* فرمايائون ته ڪو شخص حج تي ويو، پوءِ هڪڙي اهڙي هنڌ تي اچي پهتو جتي حق سبحانه و تعاليٰ جي ڪاملن ۽ واصلن مان اتي ڪو ويٺل هو پوءِ ان عظيم المرتبت شيخ جي صحبت ۾ آيو. ان شيخ کانئس پڇيو ته ڪيڏانهن ٿو وڃين ان شخص چيو ته حج تي ٿو وڃان. شيخ پڇيس ته پاڻ سان زاد راه جو خرچ ڪيترو کنيو اٿئي. چيائين ته ٻه سؤ دينار. شيخ پڇيس ته اهي منهنجي اڳيان رک ۽ ست پيرا مون کي طواف ڪر ڇاڪاڻ ته اهو طواف ڪعبي جي طواف کان بهتر آهي. ان کان پوءِ ان شخص کي چيائين ته اهو ڪعبت الله حضرت خليل جو ناهيل آهي ۽ هي دل وارو ڪعبو حضرت خليل پنهنجي هٿ سان ناهي تيار ڪيو ۽ منجهس پنهنجو روح ڦوڪيائين، جيئن قرآن مجيد فرقان حميد ۾ آهي: "خَلَقْتُ بِيَدِيْ وَنَفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُوْحِيْ" يعني مون پنهنجي هٿ سان خلقيو ۽ ان ۾ مون پنهنجو روح ڦوڪيو. مثنوي وارو فرمائي ٿو:

گفت طوفي کن بگردم هفت بار- وآن نكو تراز طواف حج شمار

وآن درمها پيش من نه اي جواد- وآنڪه حج ڪردي حاصل شد مراد عمره ڪردي عمر باقي يافتتي- صاف گشتي برصفا بشتافتي حق آن حقي که جانت ديده است- که مرا بریت خود بگزيده است کعبه هر چندي که خانه براوست- این دل من نیز خانه سر اوست چون مراد يدي خدا را ديده- گرد کعبه صدق برگريده خدمت طاعت و حمد خدا است- تانه پنداري که حق از من جدا است چشم نیکو بازکن در من نگر- تابه بینی نور حق اندر بشر (ترجمه) ۱- شيخ چيو ست پيرا مون کي طواف ڪر ۽ اهو حج جي طواف کان تمام سنو آهي. ۲- اي نيڪ مرد اهي پئسا منهنجي اڳيان رک- جڏهن ائين ڪيئي ته تنهنجي مراد حج واري حاصل ٿي. ۳- عمرو ڪيئي پنهنجي عمر لڏي- صاف ٿين ۽ صاف روشن ٿين. ۴- ان ذات حق جو قسم آهي جنهن توکي ساه ڏنو آهي- ته ان مون کي سندس بيت کان مٿي چونديون. ۵- بيشڪ سندس ڪعبو نيڪن جو گهر آهي- پر هي منهنجي دل سندن رازن ۽ ڳجهه جو گهر آهي. ۶- جيڪڏهن تو مون کي ڏنو ڄڻ خدا کي ڏني- ته صدق سان ڪعبي جو طواف ڪيئي. ۷- بندگي، فرمانبرداري ۽ تعريف خدا جي آهي. ائين نه پائين ته خدا مون کان جدا آهي. ۸- چڱي طرح اڪيون گولي مون ڏي ائين نه ڏس ته الله تعاليٰ جو نور بشر ۾ ڏسين.

۱۵۹* فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه ڪنهن شخص جي جنازي نماز پڙهائڻ لاءِ قدم رنج فرمايا. ايتري ۾ هڪڙو شخص سندن قدم مبارڪن تي ڪري پيو جو ڪانئس ڪو بي ادبي جهڙو ڪم ظاهر ٿي پيو هو جنهن لاءِ ان گهڻو عجز ۽ روئڻ ڪيو ته ان بي ادبي جي معافي آهي. پاڻ ان کي فرمايائون ته توکي معافي آهي پر حق وارن جي جماعت کان خارج آهين ۽ ڀڻ حق جو طالب نه آهين. ان کان پوءِ (خليفه صاحب جن) پاڻ فرمايو ته حق سبحانه و تعاليٰ جي طلب سان شريعت، طريقت ۽ معرفت جي ڪماليٽ تي موقوف آهي جيترو ان کان گهٽ هوندو اوتري قدر طلب ۾ گهٽ هوندو ۽ بي ادبي سا ته خود عین بدنصیبي آهي ۽ طريقت ۾ پهريون شرط

ادب آهي. جڏهن ادب وارو شرط نه هوندو ته پوءِ مشروط نه ٿيندو. ان باب ۾ مثنوي وارو صاحب فرمائي ٿو:

از خدا جوئيم توفيق ادب - بي ادب محروم گشت از لطف رب
بي ادب تنها نه خود را داشت بد - بلکه آتش درهم آفاق زد
(ترجمه) الله تعاليٰ کان ادب جي توفيق ٿا گهرون،
ڇاڪاڻ ته بي ادب شخص الله تعاليٰ جي مهربانين کان محروم
آهي، بي ادب رڳو پاڻ کي اڪيلو بدڪار نه ڪيو، بلڪ ان بي
ادبي جي باهه جهانن ۾ پکيڙي ڇڏي.

بي ادب جو اڳواڻ ابليس آهي جڏهن ته بي ادبي پهريائين
ان ڪئي جو هن ڪري چيائين ته ”خَلَقْتَنِي مِنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ
طِينٍ“ يعني آءُ باهه جي پيدائش آهيان ۽ آدم مٽي مان خلقيلا آهي
۽ ابليس ”انْتِي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً“ جي معنيٰ کان غافل ۽
جاهل رهيو جنهن ڪري مٿس ”إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي الْيَوْمَ الْيَوْمِ“ جو
لعنت وارو طوق پيو. جنهن ڪري ابليس ۽ سندس تابع ازل کان
ابد تائين هلاڪت واري ڪن ۾ وڃي ڪريا. پاڻ فرمايائون ته
جنهن مبتدي مرید کان بي ادبي ظاهر ٿي هئي تنهن جو عجز ۽
روئڻ پڻ ظاهر وارو هو. پوءِ پاڻ به ان کي ظاهر واري معافي
ڏنائون. جيڪڏهن باطن واري پشيماني ۽ عجز هجي ها ته مولا
جل شانہ جي طلب ڪرڻ جا سڀ کان اعليٰ ۽ ارفع آهي تنهن کان
ڪڏهن به محروم نه هجي ها ڪنهن بزرگ چيو آهي:

گرهه وزاري عجب سرمايه است - تابه شهر دل قوي ترمايه است
گرهه وزاري همه از بهر خدا - ميرساند مرد را در بارگاه
(ترجمه) روئڻ ۽ زاري عجيب سرمايو آهي، ڇاڪاڻ ته اهي
بئي دل جي شهر واسطي تمام گهڻي قوت وارو سرمايو آهن.
روئڻ ۽ زاري محض الله ڪاڻ. آدمي کي حق سحانه جي درگاه ۾
ٿا رسائين.

۱۶۰* فرمايائون ته ڪنهن شخص مخدوم صابر ولهري
قدس سره کان مصحف سڳوري جي ادب رکڻ واسطي سوال ڪيو
ته قرآن شريف کي مس ڪرڻ (يعني چوهڻ) جي حد ڪيتري انداز
تائين آهي؟ مخدوم قدس سره جواب ۾ فرمايو ته جيڪڏهن مون

کان پڇين ٿو ته ڳالهه هن ريت آهي ته جنهن اٺ جي ٻار مٿي قرآن شريف رکيل آهي ته اٺون ان اٺ جي مهار بنان وضوءَ جي نه وٺان، ۽ پڻ ان مخدوم موصوف جو ٻيو نقل هي بيان فرمايائون ته مخدوم ولهري قدس سره رام ڏيبي وارن بزرگن جي شاگردن مان هڪ شاگرد هو. پوءِ هڪڙي ڏينهن سندس پاڏو سندس استاد جي مينهن سان پي وڙهيو ۽ ان کي ٽڪر پي هنيائين. مخدوم صاحب ان جي ويڙهه ۽ جنگ ڏسي پاڏي کي چيو ته اي پاڏا! اسين هن جاءِ تي ادب ڪريون توکي ڇا ٿيو آهي جو منهنجي استاد جي مينهن سان پيو وڙهين. پاڏو اهو آواز ٻڌڻ شرط جيئن اتان پڳو وري پيدا نه ٿيو.

اي دوست! هن نالي واري نادان انسان کان جانورن ۽ حيوانن کي خدا وارن جي سڃاڻپ گهڻي آهي ۽ هي نادان انسان انسان هجڻ واري ڪيفيت کان محروم ۽ ڪريل آهي جو اهي پاڻ ۾ جهيڙا ۽ فساد ٿا ڪن ۽ نبين ۽ خداوارن جي مخالفت رکن ٿا. انهيءَ سببان الله تعاليٰ اهڙن انسانن لاءِ فرمايو آهي: **لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا*** (ترجمه) انهن جا قلب آهن پر ان سان سمجهڻ نٿا ۽ انهن جون اکيون آهن ۽ ان سان ڏسڻ نٿا. ۽ انهن جا ڪن آهن پر انهن سان ٻڌڻ نٿا. اهي حيوانن جهڙا آهن بلڪ انهن کان به واٽ کان گهڻو ڀليل آهن.

پوءِ جانور، حيوان، توڙي جمادي ۽ نباتي شيون سي خدا وارن جي امر کان پنهنجو منهن نٿا موڙين. جيئن ننڍڙين پٿرين پنهنجي زبان جي فصاحت سان پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم سان ڳالهايو. مولوي جامي قدس سره سلسله الذهب ۾ آڻي ٿو: مرتضيٰ گفٽ يا رسول خدا - رختم از مکه جانب بطحا هيچ ما درخت نه آمد پيش - که نگفتش سلام عليك پيش ابن مسعود گفٽ وقت طعام - مي شنيدم از طعام کلام بزبان فصيح و لفظ صريح - خوش همي گفٽ بهرق تسبيح ۽ سندن معجزن جي معتبر ڪتابن ۽ قصيدن ۾ مشهور آهن، تن ۾ وٺڻ، پهڻڻ ۽ حيوانن جو ساڻن ڪلام ڪرڻ بيان ٿيل

آهي، جيئن دلائل الخيرات ۾ آيل آهي: "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مِنْ سَجَّتْ فِي كَفْتِهِ الْحِصَاةُ - اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مَنْ تَشَقَّ إِلَيْهِ الطَّبِيُّ بِأَفْصَحِ الْكَلَامِ - اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مَنْ كَلَّمَهُ الضَّبُّ فِي مَجْلِسِهِ مَعَ أَصْحَابِهِ الْأَعْلَامِ،" ڏٺي منهنجا! ان نبي سڳوري تي صلواة پڙهه جنهن جي هٿ تي پھئين تسبيح ٿي پڙهي. ڏٺي منهنجا ان پيغمبر سڳوري تي صلواة پڙهه جنهن ڏانهن هر ٿي پنهنجي فصيح ڪلام سان سفارش جي طلب ڪئي هئي. ڏٺي منهنجا! ان نبي سڳوري تي صلواة پڙهه جنهن سان ڳوهه پري مجلس ۾ ساڻن ڳالهايو هو.

۱۶۱* فرمايائون ته سلطان فقير ڳالهه ڪئي ته سياري جي موسم ۾ مينهن گهڻو وڻو جنهن کي سنڌي ۾ رٿي ٿا چون تنهن جي ڪري گهرن جون پٽيون ۽ ماڻهن جا گهڻا گهر ڊهي پيا هئا. پوءِ درگاه شريف جي ماڻهن سندن حضور ۾ دانهون ڪيون ته حضرت! رهي سببان ماڻهو ۽ چوپايو مال ذري گهٽ مرڻ جهڙا ٿيا آهن. پوءِ پاڻ فرمايائون ته هن کان اڳ ڪنهن به هن تڪليف بابت دانهن نه ڪئي آهي ۽ فرمايائون ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي زماني مبارڪ ۾ به اهڙي قسم جو واقعو ٿيو هو ۽ ماڻهن سندن حضور ۾ ان قسم جي دانهن ڏني هئي. ان کان پوءِ پاڻ جماعت سميت اتي ٻاهر آيا ۽ آسمان ڏانهن تهارياڻون ته انهيءَ مهل سج ظاهر ٿيو ۽ مينهن به بند ٿيو ۽ ڪڪر ڪڇي هيڏانهن هوڏانهن ٿي ويا.

۱۶۲* پاڻ فرمايائون ته هڪ پيري حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه لاڙ جي سفر ۾ روپاه جي پرڳڻي ۾ ننڍي فقير مري (۱) جي دعوت تي تشریف فرما ٿيا هئا، گس ۾ ڪنهن فقير کانئن پڇيو ته حضرت! مرید کي مرشد جي گهرج کيستائين هوندي آهي؟ پاڻ زبان گوهر فشان سان ان کي چيائون ته جيستائين سوڌو پڪو ٿئي ۽ پڻ فرمايائون ته دلال جو احتياج ايستائين آهي جيستائين سوڌو پڪو ٿئي، سندن انهيءَ فرمودي مطابق

(۱) ننڍي فقير جي نالي سان ننڍو شهر بدين جي ڏکڻ ۾ اڄ به موجود آهي (مير محمد نظاماڻي)

ڪنهن بزرگ چيو آهي:

گرچه دلال مبدءِ کاراست - وقت خلوت تراگران باراست

۽ پڻ خواجه حافظ شيرازي هن هنڌ تي فرمائي ٿو:

حافظ مرید جام می است ای صبا برو

از بنده بندگی برسان شیخ جام را

(ترجمه) اي صبح جي هوا حافظ شراب جي پيالي جو مرید

آهي، تون وڃين پيالي پياريندڙ شيخ کي منهنجي طرفان

نيازمندي جو پيغام رساءِ.

۱۶۳* فرمايائون ته اهل ظاهر جون عبادتون، رياضتون ۽

اعمال صالحه وغيره جيڪي سندن سوچ مطابق اخروي نعمتن جي

حصول واسطي آهن، مگر آهي الله تعاليٰ جي محبت کان بلڪل

نلها آهن، ليڪن اهي دنياوي لذتون ۽ خواهشون جي انهن کي

محبوب ۽ مرغوب آهن جن جي باري ۾ آهي: "الَّذِينَ كَانُوا يُحِبُّونَ

طَلَبَهَا كَلَابًا" يعني دنيا جا طلبيندڙ ڪتا آهن جڏهن ته دنيا

ڍونڍ جي مثل آهي. تيئن اهي پڻ اخروي نعمتن کي مرغوب ۽

پيارو ڄاڻي رسمي عبادت ڪرڻ جي ڪوشش ٿا ڪن پوءِ ان

عبادت جو نتيجو هڏي چوپيندڙ ڪتي جي مثل آهي.

۱۶۴* فرمايائون عارف بالله شيخ طيب قدس الله سره

مشاهدي واري، رياءِ ۾ مستغرق هو ۽ گهڻي مدت مديد هڪ هنڌ

رهڻ ڪري نه طاقت چرڻ جي ۽ نه خيال سمهڻ جو ۽ نه طاقت

ڳالهائڻ جي ۽ نه هلڻ جي هيس. ڇڻ ته لاهوتي پکي يعني سندن

روح مبارڪ بدن مان پرواز ڪري ويل هو ۽ سيني تي ڏينيو ويهي

جن پنهنجو اکيرو يعني مانارو ٺاهي پنهنجا ٻچا اڏائي ويا هئا ۽

انهن جو مانارو سندن مبارڪ سيني تي اهڙوئي اهڙو ٺهيو پيو هو.

ان بزرگ موصوف جو پيو هي نقل بيان فرمايائون ته هڪ

پيري ڪنهن شخص ان بزرگ جي عضون کي ڏٺو ته سنڌ سنڌ ۽

ٻيا عضوا هڪ ٻئي کان جدا ٿي، ٽڪرا ٽڪرا ٿيا پيا آهن ۽ گذرڻ

ان جي گوشت کي گائي ڇڏيو هو. ان شخص سندن اها حالت ڏئي،

تڏهن گهڻو غمگين ٿيو. پوءِ انهي شخص هيلائيءَ جي ڳوٺ اچي

درس دريندني سان اها ماجرا بيان ڪئي. اهو درس پڻ شيخ طيب

قدس سره جي ارادتمندن ۽ عاشقن مان هو، جڏهن ان اها ڳالهه ٻڌي تڏهن گهڻي ارمان ۾ پيو. پوءِ اهو درس جڏهن اتي آيو ۽ ان جاءِ تي گوشت، گل، هڏا ۽ رت وغيره مان ڪابه نشاني ڏسڻ ۾ نه آيس، پوءِ ان بزرگ جي پيرن جي نشانن پٺيان هليو. ٿورو پنڌ نه ڪيائين ته پويان بزرگ کي بينل ڏنائين. بزرگ هن کي ڏسي چيو ته گذرن کي فاقِي ۾ ٻارنهن پهر گذري ويا ۽ انهن منهنجن عضون تان گوشت ڪائي فاقِي کان روزو کوليو. اوهين ڏسو ته عضوا صحيح سالم آهن يا نه. ان خيال کي مثنوي واري هن طرح بيان ڪيو آهي:

شير مرداند در عالم مدد- بانگ مظلومان ز هر جا بشتنو
هر کجا فریاد مظلومان رسند- آن طرف چون رحمت حق مي روند
آن ستون هائي صلاهائي جهان- آن طبيبان مرضهائي جهان
محض مهر را وري ورحمتند- همچو حق بي علت وبي رشوتند
بندگان حق رحيم وبردبار- خوي حق دارند در اصلاح کار
مهربان بي رشو تان ياري کنان- مشفقان ومستعان غمخوارگان
از ترحم دستگير وشاقعان- درمقام سخت در روز گران
هين بجو آن قوم را اي مبتلا- هين غنيمت دار شان پيش از بلا

۱۶۵* فرمائون ته سلطان الوقت شيخ طيب قدس سره جن جا آباء اجداد فقيريءَ جي لباس سان رڳيل ۽ سينگاريل هئا ۽ اهي باغبان پرڳڻي جي پرياسي ۾ رهندا هئا ۽ مينهون چاريندا هئا. جنهن وقت سلطان الوقت جو ڏاڏو حضرت مخدوم بلاول قدس سره جي خدمت ۾ آيو ته مخدوم صاحب جن ان جي اڳيان اتي بيٺا ۽ ان جي گهڻي تعظيم ڪيائون. حاضرين مجلس کي انهيءَ ڳالهه تي ڏاڍو تعجب لڳو ته مخدوم صاحب جن هن ڌنار سان ايتري قدر مهرباني چوڻا ڪن ۽ پوءِ انهن کان پڇيائون ته حضرت! هن ماڻهون سان ايتري شفقت ۽ رغبت جو سبب ڇا آهي؟ مخدوم صاحب جواب ۾ انهن کي چيو ته هن ماڻهو جي نسل مان هڪڙو اهڙو قطب پيدا ٿيندو جنهن جي دعا جي همت فلڪ جهڙي ۽ سيرت ملائڪن واري هوندي. ان جي پاڪ نظر بيمار دلين کي شفا بخشيندي ۽ گوناگون آفت زده هينن کي سندس اک مبارڪ

جي مدد سان رستگاري حاصل ٿيندي، انهيءَ ڪري هن ماڻهونءَ سان نيازمنديءَ ۽ محبت رکڻ کان ٿو. اي دوست! ولي ولي ڪي سڃاڻي ٿو جيئن چيو اٿن ”الْوَلِيُّ يَعْرِفُ الْوَلِيَّ“.

۱۶۶* فرمايائون ته فضل فقير لڪمير ڳالهه ٿي ڪئي ته هڪ پيري حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه لاڙ ملڪ جي سفر تي تشریف فرما ٿيا هئا ۽ جنهن ڏينهن ان دعويٰ جي ڳوٺ آيا اهو ڏينهن تمام سخت گرم هو. پاڻ فرمايائون ته اڄوڪي ڏينهن ۾ منهنجن مسڪينن مريدن جو لائيجي ڪهڙو حال آهي؟ خليفن مان ڪنهن چيو ته حضرت! سڀ خوش آهن. پاڻ ان خليفن ڏانهن متوجهه ٿي چيائون ته اسين اوهان مشائخن جي ڳالهه نٿا چئون.

۱۶۷* فرمايائون ته هڪڙي دفعي ڪوڪرن جي ڳوٺ ويا هئاسون اتي سيد محمد شاه جي پاڪدامن معصومه بي بي خوا ڳالهه ڪئي ته هڪڙي پيري حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه اسان جي ڳوٺ ۾ تشریف فرما ٿيا هئا. اتي اسان جي مائيجي پيٽ سندن حضور ۾ عرض ڪيو ته حضرت اسان تي به اهڙو رحم ۽ ڪرم ڪريو جهڙو فلاڻي خليفن سان ڪيو اٿو. سندن اهو اشارو هن فقير (محمود) ڏانهن هو. پاڻ ان کي فرمايائون ته امڙ! اوهين ته اسان جون لخت جگر آهيو پر اسين ۽ اوهين پيا الله تعاليٰ کي طلبيون ۽ ان (محمود فقير) کي الله تعاليٰ پاڻ طلبيو (گهريو) آهي.

۱۶۸* پاڻ فرمايائون ته سفر ڪرڻ مان به مقصد آهن هڪڙو فائدو ڏيڻ پيو نفساني ڪمن جو فائدو وٺڻ. پر فائدي وٺڻ جو مقصد هي هجي ته ڪامل مڪمل مرشد جي طلب رکڻ. پوءِ جڏهن اهڙو مرشد هٿ اچي وڃي ته پوءِ سفر خواه حضر ۾ مريد جي واڳ مرشد جي هٿ ۾ آهي ۽ فائدي ڏيڻ واسطي اجازت جو هجڻ شرط آهي. هڪڙي اجازت الله تعاليٰ کان ملڻ ۽ ٻي اجازت پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کان ۽ ٽين اجازت پنهنجي مرشد کان هجڻ.

پوءِ جيڪڏهن انهن ٽنهي اجازتن مان ڪا اجازت گم ٿيل

هوندي ته پوءِ فائدي ڏيڻ ۾ پڻ نقص واقع ٿيندو. البت جيڪڏهن مرشد جي اجازت هوندي ته پوءِ به مذڪور اجازتون پڻ مرشد جي اجازت سان متفق آهن. ڇاڪاڻ ته مرشد مڪمل مڪمل حق سبحانه و تعاليٰ ۽ پاڻ سڳورن کان جدا نه آهي. خدانخواستہ جيڪڏهن مرشد جي بنان رضامندي ۽ بغير اجازت ڪو قدم کڻندو ته پاڻ ۽ سندس پوئلڳ هلاڪت جي اوڙاهه ۾ وڃي ڪرندا. هڪڙي ڀيري پاڻ ڪتاب سراج العاشقين کي مطالعہ پي ڪيائون ۽ مطالعي واري هنڌ منصور ۽ وقت جي ملن جو احوال سندن نظر ۾ آيو ۽ ان جو ذڪر پي هليو. دعوت واري مرید عرض ڪيو ته حضرت! نماز جو وقت ٿي ويو آهي بهتر آهي ته نماز پڙهي دعوت تي هلجي. پاڻ فرمايائون ته هينئر منصور جو ذڪر پيو هلي نماز ڪيئن ادا ڪريون ائين چئي پوءِ پاڻ اٿيا ۽ نماز پڙهيائون.

۱۶۹* فرمايائون ڪتاب سير الاولياءِ ۾ آهي ته مولانا ضياءُ الدين برني قدس سره پنهنجي ڪتاب حسرت نامي ۾ لکن ٿا ته هڪ ڀيري اٺون شيخ المشائخ حضرت سلطان الاولياءِ خواجه نظام الدين قدس سره جي گفتگو ۾ اشراق کان وٺي ڪچن پنهنجن تائين سندن حضور ۾ حاضر هئس ۽ خواجه صاحب جن پنهنجي عام مهرباني ڪرڻ سببان سڀ ڪنهن خاص توڙي عام جي دستگيري ۽ بيعت پي ڪئي. دل ۾ ارادو ڪيم ته خواجه صاحب جن کان انهن بابت پڇان. ڪشف جي ڪري خواجه صاحب کان ڪا شيءِ مخفي نه هئي پاڻ منهنجي دل جي احوال کان واقف ٿي فرمايائون ته (اي ضياءُ الدين) سڀ ڪنهن شيءِ جو مون کان پتو پڇندو آهين ۽ هي ڳالهه مون کان نٿو پڇين ته اٺون سواءِ ڪنهن پڇا ڳاڇا جي سڀ ڪنهن کي بيعت پيو ڏيان. پوءِ خواجه صاحب قدس سره فرمايو ته الله تعاليٰ پنهنجي حڪمت بالغه سان سڀ ڪنهن زماني جي خاصيت ڌار ڌار رکي آهي پوءِ هڪڙي زماني ۾ جن ماڻهن جون جيڪي رسمون ۽ عادتون پيدا ٿيون آهن سي وري ٻي زماني وارن ماڻهن جي طبيعتن سان نقيون موافقت رکن ۽ مرید ڪرڻ جو اصل مقصد آهي غير الله کان منقطع ڪرڻ ۽ شغل مع الله سان دل ڳنڍڻ. پوءِ سلف جيستائين ان ماڻهو

۾ اهي صفتون نه لهندا هئا، تيستائين ان کي مرید نه ڪندا هئا. پوءِ شيخ ابوسعید ابوالخير قدس سره جو پاڻ الله تعاليٰ جي اوليائن ڪاملن جي نشانين مان هڪ نشاني هئا، تنهن جي زماني کان وٺي شيخ سيف الدين باخزري قدس سره جي زماني تائين ۽ شيخ شهاب الدين سهروردي قدس سره جي زماني کان وٺي شيخ فريدالدين گنج شکر قدس سره جي زماني تائين. انهن مڙني بزرگن جي دروازن تي خلق جا هجور هوندا هئا ۽ پڻ وقت جا بادشاهه، امير ۽ مشهور معروف ماڻهن جي ٽولين جو ٽوليون آخرت جي خوف کان ۽ کي حق سبحانه و تعاليٰ جي هنن عاشقن جي پناهه اچي وٺندا هئا. انهن سڳورن سڀ ڪنهن سان بيعت پي ڪئي. ان وقت جي ماڻهن انهن جي بيعت ڪرڻ کي اڳين بزرگن جي بيعت تي قياس نه آڻي ڪنهن به قسم جو شڪ نه ڪيو تنهن ڪري اسين هن وقت ماڻهن تي احسان طور بيعت ڪرڻ وقت انهن جي حال بابت پڇا ڳاڇا نٿا ڪريون ۽ ان پڇا ڳاڇا نه ڪرڻ جا به سبب آهن. هڪڙو هي ته تواتر طور ٻڌو اٿس ته جيڪي مون سان بيعت ڪري مرید ٿي ويا آهن سي گناهه وارن ڪمن کان پري ٿا رهڻ ۽ پنج وقت نماز جماعت سان ٿا پڙهن. پوءِ جيڪڏهن بيعت ڪرڻ کان اڳ ۾ هنن کان پڇان ته پوءِ اهي مٿيان نيڪ ڪر انهن جي وجود اندر پيدا ڪيئن ٿيندا. ٻي ڳالهه هيءَ آهي ته يا ته آئون انهن جي پڇا ڳاڇا لاءِ وڃ ۾ ڪو ماڻهو ڳوليان يا انهن لاءِ ڪو سفارشي يا وسيلي وارو هجي، پر جڏهن ته منهنجي شيخ ڪامل مڪمل (يعني خواجه فريد الحق والدين گنج شکر قدس سره) مون کي سڀ ڪنهن لاءِ بيعت ڏيڻ جي اجازت ڏيئي ڇڏي آهي ۽ آئون ڏسان پيو ته ڪو مسلمان منهنجي در تي گهڻي عجز سان بيحال ۽ پریشان ٿي اچي ٿو ۽ چوي ٿو ته مون مڙني گناهن کي ترڪ ڪيو آهي پوءِ آئون پنهنجي گمان موجب ان کي سندس ڳالهه ۾ سچو ڄاڻي ان سان بيعت ٿو ڪريان ۽ پڻ خاص معتبر ماڻهن کان ٻڌان پيو ته جن ارادتمندن مون سان بيعت ڪئي آهي تن پاڻ کي گناهه جهڙن ڪمن کان بچايو آهي.

پيو بيعت ڪرڻ جو سبب جيڪو مڙني سببن کان قوي آهي

سو هي آهي ته هڪڙي ڏينهن منهنجي مرشد شيخ فريد الحق والدين گنج شڪر قدس سره جن مس ۽ قلم مون کي ڏنا ۽ فرمايائون ته تعويد لک ۽ اهي ضرور تمندن کي ڏي، منهنجي دل لکڻ کان پي ملول ٿي. پاڻ مون ۾ ملالت جو اثر ڏسي فرمايائون ته (اي نظام الدين) تون هينئر ئي تعويد لکڻ جهڙي ڪم کان پيو ملول ٿئين. پر جڏهن سڀاڻي تنهنجي در تي حاجتمند گهڻا ايندا ان وقت تنهنجو حال ڪهڙو هوندو؟ اهو ٻڌي آئون شيخ جي پيرن تي ڪري پيس ۽ رنس ته مخدوم صاحب جن مون کي بزرگ بنائي پنهنجي خلافت ڏيڻ ٿا فرمائين. عرض ڪيم ته حضرت! آئون شاگرد آهيان ۽ ماڻهن سان ميل جول ڪرڻ، تنهن کان متنفر آهيان ۽ خلافت وارو بار ڪٿڻ سو منهنجي اندازي ۽ حيثيت کان وڏو آهي ۽ آئون ان جو لائق نه آهيان. مون لاءِ اوهان جي مريد هجڻ جو شرف بس آهي.

جڏهن پاڻ منهنجو اهو عرض ٻڌائون تڏهن فرمايائون ته اهي (خلافت وارا) نيڪ ڪم توکان سرانجام پيا ٿيندا. مون سندن خدمت ۾ ور ور ڏيئي چيو ته حضرت! آئون ان ڪم جي لائق نه آهيان. منهنجي عذر معذور ڪرڻ کان پوءِ خواجه صاحب جن تي حال جو اثر ظاهر ٿيو ۽ پاڻ سڄي پاسي اچي ويٺا ۽ مون کي چيائون ته اسان جي اڳيان اچي ويجهو ٿي ويهه ۽ فرمايائون ته اي نظام الدين! تون يقين سان هي ڳالهه ڄاڻي ڇڏ ته سڀاڻي جڏهن حق سبحانه جي درگاهه بي نياز مان هن پانهي مسعود کي عزت ۽ آبرو ملي يا نه ملي آئون توهان انجام ٿو ڪريان ته توهان جن ماڻهن بيعت ڪئي آهي جيستائين انهن کي پاڻ سان گڏ بهشت اندر نه وٺي ويندس، تيستائين آئون بهشت ۾ پير نه وجهندس. خواجه صاحب جڏهن اهي لفظ چيا تڏهن حضرت نظام الدين ڪجهه مرڪيو ۽ فرمايائون ته (بنان ڪنهن طلب ڪرڻ جي) مون کي خلافت اهڙي طرح عطا فرمائي هئائون ۽ آئون توهان سمجهان ته هن نازڪ ڪم جي حصول واسطي جيڪي ماڻهو حيل ۽ دولاڻ وارن اسبابن سان انڌن وانگر هٿوراڻيون پيا هڻن تن کي اها دولت ڪيئن ملندي ۽ مون پنهنجن اکين سان مشاهدي ۾ ڏٺو آهي ته

منهنجو مرشد حق سبحانه و تعاليٰ جي ڪاملن ۽ واصلن مان آهي ۽ جنهن مشرب مان شيخ بايزيد قدس سره ۽ جنيد بغدادي قدس سره ۽ ٻين مست عاشقن محبت ۽ قرب الهيٰ جي پيالي مان پيتو آهي، منهنجي مرشد پڻ ان پيالي مان پيتو آهي.

پوءِ جن ماڻهن سان بيعت ڪريان ٿو تن سان پڻ اها ساڳي ڳالهه مرشد واري سان انجام ڪريان ٿو. پوءِ آئون بيعت ڪرڻ کان انهن کي محروم ڇو ڪريان؟

۱۷۰* فرمايائون ته ڪتاب جامع العلوم جيڪو مخدوم جهانپان قدس سره جن جي ملفوظات آهي، تنهن ۾ لکيل آهي ته جڏهن سندن حضور ۾ فقراءِ آيا ٿي ته انهن پنهنجا مٿا سندن پيرن مبارڪن تي رکيا ۽ پيرن کي ٿي چمياڻون. پوءِ ان ملفوظات ڪتاب جي لکڻ واري سندن حضور ۾ عرض ڪيو ته حضرت! اهو فعل شرع ۾ ممنوع آهي تنهن ڪري فقيرن کي ان غير شرعي ڪم کان منع ڪريو. مخدوم صاحب جن چيو ته ان ڪم ۾ ڪو ڊپ نه آهي ڇاڪاڻ ته اهي صاحب اراده آهن.

ان کان پوءِ پاڻ حضرت پيرسائين رضي الله تعاليٰ عنه جي وقت جو نقل بيان ڪيائون ته فقيرن جي جماعت جڏهن سندن حضور ۾ زيارت کان مشرف ٿي ٿيا، ته پوءِ محبت جي غلبي سببان بي اختيار ٿي پنهنجا مٿا سندن پيرن مبارڪن تي رکياڻون ۽ پڻ پيرن کي چمياڻون ٿي. پاڻ انهن تي جوش سان ڪاوڙ ڪري انهن کي منع ٿي ڪيائون. مگر حقائق و معارف آگاهه خليفن ميان سلطان عليه الرحمه کي انهيءَ ڪم کان منع نٿي ڪيائون ڇاڪاڻ ته ان کي حقيقي حال جو غلبو حاصل هو ۽ منع ڪرڻ جو سبب هي هو ته اهو فعل شريعت ۾ جائز نه آهي.

۱۷۱* فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن حقائق و معارف آگاهه واقف اسرار سبحانه، خليفه ميان سلطان عليه الرحمه حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جي حضور ۾ عرض ڪيو ته حضرت! هن ٻانهي کي حق سبحانه و تعاليٰ جو مشاهدو پنهنجي والد جي صورت ۾ ٿيو آهي. پاڻ پنهنجي زبان مبارڪ سان فرمايائون ته حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه ان کي سندس صورت ۾

مشاهدي جي فضليت بيان ڪئي هئائون ان جو سبب هي آهي ته جيڪڏهن ٻي جي صورت ۾ مشاهدو ٿيو ته پوءِ پاڻ مان سڀ اضافتون ۽ نسبتون ختم ٿي ٻي جي نسبت اندر محو ٿين ٿيون. تنهن ڪري پنهنجي صورت ۾ مشاهدي واري تجلي پڌري ٿئي ٿي ته پوءِ ”مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ“ جي حقيقت معلوم ٿيندس. ڪنهن بزرگ چيو آهي ته:

درميان عارفان آين سر پنهان يافتم،
هر ڪرامن جستہ بودم عين خود را يافتم.

(ترجمو) عارفن جي ڪچهري جي وچ ۾ هن اعليٰ ڳجهه کي لڌم،
جنهن کي مون ڳوليو هو سو بعينه پاڻ حاصل ڪيم.

۱۷۲* فرمايائون ته ڪتاب ”فوائد الفوائد“ (۱) ۾ آهي ته سالڪ مسافر آهي ۽ ڪماليت لاءِ اميدوار آهي. ان کان پوءِ پاڻ فرمايائون ته جيڪڏهن سلوڪ وارو رستو وٺي هليو ته سالڪ آهي ۽ جيڪڏهن بيهي رهيو ته واقف (بينل) آهي ۽ رستي ڏانهن نه موٽيو ته راجع آهي. ان وقت ڪنهن مريد طرفان سوال ڪيو ويو ته حضرت! سالڪ کي بيهي ٿو، پاڻ فرمايائون ته هائو، اهو هي ته جڏهن سالڪ کي عبادت وارن ڪمن ۾ ڪو فتور ۽ خلل واقع ٿئي ۽ عبادت مان ذوق هليو وڃي، ته اهو ان جو وقفو آهي پوءِ جيڪڏهن ان فتور تي جلدي قابو پائي ۽ عبادت تي محڪم ٿيو ته سالڪ آهي. خداخواستہ جيڪڏهن اتي ٿي بهي رهيو ۽ فتور کي پري نه ڪيائين ته پوءِ راجع آهي. پوءِ پاڻ راجع جي خرابي جا ست حصا بيان ڪيائون جيڪي هي آهن. ۱- اعراض ۲- حجاب ۳- تڦاڪل ۴- هلب مزيد ۵- سلب قديم ۶- تسلي ۷- عداوت- انهن جو تفصيل هن طرح بيان فرمايائون ۱- اعراض هي آهي ته مثلاً ٻه شخص پاڻ ۾ گهاتا دوست يا عاشق ۽ معشوق آهن. پوءِ انهن جي وچ ۾ جيڪڏهن عاشقن جي وجود کان ڪا خبر ۽ حڪم پيدا ٿي جا سندس دوست کي پسند نه هجي ۽ دوست ان کان اعراض يعني منهن موڙي ته پوءِ عاشق دوست تي هي

(۱) ڪتاب ”فوائد الفوائد“ حضرت خواجہ نظام الدين اولياءِ
قدس سره جو ملفوظات شريف آهي.

ڳالهه واجب آهي ته دوست کان معافي ۽ بخشش گهري جيئن دوست ان کان راضي ٿئي ۽ جيڪڏهن عاشق پنهنجي گناهه تي اصرار ڪيو ۽ معافي نه ورتائين ته پوءِ دوست جو منهن موڙڻ حجاب واري صورت ۾ ٿيندو، يعني معشوق ان کان حجاب ڪندو. جڏهن حجاب ٿئي ته دوست عاشق کي لازم آهي ته معشوق وٽ توبه ۽ استغفار ڪري، پر جيڪڏهن انهيءَ ڪم ۾ دير ڪيائين ته پوءِ حجاب جدائي واري صورت وٺندو ۽ دوست کان جدائي پسند ڪندو ۽ اهو محب جيڪڏهن اڃا به معشوق محبوب کان معافي جو طلبگار نٿو ٿئي ته پوءِ مسئلہ هلب مزيد واري صورت اختيار ڪندو يعني ان کي عبادت ۾ جيڪو ذوق هو سو هاڻي منجهس نه رهندو. جيڪڏهن اڃا به معافي ۽ معذرت نٿو ڪري ۽ ان باطل خيال تي بيهي رهيو ته پوءِ سلب قدير واري صورت ٿي ۽ عبادت مان جيڪا راحت منجهس هئي سا موتائي ويندي، اڃان به توبه ڪرڻ ۾ قصور واري وات وٺي ٿو ته ان کان پوءِ تسلي پيدا ٿئي ٿي يعني محبوب محب کان جدا ٿي آرام وارو ٿو ٿئي. پوءِ جيڪڏهن محبوب ڏانهن موٽڻ چڏي ڏنائين ته پوءِ عداوت واري حالت پڌري ٿيندي. شال الله تعاليٰ اسان کي پناهه ۾ رکي.

۱۷۳* فرمايائون ته حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمائيندا هئا ته جنهن ماڻهو کان پنهنجي ماءُ پيءُ جا حق بچا نه ٿيا هجن ته پوءِ انهيءَ کي گهرجي ته پنهنجي اولاد تي انهن جا نالا رکي ۽ ماءُ پيءُ جي ادين رکڻ وارن شرطن کي عمل ۾ آڻي ته الله تعاليٰ ان شخص کي قيامت جي ڏينهن ماءُ پيءُ جي بي ادبي ڪرڻ جي وٺ پڪڙ کان چوٽڪارو ڏيندو.

۱۷۴* فرمايائون ته ڪنهن ماڻهو تي مصيبت جي ذلت واقع ٿئي ته پوءِ ان کي گهرجي ته مصيبت جي اسبابن کي ڳولي ۽ ڏسي ته ڪهڙن سببن جي ڪري متس مصيبت آئي آهي. انهن سببن کي معلوم ڪرڻ کان پوءِ کيس گهرجي ته حق سبحانه و تعاليٰ جي درگاهه ۾ گهڻي عاجزي ۽ نيزاري ڪري ۽ مدد لاءِ

دانھون ڪري ته پوءِ اها مصيبت جي ذلت عزت ۾ تبديل ٿيندي ۽ بي آرامي کان آرام ۽ سڪون ملندو. ساڳي وقت تي دل جي تنگي ۽ قبض پڻ ڪشادگي ۽ فراخي ۾ تبديل ٿيندو ۽ جيڪڏهن ڪنهن ماڻھو کان ڪا تڪليف پهتل هجي ته کيس گهرجي ته ان کي معاف ڪري ڇڏي ۽ پنهنجي دل حق سبحانه و تعاليٰ ڏانهن متوجهه رکي ڇاڪاڻ ته اهوئي ”مقلب القلوب“ آهي جيڪو خصومت رکندڙ جي دل ۾ ناسازي جي بجاءِ محبت ۽ رغبت پيدا ڪري، ازخود راضي ٿي خيرخواهي سان پيش اچي ٿو.

هوشيار ٿيو ۽ دل جي ڪنن واري هوش سان ٻڌو ته جڏهن ڪو ماڻھو ڪنهن سان ناسازي ۽ عداوت ٿو رکي ته اوهين يقين ڪريو ته ان ڪم جو پيدا ڪندڙ في الحقيقه الله تعاليٰ آهي جو اهو ڪم ٻاهن کان پڌرو ڪرائي ٿو ۽ ان دشمن ۽ ناسازي جو ٽاريندڙ به پاڻ آهي ته فاعل متصف به پاڻ آهي، جيئن ان باب ۾ فرمائي ٿو ”وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ“ يعني ۽ الله اوهان کي خلقيو ۽ جيڪي ڪم ڪريو ٿا سي به ان خلقيا آهن.

۱۷۵* فرمايائون ته الله تعاليٰ جي وٺين مان ڪي فرد اهڙا آهن جن کي ازل کان وٺي ابد تائين جيڪي ظاهر ٿيو آهي يا ٿيندو، اهو انهن اوليائن کي ائين پيو ڏسڻ ۾ اچي جيئن هٿ جي تريءَ تي ڪا شيءِ ڏسجي. ان جو دليل هي آهي ته شيخ بايزيد بسطامي قدس سره پنجاهه ورهه اڳ خواجه ابوالحسن خرقاني قدس سره جي ڄمڻ جي خبر ڏني هئي ۽ هيئنن به فرمايو هئائون ته اهو منهنجي قبر تي اچي مون کان ظاهري ۽ باطني علم حاصل ڪندو. اهڙي طرح خواجه احمد جام قدس سره جن چار سو ورهيه اڳ خواجه احمد سرهندي نقشبندي قدس سره جيڪي امام رباني مجدد الف ثاني جي لقب سان مشهور آهن، تن جي ولادت باسعادت جي خبر ڏني هئي ۽ فرمايو هئائون ته مون کان پوءِ منهنجي نالي وارا چار احمد پيدا ٿيندا جيڪي سڀ وٺين مان آهن. پر انهن مان پويون احمد جو هجري سن هزار ۾ پيدا ٿيندو اهو سڀني کان اعليٰ ۽ اڪمل آهي.

هن باب ۾ حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن فرمائيندا هئا ته ڪن وقتن ۽ جاين تي الله تعالى جا ولي ازل ۽ ابد کي پنهنجي هٿ جي ترين ۾ ڏسن ٿا. اي دوست! انهن اوليائن جو وقت ۽ جاءِ اسان ۽ اوهان واري وقت ۽ جاءِ جهڙو نه آهي انهن جو وقت سڀني جهتن کان بي جهت ۽ مڪان پڻ ڪيفيت کان بي ڪيف آهي جنهن ڪري انهن گذريل وقتن ۽ پٺيان ايندڙ وقتن جي اسرارن ۽ خبرن کي گهڻن ورهن جي مدت سان بيان ڪري ٻڌايو. جيئن مولانا روم قدس سره پنهنجي مثنوي ۾ فرمائي ٿو:

آيات

پيش را از افلاک كيوان ديده اند - پيشتر از دانهان نان ديده اند
بي دماغ و دل پر از فکر آمدند - بي سپاه جنگ بر نصرت زدند
فکرت از ماضي و مستقبل بود - چون ازین دوراست مشکل حل بود
ديد چون بي كيف باهر كيف را - ديد پيش از کان صحيح وريف را
پيش از انگور مي رادیده اند - در فنائي محض شئي را ديده اند
پيشتر از خلقت انگورها - خرده مي هاو نموده نئورها
در تمون کرم مي بينند وي - در شعاع شمس مي بينند في
۱۷۶* فرمايائون ته هجري سن هزار ورهيه کان اڳ محمد

جي اسم جو مسمي ۽ مربي احمد هو، اهوئي سبب هو جو ظاهر جو حڪم باطن تي غالب آيو ۽ باطن ظاهر جو تابع هو ۽ عالم خلق ۾ ولايت محمدي پڻ ظاهر سان موافقت ڪري سهڻن خلقن ۽ پسندیده خلقن ۽ فعلن سان سينگاريل ٿي پڌري ٿي. الله تعالى جي ولين جو ظاهر پڻ ان وقت باطن تي غالب هو ۽ انهن طالبن جي نفسن کي اطمينان جي درجي تي رسائڻ واسطي انهن کي زهد ۽ تقويٰ، ورع ۽ عبادتن جي ڪمن سان تربيت ٿي ڏني ۽ پڻ ٻين ڪمالتن جي نوازش و لايت محمدي جي برڪت سان انهن کي سهڻن خلقن ۽ پسندیده فعلن سان سرفراز ٿا ڪن هاڻي جڏهن ته هجري سن هزار گهڻو اڳ پورو ٿيو آهي ۽ جيئن ته هن کان اڳي محمد جيڪو اسم پنهنجي مسمي احمد جو قائل مقام هو تنهن جي پهرين مير جي جاءِ تي احديت واري حرف الف کي پيشوا ڪيائون ته هاڻي احمد ٿيو. هن هنڌ تي حضرت خواجہ مجدد الف

ثاني رضي الله تعالى عنه جيڪو هن فقير جي مرشدن مان آهي تنهن پنهنجي مڪتوبات ۾ آندو آهي ته رعايا جي حال تي افسوس آهي جو بادشاهه انهن جي حال جي سار سنڀار نٿو ڪري. ائين چوڻ مان سندن مراد هي آهي ته هاڻي باطن ظاهر تي غالب آيو آهي ۽ حقيقت صورت تي غلبو ڪيو آهي. تنهن ڪري خواجه صاحب قدس سره جن ائين چيو (غرض ته رعايا امر ۽ نفي احڪام ڇڏي ڏنا آهن انهن جو باطن يعني نفس غالب ٿيو ۽ بادشاهه مان مراد مرشد جو رعايا يعني مريدن کي سنڀالي ٿو-
والله اعلم)

هن وقت هجري ۱۲۵۲ کي پهتو آهي (۱) ته احمد جي ح ۽ د جي وچ مان مير کي ڪيرائي احدث جو ظهور ٿيو آهي. خبردار! ولايت محمدي ۾ زهد ۽ تقويٰ ۽ ورع جي ڪري جيڪي سهڻا خلق ۽ پسنديدہ فعل هئا سي ولايت احمدي ۾ من وجه باقي رهيا آهن ۽ ولايت احمدي ۾ جيڪي ڪجهه هئا تن کي واپس ڪري عدم واري گهر جي حوالي ڪيو اٿن. ان حوالي ڪرڻ جو سبب هي آهي ته هن وقت حاڪمن مان انصاف هليو ويو آهي، عدل جي جاءِ تي ظلم آهي. علم جي جاءِ جهل والاري آهي ۽ سچ جي جاءِ تي ڪوڙ زور آهي ۽ نيڪي جي جاءِ تي بدي-هاڻي الله تعاليٰ جي طالبن کي گهرجي ته وحدت ڏانهن نظر رکڻ ۽ ڪثرت ڏانهن نظر نه رکڻ پر جيڪڏهن ڪثرت کي ڏسن ته به ان ۾ وحدت جو مشاهدو ڪن.

۱۷۷* فرمايائون ته طريقت جي طالبن کي حق سبحانه و تعاليٰ ڏانهن پهچڻ سو عشق، محبت ۽ مرشد جي متابعت سان پيوند هجڻ ۽ وحدت جي ملاحظي ڪرڻ کان سواءِ ٻيو ڪو رستو نه آهي ۽ سهڻان خلق ۽ مومچارا فعل جي زهد ۽ تقويٰ ۽ ورع سان ٿين ٿا تن ۾ پاڻ کي اهڙو سينگاري محو ڪري جيئن ڪنڊ کير سان گڏ

(۱) ڪتاب سراج العاشقين سن ۱۲۵۲ هجري ۾ لکيو ويو هو. پر هن وقت يعني جڏهن ڪتاب سراج العاشقين پارسيءَ مان سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ٿي ڇپجي رهيو آهي ته هن وقت سن ۱۴۱۸ هجري آهي (مير محمد نظاماڻي)

جيو هڪ ٿيو وڃي. ان کان پوءِ طالبن کي ترقي ۽ قوت ڏسڻ ۾ ايندي ۽ جنهن وقت طالب جي نگاه ماسوي الله کان ڪجي وئي ته ان وقت سلوڪ جون مرادون سنيون سنوٽيون پوريون ٿينديون ۽ اهي مرادون زهد ۽ تقويٰ ۽ ورع بنان حاصل نه ٿينديون (يعني شريعت جي متابعت کان سواءِ ڪجهه به نه آهي)

۱۷۸* فرمايائون ته نفي ۽ اثبات وارو شغل ٻين سڀني ڌڪرن جي شغلن کان تمام گهڻو قوي ۽ ٻين شغلن وارن ڌڪرن کان اولين ۽ فضيلت ۽ وڏي عظمت جي طاقت رکي ٿو (يعني لا إِلَهَ - نفي، إِلَّا اللهُ - اثبات) ۽ پڻ سالڪ لاءِ جڏهن ”من جذبات الله“ جي گولڻ ۾ مدد ڏيندو. طريقت جا مشائخ قدس الله تعاليٰ اسرار هن شغل کي ”وقوف عددي“ ٿا چون. نفي ۽ اثبات واري ڌڪر لاءِ لا إِلَهَ إِلَّا اللهُ جي ڪلمي کي ڇهن لطيفن تي هن ترتيب سان جاري ڪجي. ان کي پهريائين لطيفي نفسي کان شروع ڪجي ان لطيفي جي جاءِ دن جي هيٺيان ٻن آڱرين وٽ آهي. پوءِ لا جي حرف کي زور سان چڪي مٿي اٿي لطيفي سري ۽ خفي کان اخفي تائين آڻجي ۽ اله جي حرف کي سڄي ڪلهي تي پورو ڪجي ۽ الا جي حرف کي سڄي ڪلهي کان اٿي لطيفي روحي تي چنبرائي ڇڏجي ۽ الله جي لفظ کي روحي ۽ سري کان چڪي لا کي ڪبي پاسي لطيفي قلبي تي زور سان (قلب تي) ڌڪ هڻي. ان وقت ساه کي بند ڪري ڇڏجي. ٽن پيرن کان اڳيڪهن پيرن تائين انهيءَ شغل جو تڪرار ڪجي ۽ ان کي اڪي تي ختم ڪجي نه ٻڌي تي. ان شغل جي زڪوٰه اها آهي ۽ ان شغل کي بالڪل نه ڇڏجي ۽ هر وقت ان شغل ۾ مشغول رهجي ۽ پڻ توبه ۽ استغفار سان شغل رکجي. انهيءَ شغل جي قبول هجڻ جي نشاني هي آهي ته سالڪ پنهنجي خودي کان بيخود ۽ ماسوي الله کان دل ڪجي منجهس جَذْبَةٌ مِّنْ جَذْبَاتِ اللَّهِ جو اثر پيدا ٿيندو. (هي شغل ڪامل مرشد جي تربيت کان سواءِ حاصل نه ٿيندو)

۱۷۹* فرمايائون ته مثنوي شريف ۾ آهي ته هڪڙي ڏينهن الله تعاليٰ جو فرمان حضرت موسيٰ عليه السلام ڏانهن آيو ته اي موسيٰ ان وات سان دعا گهر جنهن سان تو گناه نه ڪيو

هجي ته اها دعا مستجاب آهي. حضرت موسيٰ عليه السلام رب العزت جي درگاه ۾ عرض ڪيو ته ياالله! مون کي تنهنجي ذات جو قسم آهي ته منهنجو وات گناهن جي گندگين سان گڏيل آهي. اهڙو وات ڪٿان آڻيان ۽ ان ڳالهه جي ڳجهه کان مون کي واقف ڪر. بارگاه خداوندي مان فرمان آيو ته اها غيرت آهي ڇاڪاڻ ته غير جي وات تنهنجو گناهه نه ڪيو آهي. هاڻي اهڙي نموني جا ڪم ڪر جيئن ماڻهن جون دليون توکان راضي ۽ خوش هجن. پوءِ اهي تنهنجي پريٽ تنهنجي لاءِ دعا گهرندا ۽ انهن جي اها دعا اجابت هيٺ ايندي. ان باب ۾ هي حديث شريف آهي: **دُعَاءُ الْغَائِبِ لِلْغَائِبِ أَسْرَعُ لِلْإِجَابَةِ** يعني غائب شخص جي دعا ٻئي غائب لاءِ قبول هجڻ ۾ جلد مؤثر آهي.

ان کان پوءِ پاڻ فرمائون ته اي يارو! دل جي بصيرت سان ڏسو ۽ هوش وارن ڪنن سان ٻڌو جڏهن ته حضرت موسيٰ عليه السلام بظاهر خود اولوالعزم نبي ۽ ڪليم الله هو ته به دعا لاءِ ٻين جي واتن ڏانهن محتاج ٿيو. پوءِ باطن ڪاملن جي صحبت ۽ رابطي کان سواءِ حق سبحانه و تعاليٰ جي طلب ڪيئن قبول ڪندو. هن هنڌ تي شيخ سعدي عليه الرحمه فرمائي ٿو:

محال است سعدي که راه صفا - توان رفت جز درپي مصطفيٰ ﷺ
(ترجمه) اي سعدي هدايت واري سنيئن وات - پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي متابعت کان سواءِ ملڻ محال آهي.

اي دوست! هي جو الله تعاليٰ حضرت موسيٰ عليه السلام کي ٻين کان دعا گهرڻ جو ارشاد ڪيو هو سو ٻين ماڻهن جي سيڪارڻ واسطي هو، ان ڳالهه مان مبتدي طالب کي سمجهڻ گهرجي ته ڪامل مرشد جي صحبت ۽ خدمت کان جدا نه ٿي ۽ ان سان پوري محبت ۽ رابطو محڪم رکي. ان باب ۾ حضرت خواجه عبيدالله احرار قدس سره جن پنهنجن مريدن کي فرمايو ته جمعي ڏينهن اندر هڪڙي اهڙي ساعت آهي جنهن ۾ دعا قبول ٿي ٿي اوهان مان جيڪڏهن ڪنهن شخص کي اها ساعت هٿ اچي ته اوهين ان وقت الله تعاليٰ کان ڪهڙي شيءِ جو سوال ڪندؤ. پوءِ سڀ ڪنهن پنهنجي حال جي انداز موجب جواب پي ڏنا. خواجه

صاحب قدس سره جن انهن جا جواب ٻڌي پنهنجي حق ۾ چيائون ته مون کي جيڪڏهن اها ساعت هٿ اچي ته آءُ هوندا الله تعاليٰ کان هي سوال ڪريان ته جمعيت وارن صاحبن جي صحبت مون کي نصيب ڪر. اي دوست! حضرت خواجه صاحب قدس سره جن پاڻ صاحب ڪماليت جمعيت هئا اهو سندن چوڻ مريدن ۽ ٻين ماڻهن کي سمجهائڻ لاءِ هو ۽ جيڪي طريقت ۾ وڃولا آهن سي حضرت موسيٰ عليه السلام مثل آهن جو اهو ٻين جي دعا ڏانهن محتاج هو. تيئن مبتدي طالب پڻ اهل الله جي صحبت ڏانهن محتاج آهن ۽ ٻين جي واٽن کان دعا گهرڻ جون به معنائون ٿي سگهن ٿيون. هڪ ته واٽ مان مراد هي ”ڪثرت وارو جهان“ آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ هر موجودات حق سبحانه و تعاليٰ ڏانهن پهچڻ جو وسيلو آهي پوءِ انهن مان هر هڪ موجودات جي صفت کي سڃاڻي ان سان متحد ٿئي ته اها ان کي پنهنجي اصل سان پهچائيندي. هن باب ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم فرمايو: ”اللَّهُمَّ ارْنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ“ (ترجمه) ڏسي منهنجا مون کي شين جي سڃاڻپ ڏيکار جيئن آهي آهن. ڪنهن بزرگ هي بيت چيو آهي:

در و ديوار من آئينه شد از ڪثرت شوق،

هر ڪجا مي نگرم روي ترا مي بينم.

(ترجمه) ڪثرت جي ڏسڻ کان در ۽ ديوار منهنجو آئينو

تيار آهن. - جنهن به طرف پيو نهاريان ته تنهنجو منهن پيو ڏسان.

جنهن وقت سالڪ پنهنجي اصل سان وابسته ٿيو جنهن کي ”حقيقت الحقائق“ ٿا چون ته پوءِ ان حالت ۾ اهو حق سبحانه و تعاليٰ کان جدا نه آهي ۽ منجهائينس بشري صفتون ۽ فعل نڪري وڃن ٿا انهن جي جاءِ تي حق سبحانه و تعاليٰ جون صفتون ظاهر ٿين ٿيون. ان ڳالهه تي هي حديث قدسي شاهد آهي: ”بِي يَبْصُرُ وَيَبِي يَسْمَعُ وَيَبِي يَمْسِي“ (ترجمه) ٻانهو مون سان ڏسي ٿو ۽ مون سان ٻڌي ٿو ۽ مون سان هلي ٿو. ان حالت تي اچڻ کان پوءِ سالڪ کان ”سبحاني ما اعظم شاني“ جهڙا گستاخي وارا لفظ بي اختيار زبان مان پيا نڪرندا.

ٻي معنيٰ هي آهي ته وات مان مراد معنوي وات آهي جنهن جو تعلق عالم ارواح سان آهي ۽ ان جي خوراڪ حق تعاليٰ جو عشق ۽ محبت ۽ شوق ۽ ذوق آهي جيڪو بي مثل ۽ وجود مطلق ۽ وراء الوراۃ آهي ۽ اهي سڀ ذات مقدس جا مقامات آهن.

حديث جو اشارو ۽ مقصد پڻ ان معنوي وات ڏانهن آهي، جيڪو هن موهوم هستيءَ جي كثرت وارين گندگين کان پاڪ آهي، ڇاڪاڻ ته اهو وات عالم علويءَ کان آهي، نه سفلي کان ۽ جڏهن ته عالم سفلي وارا وات چئن عناصر يعني مٽي، واءِ، پاڻيءَ ۽ باه مان ٺهيل آهن ۽ نفس جي ساخت به انهن عناصر مان آهي. حضرت موسيٰ عليه السلام جيڪو بارگاه خداوندي ۾ عرض ڪيو هو ته آئون اهڙو وات ڪٿان آڻيان، جيڪو گناهن سان ڀريل نه هجي. انهيءَ مان مراد سندس نفس هو، جيڪو چئن عناصر جو مرڪب ٿي ڄايو آهي.

۱۸۰* فرمايائون ته سڀ کان اعليٰ ۽ افضل ڪامل مرشد سان اتحاد ۽ رابطو رکڻ آهي، ڇاڪاڻ ته طلب واري وات ۾ اهر مقصد ۽ مطلب آهي، پنهنجي خودي کان چوٽڪارو لهڻ. ڇاڪاڻ ته ”وَجُودُكَ ذَنْبٌ لَا تَقَاسُ بِهِ ذَنْبٌ“ يعني تنهنجو وجود گناه آهي جنهن سان ٻئي گناه جو اندازو نٿو ڪجي.

۱۸۱* فرمايون ته اوليائن جي هڪڙي جماعت آهي جيڪي ”وحدت الوجود“ جا قائل آهن اهو مشرب انهن اوليائن کان جدا ۽ ڌار آهي جيڪي ”وحدت الشهود“ جا قائل آهن ۽ انهن پنهنجي جي وچ ۾ زمين ۽ آسمان جو فرق آهي. انهن پنهنجي ۾ خاص فضيلت وحدت شهود وارن کي آهي. انهن جي وچ ۾ اختلاف اجتهاد کان آهي. ڪلمي شريف لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جون معنائون پنهنجي فريقتن گهڻي کان گهڻيون ڪيون آهن. سيد عبدالڪريم رح (بلڙي وارو) سنڌي عليه الرحمه پنهنجي ڪتاب بيان العارفين ۾ هڪ سنڌي بيت هن ريت فرمائي ٿو:

بيت سنڌي

لا لاهيندي ڪنهن کي، لامورائين ناه،

بالله ري پريان، ڪٿ نه ڏسجي ڪي ٻيو.

يعني لا اصل کان آهي ئي ڪانه، ته پوءِ لا ڪنهن کي نفي ڪندي؟ الله تعاليٰ جي ذات جو قسم آهي ته محبوب کان سواءِ ٻي ڪا شيءِ ڏسڻ ۾ ئي ڪونه ٿي اچي.
مولانا عبدالرحمن جامي ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

آدمي چيست برزخ جامع - صورت خلق حق درو واقع
(ترجمه) انسان ڇا آهي؟ هو برزخ جو جامع آهي، جڏهن ته منجهس حق تعاليٰ جي خلقت جي صورت پيل آهي.
”هو الاول هو الآخر هو الظاهر هو الباطن“ جنهن جي معنيٰ حضرت سلطان باهو قدس سره پنجابي زبان ۾ هنن بيتن سان ڪئي آهي:

بيت

اندرهو تي باهر هو وٽ باهو ڪٿ لپيندا هو
هو دا داغ محبت والا هر دم پيا سڙيندا هو
جتي هو ڪري رشنائي چوڙ اندهيرا ويندا هو
ڏونهين جهان غلام اس باهو جو هو صحي ڪريندا هو
هن هنڌ تي گهڻا اهل الله ۽ اهل يقين بزرگ ”وحدت الوجود“ جا قائل ٿيا آهن انهن جا بيت ۽ مقولا سندن ڪتابن ۽ رسالن ۾ گهڻي کان گهڻا ذڪر ٿيل آهن.

۱۸۲* فرمايائون ته ڪنهن فقير هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن جي حضور ۾ عرض ڪيو ته حضرت! انسان جي وجود اندر نفس، قلب، روح ۽ دل اصل ۾ جدا آهن يا انهن مڙني جو وجود هڪڙو آهي؟ پاڻ ان کي چيائون ته اي پيءُ! چڱو پڇيو اٿي پر انهيءَ سوال جو جواب تفصيلوار توکي سمجهه ۾ نه ايندو. توکي هڪڙو مثال چئي ٻڌائجي ٿو، تنهن مان تنهنجي سوال جو جواب پڌرو ٿيندو. اي پيءُ! تون هي ڳالهه چائڻ ته انسان جو وجود ائيني جي مثال آهي، جنهن جي ڏسڻ جو پاسو هڪڙو آهي. پوءِ جيڪڏهن انسان جو منهن دنيا ڏانهن آهي ۽ ان لاءِ سعيو ٿو ڪري جيڪو عالم سفلي کان آهي ته پوءِ اهو نفس آهي، جو الله تعاليٰ کان بيگانو ۽ بي خبر ٿيو آهي. جنهن جو

منهن عالم علوي ڏانهن آهي ۽ سندس همت ۽ سعيو حق سبحانه و تعاليٰ ڏانهن آهي ته پوءِ اهو قلب، روح ۽ دل آهي پر انهن تنهي جا مرتبا ۽ درجا پنهنجا آهن. پوءِ جيڪو انهن ۾ گهڻو فڪر ۽ جستجو ڪندو سو سمجهندو. باقي قال محض بي حال ۽ بي بهره آهي.

۱۸۳* فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمايو ته دنيا جا ظاهري حاڪم اهل الله جا نالا رکيا بي ادبي سان ٿا وٺن ته پوءِ ٻيا ماڻهو به انهن جي پريٽ رکيا نالا وٺن ٿا ۽ اهل الله سڀ ڪنهن ننڍي ۽ وڏي جو نالو عزت سان ٿا وٺن. اهوئي سبب آهي جو الله تعاليٰ انهن کان اهل الله جا نالا ادب ۽ تعظيم سان چورائي ٿو.

۱۸۴* فرمايائون ته اڳين بزرگن مان ڪنهن بزرگ جي هي روش هوندي هئي جو سدائين پنهنجو منهن ماڻهن کان لڪائيندو هو. ماڻهن کانئن منهن لڪائڻ جو سبب پڇيو. بزرگ چيو ته اڳين امتن مان ڪنهن ماڻهوءَ کان گناه صادر ٿيندو هو ته ان جي صورت اتي جو اتي منجني ويندي هئي، يا ڪو وات مان گناه جهڙو اکر نڪرندو هو ته اهو گناه ان جي پيشاني تي لڪجي ويندو هو. آئون پنهنجن گناهن جي گهڻائي ڏسي ڊڄان ٿو ته متان منهنجي شڪل گناهن سببان منجني نه وڃي ۽ ماڻهو منهنجي شڪل منيل ڏسي متان خوف ۽ هراس ۾ نه پئجي وڃن. ان ڳالهه ڪرڻ کان پوءِ پاڻ فرمايائون ته هن زماني جا ماڻهو گناهه ڪرڻ کان ڊڄن ٿي نٿا ۽ نه وري ان گناهه تي پشيمان ٿا ٿين. آئون نٿو سمجهان ته سڀاڻي قيامت جي ڏينهن اهڙن شخصن جو ڪهڙو حال هوندو ۽ ڪيئن سندن بخشش ٿيندي، ڇا ڪاڻ ته گناهن جي بخشش ”رُجُوعٌ اِلَى اللّٰهِ“ يعني پشيمان ٿي الله تعاليٰ ڏانهن جمع ٿيڻ سان آهي. جيڪڏهن اهي گناهن کان پشيمان ٿي الله تعاليٰ ڏانهن رجوع نٿا ٿين ته پوءِ بخشش ڪهڙي طرح ٿيندي. اي دوست! جيڪو شخص سچي دل سان پشيمان ٿي الله تعاليٰ ڏانهن رجوع ٿئي تنهن لاءِ هن حديث ۾ بشارت آهي: **”التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ“** يعني گناهه کان توبه ڪندڙ

ائين آهي، جڻ ان ڪڏهن ڪو گناهه ڪيوئي نه آهي. انهن جتي حال تي افسوس آهي جو گناهن کي چنبري ٿا پون ۽ توبه واري نعمت عظميٰ کان پاڻ کي محروم ٿا رکن ۽ ان نعمت کي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نٿا ڪن.

۱۸۵* فرمايائون ته عارف بالله شيخ محڪم الدين سيلاتي قدس سره جن جي ادب جي حد هي هئي جو جنهن جاءِ ۾ قرآن شريف رکيل هوندو هو ته پاڻ ادب سببان ان جاءِ ۾ نه ويهندا هئا (متان قرآن ڏي پن يا پير ڊگها ٿين يا ٿڪ وغيره جهڙا بي ادبيءَ جا ڪم ظاهر ٿين) هڪ پيري پاڻ ڪنهن جاءِ ۾ اندر آيا ۽ اتي مصحف شريف رکيل ڏٺائون. پاڻ قرآن کي ڏسي بيهي رهيا. جڏهن ماڻهن گهر جي مالڪ کي ان حقيقت کان آگاهه ڪيو تڏهن ان مصحف شريف کي اتان کڻي ٻي جاءِ ۾ رکيائون، ان کان پوءِ بزرگ ويٺو.

۽ پاڻ هي ڳالهه به ڪيائون ته موصوف بزرگ ڪنهن مسجد اندر آيو ۽ دروازي تي الله جو نالو لکيل هو ۽ بي خبري سببان اندر لنگهي آيو هو ۽ داخل ٿيڻ کان پوءِ خبر پيس ته دروازي تي الله جل شانہ جو نالو لکيل آهي پوءِ نڪرڻ وقت پاڻ بيهي رهيا. ريشم جو ڪپڙو ۽ پيو وڌو ٿانءُ گهرائي ان نالي مبارڪ کي ڍڪيائون ان کان پوءِ پاڻ ٻاهر آيا. ان کان پوءِ پاڻ وري ان مسجد ۾ ڪڏهن اندر نه آيا.

۱۸۶* فرمايائون ته ميان نورمحمد چشتي قدس سره جيڪو مولوي فخرالدين قدس سره جو مريد ۽ خليفو هو ۽ ڪنهن وقت قاضي ميان عبدالرحمن عليه الرحمه نقشبندي سلسلي ۾ وٽائس مريد ٿيل هو تنهن ڳالهه ٿي ڪئي ته آئون ۽ پيو هڪڙو منهنجو دوست عربي علمن جي سبقن حاصل ڪرڻ لاءِ هندوستان وياسون. هڪڙي ڏينهن اسان جو استاد ميان نورمحمد ڪنهن ڪم لاءِ ٻئي پاسي ويل هو ۽ اتي هڪڙو بزرگ عالم يعني مولوي فخرالدين آيو، تنهن وٽ سبق وٺڻ لاءِ ڪتاب کڻي وياسون. جڏهن ان کي ويجهو ٿياسون ته پاڻ اٿيو ۽ چار قدم پري اه ان جي اڳيان آيو ۽ اسان کي گهڻي شفقت ۽ قرب سان پاڪر پائي مليو ۽ هي

بيت پڙهائين:

تو برائي وصل ڪرڻ آمدي - ني برائي فصل ڪرڻ آمدي

(ترجمو) تون ڳنڍڻ واسطي آيو آهين، نه جدا ڪرڻ لاءِ آيو آهين. پوءِ اسان سندس خدمت ۾ سبق وٺڻ لاءِ عرض ڪيو. پاڻ جواب ۾ فرمائين ته سبق نه پڙهائيندس. البت سبقن جي سمجھائي ڏيندس پر شرط هي آهي ته مون کي مولوي نه چئجو. ان بعد اسان کي سبقن جي تحقيق ۽ سمجھائي اهڙي ڏنائين جو اسان جي استاد کان به هن جي سمجھائي ۽ تحقيق اسان کي وڌيڪ نظر ۾ آئي ۽ اسان جي دل جي الفت ۽ رغبت ڏانهس ٿي ۽ ان جي صحبت مان اسان کي گهڻو فائدو ٿيو (۱)

۱۸۷* فرمائون ته چوٽڪارو تڏهن حاصل ٿيندو

جڏهن پنهنجي وجود ۾ خودي جو هڪڙو ذرو به باقي نه هجي ۽ مرڻ کان اڳي ئي پاڻ کي مثل ڄاڻي جيئن چيو اٿن ”مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا“ جي قول هيٺ پاڻ کي اٿي يعني مرڻ کان اڳي مرو- ان باب ۾ حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ”مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى الْمَيِّتِ يَمْسِئْ عَلَيَّ وَجْهَ الْأَرْضِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى ابْنِ أَبِي قَحَافَةَ“ (ترجمو) جنهن شخص کي زمين جي تختي تي مثل ماڻهو ڏسڻ جو ارادو هجي ته پوءِ ان کي گهرجي ته ابوقحافه جي پٽ کي ڏسي يعني حضرت ابوبڪر رضي الله تعالى عنه کي- اها فضيلت ۽ صداقت محض موهوم هستي جي فنائيت سببان آهي جو ان سڳوري پنهنجي وجود کي ”مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا“ سان جيئن جو تيئن ماري فنا ڪيو هو. هي عجيب مرڻ آهي جنهن سان ابدي حياتي ملي ٿي. خواجه حافظ چوي ٿو:

(۱) قاضي ميان عبدالرحمن عليه الرحمه نصرپور جي شهر جو ويٺل آهي ۽ حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس الله سره الاقدس جن کان قادري طريقي ۾ بيعت ڪري سندن مريد ٿيو. جنهن جي خطن جا جواب مکتوبات شريف ۾ لکيل آهن. پاڻ سندس نالو نهايت ادب سان لکندا هئا. (مترجم)

هرگز نميرد آنکه دلش زنده شد بعشق،

ثبت است بر جريده عالم دوام ما .

ترجمو: جنهن شخص جي دل عشق سان جيئري آهي سا ڪڏهن نٿي مري، اسان جي زنده هجڻ جا دفتر جهان ۾ هميشه ثابت آهن.

۱۸۸* فرمايائون ته جڏهن عارف بالله شاهه عنايت

صوفي ۽ سندس ڀائٽي کي ظالمن يعني ميان نورمحمد ڪلهوڙو ۽ نٿي جي نواب جا ماڻهو انهن ٻنهي کي قتل ڪرڻ واسطي وٺي آيا ۽ جلاد مياڻ مان ترار ڪڍي پهريائين سندس ڀائٽي کي قتل ڪرڻ لاءِ آيو. ان وقت سندس ڀائٽي کي بدن ۾ ڏکڻي شروع ٿي. پوءِ ان صوفي بزرگ چيس ته اي پٽ مرڻ کان چوٿو ڏيڃين ۽ ڪو فڪر ۽ خيال نه ڪر. گهڙي کن جي تڪليف آهي جا اک چنپ ۾ گذري ويندي. ان جي قتل ڪرڻ کان پوءِ بزرگ جو وارو آيو. پاڻ جلاد کي هڪ سوني مهر کيسي مان ڪڍي ڏنائون ته ايتري مهلت ڏي ته آئون نفل پڙهان جڏهن التحيات جي قعدي ۾ هجان پوءِ توکي ترار هڻڻ جي موڪل آهي ۽ پنهنجو ڪم پورو ڪج. پوءِ ان ڪم پورو ڪيو ۽ پڻ جڏهن بزرگ کي قتل ڪرڻ لاءِ وٺيو پي آيا ته پاڻ واٽ ۾ هي بيت پڙهندا پي آيا:

سر در قدم يار فدا شد چه بجا شد،

اين بار گران بود ادا شد چه بجا شد.

ترجمو: دوست جي پيرن تي سسي قربان ٿي ته ڪهڙو حق ادا ٿيو- اهو بار ڳرو هو ادا ٿيو ته ڪهڙو حق بجا ٿيو.

۱۸۹* پاڻ فرمايائون ته حضرت موسيٰ عليه السلام کي "فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى" (ترجمو) پوءِ تون پيرن مان ٻئي جتسيون لاهه ڇاڪاڻ ته تون طوي جي پاڪ واديءَ ۾ آهين. جتي لاهڻ مان مراد هن موهوم هستي جي فنايت آهي يعني هن هستي کي ڇڏي پوءِ مقدس وادي ۾ داخل ٿي ۽ هوڏانهن پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم جن، هن ظاهري جسم سان معراج واري رات عرش سڳوري تي پهتا ۽ حق سبحانه و تعاليٰ کي ڏنائون ۽ جڏهن ته اسين سندن امت آهيون ته اسان کي پڻ هن عظيمي نعمت مان ڀاڱو حاصل آهي. ڇاڪاڻ ته هي قاعدو

آهي ته جڏهن بادشاهه جي لنگهڻ واسطي رستو ٺاهي تيار ڪندا آهن ۽ بادشاهه اتان لنگهي ويندو آهي، تڏهن ان رستي تان سندس سپاهي ۽ لشڪر پڻ لنگهن ٿا ۽ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جو لشڪر سندن متابعت ۽ پيروي تي هلڻ وارا آهن نه پيا.

۱۹۰* فرمايائون ته ماڻهو مسڪين ان کي ٿا چون جنهن وٽ دنيوي اسبابن مان ڪجهه به نه هجي ۽ اسان وٽ مسڪين اهو آهي جنهن وٽ الله تعاليٰ کان سواءِ ٻيو ڪي ڪين آهي ۽ اها مسڪيني اهڙي آهي جنهن لاءِ حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم جن الله تعاليٰ کان هن طرح دعا گهرندا هئا. "اللَّهُمَّ احْمِئْنِي مَسْكِينًا وَأَمْتِنِي مَسْكِينًا وَاحْشُرْنِي مَعَ زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ" (ترجمو) ڏئي منهنجا مون کي مسڪين ڪري جيار ۽ مون کي مسڪين ڪري مار ۽ قيامت جي ڏينهن مون کي مسڪينن جي ٽولي مان اٿار.

۱۹۱* فرمايائون ته بچي فقير هنگوري ڳالهه ڪئي ته هڪڙي پيري ائون درگاه شريف تي هئس. اڌ رات جو وقت هو ته ڪوري جي گهر کي باهه لڳي ۽ باهه سڄي گهر کي وڪوڙي ويئي ۽ ماڻهن ۾ هل هنگامو گهڻو پيدا ٿيو. ان گوڙ ۽ هل جي آواز تي حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن حويلي کان ٻاهر آيا. پوءِ پاڻ ننڍڙا پتر کڻي باهه جي طرف اڇلائڻ لڳا ۽ سڀ ڪنهن پيري الله اڪبر پي چيائون ۽ پاڻ باهه ڏانهن سامهون آيا پهرين پتر اڀرندي طرف کان هڻڻ شروع ڪيائون ۽ باهه ان طرف جهڪي ٿي ان کان پوءِ الهندي طرف پتر هنيائون ته اتان باهه اجهامڻ لڳي ان کان پوءِ اتر طرف آيا ۽ پتر هنيائون ۽ باهه اتي بيهي رهي ۽ وري ڏکڻ طرف آيا ۽ پتر هنيائون پوءِ باهه زور ڇڏي ڏنو ۽ پاڻ سڀڪنهن پتر اڇلاڻ وقت الله اڪبر ٿي چيائون.

۱۹۲* فرمايائون ته نواب ولي محمد خان لغاري جي پٽ احمد خان ڳالهه ٿي ڪئي ته هڪ پيري منهنجي پيءُ ولي محمد کي هڪڙي مهلڪ بيماري اچي لڳي جنهن کيس قريب المرگ ڪري ڇڏيو اسان کي ان جي بچڻ جو آسرو بالڪل نه هو. اتفاق

سان حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن مريدن جي دعوت تي لاڙڪاڻي شهر ۾ تشریف فرما ٿيا ۽ پاڻ منهنجي پيءُ جي بيماري جي خبر ٻڌي عيادت واسطي آيا. اتي هن ٻانهي سندن خدمت بابرڪت ۾ عرض رکيو ته حضرت! اسين ته پنهنجي پيءُ جي حياتيءَ جي بچڻ کان بالڪل مايوس ۽ نااميد آهيون. هاڻي اوهان جي دعا ۾ گهڻي اميد آهي. پوءِ پاڻ ٻئي هٿ رحم جا کڻي دعا ڪيائون ۽ فرمايائون ته تون پنهنجي پيءُ کي تسلي ۽ دلداري ڏج ته الله تعاليٰ تنهنجي لاءِ شفا ڏيڻ فرمائي آهي. پوءِ سندن دعا جي برڪت سان مهلڪ بيماري ڇڏي ويئي ۽ بدن تندرست ٿي ويو ان دعا کان پوءِ منهنجي پيءُ کي اولاد ٿيو ۽ ٻه پٽ ڄايا هئا.

۱۹۳* فرمايائون ته ڪتاب جواهر سمني ۾ آهي ته (اي سالڪ) جيڪڏهن درياءَ جي پاڻيءَ مٿان هلين ته ڪڪ جهڙو آهين ۽ جيڪڏهن هوا تي اڏامين ته مک جي مثال آهين. جيڪڏهن پنهنجي دل کي هٿ ۾ آڻيندين ته پوءِ ماڻهو آهين. هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ ڪهڙو نه چڱو بيت چيو آهي.

دل بدست آر هر چه خواهي کن - حق نگهدار کج کلاهي کن
(ترجمو) دل کي هٿ ۾ آڻ پوءِ جيڪي وٺيئي سو ڪر - حق تعاليٰ کي نگاهه ۾ رک پوءِ ڀلي فخر ڪر.

۱۹۴* فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن سلطان العارفين شيخ بايزيد بسطامي قدس سره هي آيت سڳوري ”الرحمن علي العرش استوي“ پڙهي ته سندن سيني مبارڪ اندر عشق جي باهه جي چيبي پڙڪا هڻڻ لڳي ۽ بي انداز عروجن ۽ ترقين جو سير جلدي ٿيو جو وڃي عرش تي پهتو. پاڻ عرش کان پڇيائون ته الله تعاليٰ پنهنجي رهڻ جي نشاني تنهنجي ڏني آهي جو چيو اٿس ”الرَّحْمَنُ عَلِي الْعَرْشِ اسْتَوِي“ - عرش سڳوري جواب ۾ چيو ته ائون ته هيئن پيو ٻڌان ”قلب المؤمن حرم الله“ يعني مؤمن جو قلب الله جو حرم آهي. شيخ بايزيد قدس سره ان جو اهو جواب ٻڌي حيران ٿي دل ۾ چيائين ته اي منهنجا رب تون پاڪ آهين زمين وارا ويچارا توکي عرش ۾ پيا ڳولين ۽ عرش وارا زمين ۾ پيا توکي

ڳولين.

۱۹۵ * فرمايائون ته جڏهن نمرود وارن حضرت ابراهيم خليل الله عليه السلام کي باهه ۾ ٿي اچليو ان وقت جنن ۽ ملڪن جي فوج ڏسڻ آئي ۽ عرض ڪيائون ته جيڪڏهن اسان کي حڪم ڪرين ته نمرود کي سندس لشڪر سميت باهه ۾ وجهون ۽ برباد ڪريون. حضرت خليل الله عليه السلام انهن کان پڇيو ته اوهين الله تعاليٰ جي امر سان آيا آهيو يا ازخود پاڻ آيا آهيو ۽ پاڻ پنهنجي طرفان ائين چوڻ ٿا. انهن چيو ته اسين پاڻ ٿا چئون. پوءِ پيغمبر سڳوري انهن کي چيو ته مون کي اوهان جي گهرج ڪانهي. ان کان پوءِ حضرت جبرئيل عليه السلام وٽس آيو ۽ چيائين پلا تون الله تعاليٰ کان دعا گهر ته هن مصيبت کان چوٽڪارو ڏئي. پوءِ ان کي جواب ۾ فرمايائين ته جڏهن اهو ڏسي پيو ۽ ان کي سڀ حال جي خبر آهي پوءِ وٽانئس چاجي لاءِ دعا گهران. پوءِ نمرود وارن حضرت ابراهيم عليه السلام کي منجنبيق ۾ ويهاري ۽ ان کي ڦيرائي باهه جي آڙاهه ۾ کڻي اچيائون. ۽ الله تعاليٰ حضرت ابراهيم جي سچائي ڏسي باهه کي ڦيرائي باغ ڪيو جيئن قرآن شريف ۾ باهه کي خطاب آهي: "قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَيَّ اِبْرَاهِيمَ" (ترجمو) اسان چيو آهي باهه تون ابراهيم تي ٿڌي ۽ سلامتيءَ واري ٿي پو. ان کان پوءِ پاڻ فرمايائون ته الله تعاليٰ جا سچا دوست جڏهن هن مقام تي اچن ٿا ته پوءِ انهن سان پڻ اهڙو معاملو درپيش اچي ٿو يعني باهه انهن کي نٿي ساڙي. هن فقير کي پڻ حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جي مهرباني سان اها ساڳي حالت وارد ٿي هئي جيئن ته هڪڙي ڏينهن ائون ۽ منهنجو ڀاءُ چاڪر خان پاڻ ۾ ويٺا هئاسون ڳالهين جي وچ ۾ ارادي بابت گفتگو هلي. مون چيو ته هن وقت ڪو به دل جي ارادي وارو نه آهي منهنجي ڀاءُ چيو ته هن وقت به ارادي جا صاحب گهڻا آهن. مون ان کي چيو ته ارادي وارو صاحب ان کي نٿو چڻجي جيڪو پنهنجي پيڻ يا ڏيءَ مرشد کي ڏئي. انهيءَ گفتگوءَ ۾ هئاسون ته منهنجي طبيعت جوش ڏيکاريو. ڀاءُ کي چير ته باهه جو آڙاهه مچاءِ ته ائون ان ۾ اندر گهران. چيائين ته

باهه ۾ ڪير پوندو. ايتري ۾ حضرت ابراهيم خليل الله جي صورت مبارڪ منهنجي وجود ۾ مثيل ٿي. پاءُ کي چيم ته آئون ابراهيم خليل الله آهيان ۽ تون نمرود ٿي باهه جو آڙاهه مچائي ته آئون ان ۾ گهڙان. ان چيو ته باهه ۾ ڪير اچائيندو پر ان کي باهه ٻارڻ جي همت نه ٿي ۽ پشيمان ٿيو ۽ معافي ورتائين.

۱۹۶* فرمايائون ته ڪتاب سفينه الاولياءِ ۾ آهي ته هڪڙي ڏينهن شيخ عثمان هاروني قدس سره جن سير ڪندي هڪڙي اهڙي هنڌ اچي پهتا جتي آتش پرستن جو مسڪن هو ۽ اتي انهن جو آتشڪده (يعني باهه جي پوڄڻ جو عبادت خانو) هو. سڀ ماڻهو ڪانين جي پري ڪلهن تي رکي باهه ۾ اچي وجهندا هئا جيئن باهه وسامي نه وڃي. پوءِ ان برگزيده حق سبحانه جي شيخ عثمان انهن آتش پرستن کان پڇيو ته ان جي پوڄا ڪرڻ مان اوهان کي ڪهڙو فائدو پهچي ٿو ۽ الله تعاليٰ جي عبادت چونڌا ڪريو. انهن چيو ته اسان جي دين ۾ باهه جي وڏي عزت آهي. شيخ عثمان قدس سره چين ته پلا خبر ڏيو ته گهڻا ورهه اوهان باهه جي پوڄا ڪئي آهي. چيائون ته ستر ورهيه ٿيا آهن. شيخ چين ته هيتري مدت اوهان ان جي بندگي ڪئي آهي ته پوءِ ان ۾ پنهنجو هٿ ۽ پير وجهو ته باهه انهن کي ساڙي ٿي يا نه. آتش پرستن چيو ته ڪنهن کي طاقت آهي جو ان ۾ پنهنجو پير ۽ هٿ وجهي. پوءِ شيخ عليه الرحمه ڇا ڪيو جو هڪڙو ننڍو ٻار جو آتش پرستن سان گڏ هو تنهن کي پاڪر ۾ کڻي ”بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا عَلَيَّ اِبْرَاهِيْمَ“ چئي ان باهه ۾ گهڙي پيو ۽ چار ساعتون باهه ۾ رهيو ۽ پوءِ ٻاهر آيو. باهه ان کي ۽ ٻار کي ڪپڙن سميت ڪجهه به نقصان نه پهچايو. ان وقت اتي گهڻا آتش پرست موجود هئا. هنن جڏهن اها حالت ڏني ته انهيءَ وقت، اتي جو اتي سڀني سندس هٿ تي اسلام آندو.

۱۹۷* فرمايائون ته هن جهان ۾ عرفان جا صاحب قدر جي رات مثل مخفي ۽ لڪل آهن بلڪ رات مثل آهن جي اهي ڏسڻ ۾ نٿا اچن. ڇاڪاڻ ته اهي اوليائي تحت قبائي جي قبا ۾ ڍڪيل آهن، جن کي سڀڪو ماڻهو سڃاڻي نٿو سگهي. پوءِ شيخ

سعدی علیہ الرحمہ جو هي بيت پڙهيائون:

بيت

هر بيشه گمان مير که خالی است - شايد که پلنگ خفته باش
(ترجمو) سپ کنهن پيلي پر گمان نه آڻ ته نلهو آهي - متان ان پر
چيتو ستل هجي.

انهن عارفن جي شان پر مشڪوات شريف پر هڪ حديث
آهي، جنهن جو ترجمو هي آهي ته هن جهان پر الله تعاليٰ جا ولي
لڪل ۽ مخفي آهن، جيڪڏهن اهي ڪنهن مجلس پر اچن ته
ماڻهو انهن کي نه سڃاڻندا ۽ نه انهن جي تعظيم ۽ تڪريم ڪندا
تنهنڪري گهرجي ته سپ ڪنهن خاص ۽ عام شخص جي عزت
ڪجي ۽ سپ ڪنهن کان خوف ڪرڻ گهرجي متان انهن پر ڪو
الله تعاليٰ جو ولي هجي.

ان ڳالهه کان پوءِ پاڻ هي تمثيل يعني پهڪو بيان
ڪيائون ته حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن فرمايو ته
هڪ بادشاهه ۽ سندس شهزادو رات جو سير تي نڪتا. شهزادي
وت جواهرن جي ٿيلهي هئي جنهن جي ڳنڍ چڙي پيئي جنهن مان
سپ جواهر چڙي ڪري پيا. رات گهڻي اندازي هئي جنهن ڪري
جواهر هٿ نه آيا. بادشاهه چيس ته ڪريل جاءِ تان پهڻيون ۽ مٽي
سپ ميڙي ڳوٺريءَ پر وجهه پوءِ اچي ڏينهن پر جواهر پاڻهين
ڏسبا. انهيءَ تي پاڻ فرمايائون ته اهڙي طرح ادنيٰ ۽ اعليٰ شخص
جو ادب ۽ تعظيم ڪجي ته متان انهن پر ڪو اڻ لپ موتي،
عارف ڪامل ۽ مڪمل هجي ۽ ان جي صحبت کان تنهنجو
ظاهري ۽ باطني مقصد ۽ مطلب پورو ٿئي.

۱۹۸* فرمايائون ته مرید کي واجب بلڪ فرض آهي ته
پنهنجي مرشد جو ادب، پنهنجي ظاهر واري صورت توڙي باطن
اندر پورو ڌيان ڏئي ۽ پڻ پنهنجي مرشد جي عادتن ۽ عبادتن
وارن ڪمن پر ان سان موافقت ۽ متابعت پوري رکي ته سندس
مقصد ۽ مطلب سگها حاصل ٿين. ان باب پر ڪنهن بزرگ چيو
آهي:

زان روئي ڪه چشم نست احوال - معبود تو پير تست اول
(ترجمو) اهوئي سبب آهي ته تنهنجي اک تيڏي آهي، معبود
تنهنجو پهريائين تنهنجو مرشد آهي.

تنهن ڪري مرید کي گهرجي ته مرشد جي قولن ۽ فعلن
تي اعتراض ڪرڻ جي عادت ڇڏي ڏي. خدانخواستہ جيڪڏهن ان
کي مرشد جي ڪن قولن ۽ فعلن جي حقيقت سندس ناقص فهم ۽
سمجهه ۾ نه آئي ۽ اعتراض ڪيائين ته پوءِ کيس گهرجي ته في
الفور پشيمان ٿي توبه تائب ٿئي ۽ سمجهي ته هي سڀ ڪجهه
سندس فهم جو قصور آهي ۽ جيڪڏهن ائين ڪري نه سگهيو ته
پوءِ گهرجيس ته مرشد جي حضور ۾ وڃي ۽ پنهنجي خيال کان ان
کي واقف ڪري ته پوءِ سندس مرشد ان جي اعتراضن ۽ شهن کان
ڇوٽڪارو ڏئي ۽ حقيقت کولي سمجهائيس ته پوءِ انهي وقت ان
جي بيهودن اعتراضن ۽ شهن کي صحيح معنيٰ ۾ تبديل
ڪرائيندو. ان وقت هو سمجهندو ته منهنجو مرشد ظاهر ۽ باطن
۾ پاڻ ﷺ جي شريعت ۽ متابعت تي برحق پورو بينل آهي ۽
منهنجو خيال ئي باطل هو.

پير ره ڪبريت آمده است - سينه او بحر اخضر آمد است
(ترجمو) طريقت جو پير ڪبريت احمر آهي يعني پارس - ان جو
سينو علم سان بحر اخضر مثل آهي. ڪنهن بزرگ چيو آهي:

پير چه باشد شه کون و مکان - داد رستد چه بود کن فکان
پوءِ جيڪڏهن اعتراض جي عادت نه ڇڏيائين ۽ نه وري
مرشد کان انهن جو حل پڇيائين ته پوءِ اهو ازلي ۽ ابدي بدبخت
آهي.

هر ڪرار وئي بيهود نداشت - ديدن نبي اورا سود نداشت
(ترجمو) جنهن شخص نيڪن ڏانهن چڱو گمان نه رکيو - تنهن
کي پاڻ سڳورن جي ڏسڻ مان ڪو فائدو نه پهتو.

۱۹۹* فرمايائون ته طريقت وارو مرشد صيقل جي مثل
آهي ۽ مرید ڪت چڙهيل ترار جي مثل آهي. پوءِ جڏهن مرشد مرید
جي ظاهري ۽ باطني ڪت ۽ ميراڻ کي پنهنجي صاف ۽ اجرو

ڪري ٿو ته ان مان طرحين طرحين اسرارن جا چمڪاڻا ۽ روشنائيون پيدا ٿينديون.

گر ترا پير اين چنين آيد پديد - قفل در دت کليلد آيد پديد
(ترجمو) جيڪڏهن تو کي اهڙو مرشد هٿ آيو - ته پوءِ تنهنجي
ڪلف (قفل) ٿيل بيماري جي ڪنجي ظاهر ٿي.

۲۰۰* فرمايائون ته جڏهن سچي دل وارو طالب حق سبحانه و تعاليٰ جي طلب جي ارادي سان ڪنهن اهل دل بزرگ ڏانهن وڃڻ جو ارادو ڪري ۽ ان جي خدمت ۾ وڃي ۽ ڏنائين ته اهو ڪامل ۽ مڪمل آهي، جنهن جو ظاهر ۽ باطن شريعت ۽ طريقت، حقيقت ۽ معرفت سان سينگاريل ۽ سنواريل آهي ته اهڙي پير جي حضور ۾ ڀلي اچجي ۽ ان سان بيعت ڪري ۽ ان جي خدمت ۽ ان جي صحبت ۾ رهڻ تنهن کي پنهنجي واسطي پنهنجي جهانن جي غنيمت سمجهي ۽ ان جي متابعت ۽ پيروي کي پنهنجي لاءِ پنهنجي جهانن جي نيڪ بختي تصور ڪري. پوءِ فرمايائون ته خواجه عبيدالله احرار قدس سره جي ملفوظات ۾ لکيل آهي ته طالب کي تيستائين سندس مقصد ۾ ڪاميابي ۽ نفعو نه ٿيندو جيستائين ڪه نبين ۽ اوليائن جي طريقي سان محبت نه رکندو. انهن سان محبت ۽ انهن جي ظاهري ۽ باطني ادبن جي نگهباني کان سواءِ پنهنجي مطلوب مقصد کي ڪڏهن به نه رسندو.

۲۰۱* فرمايائون ته هنن نادانن ۽ بي وقوف ماڻهن جي حال تي افسوس آهي جو ماڻهن جي روبرو گناهه جهڙي ڪم ڪرڻ کي خوف سببان ويجهه نٿا اچن - ۽ الله تعاليٰ جيڪو عالم السر والخيالات آهي ان کان گناهه جهڙو ڪم ڪرڻ جو ڊپ نٿا رکن ۽ جڏهن ته ان کي اسان جي حال جي ذري پرزي جي خبر آهي جيئن فرمائي ٿو ”وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ“ (ترجمو) ۽ الله سيني وارن جي حال کان چڱي طرح ڄاڻ رکي ٿو.

۲۰۲* فرمايائون ته ماڻهو کان جيڪڏهن ڪو صغيرو گناهه واقع ٿئي ته ان کي گهرجي ته جيترو ٿي سگهي جلدي توبه تائب ٿئي ته پوءِ اهو شخص ان کان اهڙو بخشيل ٿئي ٿو جو گويا

ان گناهه ڪيو ئي نه آهي ۽ جيڪڏهن توبه ڪرڻ ۾ قصور ڪيائين ۽ گناهه تي پشيمان نه ٿيو ته پوءِ اهو شخص عندالله تعاليٰ سزا جو لائق ٿيندو. پوءِ پاڻ توبه ڪرڻ ۽ نه ڪرڻ تي هي مثال ڏنائون- مثلاً ڪنهن جاءِ اندر يا ڪنهن اهڙي هنڌ تي پليت شيءِ پيل هجي پوءِ جيڪڏهن جاءِ جي مالڪ اتان ان پليت شيءِ کي ٻاهر ڪڍي ڇڏيائين ته پوءِ اها جاءِ ڏسڻ ۾ ائين ايندي، جڻ ته اها پليت شيءِ ان جاءِ تي هئي ئي ڪونه ۽ جيڪڏهن ان پليتي کي ٻاهر نه ڪڍيائين ۽ بدبوءِ پکڙجي وئي ته پوءِ ماڻهو اهڙي ڪني جاءِ کي نفرت سان پيا ڏسندا ۽ اتي رهڻ ڪير به پسند نه ڪندو. پوءِ ماڻهو جي وجود ۾ جيڪي خيانتون ۽ پليتيون آهن تن لاءِ سڀ ڪنهن عمل واري ۽ داناءِ ماڻهو کي لازم آهي ته پنهنجي وجود مان ڪڍي، ظاهر ۽ باطن کي پاڪ ۽ صاف ڪري. اهي پليتيون هي آهن جهڙوڪ ڪنهن سان بغض ۽ ڪينون ۽ حسد رکڻ، هٿ ۽ وڏائي ڪرڻ ۽ ٻين کي حقارت جي نظر سان ڏسڻ. انهن پليتين جي پاڪائي توبه ۽ روئڻ ۽ زاري ۽ استغفار سان آهي جنهن سان دل پاڪ ۽ صاف ٿيندي.

گريه واري عجب سرمايه ايست - تابه شهر دل قوي تر پايه ايست (ترجمو) پشيمان ٿي روئڻ ۽ زاري ڪرڻ قيمتي سرمايو آهي. دل جي دنيا انهيءَ کان به وڌيڪ آهي.

گريه واري هم از بهر خدا - ميرساند مرد را در بارگاه (ترجمو) پشيمان ٿي روئڻ ۽ زاري ڪرڻ محض الله تبارڪ و تعاليٰ لاءِ آهي ڇاڪاڻ ته اهي انسان کي حق سبحانه جي درگاهه تائين رسائي ٿو.

۲۰۳* فرمايائون ته خواجه عبيدالله احرار قدس سره جي ملفوظات ۾ آهي ته جنهن وقت پاڻهو يقين ۽ محبت سان ڪماليت جي مرتبي کي پهچي ٿو ته پوءِ پاڻهو "مُسْتَنِيْدُ الْاَقْعَالِ" رهي ٿو ۽ وٽانس جيڪي ڪم پيدا ٿيندا تن جي نسبت ڏانهس نه آهي جيئن هنن آيتن مان ظاهر آهي: "وَمَا رَمَيْتَ اَرْدًا رَمِيَتْ وَلٰكِنْ اَللّٰهُ رَمٰى" جنهن جو مطلب هي آهي ته اهو تير تون نه هنيو بلڪ الله

هنجو، پوءِ تير جي نسبت پاڻ سڳورن ڏانهن نه آهي ۽ اها نسبت الله ڏانهن آهي.

ڪيتريون ڳالهيون جيڪي تفسيرن ۾ ذڪر ٿيل آهن تن مان ڪي ڳالهيون اشاري طور بيان ڪيائون ته نبي ۽ رسول جيڪي مبعوث ٿيل آهن سي حق سبحانه و تعاليٰ جي ڪمال ۽ جمال جو مظهر آهن، ڇاڪاڻ ته جڏهن انهن جي وصفن جي نسبت پاڻ ڏانهن ڪرڻ فرمائي آهي جيئن فرمائي ٿو ”مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ“ (ترجمو) جنهن الله ۽ رسول جي فرمانبرداري ڪئي ته پوءِ انهيءَ الله جي فرمانبرداري ڪئي ۽ ٻيءَ آيت ۾ آهي ”إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ“ (ترجمو) تحقيق اهي شخص جي توسان بيعت ٿا ڪن اهي حقيقت ۾ الله سان بيعت ٿا ڪن. پوءِ اطاعت ۽ بيعت جي نسبت ڏانهس آهي ۽ پاڻ سڳورا انهن وصفن جا مظهر ۽ آئينو آهن ۽ پڻ هنن آيتن جو اشارو ان جماعت ڏانهن به آهي جيڪي ازل کان استعداد جي ڪماليءَ ۽ هدايت لهڻ جي شرف سان ثابت ٿيل آهن سي پڻ ان مظهر مان ذات حقيقي جو جمال باڪمال پيا ڏسن ۽ صفائي سببان سندن استعداد موجب بهره مند پيا ٿين.

۲۰۴ * فرمايائون ته اي يارو! حق تعاليٰ جي طلب ۾ همت ڪريو ۽ دير نه ڪريو متان موت جو قاصد اچي پهچيو ۽ هن پياري حياتي کي سواءِ ڪنهن معنيٰ ۽ مقصد جي هٿان نه وڃايو. طالب کي گهرجي ته هن دنيا جي زندگي کي سعادت جو سرمايو سمجهي ان جي نگهباني ڪري ۽ طلب جي ميدان ۾ پنهنجي گهوڙي کي اهڙو تڪو ڊوڙائي جيئن هڪ ئي جذب ۽ جولان سان مقصود ۽ مطلوب کي حاصل ڪري ۽ لا الهه جي سير جي چوٽي تي پهچي الا الله جي درياءَ ۾ ٽپي هڻي محمد رسول الله ﷺ واري مقصود موتي کي مٿ ۾ مضبوط جهلي.

۲۰۵ * فرمايائون ته جڏهن ڪنهن بيمار شخص کي ڪو حاذق طبيب ڪن شين جي ڪاٺڻ کان منع ڪري ۽ بيمار سندس خواهش وارين شين جي ڪاٺڻ کان پاڻ کي روڪي ۽ طبيب جي ڳالهه تي وزن ڏي ته پوءِ اهو بيمار مرض کان سگهوئي صحتياب

ٿيندو ۽ پر جيڪڏهن انهيءَ مريض طبيب جي ڳالهه کي بيهودو سمجهيو ۽ پنهنجي خواهش وارين شين کي کائڻ لڳو ته پوءِ يقيناً بيماري ان تي غلبو ڪندي. اهڙي طرح مبتدي طالب کي گهرجي ته پنهنجي شيخ جي ڏسيل حڪمن تي استقامت ۽ بيهڪ ڪري ۽ ان جي ڳالهين کان روگرداني نه ڪري. نه ته سندس حال ان بيمار شخص جهڙو ٿيندو جنهن پرهيز نه ڪئي، انهيءَ ڪري کيس سڌن، حرصن، حسد، بغض ۽ ڪيئي جهڙين بچڙين بيمارين کان چوٽڪارو نه ملندو.

۲۰۶* فرمايائون ته الله تعاليٰ پنهنجن گنهگار بندين تي گهڻو پاچارو ۽ مهربان آهي. انهن جي نافرمانين سببان کين پنهنجي بارگاه مان لوڏي ڇڏي، پر نٿو ڪڍي. پاڻ پنهنجي ڪمال شفقت ۽ رحم سان انهن کي خطاب ڪري فرمائي ٿو: "قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَتِ اللّٰهِ" ترجمو: (اي پيغمبر!) تون چو ته اي منهنجا پانهو! جن گناهن سببان پنهنجن نفسن تي ظلم ڪيو آهي اوهين الله جي رحمت مان نااميد نه ٿيو (يعني توبه تائب ٿي ڏانهس رجوع ٿيو، الله اوهان جا سڀ گناهه بخشيندو).

۲۰۷* فرمايائون ته جيڪو شخص پاڻ کي الله تعاليٰ جي بارگاه ۾ هيچ سمجهي عاجزي ٿو ڪري ته ان کي الله تعاليٰ دنيا ۽ آخرت ۾ عزت وارو ڪري ٿو ۽ جيڪو شخص شريعت جي حڪمن احڪامن جي پيروي ٿو ڪري ۽ انهن جو احترام ٿو رکي ته ان کي الله تعاليٰ پنهي جهانن ۾ شرمسار نٿو ڪري.

شريعت را مقدم دار اڪنون - طريقت از شريعت نيست بيرون (ترجمو) سڀ کان شريعت کي مقدم رک، ڇاڪاڻ ته طريقت شريعت کان ٻاهر نه آهي.

۲۰۸* فرمايائون ته خواجه عبیدالله احرار قدس سره جي ملفوظات ۾ آهي ته خواجه صاحب پنهنجن مريدن ڏانهن مخاطب ٿي چيو ته اوهان جو احتمال ٻن صورتن کان خالي نه آهي. هڪ اهو ته اوهان کي ذڪر ذاتي جي صفت حاصل ٿيل آهي ته هاڻي ڪنهن به حالت ۾ حضور ۽ شهود واريون قوتون جهڙوڪ ڏسڻ ۽

ٻڌڻ سي هٿان نه وينديون انهيءَ ڪري دل جي آرام سان وينا آهيو ته پوءِ اهو حال اوهان لاءِ برڪت وارو ۽ ڪلي بختي آهي. يا ته اضطراب ۾ آهيو جنهن ڪري ذاتي ذڪر جي صفت پيدا نه ٿي آهي، انهيءَ حال ۾ مشغول ٿيا پيا آهيو ته اهو حال اوهان لاءِ چڱو نه آهي.

مريد کي گهرجي ته فراغت يعني تندرستي کي غنيمت ڄاڻي سمورو وقت انهيءَ ۾ ئي صرف ڪري جيئن ذڪر ذاتي جي صفت پيدا ٿئي. جيڪڏهن ڪنهن به سبب جي ڪري اهو حاصل نٿو ٿئي ته پوءِ ڪيئن به ڪري انهيءَ پريشاني کي دور ڪجي. درحقيقت روح جي فطري محبت پڻ هن ذڪر سان آهي تنهن ڪري پنهنجي حياتيءَ ۽ پساهن کي غنيمت ڄاڻي گهڻي ڪوشش ڪريو جيئن ذڪر ذاتي جي صفت پيدا ٿئي. ڇاڪاڻ ته اها دنيا ۽ آخرت لاءِ وڏي بخشش ۽ نيڪ بختي آهي. هن ملفوظ جي پوري ڪرڻ کان پوءِ پاڻ زبان مبارڪ سان هي بيت پڙهيائون:

گيرم که جان من ببرد شهنه اجل - نقش خيال گيرم از جان که مي برد
يعني فرض ڪري ورتم ته منهنجي جان اجل جو ڪوتوال کڻي ويو. پنهنجي خيال کي نقش ڏنم ته منهنجو ساهه نٿي پيو.
ڪي اڪابر چون ٿا ۽ حضرت خواجه صاحب قدس سره جن فرمائيندا هئا ته ”قال الله من غير مشادة فهو مفتري ۽ مشاهدي جي معنيٰ آهي حق سبحانه و تعاليٰ جو حضور ۽ دل جو آگاهه هجڻ ۽ دل جي ان آگاهي کي شهود ۽ وصول، وجود ۽ وقوف قلبي ٿا چون ۽ پڻ فرمايائون ته نقشبندي طريقي وارن مشائخن هن ذڪر واسطي دل جي آگاهي کي شرط قرار ڏنو آهي. جيستائين طالب کي حضور ۽ دل جي آگاهي علي الدوام نه آهي ته اهڙي شخص کي مشاهدي وارن مان نٿا چون. خواجه صاحب جن جي ڳالهه کان پوءِ پاڻ حضرت شيخ جنيد بغدادي قدس سره جن يعني وقتن ۾ فرمائيندا هئا ”مَنْ قَالَ اللَّهُ مِنْ غَيْرِ مُشَاهِدٍ فَهُوَ شَاهِدٌ زَوْرٌ“ يعني جنهن چيو ته الله تعاليٰ جو مشاهدو حضور ۽ دل جي آگاهي بنان ٿئي ٿو ته اهڙو شخص ڪوڙو شاهد ۽ مفتري آهي. حقيقت ۾

ذڪر حضور ۽ دل جي آگاهي تي موقوف آهي پوءِ جنهن کي دل جي آگاهي ۽ حضور نه آهي ته اهڙو ذڪر ان جو اعتبار کان ڪريل آهي (يعني بي اثر آهي جنهن مان ان کي مشاهدو نه ٿيندو)

۲۰۹* فرمايائون ته ڪنهن مريد حضرت خواجه مجدد الف ثاني امام رباني قدس سره جن جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته حضرت! هن کان اڳي بيخودي جي حال اهڙو غلبو ڪيو جو پاڻهين پاڻ بي خبر ٿي زمين تي ڪري ٿي پيس ۽ سلوڪ وارو حال پڻ اصل تي قائم آهي ۽ اوهان بهي شغل ڏسڻ جو امر ڪيو هو. هاڻي جنهن شغل جو امر ٿئي ته ان سان مشغول ٿيان يا اڃان بيخودي وارو فڪر پيو ڪريان. خواجه صاحب قدس سره جن چيس ته جيڪڏهن بيخودي جي هڪڙي ساعت هٿ اچي وڃي ته ٻين شغلن کي بلڪل ڇڏي ڏجي.

۲۱۰* فرمايائون ته حضرت خواجه بهاءُ الدين نقشبندي قدس سره جن فرمائيندا هئا ته جنهن پاڻ کي وساري ڇڏيو يعني پنهنجي خودي کي فنا ڪري ڇڏيو تنهن کي دوست جي ڳولڻ جي ڪا ضرورت نه آهي. هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

چون زخود رفتي همه حق گشته - رفت ظلمت نور مطلق گشته
(ترجمه) جڏهن پاڻ مان خو ويئي تڏهن سمورو حق ٿيو آهين، اونداهي ويئي مطلق نور ٿيو آهين.

در مقام وهم باشد او تو - چون نباشي تو نباشي غير او
(ترجمه) وهم جي مقام ۾ هو ۽ تون هوندا، جڏهن تون نه آهين ته پوءِ ان جو غير تون نه آهين.

انهيءَ کان سواءِ حضرت خواجه صاحب جن فرمائيندا هئا ته هي جيڪي ڏسڻ ۽ پسڻ ۾ اچي پيو سو سڀ ان جو غير آهي تنهن ڪري انهن جي نفي يعني انڪار ڪرڻ لازم آهي. (سندن اهو اشارو وحدت الوجود وارن ڏانهن آهي جن جو چوڻ آهي ته موجودات ۾ جيڪي ڏسجي يا پسجي پيو سو سڀ حق سبحانه جو وجود آهي) هن هنڌ تي مولانا روم قدس سره جن فرمايو آهي: هر چه اندیشه پذيرد آن فنا است - وانچه در اندیشه نابد آن خدا است

(ترجمه) جيڪي ڏسڻ ۾ پيو اچي اهو فنا آهي ۽ جيڪي ڏسڻ ۾ نه اچي اهو خدا آهي.

۲۱۱* فرمايائون ته جنهن ماڻهو کي غير شرعي ڪم ڪرڻ جو دل ۾ خيال اچي ۽ شايد ان وقت اهڙي ڪم ڪرڻ کان هوشيار ٿي پنهنجي دل ۾ چوي ته حق سبحانه دانا ۽ بيٺا آهي ۽ انهيءَ کان سواءِ اهو ڪم پاڻ سڳورن ﷺ جي شريعت جي خلاف آهي ۽ انهيءَ ڪم ڪرڻ سببان الله ۽ ان جي رسول وٽ بي عزت ۽ بي ابرو ٿيندس ۽ انهيءَ ڪم تي پشيمان ٿيو ته پوءِ اهڙي شخص کي گهرجي ته نئون وضو ڪري ٻه رڪعتون نفل جون الله تعاليٰ لاءِ پڙهي وٽائينس معافي جي طلب گريه ۽ زاريءَ سان ڪري. تان جو حق سبحانه و تعاليٰ مٿس رحم سان موٽي ۽ گناه معاف ڪري ڇاڪاڻ ته سندس چوڻ آهي ته ”اِنِّي قَرِيبٌ اَحِيْبٌ“ يعني آئون دعا قبول ڪرڻ لاءِ ٻانهن کي ويجهو آهيان.

۲۱۲* فرمايائون ته جنهن شخص لاءِ الله تعاليٰ چڱو نصيب ڪري ۽ ان جا اڳيان گناه معاف ڪري ڇڏي ته ان جي نشاني هي آهي ته اهو شخص الله تعاليٰ جا سڀ فرمان بجا آڻي ٿو ۽ نافرمانين کان پاسو ڪري ٿو ۽ صالحن جي صحبت پسند ٿو ڪري ۽ نااهلن ۽ بيهودن جي صحبت کان پڇي ٿو ۽ دنياوي ڪمن ۾ پنهنجي تدبير ڇڏي الله تعاليٰ جي حوالي ٿو ڪري ۽ پاڻ کي هن حديث جو شعار ٿو بنائي: ”كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ السَّبِيلِ وَعَدُ نَفْسِكَ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ“ (ترجمه) تون دنيا ۾ اهڙيءَ طرح هج چڻ ته هڪڙو پرديسي مسافر آهين يا ڪو واٽهڙو ۽ تون پاڻ کي قبر وارن مان شمار ڪر.

۲۱۳* فرمايائون ته هن ضعيف جي دل ۾ خيال آيو ته انهيءَ حديث جي سمجهائي بابت حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جي خدمت ۾ عرض رکڻ پوءِ مون حضور اقدس ۾ عرض رکيو. پاڻ فرمايائون ته حديث جو مطلب هي آهي ته تون هن دنيا ۾ پاڻ کي هڪ پرديسي مسافر ڪري سمجهه يا ڪورستي تان واٽهڙو، جيڪو پنهنجي وطن کان پري هجي سندس دل وري پنهنجي وطن ڏانهن وڃڻ جي چڪ ڪري. اهڙي طرح مؤمن پڻ هن

دنيا ۾ پرديسي مسافر يا واتهڙو وانگر آهي جنهن کي سندس اصل وطن وحدت ڏانهن وڃڻ جي چڪ ٿئي ٿي ۽ هي ڳالهه پٿري آهي ته مسافر ماڻهو پرديس ۾ جاءِ نٿو ٺاهي. اهڙيءَ طرح مؤمن شخص به ڪڏهن پنهنجي دل دنيا سان نٿو ڳنڍي. جو اها ٿوري وقت لاءِ آهي ۽ پڻ مسافر شخص کي سفر واسطي سواري ۽ پيو سمر پاڻ سان کڻڻ جي ضرورت پوي ٿي. اهڙي طرح مؤمن کي آخرت جي لاءِ سمر جي سخت ضرورت آهي جنهن جو سمر توبه ۽ استغفار ۽ عمل صالح ۽ اخلاق حسنه آهن ۽ مسافر جي دل هميشه پريشان ۽ ڳڻئين ۾ ورتل هوندي آهي، جنهن ڪري ان جي دل نرم ٿيندي آهي ان ڳالهه تي هي حديث خبر ٿي ڏئي: "أَنَا عِنْدَ مُنْكَسِرَةِ الْقُلُوبِ" يعني آئون ٽٽل دلين وٽ آهيان (ٽٽل دلين مان مراد نماڻيون دلون آهن، جي هن ۽ وڏائي کان خالي آهن)

پوءِ جيئن مسافر وات تي پنهنجي لاءِ ڪا جاءِ نٿو جوڙي ٿيئن مؤمن کي به گهرجي ته هن دنيا فاني سان دل نه ٻڏي ۽ پنهنجي جاوداني وطن ڏانهن وڃڻ لاءِ منتظر رهي ۽ پاڻ کي ائين ڄاڻي ته آئون اهل قبرن مان آهيان جيڪي دنيا جي مڙني علائقن ۽ اميدن کان منقطع ٿي ويا آهن.

۲۱۴* فرمايائون ته جنهن شخص جي دنيا آباد آهي ۽ موت کي پسند نٿو ڪري ته اهڙي شخص جي آخرت ويران ۽ برباد آهي ۽ جنهن شخص آخرت جي آبادي گهري ۽ دنيا کي ويران ڄاڻي ۽ موت جو خواهشمند آهي ته ان جي حق ۾ هي آيت سچي آئي آهي: "فَتَمْنُوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ*" (ترجمه) پوءِ اوهين موت جي سڌ ڪريو جيڪڏهن سچا آهيو. هن هنڌ تي مولانا روم قدس سره فرمائي ٿو:

بيت

مرگ هريڪ اي پسر هر رنگ اوست

پيش دشمن دشمن بر دوست دوست

(ترجمه) اي پٽ! موت جو رنگ سڀني سان هڪ جهڙو آهي

دشمن جي اڳيان دشمن آهي ۽ دوست جي اڳيان دوست آهي.

هر که يوسف ديد جان کردش فدا - و آنکه گرگش ديد برگشت از خدا
 (ترجمه) جنهن يوسف عليه السلام کي ڏٺو ته ان پنهنجي
 جان ان تي فدا ڪئي، ۽ جنهن ان جو بگهڙ ڏٺو سو خدا کان ڦريل
 ٿيو.

۲۱۵* فرمايائون ته اي يارو! دل جي يقين سان هي ڳالهه
 ڄاڻو ته هن صوري موت جي اچڻ سببان ماڻهو دنيا کان جدا ٿئي
 ٿو، اها جدائي آهي به نسبت ان جدائي کان جنهن ڏينهن الله
 تعاليٰ گنهگارن کي خطاب ڪندو: ”وَأَمَّا زَوْجُكَ الْيَسْوَرَ أَيْهَا
 الْمَجْرُمُونَ (ترجمه) اي گنهگارو! اڄ اوهين (نيڪن کان) جدا
 ٿيو. يعني گنهگار (دوزخين) کي حڪم ٿيندو ته بهشتين کان
 جدا ٿيو، پوءِ انهن مان ڪي ڪنهن جا پي هوندا ۽ ڪي پٽ هوندا
 جيڪي جدا ٿيڻ کان پوءِ هڪ ٻئي سان گڏجي نه سگهندا. پوءِ
 حڪم ٿيندو ته بهشتين کي بهشت ۾ وٺي وڃو ۽ دوزخين کي
 دوزخ ۾ وٺي وڃو. ان کان پوءِ پاڻ فرمايائون ته جڏهن قيامت جو
 ڏينهن ٿيندو ته پوءِ جيڪي محبوب حقيقي جل شانہ جي جمال
 ذوالجلال جي ديدار جا مشتاق هوندا سي سندس ديدار واسطي
 مدهوش هوندا ۽ انهن جو مقصد ۽ مطلب سواءِ ديدار جي ٻيو
 ڪجهه به نه آهي. انهن کي جڏهن بهشت ۾ داخل ٿيڻ لاءِ چيو
 ويندو ته اهي انڪار ڪندا. پوءِ الله تعاليٰ ملائڪن کي حڪم
 ڪندو ته انهن جي ڳچيءَ ۾ نور جو ڳانون ٻڏي انهن کي هڪليندا
 هڪليندا بهشت ۾ وٺي وڃي ۽ ديدار جا مشتاق بنا ديدار جي
 دانهون ۽ آهون پيا ڪندا ۽ انهن کي زوري ۽ جبر سان بهشت ۾
 داخل ڪندا ۽ اهي ان لذتن ۽ فرحت واري بهشت کي پنهنجي
 واسطي دوزخ ڪري پائيندا. پاڻ فرمايائون ته اها جدائي دنيا جي
 جدائي کان سخت آهي.

۲۱۶* فرمايائون ته ڪهڙي به عبادت يا ٻيا عمل ۽ شغل
 جيڪي حق سبحانه و تعاليٰ جي محبت ۽ عشق کان خالي آهن،
 تنهن مان ڪو اخروي نتيجو حاصل نه ٿيو ته اها عبادت ۽ ٻيا
 عمل ۽ شغل سڀ باطل آهن. پوءِ انهن ڪمن مان اگر چه ظاهر
 ڪري دنياوي مطلب ٿين، پر انهن مان نفعو نه ٿيندو، توڙي ظاهر

پر سنو ۽ لذيد پيو ڏسڻ ۽ سمجهڻ ۾ اچي، پر باطن ۾ زهر قاتل آهي، تنهن ڪري بنا محبت ۽ عشق خداوندي جي انهن ڪمن ۾ هٿ نه وجهي جيئن هن آيت سڳوري ۾ آهي: ”عَسَىٰ اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ اَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ“ (ترجمه) شايد جنهن شيءِ کي اوهين ناپسند ڪريو اها اوهان لاءِ بهتر هجي ۽ شايد جنهن شيءِ کي اوهين پسند ڪريو، اها اوهان لاءِ خراب هجي. الله تعاليٰ بهتر ڄاڻندڙ آهي ان ڳالهه کي ۽ اوهين ان ڄاڻ آهيو.

۲۱۷* فرمايائون ته جنهن جاءِ تي گل آهن ته اتي ڪنڊا به آهن ۽ جنهن هنڌ تي در شهوار آهن ته اتي واڳون مرد مر خوار به آهن. اهڙي طرح دنيا جي لذتن ڪسڻ پٺيان موت جو ڏنگ تيار آهي.

ڪس عسل بي نيش زين دوکان نخورد

ڪس رطب بي خار زين بستان نچنيد

(ترجمه) ڪنهن به ماڻهو ماڪي جي ڏنگ بنا سندس ماناري مان ماڪي نه کاڌي، ڪنهن ماڻهو سوا ڪنڊن لڳڻ جي هن باغ مان گل نه پٽيا آهن.

۲۱۸* فرمايائون ته اسان جي حال تي حيف صد حيف افسوس بر افسوس آهي جو دعويٰ ”حقيقي عشق“ جي ٿا ڪريون. پر اسين ته انهن ”مجازي عاشقن“ جي عشق کان به ڪر همت ۽ ڪمزور آهيون. جڏهن ته مجازي عاشق کي معشوق ساڻس وصال جو وعدو ڪري ٿو ته پوءِ اهو عاشق ان جي وعدي جي خوشي تي ساري رات سندس ميلاپ جو انتظار ڪري ٿو. انهيءَ انتظار ۾ پنهنجو آرام ۽ سک ڦٽائي اهڙو مستغرق ۽ محو ٿي وڃي ٿو جو رات جي ساعتن ۽ گهڙين جي به خبر نٿو رکي. ان تي پاڻ هي نقل بيان فرمايائون ته ڪو جوان مڙس ڪنهن زال جي پٺيان پئجي ويو. ان زال پٺيان منهن ڦيرائي پوئتي ڏٺو ته ڪو جوان مرد سندس پٺيان پيو اچي، پوءِ ان زال ان کان پڇيو ته ڪير آهين ۽ منهنجي پٺيان ڇو پيو اچين. تنهن تي هن جواب ۾ چيس ته آئون تنهنجي سهڻي منهن تي عاشق آهيان ۽ تو منهنجي دل ڦري، مون

کي چريو ڪري ڇڏيو آهي. زال ان جي اها ڳالهه ٻڌي بيهي رهي ۽ چيائين ته مون تي چوڻو عاشق ٿين، منهنجي پيڻ حسن ۽ جمال ۾ مون کان وڌيڪ سهڻي ۽ خوبصورت آهي. ان تي عاشق ٿي ۽ جا منهنجي پٺيان پئي اچي. پوءِ اهو جوان انهيءَ عورت کان منهن ڦيرائي پويان ڏسڻ لڳو ته ايتري ۾ انهيءَ عورت ڳل تي چمات هڻي ڪڍيس ۽ چيائينس ته جڏهن مون توکي ڏٺو ته منهنجي پويان پيو اچين تڏهن سمجهيم ته عاشق آهين. جڏهن تو ڳالهه ڪري ٻڌائي تڏهن سمجهيم ته سچو آهين. جڏهن تنهنجو آزمودو ورتم تڏهن ڏٺم ته ڪوڙو آهين. اي ڪوڙا! جيڪڏهن تنهنجو عشق سچو هجي ها ته پويان نه نهارين ها. هاڻي هيئن ئي هليو وڃ ته ائون توکي قتل ڪرائي ڇڏينديس. پوءِ پاڻ فرمايائون ته جڏهن مجازي معشوق ان جو امتحان ورتو ۽ ان کي غير ڏانهن خيال وارو ڏٺائين تڏهن ان کي لوڏي ڇڏيائين. اهڙي طرح انهن شخصن جي حال تي افسوس صد افسوس آهي جيڪي حق سبحانه و تعاليٰ سان عشق ۽ محبت جي دعويٰ ٿا رکن ۽ ڌيان غير ڏانهن اٿن.

۲۱۹* فرمايائون ته مبتدي مريد کي گهرجي ته پنهنجي مرشد سان رابطو اهڙو رکي جو ان کان سواءِ ٻي ڪا شيءِ نه ڏسي، جنهن جاءِ تي نظر ڪري ته بعينه ان جي صورت جو مشاهدو ڪري ۽ جيڪڏهن مٿي ناهاري يا هيٺ، ته به پنهنجي مرشد کان سواءِ ٻيو ڪوبه نظر نه اچيس. اهڙي حالت پيدا ٿيڻ کان پوءِ سندس وجود ويو ۽ مرشد جو وجود رهيو. هي ڪم عشق جي بادشاهه جا آهن جو هڪڙن جو نام و نيشان وڃائي ۽ ان جي جاءِ تي ٻئي کي ظاهر ڪري.

عشق آن شعله است کاندر جان فروخت

هرچه جز معشوق باقي جمله سوخت

عشق هڪ اهڙو شعلو آهي جو جيڪڏهن ماڻهو جي جان اندر ٻري ته معشوق کان سواءِ سڀ ڪجهه ساڙي ڇڏي. حافظ شيرازي عليه الرحمه جي بيت مان هن مصرع: "خوش تر از فکر مي و جام هرچه خواهد بودن" جي معنيٰ مخدوم معين الدين نثوي

قدس سره معني فرمائي آهي ته شراب جي محبت کان مرشد جي يادگيري ڪرڻ وڌيڪ لذت واري آهي ان کان بهتر ٻي ڪابه يادگيري نه آهي ۽ ڪتاب تذڪرة الاولياءَ ۾ آهي ته ابتداء ۾ شيخ ابوالقاسم گرگاني قدس سره جو ذڪر هي هوندو هو جو اويس اويس پيو چوندو هو ڇاڪاڻ ته اهو نالو مبارڪ سندس مرشد جو هو. ۽ پڻ فرمايائون ته جڏهن طالب کي ”فنا في الشيخ“ جو حال ڪما حقہ حاصل ٿئي ٿو ته پوءِ انهيءَ مرشد جي نالي سان چوي جيئن سرمد چيو آهي يعني ان کان پڇيائون ته تنهنجو خدا ڪهڙو آهي. چيائين ته خير نه اٿم ته ٻي منهنجا گهڻا آهن يا منهنجي ٻيءَ جا غير گهڻا آهن.

خدايت کيست اي سرمد درين دير - نه ميدانم ابي چند است يا غير
 ۲۲۰ فرمايائون ”صبر“ جا ٽي قسم آهن: هڪڙو هي ته پنهنجي نفس کي جيڪا دشواري پيش اچي ان تي ”صبر“ ڪري ان کي ”تصبر“ ٿا چون، ٻيو صبر سالڪن جو آهي جڏهن انهن کي ڪنهن آزمائش ۾ مبتلا ڪن ته ان تي راضي رهجي، ٽيون صبر عارفين جو آهي جيڪي ”أَخَصَّ الْخَاصِّ“ آهن انهن کي آزمائش واري مصيبت مان اهڙو ذوق ٿو اچي جهڙوڪ لذتِ نعمتن من لذت ٿي اچي. يعني جنهن وقت متن آزمائش اچي ٿي ته ان مان لطف اندوز ٿا ٿين ۽ فرمايائون ته جڏهن مجازي معشوق عاشق جي منهن تي چمات هڻي ٿو ته عاشق کي ان جي چمات مان لذت ٿي اچي. پوءِ محبوب حقيقي جل شانہ ته سڀني مجازي معشوقن کان اعليٰ ۽ اڪمل آهي. ڪنهن بزرگ چيو آهي:

از دست دوست زهد خوري گلشکر بود

(ترجمہ) يعني دوست جي هٿان زهر کائين ته گلڦند آهي.

هن هنڌ تي حافظ شيرازي فرمائي ٿو:

بدمر گفتم خور سندر عفاک الله نکو گفتم

جواب تلخ مي زيبد لب لعل شکر خارا

(ترجمہ) مون کي بچڙو چيئي ته به خوش آهيان جي چڱون چيئي ته شال الله توکي عفو ڪري. ڪڙو جواب ڳاڙهي چين واري کان سونهي ٿو. ان ڳالهه تي پاڻ هي تمثيل بيان فرمايائون ته

ڪو جوان مرد ڪنهن بادشاهه جي ڌي تي عاشق هو تنهن ڪري انهيءَ کي هن ڳالهه تان گرفتار ڪيائون. جڏهن ان کي سزا ڏيڻ لاءِ ونيو ٿي ويا تڏهن بادشاهه جي ڌي پنهنجي ٻانهي کي ان شخص ڏانهن ڏياري موڪليو ته جنهن وقت توکي بادشاهه جا ماڻهو مارين ۽ ڪٽين، آءُ ان وقت ماڙي مٿي هونديس ۽ تون مون ڏانهن پيو نظر ڪج. پوءِ جڏهن ان جوان تي مار ڪت شروع ٿي ۽ ان وقت ان جي نظر شهزادي ڏانهن هڻي جا ماڙي تي ويندو هڻي ۽ ڏڪن لڳڻ وقت جوان ڪنهن به قسم جي دانهن ۽ رڙ نٿي ڪئي جو ان جي محبت ۽ عشق ۾ اهڙو محو ۽ مستغرق هو جو ڪنهن به قسم جو ايذاءُ محسوس نٿي ڪيائين.

۲۲۱* پاڻ فرمايائون اي يارو! يقين سان چاڻو ۽ دل جي ڪنن سان ٻڌو جهڙي طرح الله تعاليٰ جا ملائڪ آدم جي اولاد تي موڪل ٿيل آهن اهڙي طرح نفس ۽ شيطان پڻ ماڻهو جي اندر گڏ آهن تن کان ڊپ رکڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي: "أَعْدِي عَدُوْكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ" (ترجمه: تمام وڏو دشمن تنهنجو نفس آهي جو تنهنجي ٻن پاسن جي وچ ۾ آهي) پوءِ جيڪڏهن تون ان کي زهد ۽ تقويٰ واري عبادت سان مشغول نه رکندين ته اهو تنهنجي عبادت گاهه خالي ڏسي تنهنجي اندر ۾ اهڙن اجاين ڪمن جا وسوسا ۽ خطرا وجهندو جو شريعت جي خلاف هوندا ۽ نفساني خواهشن ۾ مبتلا ڪندا.

۲۲۲* فرمايائون ته حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم جن هميشه الله تعاليٰ جي حڪمن ۽ عبادتن ۾ مشغول رهندا هئا ۽ رات جي وقت نماز ۾ گهڻي بيهڪ ڪندا هئا، ايتري قدر جو سندن پير مبارڪ سڄي پوندا هئا ۽ پڻ جڏهن گهر ۾ ايندا هئا ته گهر جو سڀ ڪم پاڻ پنهنجن هٿن سان ڪندا هئا ۽ گهر کي پهاري ڏيڻ ۽ پڪرين کي ڏهڻ پنهنجن هٿن سان ئي ڪيائون. پاڙي وارن مان يا ڪو دوست سفر تي هوندو هو ته پوءِ پاڻ انهن جي گهرن وٽ وڃي دروازي تي اچي هن طرح چوندا هئا: "يَا أَهْلَ الْبَيْتِ هَلْ عِنْدَكُمْ شَعْلٌ" (ترجمه: اي گهروارو اوهان جو

ڪو ڪم ڪار آهي) پوءِ جيڪڏهن انهن جو ڪو ڪم هوندو هو ته پاڻ انهن جو ڪم پورو ڪندا هئا. يا ته پاڻ لڙاين ۾ هوندا هئا يا ماڻهن کي دشمن جي فتني فساد کان مدافعت ڪرڻ جي تربيت ڏيندا هئا. غرض ته پاڻ ڪڏهن به واندان نه وينا ۽ اهي سڀ ڪماليتن واريون خوبيون سندن وجود مبارڪ ۾ علي الدوام هيون ڇاڪاڻ ته سندن باطن الله تعاليٰ سان هو ۽ ظاهر ۾ ڪمن سان مشغول هئا جيئن چوندا آهن دل يار سان هٿ ڪم ڪار سان. پوءِ طالب کي پڻ ظاهر خواه باطن ۾ ڪما ينفعي سندن متابعت کي حاصل ڪري ۽ پنهنجي دل جي خطرن ۽ وسوسن کي ماسوي الله کان نگاه ۾ رکي ۽ اها روش اخص الخياص باطن جي آهي جن جي شان ۾ الله تعاليٰ فرمائي ٿو: ”رَجَالٌ لَا تُلَهِهُمُ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ“ (ترجمه) اهڙا مرد آهن جن کي واپار ۽ وڪرو الله جي يادگيري ڪرڻ کان انهن کي غافل نٿا ڪن

۲۲۳* فرمايائون ته اي يارو! اوهين هي ڳالهه ڄاڻو ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن ديني خواه دنياوي معاملن جو بار ڪيتري نه قدر پاڻ تي کڻڻ هموار ڪيو هو، اسان کي مناسب نه آهي جو اسين جهنگلي جانورن وانگر رڳو کائڻ ۽ پيئڻ ۽ سمهڻ ۾ پنهنجي پياري عمر کي بيڪار ۽ بيهودن ڪمن ۾ ڪپايون، بلڪ اسان کي گهرجي ته اسين پنهنجي محبوب صلي الله عليه وسلم جي پيروي تي هلڻ جي ڪوشش ڪريون. نفس ۽ شيطان جي بئي دين جا دشمن آهن تن کان پڇون ۽ انهن جي مڪرن ۽ فرين کان پاڻ کي بچايون ۽ پاسو ڪريون. تنهن ڪري اي يارو! غفلت کي ڇڏيو وقت کي غنيمت ڪري ڄاڻو. اڄ جي ڪم کي سڀاڻي تي نه ڇڏيو. جيئن ان باب ۾ مثنوي وارو مولانا روم قدس سره فرمائي ٿو:

همين مڪن فردا که فردا ها گذشت - تاکه کلي نگذرد ايام گشت
سال بيگ گشت وقت کشت ني - جزسيه روئي و فعل زشت ني

۲۲۴* فرمايائون ته اي يارو! اي ڀائرو! اوهين ڪنهن اهل دل ڏانهن پڇو ته ان جي برکت واري محب مان ايمان جي موڙي يعني دولت هٿ اچي ۽ اهڙي ڪماليت واري صاحب دل جي صحبت

۽ تصرف کي حاصل ڪريو ته، نفس ۽ شيطان جي مڪر ۽ فريب کان امن ۾ رهو.

۲۲۵* فرمايائون ته سالڪ ڪامل اهو آهي جنهن پاڻ کي ”تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ“ جي سهڻن خلقن ۽ موچارن فعلن سان سينگارڻو. پوءِ جنهن طالب کي الله تعاليٰ پنهنجي مهرباني عنايت فرمائي ۽ ان کي پنهنجن ڪماليٽ وارين صفتن سان موصوف ڪري ته پوءِ ان کان ئي خواه ڪلي ڪماليٽون منجهس سڀ پاڻهين پوريون ٿينديون.

۲۲۶* فرمايائون ته جنهن وقت سالڪ جي دل واري فرحي تان نفساني ۽ شيطاني گندگيون نڪري صاف ٿيو وڃن ته پوءِ اهڙي دل حق سبحانه و تعاليٰ جي نور حاصل ڪرڻ جي قابليت رکي ٿي ۽ ان نور جي عڪس وٺڻ جي لائق ٿئي ٿي. پوءِ سندس مناسبت روحانين ڪرويين ملڪن سان ٿيندي ۽ هن جهان ۾ جو ڪجهه آهي ان جو عڪس سالڪ جي دل تي جلوو ڪندو.

۲۲۷* فرمايائون ته طالب واسطي هن کان وڌيڪ بهتر ٻيو ڪوبه ڪم ڪونهي جو پنهنجي هٿ ۽ زبان کان جيترو ٿي سگهي ته ماڻهن جي دلين کي خوش رکي چاڪاڻ ته اهي سڀ هڪ وجود مان خلقيل آهن. پوءِ جيڪي پنهنجي لاءِ پسند ڪري ته ٻئي لاءِ به اهو پسند ڪري ۽ جيڪا شيءِ پاڻ کي نه وڻي سا ٻين لاءِ پسند نه ڪري ۽ ٻي ڪنهن ماڻهو کي اهڃ ۽ ايذاءَ نه رسائي ۽ نه ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪنهن خراب ڪم سببان گمراهه هجڻ جي نسبت ڏئي چاڪاڻ ته خراب ڪم به الله تعاليٰ جا پيدا ڪيل آهن حتماً ڪه الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو: ”وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ“ (ترجمه) ۽ الله اوهان کي خلقيو ۽ اهي ڪم جيڪي اوهين ڪيو ٿا سي به ان خلقيا آهن) پوءِ اهڙي شخص کي عاجز ۽ مسلوب الفعل ڄاڻي فاعل حقيقي الله جلشانه کي ڄاڻي. البت ايترو هي ته زبان سان امر بالمعروف ڪجي.

۲۲۸* فرمايائون ته امر معروف يعني چڱن ڪمن جو امر ڪرڻ ۽ نهي عن منكر يعني بيهودن ۽ بچڙن ڪمن کان جهلڻ ان شخص کي سونهي ٿو جيڪو پنهنجي نفس جي غرض کان چٽل

هجي. ۽ خاص الله تعاليٰ جي رضامندي واسطي ماڻهن کي امر ۽ نهی تو ڪري. پوءِ جي ماڻهو تڪليفون ۽ ايذا ڏين ته اهي پاڻ تي برداشت ڪري ۽ تنگدل نه ٿئي ته سندس سينو حق سبحانه و تعاليٰ جي انوارن ۽ اسرارن سان ڀريل ٿيندو ۽ پڻ هن آيت ”افمن شرح الله صدره للاسلام“ سان مشرف ۽ معزز ٿيندو. اهو شخص ولايت جو صاحب آهي جو ”فنا في الله“ ۽ ”بقا بالله“ جو شرف حاصل ڪري ”حق اليقين“ جي مرتبي تي پهتل هوندو آهي.

۲۲۹* فرمايائون ته مسلمان اهو آهي جنهن جي هٿ ۽ زبان کان ٻيا مسلمان سلامت ۽ امن ۾ هجن جيئن ان باب ۾ هي حديث شاهد آهي: ”الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ“ يعني اهو شخص مسلمان آهي جنهن جي هٿ ۽ زبان کان مسلمان سلامت هجن.

۲۳۰* فرمايائون ته طلب وارو طالب مثل اڏامنڌڙ پکي جي آهي جيڪو ويچارو قيد کان ڇٽل ٿي ڊاٽي جي ڳولا ۾ هلي تو پوءِ لالچ ۾ اچي ڪٿي ڪنهن دام ۾ ڦاسي ٿو. اهڙي طرح ويچارو طالب نفساني سڌن ۽ خواهشن ۾ اچي ملعون شيطان جي گمراهي جي دام ۾ ڦاسي ٿو جنهن ڪري حق سبحانه و تعاليٰ جي واٽ کان محروم رهيو پوءِ جيڪڏهن ان طالب تي الله تعاليٰ پنهنجي ازلي عنايت فرمائي جو ان کي غفلت کان هوشيار ڪري، جيڪڏهن اهو گهڻي عجز ۽ نياز سان هنن ڪلمن جو وظيفو زبان تي آڻي معافي گهري: ”رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونُنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ“ شيطان جي گمراهي واري دام مان چوٽڪارو حاصل ڪري سگهي ٿو. (ترجمه) اي اسان جا پالڻهار! اسان پنهنجن نفسن سان ظلم ڪيو (جو اسين تنهنجا نافرمان ٿياسون) ۽ جيڪڏهن تون اسان واسطي بخشش نه ڪندين ۽ نه رحمت ڪندين ته اسين يقينن ڇيهي وارن مان ٿينداسون.

۲۳۱* فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته جيڪو ڪجهه شروع ڪري ته ان ۾ نيت چڱي ڪري جيئن ته حديث شريف ۾ آهي: ”إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ“ يعني عملن جو دارومدار نيتن تي آهي. پوءِ انسان کي گهرجي ته کائڻ وقت نيت هن طرح ڪري ته

هن ڪائڻ سان مون کي عبادت ڪرڻ لاءِ قوت حاصل ٿي ۽ جيڪڏهن ڪنهن کي ماني ڪارائي ته دل ۾ هي نيت ڪري ته سڀ ڪو ماڻهو پنهنجو مقدر رزق کائڻو ۽ آئون ان جي رزق جو حمال آهيان ۽ جيڪڏهن دل ۾ چائڻدو ته آءٌ هيترن ماڻهن کي پيو ڪاريان ته پوءِ اهائيت ان شخص لاءِ نقصان ڪار ۽ هلاڪت جو سبب ٿيندي.

۲۳۲* فرمايائون ته جيڪڏهن ڪو شخص تهجد جي نماز پڙهي ان تي فخر ڪري ته ان شخص لاءِ اهو چڱو هو ته هو ستو پيو هجي ها ۽ جيڪڏهن ڪو روزو نفلي رکي ان تي فخر ڪري ته اهڙي روزي رکڻ کان ڪائڻ پيئڻ چڱو آهي ۽ جيڪڏهن ڪو شخص پنهنجي عورت سان هر بستر ٿيڻ جو ارادو ڪري ته پوءِ گهرجي ته ان وقت دل ۾ نيت چڱي رکي ۽ چوي ته اي منهنجا پالڻهار! منهنجي زال جو جيڪو مون تي حق آهي سو آئون ادا ٿو ڪريان ۽ دل ۾ چوي ته ڌڻي منهنجا! مون کي صالح پٽ عطا ڪر ته منهنجي مرڻ کان پوءِ مون لاءِ چوڻڪاري جو سبب بنجي يعني مرڻ کان پوءِ منهنجي لاءِ توکان مغفرت گهرندو رهي.

۲۳۳* فرمايائون ته ڪنهن جاهل فقير جي ڪنهن علم واري سان صحبت هئي. اتفاق سان اهو عالم ڪنهن سفر سانگي ٻاهر ويل هو ۽ گهڻن ڏينهن کان پوءِ سفر تان موٽي آيو ۽ ان فقير جي پڇا ڪيائين ته ڪيڏانهن ويو. ماڻهن ان کي ٻڌايو ته اهو فقير هاڻي گوشي نشين ٿي ويو آهي ۽ ڪائڻ ڇڏي ڏنو اٿس ۽ ماڻهن جو مٿس گهڻو اعتقاد آهي ۽ چوي ٿو ته جبرئيل عليه السلام مون وٽ اچي ٿو. عالم انهن جي اها ڳالهه ٻڌي دل ۾ چيو ته انهيءَ فقير کي شيطان سنئين وات کان گمراه ڪيو آهي. پوءِ وٽس آيو ۽ ان کان حال احوال پڇيائين. فقير چيس ته الله تعاليٰ پنهنجي مهرباني فرمائي حضرت جبرئيل عليه السلام کي مون ڏانهن موڪليو ته تو منهنجي گهڻي عبادت ڪئي آهي ۽ آئون توکان گهڻو خوش آهيان. هاڻي توتان عبادت ڪرڻ جي تڪليف معاف آهي ۽ منهنجي لاءِ طعام بهشت مان پيو اچي. عالم جڏهن ان جي اها ڳالهه ٻڌي ته گهڻو ڏک ٿيس ۽ فقير کي چيائين ته پلا

اڄ رات آئون هتي ٿو رهان ۽ تنهنجو حال احوال به ڏسان ۽ بهشت وارو طعام توسان گڏجي کائيندس. پوءِ اهو عالم رات جو الله تعاليٰ جي ذڪر سان مشغول ٿيو ۽ ”لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ“ جو ڪلمو پي پڙهيائين. شيطان روزانو دروازي کان پيو ايندو هو پر ان رات اندر اچي نه ٿي سگهيو. پوءِ جنهن وقت عالم ذڪر بس ڪيو ته شيطان جهٽ پٽ دروازو کولي طعام جو طبق فقير جي اڳيان گهڙي تعظيم سان رکيو ۽ ويٺو. جڏهن عالم کي شيطان جي طبق اٿڻ جي خبر پئي ۽ فقير کائڻ جو ارادو ڪيو ته ان عالم وري ذڪر شروع ڪيو ته فقير جي هٿ مان طبق وارو طعام ڪري پيو ۽ ڏٺائين ته رڳا ڪيئن هئا جي طعام جي صورت ۾ هئا. ايتري ۾ شيطان غائب ٿي ويو. پوءِ ان عالم جاهل فقير کي چيو ته اهو ائيندڙ شيطان هو جنهن توکي نيڪ رستي کان پلائي ڇڏيو هو.

۲۳۴* فرمايائون ته الله تعاليٰ جا جيڪي خاص پانها يعني ڪامل آهن سي شيطان جي مڪر ۽ فريب کان واقف آهن جنهن ڪري ملعون شيطان جو انهن تي ڪنهن به قسم جو زور نٿو هلي جن جي شان ۾ فرمائي ٿو: ”إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ“ (ترجمه) بيشڪ منهنجن پانهن تي تنهنجو غلبو نه آهي مگر گمراهن تي، جيڪي تنهنجا تابع ٿيندا.)

۲۳۵* فرمايائون ته بندگان ٻن قسمن جي آهي، هڪڙا اهي آهن جي محض الله تعاليٰ جي رضامندي واسطي بندگان ٿا ڪن ۽ ٻيا اهي آهن جي نفس ۽ شيطان جي بندگان ٿا ڪن جهڙو شرڪ ۽ فڪر ۽ شهرت ۽ رياءَ لاءِ عبادت ڪرڻ. پوءِ حق سبحانه و تعاليٰ جا سڄا پانها اهي انسان آهن جيڪي شريعت، طريقت، حقيقت ۽ معرفت سان سينگاريل آهن ۽ انهن جو نفس اطمينان جي درجي کي رسيل آهي. اهڙا پانها اتر آهن جن کي عبده ورسوله جي مقام مان نصيب حاصل ٿيو ۽ انهن کي هنن مقدس لفظن سان خطاب ٿيل آهي: ”يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي“

(ترجمه: اي مطمئن نفس! تون پنهنجي پالڻهار ڏانهن خوش ٿيندڙ خوش ٿيل ٿي موٽي اچ پوءِ تون منهنجن ٻانهن جي جماعت ۾ داخل ٿي ۽ منهنجي بهشت ۾ گهڙ. نفس ۽ شيطان جا ٻانهن اهي آهن جيڪي حق سبحانه و تعاليٰ جي امرن کي ڄاڻي ٻجهي ڇڏي ٿا ڏين ۽ سندس جهليل ڪمن ۾ پاڻهين پاڻ ڪاهيو پون اهي سڀ ڪجهه سندن نفس ڪم ڪرائي ٿو جيئن الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو: "إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ" (ترجمه: بيشڪ نفس بچڙن ڪمن جو امر ٿو ڪري.

۲۳۶* فرمايائون ته ماڻهو جا ٽي مظهر آهن. اسم، جسم ۽ روح. انهن سڀني جو مثال هي آهي ته جيڪڏهن جسم جي ملڪ تي بادشاهي محض روح جي آهي ته پوءِ عقل ان جو وزير آهي ۽ لشڪر ان جا عضوا آهن ۽ ملڪ ان جو حق سبحانه و تعاليٰ جي خشيت يعني ڊپ ۽ خوف آهي. ۽ جيڪڏهن جسم جي ملڪ تي بادشاهي نفس جي آهي ته پوءِ شيطان ان جو وزير آهي ۽ لشڪر ان جو سڌون ۽ خواهشون ۽ پيا بد ڪم وغيره آهن. پوءِ جيستائين بدن تي روح جو غلبو آهي ته پوءِ سارو جسم چڱن ڪمن ۽ طاعتن ۽ عبادتن وغيره جهڙن ڪمن ۾ مشغول رهندو. خدانخواستہ جيڪڏهن نفس غالب ٿيو ته پوءِ فسق ۽ فجور جهڙن ڪمن ۾ ڪاهي پوندو ۽ دل ڪاري ڪٽيل ٿي ويندس. جيئن حديث شريف ۾ آهي: "إِنَّ فِي جَسَدِ بَنِي آدَمَ مَضْعَفَهُ إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ" (ترجمه: بيشڪ آدم جي اولاد جي جسم منجهه هڪ ٽڪرو گوشت جو آهي جيڪڏهن اهو صحيح سالم آهي ته پوءِ سارو بدن سالم آهي ۽ جيڪڏهن اهو ڦٽي پيو ته پوءِ سارو بدن ڦٽي پوي ٿو. خبردار اها دل آهي.) پوءِ جنهن شخص تي روح غالب آهي ته نفس ان جو تابع ۽ فرمان بردار آهي. سڀاڻي قيامت جي ڏينهن سندس نفس بهشت ۾ آرام سان گذاريندو ۽ جنهن شخص تي نفس غالب آهي ته پوءِ اهو ان کي عبادت جهڙن ڪمن کان سست ۽ غافل ڪندو ۽ الله تعاليٰ جي جهليل ڪمن ڏانهن رغبت پيو ڏيندو. پوءِ سڀاڻي قيامت جي ڏينهن نفس اماره جي صحبت جي

شامت سببان روح عذاب پيو سهندو. شال الله تعاليٰ اسان کي پناه ڏي.

۲۳۷* فرمايائون ته فقيرن جا چار قسم آهن: هڪڙو منتهي، ٻيو قابل قريب، ٽيون قابل بعيد، چوٿون غير قابل. منتهي فقير الله تعاليٰ جا ڪامل ۽ واصل آهن. انهن جي ڪمليت جي نشاني هي آهي ته انهن جي دل الله سبحانه و تعاليٰ کان سواءِ سڀني دلچسپين ۽ تعلقات کان خالي آهي. ڇا اهل ۽ عيال ۽ ڇا مال ۽ دولت، غرض ته سڀني تعلقات کان انهن جي دل آزاد آهي. انهن شين جو هجڻ نه هجڻ هنن وٽ هڪ جهڙو آهي. ۽ قابل قريب فقير اهو آهي جنهن کان جيڪڏهن بي فرماني جهڙو ڪم واقع ٿئي ٿو ته الله تعاليٰ ڏانهن رجوع ڪري وٽانس معافي جو طلبگار ٿئي ٿو ۽ ان نافرمانن ۽ بدعت کي عبادت ڪرڻ سان مٽائي ٿو. هو هميشه پنهنجي نفس سان نافرمانين بابت جهيڙو ۽ ملامت ٿو ڪري ۽ قابل بعيد فقير اهو آهي جيڪو نافرمانين جهڙا ڪم ڪري ۽ ان کي قبيح ٿو ڄاڻي ۽ ان گناه کان توبه ڪري ٿو پر وري اهو گناه ڪري ٿو ۽ وري توبه ٿو ڪري پر ان توبه تي استقامت نه اٿس. غير قابل فقير اهو آهي جيڪو ظلم ۽ نافرمانين کي نٿو ڇڏي ۽ غير شرعي ڪمن تي بيٺل آهي ۽ ڪڏهن به ان کان خبردار نه ٿو ٿئي.

۲۳۸* فرمايائون ته فقير پنجن خصلتن کان خالي نه آهي. هڪڙو هي ته اسبابن ۽ علائقن جو تارڪ هجي. جيڪڏهن ان کي دنيا جي ڪا شيءِ ڏجي ته ان تي خوش نه ٿئي پر پاڻ رنج ٿئي. اهڙي فقير کي زاهد ٿا چون، ڇاڪاڻ ته ان جو زهد محض الله واسطي آهي. ٻيو قسم هي آهي ته جيڪڏهن ان کي ڪا شيءِ ملي ته ان ڏانهن رغبت نٿو رکي ۽ جيڪڏهن اها شيءِ هلي وڃي ته ان تي ارمان نٿو ڪري. ٽيون قسم فقير جو هي آهي ته مال ۽ اسباب جي نه رکڻ کان ان جي رکڻ کي چڱو ڄاڻي. پر ڪنهن پر طمع نه رکي ۽ نه ڪنهن کان گهري اهڙي فقير کي قانع ٿا چون "الْقَنَاعَةُ كُنْزٌ لَا يَفْنَىٰ" يعني قناعت اهڙي ڪاڻ آهي ڇانه ٿي ڪٿي. هن جاءِ تي پاڻ فرمايائون ته خواجه عبيد الله احرار قدس سره جي

ملفوظات شريف ۾ لکيل آهي ته بعضي کمالات جيڪي طلب جي راه ۾ حق آهن، اهي اخص الخاص سالڪ کي به اسباب کان سواءِ ميسر نه آهن. چوٿون قسم هي آهي ته دنيا کي ترک ڪري پوءِ تنگدستي سبب وري دنيا سان رغبت رکي ٿو اهڙي ماڻهو کي حريص ٿا چون. پنجون قسم هي آهي ته ماني ٽڪر واسطي مخلوق جي اڳيان پنهنجي عاجزي ۽ بي حالي ظاهر ڪري ان کان گهري ٿو اهڙي شخص کي مضطر ٿا چون يعني پریشاني ۾ ورتل.

۲۳۹* فرمايائون ته حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه جي وصال کان پوءِ حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه خلافت جي مسند تي ويٺو. پوءِ دل ۾ خيال ڪيائين ته حضرت ابوبڪر رضي الله تعاليٰ عنه جي عبادتن ۽ عادتن کان واقف ٿيان. پوءِ پاڻ ان جي حرمن مان ڪنهن حرم ڏانهن نڪاح جو پيغام موڪلي شريعت موجب نڪاح ڪري حضرت ابوبڪر رضي الله تعاليٰ عنه جي زندگي جو احوال پڇيو. پوءِ ان حرم حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه کي حضرت ابوبڪر جو جاءِ نشين تصور ڪري نڪاح ڪرڻ کان انڪار نه ڪيو ۽ شريعت موجب ساڻس نڪاح ڪيائين، نڪاح بعد حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه جڏهن پنهنجي گهر آيا ته پاڻ بي بي صاحبه جي اڳيان ادب سان ويٺا ۽ چيائون ته شادي مان منهنجو مقصد جنسي تعلقات يا شهوت نه هو، بلڪ منهنجو مقصد هي هو ته حضرت ابوبڪر رضي الله تعاليٰ عنه جي مخفي عادت، عبادتن ۽ عملن جي احوالن کان آڻون واقف ٿيان. پوءِ حرم محترم چيو ته خليفن جا مبارڪ ادب هن طرح هئا جو پاڻ رات جي وقت ۾ نماز گهڻي پڙهندا هئا ۽ روزن رکڻ کي گهڻو پسند ڪندا هئا، رات جو گهڻو جاڳندا هئا ۽ بعض وقت گريو ۽ زاري ۽ استغفار گهڻو ڪندا هئا. ان کان پوءِ امير المؤمنين حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه بي بي صاحبه کي چيو ته بس منهنجي پڇڻ جو مقصد اهوئي هو جو تو مون کي ٻڌايو.

۲۴۰* فرمايائون ته ڪنهن بزرگ جو مريد وفات ڪري ويو هو، بزرگ ان جي مرڻ کان پوءِ پنهنجي جماعت سان گڏ ان جي قبر

تي آيو ۽ پنهنجن مريدن کي چيائين ته قرآن مجيد جو ختمون پڙهو. جڏهن ختمو پڙهي پورو ڪيائون تڏهن وري چيائين لا اله الا الله جي ذڪر سان مشغول ٿيو، جڏهن ذڪر کان فارغ ٿيا تڏهن وري انهن کي چيائين ته راڳ ڪريو ته اسين ٻڌون. پوءِ انهن راڳ تهجد پڙهڻ تائين ڪيو ۽ بزرگ پي سماع ڪيو. پوءِ تهجد جي نماز سڀني پڙهي. جڏهن ڏينهن ٿيو ته مريدن مان ڪنهن هڪڙي بزرگ کان پڇيو ته اڄ رات ڇا هو جو عادت جي خلاف سماع ٿيو. بزرگ چيس ته اڳي ڪڏهن به ائين نه ٿيو آهي بزرگ چيو ته روح علوي آهي جڏهن قرآن پڙهيو سون ته به مٿي نه ويو ۽ ذڪر ڪيو سون ته به مٿي نه آيو. مريد پڇيو ته پوءِ ان جو ڪهڙو حال هو بزرگ چيو ته جڏهن قرآن ۽ ذڪر سان مٿي نه ٿيو پوءِ جڏهن شعر ۽ سماع ٿيو ته پوءِ ان جو روح مٿي ويو بزرگ چيو ته اهو شخص هن ڳالهه جو اهل نه هو جو قرآن ۽ ذڪر مان لذت وٺي. سماع مبتدي طالب کي لذت ۽ ان ۾ حرڪت پيدا ڪري ٿو.

۲۴۱* فرمايائون طالب کي گهرجي ته پنهنجي ظاهر ۽ باطن کي پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي پيروي سان سينگاري، مرشد سان پنهنجي دل جو توجه ۽ رابطو پورو پورو رکي ۽ ان کان جيڪي ڪم صادر ٿين انهن جو انڪار نه ڪري. جيڪڏهن انڪار ڪندو ته نقصان ٿيندس ۽ ان کان ڪڏهن به چوٽڪارو نه ملندس ۽ صاهب طريقت کي اهڙي بي ادبي سببان عظيم نقص پيدا ٿئي ٿو، ڇاڪاڻ ته طريقت ۾ ارادي ۽ محبت ۽ رابطي کان سواءِ ٻي ڪابه واٽ نه آهي.

۲۴۲* فرمايائون ته روح لطيف آهي جسم جي گندگين واري صحبت سببان ميرو ٿئي ٿو، پر جيڪڏهن روح کي طاقت ملي ٿي ۽ جسم تي غالب ٿيو ته جسم جي ڪثافت لطافت سان تبديل ٿي ويندي. جڏهن ته ڪن اوليائن کي اهڙو مقام ملي ٿو جو انهن جو جسم روح جهڙو لطيف ٿو ٿئي ۽ ان وقت انهن کان خوارق عادات ۽ ڪرامتن جو ظاهر ٿيڻ ۽ زمين کي اک چنپ ۾ لتاڙي ڪٽان جو ڪٿي وڃي پهچڻ ٿئي ٿو. ڇاڪاڻ ته ان وقت انهن جو روح هوا کان به زياده لطيف آهي انهن کي هن عالم ۾ ڪو روڪڻ

وارو نه آهي ۽ ڪنهن جي گهرج نه اٿن. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جو معراج جسمر مبارڪ سان هو ان وقت سندن جسمر شريف روح جو رنگ ورتل هو. اي دوست! هي ڳالهه اهو سمجهندو جيڪو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي ڪما حقہ متابعت سان رڳيل هوندو ۽ پڻ ”يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ“ سان مشرف هوندو پوءِ اهڙي بصيرت واري صاحب سان صحبت ڪرڻ ماڻهو جي وجود تي پارس جو اثر ٿي ڏيکاري. ڇاڪاڻ ته اهل الله سان صحبت ڪرڻ سو ڄڻ ڪه الله تعاليٰ سان گڏ هجڻ آهي. جنهن شخص اهڙي بصيرت واري اهل الله کي سڃاتو تنهن ڄڻ ڪه الله تعاليٰ کي سڃاتو ۽ جنهن ان کي نه سڃاتو تنهن الله تعاليٰ کي نه سڃاتو. جيئن ان باب ۾ حافظ شيرازي قدس سره فرمائي ٿو:

درخرايات مغان نور خدا مي بينم

اين عجيب بين ڪم چه نوري زڪجا مي بينم

۲۴۳* فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته پنهنجي قلب

اندر پنهنجي مرشد جي صورت پڇائي ۽ انهيءَ کي هر وقت ڏسندو رهي ۽ ان تي استقامت ڪري، ڇاڪاڻ ته اها صورت هڪ مضبوط لٺ آهي جيڪا نابين گنهگارن واسطي آهي انهيءَ ڪري ٻئي هٿ ان لٺ ۾ وجهي ان کي قابو جهلي.

۲۴۴* فرمايائون ته جيڪڏهن ڪو ڪافر طبيب ڪنهن

بيمار جو علاج ڪري ۽ هو ان کي ڪن شين جي واپرائڻ کان منع ڪري ته اهو بيمار شخص انهن شين کي ڪڏهن به ويجهو نه ويندو. پوءِ الله تعاليٰ جا سڀ نبي ۽ ولي جيڪي ماڻهن جي باطني بيمارين جا طبيب آهن، انهن نفساني خواهشن ۽ مال ۽ جاه جي حرص کان منع فرمائي آهي، پوءِ جنهن شخص انهن جي حڪمن جي بجا آوري نه ڪئي ته پوءِ ڇٽبو ته انهيءَ شخص انهن جي حڪمن کي سچو نه ڪيو ۽ جيڪو طبيب ڪافر هو ۽ دين اسلام جو دشمن هو تنهن جي ڳالهه کي سچو سمجهي پرهيز ڪيائين. پر ان جو علاج هن ظاهري جسمر واسطي هو جيڪو ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن ضرور فنا ٿيندو. ڇا اهو اسان جو دين ۽ اسلام آهي، هي ڪهڙو اسلام ۽ ڪهڙي مسلماني آهي جو باطني

بيمارين جي طبيب کي سچو نه ڪيوسون. اهڙا شخص هن آيت جي وعيد هيٺ آيل آهن: "لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّ هُمْ أَصْلًا سَبِيلًا"

(ترجمه: انهن کي دليون آهن ان سان سمجھ نٿا رکن ۽ انهن کي اکيون آهن ان سان ڏسڻ نٿا ۽ انهن کي ڪن آهن ان سان ٻڌڻ نٿا، بيشڪ اهي مثل ڍڳن ڍورن جي آهن بلڪ انهن کان به وات کان گهڻو پليل آهن)

۲۴۵* فرمايائون ته الله تعاليٰ جي طالبن وٽ هي دنيا هڪ دم جي مثل آهي ڇاڪاڻ ته اهي پنهنجي دل دنيا سان نٿا ڳنڍين ۽ جيڪي شخص پنهنجي دل دنيا سان ڳنڍين ٿا سي مڪين جي مثل آهن جيڪي بدبودار ڍونڍ کي کائڻ لاءِ مٿس گڏ ٿيون هونديون. ڪنهن بزرگ ڪهڙو نه سٺو چيو آهي:

نگهدار دم راکه عالم دمي است - دمي پيش دانا به از عالمي است
ترجمه: تون پنهنجي حياتي جي هڪڙي دم کي نگاه ۾ رک ڇاڪاڻ ته هي دنيا هڪڙو دم آهي، دانائن اڳيان هڪڙو دم ساري جهان کان پلو آهي.

۲۴۶* فرمايائون ته هڪڙو بزرگ بصري شهر ۾ رهندو هو، اهو مسجد مائده ڏانهن هن نيت سان ويندو هو ته حضرت خضر عليه السلام سان ملاقات ڪريان. اها مسجد شريف بصري شهر کان هڪ ڪوه پنڌ تي ٻاهر هوندي هئي ۽ اهو بزرگ ڪلام الله شريف جو حافظ هو ۽ ان جي هي عادت هوندي هئي ته جڏهن ويندو هو ته وات ۾ پندرهن سيپارا پڙهندو هو. اهڙي طرح موٽڻ وقت به پندرهن سيپارا پڙهندو هو. انهيءَ نموني سان روزانو قرآن جو ختمو پورو ڪندو هو. هڪڙي ڏينهن پنهنجي عادت مطابق بصري کان ٻاهر نڪتو ته هڪڙي پير مرد کي شهر جي دروازي تي بيٺل ڏٺائين، ٻئي چٽا هڪ ٻئي سان مرحبا ڪري ڳالهين ۾ مشغول ٿي هلڻ لڳا، تانجو اچي مسجد شريف تي پهتا ۽ وري اتان موٽي بصري شهر ڏانهن آيا. جڏهن شهر کي ويجهو ٿيا تڏهن انهيءَ پير مرد ان بزرگ کان پڇيو ته تون روزانو هن مسجد ڏانهن

چو تو وڃين انهيءَ مسجد ڏانهن وڃڻ ۾ تنهنجي نيت ڪهڙي آهي؟ ان بزرگ جواب ۾ چيو ته حضرت خضر عليه السلام سان ملاقات ڪرڻ جو ارادو اٿم، وري پڇيائين ته ڇا اچڻ ۽ وڃڻ دوران ڪهڙي شيءِ سان مشغول ٿو رهين جواب ۾ چيائين ته اچڻ ۽ وڃڻ ۾ قرآن شريف جو ختمو پورو ڪندو آهيان. پوءِ ان پير مرد چيو ته خضر جي ملاقات مان ڇا ورتو خضر ته آئون آهيان. منهنجي صحبت جي شامت ڪري اڃوڪو ڏينهن قرآن شريف جي ثواب کان محروم رهيو آهيان. هاڻي وڃ حق سبحانه و تعاليٰ جي ذڪر سان مشغول ٿي باقي خضر کي ڇڏ ڪندين.

۲۴۷* فرمايائون ته ڪتاب بحر المعاني جنهن جو جوڙيندڙ سيد محمد بن جعفر المڪي الحسني الحسيني قدس سره آهي ۽ اهو مريد شيخ نصيرالدي محمود چراغ دهلوي جو هو، تنهن پنهنجو هڪڙو خط ملڪ محمود عرف شيخن ڏانهن لکيو انهيءَ خط ۾ احوال هي هو ته حضرت خضر عليه السلام اسان سان گهڻي مدت تائين صحبت ڪئي ۽ هڪ ٻئي سان ڪافي عرصي تائين صحبت ٻي ڪئي سون. هاڻي خضر عليه السلام اسان جي ملاقات واسطي گهڻو خواهشمند آهي پر آئون ان کان گوشو پيو ڪريان. ڇاڪاڻ ته هو پنهنجي وجود جي نگهباني ڪرڻ ۾ گهڻي ڪوشش ٿو ڪري ۽ آئون پنهنجي وجود جي نفي ڪرڻ ۾ گهڻي ڪوشش ٿو ڪريان. انهيءَ سببان خضر عليه السلام جي صحبت کان نفرت ٿو ڪريان. اي دوست! تون حق سبحانه و تعاليٰ جي غير کان گهڻي نفرت رک ۽ ان جي يادگيري ۾ پاڻ کي محو ۽ مستغرق ڪر ته حضرت خضر عليه السلام جهڙا تنهنجي صحبت واسطي خواهشمند ٿين.

۲۴۸* فرمايائون ته شيخ الشايع حضرت خواجه ضياءُ الدين سهروردي قدس سره جن هڪڙي ڏينهن پنهنجي حجري اندر الله تعاليٰ جي يادگيري ۾ مشغول هئا ته حضرت خضر عليه السلام سندن حجري جي دروازي تي آيو، خواجه صاحب جن جو مريد حجري جي دروازي تي ويٺل هو ان کي چيائين ته اندر وڃ ۽ پنهنجي شيخ کي چؤ ته ته خضر دروازي تي بيٺو آهي، مريد اهو

پيغام خواجه صاحب کي رسايو. پر شيخ ان ڳالهه ڏانهن ڪو توجه نه ڏنو ۽ نه ئي ڪو جواب ڏنائين. مريد اندران ٿي آيو، پر خضر جي هيبت سببان ان کي ڪجهه ٻڌائي نه سگهيو. پوءِ خضر عليه السلام پوئتي موٽي هليو ويو، ان جي وڃڻ کان پوءِ مريد شيخ جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته حضرت! ڪهڙو سبب هو جو خضر عليه السلام اوهان جي زيارت لاءِ آيو پر اوهان ان ڏانهن ڪو خيال نه آندو. شيخ چيس ته توکي ڪهڙي خبر خضر هجي يا ڪو ٻيو. اٿون ان وقت الله تعاليٰ سان مشغول هئس، جيڪڏهن اهو وقت مون کان ڇڏائجي وڃي ها ته قيامت تائين مون کي ان وڃايل وقت جو ارمان ۽ ڏک باقي هجي ها. ان کان پوءِ پاڻ فرمايائون ته ولي اهڙا آهن جن کي هڪڙو اهڙو وقت حاصل آهي جو اهي الله تعاليٰ جي حضور ۾ هوندا آهن. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم صحيح فرمايو آهي: "لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْتَجِينِي فِيهِ مَلِكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مَّرْسَلٌ" (ترجمه: هڪڙو اهڙو وقت آهي جو منهنجو الله سان گڏ هجڻ آهي جتي نه ڪو ملڪ مقرب ۽ نه نبي مرسل مون سان گڏ رهڻ جي گنجائش ٿا رکن.

۲۴۹* فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن سيد الطائف شيخ جنيد بغدادي قدس سره پنهنجن ٻن رفيقن ۽ مريدن سان گڏجي شيخ فضيل بن عياض قدس سره جي صحبت ۽ زيارت لاءِ آيا ۽ دروازي کي کڙڪايائون. شيخ پڇيو ته ڪير آهيو! شيخ جنيد چيو ته اٿون آهيان. شيخ فضيل اندران جواب ڏنو ته الله تعاليٰ کي ڇڏي مخلوق جي در کي اچي کڙڪايئي. شيخ جنيد چيو ته هي دروازو پڻ عين دروازو حق سبحانه و تعاليٰ جو آهي. ان کان پوءِ شيخ فضيل دروازو کوليو. پوءِ پاڻ شيخ جنيد ۽ ان جي ساٿين سان ملاقات ڪيائون. پوءِ شيخ فضيل قدس سره شيخ جنيد جي مريدن کان پڇيو ته ڪلام الله ياد ڪيو اٿو. انهن جواب ۾ چيو ته نه. پوءِ شيخ فضيل ارمان سببان ٿڌو شوڪارو هڻي چيو ته اوهان جوان کان سواءِ ٻيو ڪو انيس آهي ڇا.

۲۵۰* فرمايائون ته ڪنهن شخص ڪنهن بزرگ جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته حضرت! جنهن وقت اوهان ٻڌي حق تعاليٰ

جل شانہ جو حضور حاصل ٿئي تہ ان وقت ھن ٻانھي کي ياد ڪندا. بزرگ کي ان ڳالھ تان ڪاوڙ ۽ جوش آيو ۽ چيائين تہ ڏوڙ ھجي ان وقت تي جنھن وقت تون ياد اچين.

۲۵۱ * فرمايائون تہ ڪيترن مشائخن کي اللھ تعاليٰ پنھنجي ولين جي مقامن ۽ مرتبن جي معلومات سان نوازيو آھي، ھن فقير کي پڻ اللھ تعاليٰ پنھنجي ڪرم سان انھن مان گھڻن ولين جي مرتبن ۽ مقامن جي ظاھري معلومات بخشي آھي. مگر حضرت پير سائين رضي اللھ تعاليٰ عنھ جن جي علو مرتبي ھجڻ سببان سندن مقام ۽ مرتبي بابت معلوم نہ ٿي سگھيو آھي.

۲۵۲ * فرمايائون تہ طالب کي گھرجي تہ جنھن وقت پنھنجي زال سان صحبت ڪرڻ جو ارادو ڪري تہ پوءِ ھن طرح سان نيت ڪري تہ زال جا حق جيڪي منھنجي ذمي آھن، اھي ادا ڪريان ٿو. تہ پوءِ ان جي اھا صحبت ڪرڻ اللھ تعاليٰ لاءِ آھي نہ پنھنجي نفس لاءِ آھي ڇاڪاڻ تہ زال سان صحبت ڪرڻ مثل قرض جي آھي جو ادا ڪجي ٿو. پوءِ جڏھن اھو شخص پاڪ ٿيڻ لاءِ غسل ڪري ٿو تہ ان جي پاڻي جي ھڪڙي ھڪڙي ڦڙي مان ملڪ پيدا ٿئي ٿو جيڪو ان لاءِ ھميشه خير جي دعا پيو گھري ۽ جنھن زنا ڪيو ۽ غسل ڪيو تہ ان جي پاڻي جي ڦڙن مان جيڪو ملڪ پيدا ٿئي ٿو سو ان شخص لاءِ پٽي ٿو ۽ لعنت ٿو وجھي. ھن ھنڌ تي خاص ٻانھن جي نيت پي آھي ۽ جيڪي خاص الخاص اھل اللھ تن کي نيت معلوم آھي.

۲۵۳ * فرمايائون تہ ڪنھن ڪتاب ۾ لکيل آھي تہ شيخ نجم الدين ڪبريٰ قدس سرھ تھجد جي وقت پنھنجي حرم سان مجامعت ڪندا ھئا. پوءِ شيخ شھاب الدين قدس سرھ ان وقت ھڪڙي ڪاغذ جي پرزي تي شيخ نجم الدين ڏانھن لکي موڪليو تہ اھو وقت اللھ تعاليٰ جي نزول رحمت ۽ بخشش جو آھي ۽ تون ان وقت مجامعت واري ڪم ۾ مشغول ٿورھين. شيخ نجم الدين قدس سرھ جواب ۾ لکي موڪليو تہ اھڙي موچار جي وقت ۾ انھيءَ ڪم ۾ مشغول ٿيڻ سان فرزند صالح ڄمندو جو گھڻن گمراھن ۽ واٽ کان پيلن کي گمراھي مان ڪڍي انھن کي ھدايت وارو ڪري

حق سبحانه و تعالیٰ سان واصل ڪندو.

۲۵۴* فرمایا تون ته بیان العارفين ملفوظات مقبول درگاه علیم سید عبدالکریم پانهی قدس سره جي ۾ لکيل آهي ته ڪو صاحب حال (بلڙي وارو) بزرگ هو تنهن هڪ ڏينهن گهڻيون مانيون پچائي گيهه ۽ ڪنڊ گڏي ان مان چوري ٺاهي هڪڙي وڏي ٿانو ۾ وجهي پنهنجي زال کي ڏني ۽ چيائين ته وڃ ۽ هي طعام کڻي درياءَ جي هن پار فلاڻو درويش رهي تون ان کي وڃي ڏي. زال چيس ته هينئر رات آهي ۽ پيڙي به ڪانه هوندي ڪيئن ويندس. بزرگ چيس ته جڏهن درياءَ جي ڪناري تي رسين ته پوءِ منهنجي طرفان درياءَ کي سلام ڏئي چڻجانس ته فلاڻو بزرگ منهنجو مڙس آهي توکي سلام چيا اٿس ۽ چيو اٿس ته ساري عمر اٿون زال سان همبستر نه ٿيو آهيان جيڪڏهن منهنجي ڳالهه سچي آهي ته تون سڪي وڃ ۽ مون کي گس ڏي ته اٿون هن ۾ وڃي فلاڻي درويش کي هي طعام رسايان. زال اهي لفظ دريا کي چيا ۽ دريا اتي جو اتي خشڪ ٿيو ۽ زال هن پار لنگهي ويئي ۽ طعام وارو ٿانو فقير جي خدمت ۾ پيش ڪيائين. فقير سمورو طعام کائي ٿانو کي خالي ڪري ڇڏيو. پوءِ زال سندس خدمت ۾ عرض ڪيو ته رستي ۾ دريا آهي اٿون اتان ڪيئن لنگهان. درويش پڇيس ته پهرين تون ڪيئن لنگهي آئين زال سارو احوال ڪري ٻڌايس ته مڙس مون کي هن طرح درياءَ لاءِ سلام ۽ پيغام ڏنو هو. پوءِ فقير زال کي چيو ته تون درياءَ تي وڃ ۽ منهنجي طرفان درياءَ کي سلام ڏيئي چڻجانس ته درويش چوي تون ته مون پنهنجي ساري عمر ۾ طعام ڪڏهن به نه کاڌو آهي. جيڪڏهن اها ڳالهه سچي آهي ته تون سڪي پو ۽ مون کي گس ڏي ته اٿون لنگهي وڃان. پوءِ زال درياءَ کي اهي اکر ٻڌايا جيڪي فقير چيا هئا. دريا ان وقت سڪي ويو ۽ زال لنگهي پنهنجي گهر ڏانهن آئي. پوءِ مڙس زال کان درياءَ جي لنگهڻ جي خبر ۽ فقير جو حال احوال پڇيو ته زال چيس ته تون ۽ تنهنجو دوست فقير ٻئي ڪوڙا آهيو ۽ ٽيون درياءَ به جيڪو اوهان کي سچو ڄاڻي سڪي ويو. جڏهن ته تواج مون سان مباشرت ڪئي هئي ۽ تنهنجي بار

منهنجي روبرو طعام کاڌو هو.

پاڻ هن نقل جي سمجهاڻي هن طرح ڏيڻ فرمائون ته الله تعاليٰ جا جيڪي خاص بندا آهن سي پنهنجن زالن سان مباشرت نفساني غرض سان نٿا ڪن ۽ نه ڪڏهن طعام پنهنجي نفس جي خواهش ۽ لذت ڪاڻ کائين ٿا. انهن جي غذا، "اَبْسَتْ عِنْدَ رَبِّي يُطْعَمُنِي وَيُسْقِينِي" جي حديث موجب يعني آئون پنهنجي رب وٽ رات گذاريان ٿو ۽ اهو مون کي ڪارائي ۽ پياري ٿو. هن باب ۾ مولانا روم قدس سره مثنوي شريف ۾ فرمائي ٿو:

ڪار پاڪانرا قياس از خود مگير- گرچه ماند در نوشتن شير شير
ترجمه: نيڪ ماڻهن جي ڪمن کي پاڻ تي قياس نه وٺ -
توڙي لکڻ ۾ شير ۽ شير جي صورت ساڳي آهي. مگر معنيٰ ۾
فرق آهي.

جمله عالم زين سبب گمراه شد - ڪم ڪسي ز ابدال حق آگاه شد
ترجمه: انهيءَ سببان سارو جهان گمراه ٿيو - ڪي ٿورا آهن
جيڪي ابدالن جي حال کان واقف ٿيا آهن.

اشقيا را ديده بينا نبود - نيڪ ويد درچشم شان بکسان نمود
ترجمه: نياڳن کي ڏسڻ واري اک نه هئي - انهن جي اکين
چڱو ۽ منو هڪ جهڙو ڏنو.

همسري با انبيا برداشتند - اوليا را همچو خود پنداشتند
ترجمه: نيين سان برابري رکيائون، اوليائن کي پاڻ جهڙو
ڪري پانڀائون.

۲۵۵ * فرمائون ته ڪنهن زاهد جي زال نيڪ بخت هئي
انهن زال ۽ مڙس جو گذر فاقو سان ٿي ٿيو ۽ حلال جي ڪمائي
ٿي ڪيائون. هڪڙو وقت اهڙو ٿيو جو سانده ٿي ڏينهن لنگهي
ويا ويچارن کي ڪٿان مزدوري نه ملي، زال زاهد کي چيو ته فاقو
حد کان لنگهي ويو آهي هاڻي ته عبادت ڪرڻ جي به طاقت نه
رهي آهي، پوءِ زاهد زال جو اهو حال ڏسي اٿي نئون وضو ڪري

نماز ۾ مشغول ٿيو ان کان پوءِ الله تعاليٰ جي درگاه ۾ سوال ڪيائين ته اي منهنجا پالڻهار! آئون ڄاڻان ٿو ته تون عالم الغيب والشهادة آهين اسان جي حال کي چڱي طرح ڄاڻين ٿو ۽ مون کي يقين آهي ته توکان سواءِ ٻيو ڪير به رزق پهچائڻ وارو نه آهي. پر زال جيڪا ناقص العقل آهي تنهن مون کي رزق جي سوال بابت تڪليف ڏني آهي ۽ اڻ هوند کان تنگ ٿي آهي تون پنهنجي غيبي خزاني مان اسان کي ڪجهه عطا ڪر ان دعا گهرڻ کان پوءِ الله تعاليٰ جي حڪم سان هڪ سوني سرگري بار واري زاهد جي مڪلي اڳيان ظاهر ٿي، جنهن وقت زاهد دعا گهري هئي ان وقت سندس زال ننڊ ۾ هئي ان کي خواب ۾ بهشت جو ديدار حاصل ٿيو جنهن ۾ ڏٺائين ته هڪ خوبصورت محلات آهي جنهن ۾ قسمن قسمن جون عمديون شيون رکيل آهن ۽ ان محلات جي ماڙي جا ڪنگرا سونين سرن سان جڙيل هئا ان زال اتي جي رهڻ وارن کان پڇيو ته هي محلات ڪنهن جو آهي. انهن چيس ته هي محلات واري ماڙي تنهنجي ۽ تنهنجي مڙس جي آهي. پوءِ زال ان محلات کي ڏسندي رهي ۽ گهڻا نظارا ڏسڻ ۾ آيس ۽ ڏسڻ ۾ آيس ته محلات جي هڪ ڪنگري کي نقصان پهتل آهي. پوءِ زال انهن کان پڇيو ته هي نقص چاڄي ڪري ٿيو آهي. انهن چيس ته تنهنجي مڙس حق سبحانه و تعاليٰ جي درگاه مان رزق جو سوال ڪيو هو. پوءِ ملائڪن الله تعاليٰ جي امر سان هن ماڙي مان هڪ سر ڪڍي تنهنجي مڙس کي ڏني آهي. پوءِ انهن کان پڇيائين ته پلاقيامت جي ڏينهن به اهڙي عيب سان هوندي؟ انهن چيو ته هاڻو انهيءَ عيب سان هوندي. جڏهن زال ننڊ مان سجاڳ ٿي پنهنجي مڙس کي خواب وارو واقعو سرستو ذڪر ڪري ٻڌايو ته زاهد اها سر سندس اڳيان آڻي رکي. زال چيو ته سڀاڻي قيامت جي ڏينهن پنهنجي ماڙي عيب واري هوندي، پوءِ پاڻ کي اها سوني سر دنيا ۾ نه گهرجي. الله تعاليٰ کان دعا گهر ته اها سر ساڳي جاءِ تي لڳائي ڇڏي. پوءِ زاهد الله تعاليٰ کان دعا گهري ۽ اها سر غائب ٿي ويئي وري انهيءَ ساڳي هنڌ تي رکيائونس.

۲۵۶* فرمايائون ته جيڪو شخص دل جي عجز ۽ نياز

سان الله تعالیٰ جي درگاه مان سوال ڪندو ته الله تعالیٰ ان جي سوال کي رد نه ڪندو ۽ پڻ هيئن به فرمايائون ته جنهن شخص جي زبان ڪوڙ نٿي ڳالهائي پوءِ اهو جنهن به مقصد ۽ مطلب لاءِ دعا گهرندو ته سچ جي برڪت سان الله تعالیٰ سندس دعا قبوليت هيٺ آڻيندو، ڪنهن بزرگ هي بيت ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

راستي موجب رضاي خدا است
کس نديدم که گر شد از ره راست

ترجمه: سچو هجڻ الله تعالیٰ جي راضي ٿيڻ جو سبب آهي. ڪنهن ماڻهوءَ کي نه ڏنڻ جو سنئين واٽ کان پليو هجي.

۲۵۷* فرمايائون ته فقير کي گهرجي ته پاڻ ۾ رازن جهڙي روش پيدا ڪري جڏهن ته رازي کي هڪڙي سر هٿ ۾ ڏجي ٿي جيستائين ان کي ڇڏيندو نه تيستائين بي سر نه وڻندو اهڙي طرح فقير کي پڻ غيب مان جيڪا ڪشائش رزق وغيره ملي تنهن کي خرچ ڪري ته الله تعالیٰ ان کي مسلسل پيو رزق ڏيندو. فرمايائون ته اهڙو انسان رزق ڏيندڙ جو صحيح ٻانهو آهي ۽ ان رزاق مطلق جو هٿ ٻانهي کان ڌار نه آهي. پوءِ هي ٻانهو جيئن خدا جي واٽ ۾ خرچ ڪندو تيئن ان ڏانهن رزق پيو موڪليندو ۽ جيڪڏهن ڏيڻ ۾ هٿ کي تنگ ڪندو ته پوءِ رزق ڪشادو نه ملندس.

۲۵۸* فرمايائون ته ابتدا وارن ڏينهن ۾ هڪ پيري هي فقير ۽ ٻيا ٻئي فقير حضرت پير سائين رضي الله تعالیٰ عنه جن جي قدمبوسي لاءِ درگاه شريف ڏانهن روانا ٿياسون. ٻه ٽي ڏينهن واٽ ۾ گذريا ته ڪتان به ماني جو ٽڪر کائڻ لاءِ نه مليو ۽ بک سببان ٻيا سنگتي هلڻ کان عاجز ٿي پيا. پوءِ مون پنهنجن سنگتين کي چيو ته شايد اوهان مان ڪنهن وٽ دنياوي اسبابن مان ڪا شيءِ پيل آهي جنهن ڪري ان جي نحوست سببان حق سبحانه و تعالیٰ جي درگاه مان رزق جو دروازو بند ٿيو آهي. جڏهن ان ڳالهه جي چڱي طرح جاچ ڪئي سون ته هڪڙي فقير وٽان ڪي پيسا ظاهر ٿيا. پوءِ هن فقير يعني مون انهن جي سنگت ڇڏي پيرين اگهاڙو اڪيلو ٿي درگاه شريف ڏانهن روانو

ٿيس. جڏهن درگاه شريف تي پهتس تڏهن ٻڌم ته حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن ڪوهستان جي غلاقي قلات ڏانهن براهوي فقيرن جي دعوت تي ويل آهن. پوءِ آئون ان ملڪ ڏانهن ويس سندس قدمبوسي سان مشرف ۽ معزز ٿيس. پاڻ مون کي ڏسڻ شرط هي بيت سنڌي زبان سان پڙهيائون:

پانهين ويهي جنڊ تي سائين سڏ ڪيوس

اتو جنڊ رهيوس چوه مان چلدي آئي

يعني پانهين جنڊ تي اٿو ويهي پيئو - جڏهن مالڪ ان کي سڏ ڪيو ته اٿو اتي جنڊ ۾ رهيو پاڻ مالڪ وٽ تمام جلدي سان حاضر ٿي.

۲۵۹* پاڻ فرمايائون ته جنهن ماڻهو کي بنا ڪنهن طمع ۽ خواهش جي الله تعالى ان ڏانهن ڪا شيءِ موڪلي ته ان کي نه موتائجي ۽ قبول ڪجي. جيڪڏهن ان شيءِ کي موتائيندو ته وري ان شيءِ ڏانهن محتاج ٿيندو ۽ ماڻهن کان ان شيءِ جو سوال ڪندو.

۲۶۰* فرمايائون ته رزق جي ملڻ جا دروازا ته گهڻا آهن انهن دروازن مان ٻئي قسم هي آهن هڪڙو هي ته رزق. تحفي جي رات سان ملي پيو نذراني سان ٿيون شر جي دفع ڪرڻ لاءِ ملي ۽ چوٿون دنياوي ڪمن جي مدد لاءِ ملي. پوءِ جيڪڏهن تحفي جي رات سان ملي ته ان جو ڏيڻ ۽ وٺڻ جائز آهي جيئن حديث شريف ۾ آهي ”تَهَادَرًا تَعَابَرًا“ (ترجمه: هڪ ٻئي کي تحفا ۽ سوکڙيون ڏيو ۽ پاڻ ۾ محبت پيدا ڪريو) ۽ جيڪڏهن نذرانو مطلق آهي ۽ ڏيندڙ جو ان ۾ ڪو نفساني غرض نه آهي ته اهو وٺڻ جائز آهي ۽ جيڪڏهن نذرانو دنياوي غرض سان مقيد آهي ته اهو وٺڻ حرام آهي ۽ جيڪڏهن شر جي تارڻ لاءِ نذرانو ملي ۽ اهو شخص ڪشف سان معلوم ڪري ۽ پنهنجي ولايت جي قوت سان ان مصيبت کي دفع ڪري سگهي ٿو ته اهو وٺڻ جائز آهي نه ته نه ۽ جيڪڏهن ڪنهن ڪم جي وٺڻ لاءِ ان کان مدد واسطي پئسا وٺي ته اها رشوت آهي ۽ ان جو وٺڻ ڪنهن به صورت ۾ جائز نه آهي. بعض چون ٿا ته جيڪڏهن وٺڻ کان اڳي ان ماڻهو جي مدد ٿو ڪري ۽ ان

جو ڪم پورو ڪري ته پوءِ ان صورت ۾ جيڪڏهن ان جي قدر داني واسطي ڪو ڏئي ته اهو وٺڻ مباح آهي. پر اسان وٽ اهو وٺڻ جائز نه آهي بلڪ حرام آهي تنهن ڪري وٺڻ نه گهرجي.

۲۶۱ * فرمائون ته ڪو بزرگ ڪماليت جو صاحب هو سو ائين پيو چوندو هو ته الله تعاليٰ پنهنجن پانهنن کي حرام ڪائڻ کان امن ۾ ٿوري ۽ جيڪي انهن کي ملي ٿو سو پاڪ ٿو ملي. اها خبر بادشاهه کي پهتي ته فلاڻو بزرگ هيئن ٿو چوي ۽ بادشاهه ان اهل الله بزرگ جي حال کان بي خبر هو ۽ دل ۾ چيائين ته انهيءَ بزرگ کي جيڪي اچي ٿو سو ڪائي ٿو ۽ ڪنهن به قسم جي پيچا ڳاچا نٿو ڪري پوءِ اهو سڀ حلال ڪيئن هوندو. پوءِ بادشاهه ان بزرگ جي امتحان وٺڻ لاءِ پنهنجي ڪوتوال کي حڪم ڪيو ته شهر کان ٻاهر وڃي ڪنهن بهراڙيءَ واري جو تلهو متارو دنيو بنان پيسن ڏيڻ جي زوري وٺي اچ ۽ ان مان طعام تيار ڪراءِ. پوءِ ڪوتوال بادشاهه جي حڪم موجب ائين ڪيو، جڏهن طعام رڌجي تيار ٿيو ته بادشاهه ان بزرگ ۽ ان جي جماعت جي دعوت ڪئي ۽ بادشاهه اهو طعام پنهنجي روبرو انهن کي ڪائڻ لاءِ ڏنو. اهي ڪائڻ ۾ مشغول ٿي ويا، بادشاهه جي دل ۾ ان بزرگ ڏانهن بدگماني پيدا ٿي ۽ دل ۾ خيال ڪيائين ته هي بزرگ پيو چوندو هو ته اسان جي نڙي مان حرام طعام کي لنگهڻ جي واٽ ٿي نه آهي حالانڪ هي حرام طعام آهي سو پيو ڪائي. اڃان انهيءَ خيال پچائڻ ۾ هو ته دروازي جي ٻاهران فرياد فرياد جو آواز ٻڌائين. بادشاهه ان فرياد ڪرڻ واري کي انهيءَ جي روبرو اندر گهرايو ۽ ان جي احوال کان واقف ٿيو. جنهن چيو ته اهو دنيو مون فلاڻي بزرگ کي ڏيڻ جي نيت ڪئي هئي جو منهنجو مرشد آهي سو ان جو هو. اڄ بادشاهه جا ماڻهو ظلم ڪري بنا قيمت ڏيڻ جي ڪاهي آيا آهن. ان درويش کي ڪشف جي وسيلي اڳيئي خبر هئي سو اها ڳالهه ٻڌي مرڪڻ لڳو ۽ بادشاهه کي چيائين ته اسان پنهنجي ملڪيت وارو دنيو ڪاڌو آهي، تو پاڻ کي خواهه خواهه نفاق ۽ بدگماني جي هلاڪت ۾ وڌو. ان چوڻ کان پوءِ بادشاهه تائب ٿيو ۽ معافي ورتائين ۽ ان بزرگ سان بيعت ڪري مريد

ٿيو. اي دوست! هڪ پيري اسان جا شيخ ادا الله تعاليٰ برڪاته فقيرن جي دعوتن وٺڻ لاءِ تشریف فرما ٿيل هئا. هڪڙي ڏينهن مبارڪ فقير شوري جي دعوت تي سندس ڳوٺ آيا ۽ هن ڪتاب جو گڏ ڪندڙ فقير (محمد ملوڪ) به ساڻن گڏ هو. پوءِ مبارڪ ذنبي جي گوشت مان مڪلف طعام رڌائي سندن حضور ۾ حاضر ڪيو، پاڻ اهو طعام ڏسڻ شرط ان طعام ڏانهن هٿ ويجهو نه آندائون. پوءِ هن ٻانهي سندن خدمت ۾ عرض ڪيو ته حضرت! ڪهڙو سبب آهي جو پنهنجي هٿ کي طعام جي ڪاڻڻ کان روڪيو اٿو، پاڻ فرمايائون ته اسان جي دل ۾ خيال پيو اچي ته هي طعام حلال نه هوندو ۽ شبهي وارو آهي. ان کان پوءِ هن ٻانهي پڇا ڳاڇا ڪئي ۽ خبر پئي ته اهو ذنبو يتيم ٻارن جي ملڪيت ۾ هو دعوت واري انهيءَ يتيم کان ٿورڙن پيسن تي خريد ڪيو هو ۽ انهن کي پورو حق ادا نه ڪيو هئائين. اها حقيقت کين ڪشف سان معلوم ٿي هئي، جنهن ڪري پاڻ طعام کي ويجهو نه ويا ۽ نه منجهانيس ڪاڏائون. ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ يتيمن جي حق ۾ فرمائي ٿو: **وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ** (ترجمه: اوهين يتيم جي مال کي ويجهو نه وڃو مگر موچارِي نيت سان جنهن ۾ انهن جو نفعو هجي. اي دوست! الله تعاليٰ جي ڪامل ولين کان ماضي، حال ۽ مستقبل جا احوال ٺڪل ۽ مخفي نٿا ٿين. هن باب ۾ مثنوي وارو خبر ڏئي ٿو:

ابيات

پيش از انگور مي را ديده اند - درفنايي محض شيءِ را ديده اند
 پيشتر از دانهانان را ديده اند - بي دماغ و دل پراز فکر آمدنر
 ده تموز گرم مي بينند دي - در شعاع شمس مي بينند قي
 فکرت از ماضي مستقبل بود - چون از اين دور است مشکل حل بود
 ديد چون بي كيف هر با كيف را - ديد پيش از کان صحيح دريف را
 پيشتر از خلقت انگورها - خورد مي هاو نموده شورها
 اي دوست! محقق بحقائق الايقان صاحب عرفان خليفه
 ميان لقمان عليه الرحمه اسان جي شيخ (يعني خليفه محمود)
 ادا الله تعاليٰ بقائه جي مناقبن مان هي ڳالهه بيان ڪئي ته

هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن فرمايو ته اسين سڀ الله تعالى جي طلب پيا ڪريون پر خليفن محمود کي الله تعالى پاڻ گهريو آهي. پيا الله تعالى جا طالب آهن ۽ خليفو سندس مطلوب آهي.

۲۶۲* فرمايائون ته ڪنهن اهل الله بزرگ خواجه بهاء الدين زڪريا ملتاني قدس سره جن جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته هي ماڻهن جو انبوه پنهنجي شهرت واسطي ڇو گڏ ڪيو اٿي. خواجه صاحب جن جواب ۾ فرمايو ته جيستائين بدن ۾ طاقت ۽ بار کڻڻ جي قوت هئي ته رستن جون منزلون لتاڙي اهل الله وارن جي زيارت ۽ صحبت لاءِ اٿون پاڻ ويندو هئس. هاڻي جڏهن جسور ۾ سفر ڪرڻ جي طاقت نه رهي آهي تڏهن الله وارا محض پاڻهين پاڻ اچي منهنجي دوستن جي دست لاءِ گڏ ٿيا آهن. ان کان پوءِ ان بزرگ وري ڪانئس پيو سوال ڪيو ته حق سبحانه و تعالى جي بارگاهه ۾ وڃڻ واسطي ڪهڙو تحفو تيار ڪيو اٿي، خواجه قدس سره جن جواب ۾ ان کي چيو ته جيڪڏهن مون کان پڇا ٿي ته اسان جي لاءِ ڪهڙي سوکڙي آندي اٿي ته اٿون عرض ڪندس ته ڏکي منهنجا مون وٽ مراد ۽ ارادي کان سواءِ ٻي ڪا اهڙي شيءِ نه آهي جا تنهنجي بارگاهه ۾ آڻڻ جي لائق هجي.

۲۶۳* فرمايائون ته فقير کي گهرجي ته هڪڙي لباس ڍڪڻ ۾ پاڻ کي مقيد نه رکي. حق سبحانه و تعالى کان جيڪو لباس هلي سو پهري ۽ پنهنجي تدبير ۽ سوچ کي ترک ڪري اهڙي طرح کائڻ ۽ پيئڻ وغيره ۾ به ائين ڪري. بلڪ پنهنجا سڀ ڪم ظاهري خواه باطني الله تعالى جي حوالي ڪري ۽ هيئن چوي جيئن ڪنهن بزرگ چيو آهي:

سپردم بتو مائيه خویش را - توداني حساب کمر بيش را

ترجمه: مون پنهنجي موڙي تنهنجي حوالي ڪئي - ٿوري گهڻي جو حساب تون ٿو ڄاڻين.

ٻئي ڪنهن بزرگ چيو آهي:

کارساز ما بسازي کارما - فکر مادر کارما آزار ما

ترجمه: اسان جو ڪارساز اسان جن ڪمن ٺاهڻ ۾ آهي -

۽ اسين ڪمن جي فڪرن ۾ ورتل آهيون جو ڏک پيا ڪيون.
هي آيت سڳوري ان ڳالهه ڏانهن اشارو ٿي ڪري ته
پنهنجا سڀ ڪم الله تعاليٰ کي سونپيو جيئن پاڻ فرمائي ٿو:
”وَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ اِلٰهِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِصِيْرَتِكَ لَبَصِيْرٌ“ (ترجمه: ۽ ائون
پنهنجا ڪم الله کي سونپيان ٿو، بيشڪ الله تعاليٰ پنهنجن جو
(حال) ڏسي ٿو. اي طالب! تنهنجي ڪوشش ۽ سعيو حق سبحانه
وتعاليٰ جي طلب لاءِ ڪرڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته اها سڀ کان اوليٰ ۽
بهتر آهي ۽ ان جي طلب ۾ پاڻ کي مصروف ڪر ڇاڪاڻ ته اها
نعمت عظميٰ آهي ۽ پنهنجن جهانن جو مقصود سندس ذات پاڪ
آهي پوءِ انسان جو ڪم ڪوشش ۽ سعيو ڪرڻ آهي ۽ ڪاميابي
ان جي اختيار ۾ آهي. جيئن سعي بابت پاڻ فرمائي ٿو: ”لَيْسَ
لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعَىٰ“ - يعني انسان لاءِ آهي سعيو ۽ ڪوشش
ڪرڻ.

۲۶۴* فرمايائون ته فقير کي لباس جي جيتري ضرورت
هجي اوترو لباس رکي ۽ پهري. ان کان زياده نه رکي، ڇاڪاڻ جو
اڳين مشائخن سڳورن هڪڙي وڳي کان وڌيڪ لباس رکڻ کي
مڪروه ڄاتو آهي. البت جيڪڏهن پاڪائي جي احتياط واسطي
وڌيڪ وڳو رکي ته جائز آهي.

۲۶۵* فرمايائون ته هڪ پيري حضرت موسيٰ عليه
السلام الله تعاليٰ جي امر موجب جبل طور ڏانهن وڃي رهيو هو ته
تن چئن کيس عرض ڪيو ته اسان جي پاران الله تعاليٰ جي حضور
۾ عرض ڪري ۽ ان جو جواب اسان کي ڏجو. انهيءَ مان هڪڙي
عرض ڪيو ته آئون پنهنجي چاچي جي ڌيءَ تي عاشق آهيان پر
اهو مون کي نشو ڏئي. ٻئي عرض ڪيو ته مون تي هزار دينار
قرض آهي پر هڙ ۾ ڪجهه به نه اٿم جو قرض خواهه کي ڏيئي خوش
ڪريان. ٽئين عرض ڪيو ته اوني چادر کان ساءِ پيو ڪوبه ڪپڙو
نه اٿم جو آئون پنهنجي اوگهڙ ڏيڪيان. جڏهن حضرت موسيٰ عليه
السلام جبل طور تي پهتو ۽ حق سبحانه وتعالٰي سان ڪلام
ڪرڻ ۾ مشغول ٿيو ۽ ان ڪلام جي ذوق ۽ لذت سببان انهن ٽن
چئن جي سوال جي يادگيري وٽانئس لهي وئي. مونڱ وقت الله

تعالیٰ حضرت موسیٰ علیہ السلام کي خطاب ڪيو ته اي موسیٰ منهنجن ڪن ٻانهن توکي مون ڏانهن پيغام رسائڻ لاءِ عرض ڪيو هو انهن جو پيغام مون کي ڏي. حضرت موسیٰ علیہ السلام پنهنجي ويسر جي گهڻي عاجزي ڏيکاري ۽ عرض ڪيائين ته منهنجا پروردگار تون عالم السر والخفيات آهين توکي انهن جي سوالن جي سڀ خبر آهي. وري حق سبحانه و تعالیٰ جي طرفان حضرت موسیٰ علیہ السلام ڏانهن فرمان آيو ته تون انهن جا سوال چئي ٻڌاء، حضرت موسیٰ علیہ السلام هر هڪ جا سوال حق تعالیٰ جي بارگاه ۾ پهچايا. پوءِ الله تعالیٰ جي طرفان انهن جي جوابن ڏيڻ جو حضرت موسیٰ علیہ السلام کي هن طرح امر ٿيو ته جنهن چيو ته آئون چاچي جي ڌي تي عاشق آهيان تنهن کي چؤ ته تنهنجو چاچو هن دنيا مان گذر ڪري ويو آهي هاڻي ان جي ڌي جو توکان سواءِ ٻيو ڪوبه وارث نه آهي تون ئي ان جو وارث آهين. ۽ جنهن چيو ته مون کي هزار دينار قرض ڏيڻو آهي تنهن کي چؤ ته فلاڻي زمين ڏانهن وڃ جنهن ڏينهن کان دنيا خلقي اٿر ان ڏينهن کان وٺي تنهنجي لاءِ هزار دينار رکيا اٿر سي وڃي اتان ڪڍ ۽ جنهن چيو ته مون کي اوگهڙي ڪڍڻ لاءِ ڪپڙو ڪونهي تنهن کي چؤ ته توکي ايترو ڪپڙو نه ڏيندس جو تون ان سان پنهنجي اوگهڙي ڪين. حضرت موسیٰ علیہ السلام اهو حڪم ٻڌي گهڻو حيران ٿيو ته هن ڳالهه ۾ ڪهڙي حڪمت آهي. فرمان آيو ته اي موسیٰ! **وَجَعَلْتُ نَصِيبَ مَحَبَّتِي** يعني منهنجي محبت ان کي نصيب ڪئي اٿر. يعني ان جو لباس منهنجي محبت آهي ان کان وڌيڪ ٻيو لباس ڪهڙو آهي.

۲۶۶* فرمايائون ته عاشقن جو قوت عشق آهي. انهن جو

مرڻ ۽ جيئڻ سواءِ محبت ۽ درد جي ٻيو ڪجهه به نه آهي ۽ جيڪي ماڻهو هن دنيا ۾ حق سبحانه و تعالیٰ سان عشق رکڻ جي دعويٰ ڪن ٿا تن کي الله تعالیٰ سڀاڻي قيامت جي ڏينهن مجنون اڳيان حاضر ڪندو ۽ فرمائيندو ته مجنون هڪڙي مخلوق تي عاشق ٿيڻ ڪري ڪيترن قسمن جون مصيبتون ۽ تڪليفون پاڻ تي سنيون ۽ اوهان مون سان دعويٰ عشق ۽ محبت جي ٿي رڪي ۽

اوهان جو حال هي هو جو دنيا جي ڪمن ۾ مشغول هئو، پوءِ جيڪي سندس جمال بيمثال جا عاشق هوندا سي سندس حضور ۾ گهڻي عجز سان پنهنجو قصور تسليم ڪندا.

۲۶۷* فرمايائون ته عالي همت طالب کي گهرجي ته محبوب حقيقي ٻيل شانہ کان سواءِ ٻي جيڪا شيءِ ڏسڻ ۾ اچي تنهن کي حرام ڄاڻي ۽ جيڪڏهن ظاهر خواه باطن ۽ ڪنهن شيءِ ڏانهن ميل رکي ٿو ته پوءِ اهو پنهنجي مقصد کان دور ٿي ٿو ۽ پڻ طالبن جي جماعت کان خارج آهي.

۲۶۸* فرمايائون ته امير المؤمنين امام المسلمين حضرت امام حسين رضي الله تعالى عنه مجنونن کان پڇيو ته خلافت اسان جو حق آهي يا يزيد جو. عشق جي ماريل مجنونن جو اب ڏنو ته خلافت نه اوهان جو حق آهي ۽ نه ڪو يزيد جو. اهو حق ليليٰ جو آهي. ڪنهن بزرگ چيو آهي:

مجنون عشق را دگر امروز حالت است

اسلام دين ليليٰ ديگر ضلالت است

۲۶۹* فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته پاڻ کي پنهنجي پير بي نظير ۾ اهڙو محو ۽ مستغرق ڪري جو پنهنجي نام ۽ نشان کان بالڪل فاني هجي ۽ ان سان باقي هجي تان ان ڪمليت واري صاحب جي وسيلي سان هن دنياوي تعلقاتن کان چوٽڪارو لهي، ڇاڪاڻ ته اهي تعلقات محض خيال آهن ۽ پڻ ان جي صحبت مان موچار يون وصفون ۽ سهڻا اخلاق حاصل ٿيندا. جڏهن پاڻ کي پنهنجي شيخ ۾ محو ۽ مستغرق ڪندو ته پوءِ اهڙو طالب ڪمليت جي درجي کي رسندو. اي دوست! هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد سندن حضور اقدس ۾ عرض ڪيو ته حضرت مريد جيڪڏهن نفلي نماز ۾ هجي ۽ شيخ ان کي نماز واري حالت ۾ سد ڪري ته پوءِ مريد کي ڇا ڪرڻ گهرجي نماز ۾ مشغول هجي يا شيخ جي سد تي اچي. پاڻ فرمايائون ته چڱو ائين آهي ته سد تي اچي. ان کان پوءِ پاڻ هي نقل بيان فرمايائون ته هڪڙي ڏينهن حضرت پير سائين رضي الله تعالى عنه جن فرمايو ته هڪڙي ڏينهن حضرت رسول مقبول صلي الله عليه وسلم جن ڪنهن

اصحاب سڳوري کي سڏ ڪيو ۽ اهو اصحابي نماز ۾ مشغول هو جڏهن اهو نماز کان فارغ ٿيو سندن حضور ۾ آيو ۽ نماز جو عذر ڪيائين ته حضرت! ائون نماز ۾ هئس، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن فرمايس ته مڙني ڪمن کان رسول جي سڏ کي اڳ ۾ رکڻ پوءِ پيل نماز هجي.

بيت سنڌي

اي پڻ وڏي حاج جي مجلسي ٿين محبوبن سين
جي قضا ٿئي نماز ته وقت ورائن سٿرو
يعني هي ڪر گهڻو چڱو آهي جيڪڏهن محبوب جي
مجلس حاصل ٿئي. انهيءَ ڪري جيڪڏهن نماز قضا ٿي وڃي ته
ڪو فڪر نه آهي. ڇاڪاڻ ته نماز قضا ٿي سگهي ٿي.
۽ فرمايائون ته خواجه ناصرالدين عبيدالله احرار قدس سره
جي ملفوظات ۾ آهي ته نماز جي وقت جي قضا آهي ۽ صحبت
جي وقت جي قضا نه آهي. هن هنڌ تي ڪنهن بزرگ هي بيت چيو
آهي:

بيت

درياب ڪه وقت بس عزيز است - گرفت شود دريغ باشد
يعني وقت گهڻو قيمتي آهي تنهن کي نه وڃاء - جيڪڏهن
چڏائجي ويو ته پوءِ ارمان ڪندين.

۽ پڻ خواجه صاحب جن هي فرمايو:

قيمت وقت راغنيمت دان - گوهر وقت در بها نه آيد

ترجمه: وقت جي قيمت کي غنيمت ڪري ڄاڻ - وقت هڪ
موتي آهي جنهن جي ڪا قيمت نه آهي.

۲۷۰ فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته جنهن کي ڏسي ته
ان کي پاڻ کان بهتر ۽ وڏو ۽ چڱو ڄاڻي ۽ پنهنجي دل ۾ چوي ته
هي سڀ ماڻهو مون کان نيڪ ۽ ڀلا آهن پوءِ کڻي ڪنهن ڪافر
کي ڏسي يا ڪنهن مسلمان کي. جيڪڏهن مسلمان کي ڏسي ته
دل ۾ چوي ته ان جي نيت ۽ عمل مون کان گهڻا آهن ۽ جيڪڏهن
ڪافر کي ڏسي ته دل ۾ چوي ته هن جي عاقبت جي ڪنهن کي
خبر آهي شايد آخر وقت ۾ اسلام سان مشرف ٿي تنهن ڪري اهو

مون کان پلو آهي. ۽ جيڪڏهن پاڻ کان ڪنهن کي عمر ۾ وڏو ڏسي ته دل ۾ فڪر ڪري ته هي شخص عمر ۾ مون کان وڏو آهي تنهن ڪري ان جا عمل ۽ ٻيا نڪ ڪم مون کان گهڻا ڪيا هوندا ٿين ۽ جيڪڏهن پاڻ کان ڪنهن کي عمر ۾ ننڍو ڏسي ته دل ۾ فڪر اٿي ته هي مون کان عمر ۾ ننڍو آهي جيڪڏهن کڻي گناهه ڪيا هجن ته به منهنجي گناهن کان ٿورا هوندا. بهرحال طالب کي گهرجي ته پاڻ کي گنهگار ۽ قصور وارو ڄاڻي حق سبحانه و تعاليٰ جي درگاه ۾ باڏائي و تائس بخشش گهري.

۲۷۱* فرمايائون ته ڪنهن بزرگ پنهنجي مرید کي چلي ۾ وهڻ جو امر ڪيو، پوءِ اهو مرشد جي چوڻ تي چلي ۾ ويٺو. جڏهن چلي جو عرصو پورو ڪيائين ته مرشد وٽ آيو، مرشد ان کي امر ڪيو ته شهر جي بازار جو سير ڪري اچ ۽ جڏهن سير ڪري بس ڪرين ته پوءِ وري موٽي اچ. جڏهن سير ڪري آيو ته مرشد پڇيس ته ماڻهن کي ڪهڙي حال ۾ ڏٺي، چيائين ته گهڻن ماڻهن کي لعب ۽ لهو ۽ گناهن ڪرڻ ۾ ڏٺم. مرشد ان کي چيو ته وري چلي ۾ وڃي ويهه. مرشد جي امر تي هو ٻيهر چلي ۾ وڃي ويٺو جڏهن چلي جا ڏينهن پورا ڪيائين ته وري مرشد جي خدمت ۾ آيو. مرشد چيس ته وري بازار جو سير ڪري اچ. جڏهن بازار جو سير ڪري آيو ته مرشد پڇيس ته ماڻهن جي روش ڪهڙي ڏٺي ته جواب ۾ ساڳيو اکر ٻڌايائين جيڪو پهرين چيو هئائين. بزرگ ان کي وري چلي ۾ وهڻ جو امر ڪيو ۽ چيائين ته تون اڃان پنهنجي مقصد کي نه رسيو آهين تنهن ڪري تيون چلو به ڪيد. پوءِ مرید تيون چلو به پورو ڪيو. چلي پوري ٿيڻ کان پوءِ پنهنجي پير بي نظير يعني مرشد جي حضور ۾ مشرف ٿيو. مرشد چيس ته وري بازار گهمي ڦري اچ، جڏهن مرید بازار گهمي ڦري آيو تڏهن مرشد پڇيس ته ماڻهن کي ڪهڙي صورت ۾ ڏٺي عرض ڪيائين ته انهن کي پاڻ کان پلو ڏٺم ۽ جيڪي انهن ۾ نقص هئا سي مون ۾ آهن پوءِ مرشد چيس ته هاڻي پنهنجي مقصد ۽ مراد ۾ ڪامياب ٿيو آهين. هاڻي توکي موڪل آهي تون پنهنجي وطن ڏانهن موٽي وڃ ۽ اتي حق سبحانه و تعاليٰ جي

ذڪر ۽ فڪر سان وڃي مشغول ٿي.

۲۷۲* فرمايائون ته طالب جي دل کي جيڪا شيءِ پسند نه اچي جيڪڏهن پاڻ نه کائي ته اها شيءِ پين کي به نه کارائي ۽ جنهن لباس پائڻ کان شريعت منع ڪئي آهي تنهن کي بدن تي نه پهري.

۲۷۳* فرمايائون ته بخيل اهو آهي جو پاڻ کائي ۽ پين کي نه ڏي ۽ ڪنجوس اهو آهي جو نه پاڻ کائي ۽ نه پين کي کارائي ۽ سخي اهو آهي جيڪو هٿ ۾ اچي ته پين کي ڏيڻ پسند ڪري ۽ سڀاڻي لاءِ نه بچائي. اهڙن سخين لاءِ الله تعاليٰ پنهنجي پاڪ ڪتاب ۾ انهن کي هن طرح بشارت ڏيڻ فرمائي آهي:

”مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ“

(ترجمو: جيڪي شخص الله جي واٽ ۾ ڪپائين ٿا تن جو مثال ان جي هڪ داڻي جهڙو آهي، ان هڪ داڻي مان ست سئو سنڱ پيدا ٿيا. سڀ ڪنهن سنڱ ۾ سو داڻا آهن ۽ الله پيڻو اجر ان شخص لاءِ ڪري ٿو جنهن کي گهري ٿو ۽ الله وڏي فضل جو صاحب آهي) ۽ پڻ هي به آيو آهي: ”الْمَسْخِيُّ حَبِيبُ اللَّهِ وَلَوْ كَانَ فَاسِقًا وَالْبَخِيلُ عَدُوُّ اللَّهِ وَلَوْ كَانَ زَاهِدًا“ (يعني سخي الله جو دوست آهي توڙي فاسق آهي ۽ بخيل الله جو دشمن آهي توڙي زاهد هجي)

۲۷۴* فرمايائون ته اي دوستو! اوهين پين جي واسطي مال کي گڏ ڪرڻ پسند ٿا ڪريو ۽ پنهنجي مال کي دشمن ٿا رکو. يعني اوهان جي ملڪيت وارو مال اهو آهي جو اوهين ان مال کي پنهنجي حياتي ۾ الله تعاليٰ جي واٽ ۾ بنان ڪنهن عوض ۽ غرض جي صرف ڪريو ته ان جو نتيجو آخرت ۾ باقي رکيل هوندو جو اتي ملندو ۽ اهو ڏينهن اهڙو آهي جنهن ۾ ڪوبه ڪنهن جو مددگار نه هوندو ۽ جيڪو شخص مرڻ کان پوءِ مال ڇڏي ويو ته اهو مال پين جي ملڪيت هيٺ ايندو ۽ اهي ان مال مان عيش عشرت پيا ڪندا ته انهن جي گناهن جو عذاب ۽ حساب مٿس ٿيندو. جيئن الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو: وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ

وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (ترجمه: ۽ جيڪي شخص سون ۽ چاندي کي گڏ ڪري لڪائي رکن ٿا ۽ ان مان الله جي واٽ ۾ خرچ نٿا ڪن ته اهڙن شخصن کي دردناڪ عذاب جي خوشخبري ڏي.)

۲۷۵* اي دوستو! سڃاڻو ٿيڪ هڪ سئو ڪم آهي. پر حق سبحانه و تعاليٰ جي طالبن جي سڃاڻو ٿيڪ آهي ته پاڻ کي الله تعاليٰ جي واٽ ۾ مصروف رکي يعني پنهنجي هن موهوم هستي کي فنا ڪري ته ان جي عوض ٻيو وجود عطا ٿئي ۽ پڻ سندس دل واري اک حق سبحانه و تعاليٰ جي انوارن سان سرمون پاتل هجي ته ان سان جمال بي مثال جو مشاهدو ڏسي ۽ هنن ڪنن کان سواءِ ٻيا ڪن عطا ٿينس جنهن سان رازن ۽ اسرارن کي پيو ٻڌي ۽ پڻ هن زبان کان سواءِ ٻي زبان انعام ۾ ملندس ان وقت حق سبحانه و تعاليٰ سان ڳالهائيندو ۽ ٻڌندو، پڻ بي بصر و بي يسمع و بي ينطق و بي يمشي جي مرتبي سان مشرف ۽ معزز ٿئي ٿو. طالب کي جڏهن اهڙو حاصل نصيب ٿيو ته پوءِ ان کي ظاهري مشغوليون ۽ معنوي احوال مان نٿا ٿين، ڇاڪاڻ ته جڏهن سندس باطن حق سبحانه و تعاليٰ سان ڳنڍيل ۽ مستغرق آهي ته پوءِ اهڙو عارف ظاهر ۾ خلق سان آهي ۽ سندس باطن حق سبحانه و تعاليٰ سان آهي. ڪنهن بزرگ چيو آهي:

اندرن شو آشنا واز بيرون بيگانه باش

اين چنين زباروش کمتر بود اندر جهان

ترجمه: پنهنجي اندر کي سڃاڻو ۽ ظاهر ۾ ڌارو ٿي - اهڙي خوبصورت روش جهان ۾ بلڪل ٿوري آهي.

هن سنڌي بيت ۾ مقبول بارگاهِ عليمر سيد عبدالڪريم سنڌي بلڙي واري قدس الله سره فرمايو آهي:

هنيون ڏنائون هوت کي ۽ لڱ گڏيائون لوڪ

پنيوران به ٿوڪ ائين نه نيا پاڻ سين (۱)

(۱) هن بيت جي ٻئي پڙهڻي هن ريت آهي:

پنيوران به ٿوڪ ڪنين نه نيا پاڻ سين - سڪن سپرين کي ۽ لاڳاپا سين لوڪ

يعني دل دوست کي ڏنائون ۽ پيو جسمر خلق سان ڳنڍيائون. پنيور يعني هن دنيا مان ساڳي وقت تي به شيون گڏوگڏ کير به پاڻ سان کڻي نه ويو، يعني هڪ ”سپرين جي سڪ“ ۽ پيو ”لاڳاپا سين لوڪ“ مطلب ته انهن پنهي شين مان ڪنهن به هڪ جو انتخاب ڪرڻو اٿس.

۲۷۶* فرمايائون ته فناء ۽ بقا کان پوءِ سالڪ کي مڪمل ڪرڻ جي نعمت عطا ڪئي ٿي وڃي. ان وقت ان جو توجه ۽ تصرف ذات احديت ڏانهن هوندو آهي. ڇاڪاڻ ته ان کي جڏهن هن فاني جهان مان جاوداني عالم ڏانهن بشري بدن سان لاڏاڻو ڪرايو ٿو وڃي ته سندس پاڪ روح جيڪو هن جهان ۾ بشري گندگين ۽ غلاظت سان گڏيل هو، تنهن کان آزاد ٿي بنان ڪنهن واسطي احديت منجهه محو ۽ مستغرق ٿئي ٿو. ان جو مثال ڪڪر جي ڦڙي وانگر آهي جيڪا ڪڪر کان جدا ٿي دريا ۾ پئي ته اها ڦڙي دريا ۾ اچي دريا ٿي ويئي، سندس ڪوبه وجود نه رهيو. مثنوي وارو هن باب ۾ فرمائي ٿو:

چون ز خود رستي هم حق گشته - رفت ظلمت نور مطلق گشته
ترجمه: جڏهن خودي کان چٽين تڏهن سڀ حق ٿيو - اونداهي
ويئي مطلق نور ٿيو.

۲۷۷* فرمايائون ته طالب کي گهرجي ته حق سبحانه و تعاليٰ جي عشق ۽ محبت ۾ ادن ۽ کٽي جي پٽ کان گهٽ نه ڪري، جيڪي مجازي عاشق هئا. ادن واري ڳالهه حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن پنهنجي والد حضرت ميان صاحب قدس الله سره کان ٻڌي ان سڳوري مخدوم محمد اسماعيل پريان لوهي قدس الله سره کان ٻڌي ۽ کٽي جي پٽ واري ڳالهه سيد الطائفه شيخ جنيد بغدادي قدس سره کان نقل ٿي ڪيائون.

حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه ادن واري ڳالهه هن طرح بيان ٿي ڪئي ته ادن نالي هڪ شخص نار جي ڳاڏي تي ويٺو هو ۽ پوک کي پاڻي ٿي ڏنائين. اتفاق سان هندو سونارن جي هڪڙي ڇچ ان گوه جي وٺ هيٺيان ڪنوار سميت منزل ڪئي ۽ ڪاٺ پيئڻ ۾ مشغول ٿي ويا جڏهن ڪاٺ کان فارغ ٿيا ته پوءِ

سڀئي سمهي رهيا. مگر ڪنوار ۽ ادن ٻئي پاڻ ۾ اڪيون اڙائي هڪ ٻئي جي عشق ۾ بيقرار هئا. جڏهن ڇڄ وارا ننڊ مان اٿيا ۽ لڏ پلاڻ وارو سامان اٿن تي ٻڌي روانا ٿيا تڏهن ادن جيڪو عشق جي ترار سان اڌ مئل ٿي چڪو هو، هن جي ڏسڻ لاءِ گهڻو بيقرار ٿيو سو بيهي پنهنجي محبوبه ڏانهن پٺيان ڏسڻ لڳو ۽ جيستائين سندس نگاهه ٻي ٻئي تيستائين ٻي ڏنائين. نيٺ جڏهن سندس نظر کان ڇڄ غائب ٿي ويئي ته پوءِ انهيءَ ڪوه واري وڻ تي چڙهي نهارڻ لڳو جيئن جيئن ڇڄ پري پري ٿي تيئن ادن وڻ تي مٿي چڙهندو ويو. محبوب جي ڏسڻ لاءِ هن وٽ موت ۽ زندگي ٻئي هڪ جهڙا برابر هئا. پوءِ جيئن وڻ جي چوٽي تي رسيو ۽ محبوب جي عشق ۾ مست هو تيئن وڻ جي چوٽي تان بي خبري ۾ ڪري پيو ۽ پنهنجي جان خلعيندڙ جي حوالي ڪيائين - انا لله وانا اليه راجعون.

ڳچ ڏينهن کان پوءِ اهي سونارا ڪنوار کي مائٽن سان ملاڻ لاءِ وٺي پي ويا ۽ انهيءَ اڳي ڪوه جي وڻ هيٺ اچي ترسيا ۽ اٺن تان بار لاهي اتي آرام ڪيائون. ۽ سڀئي سمهي رهيا مگر ڪنوار کي ننڊ نٿي اٿي ۽ ڏنائين ته ڳاڏي تي سندس عاشق جي جاءِ تي هڪڙي عورت ويٺي آهي، تنهن کان پڇيائين ته توکان اڳي ڳاڏي تي هڪڙو ماڻهو ويٺل هو سو هيئن ڪٿي آهي. پوءِ ان عورت هن کي اول کان آخر تائين ساري حقيقت ڪري ٻڌائي. هو نيڪ عورت جا عشق واري شراب ۾ بيهوش ۽ وڇوڙي کان غمگين هئي، تنهن انهيءَ عورت کان پڇيو ته سندس قبر ڪٿي آهي ان زال آگر سان اشارو ڪري چيس ته هن پوک وٽ آهي. عشق جي ماريل ڪنوار پرواني جي مثل پاڻ کي انهيءَ قبر تي اچائي پنهنجي پياري جان ان تي فدا ڪيائين. انا لله وانا اليه راجعون.

جڏهن ڪنوار جا عزيز ننڊ مان اٿيا ۽ سامان ٻڌڻ جي تياري ڪيائون پر ڪنوار ڏسڻ ۾ نه آين ان لاءِ گهڻي ڳولا ڪيائون پر ڪا خبر نه پيس. پوءِ انهن ڳاڏي واري عورت کان پڇيائون جنهن انهن کي ساري ماجرا ڪري ٻڌائي. پوءِ سونارا

پير ڪٿندا ان عشق واري شهيد جي قبر تي اچي پهتا. پر ڪنوار انهن کي ڏسڻ ۾ نه آئي. هيڏانهن هوڏانهن گهڻو ئي ڳوليائون پر نه لڌائون. پوءِ پاڻ ۾ صلاح ڪري قبر کي کوٽيائون ته ڪنوار وارو رنگين ڪپڙو ڏسڻ ۾ آين پر ڪنوار جو وجود ڏسڻ ۾ نه آين ۽ ڏٺائون ته فقط هڪڙو اڏن آهي جيڪو ستو پيو آهي. جڏهن ته هن (ڪنوزر) پاڻ کي پنهنجي محبوب سان هر آغوش ۽ محو ڪري ڇڏيو جيئن پاڻي جو هڪڙو ڦڙو دريا ۾ هجي ته ان ڦڙي جو وجود دريا جي پاڻيءَ سان ملي هڪ ئي ويو تيئن اڏن ۽ سندس محبوبه جو پڻ هڪڙو وجود ٿي ويو. جنهن ڪري چچ وارا ان کي ڏسي نه سگهيا.

آي طالب! هي رنگ ته عشق مجازي جو هو پر جي عشق حقيقي حاصل هجي ته ان جو ڪهڙو نه اثر هوندو. قلم کي هن ميدان ۾ ڊوڙڙ جي طاقت نه آهي نه زبان کي بيان ڪرڻ جي ڪا طاقت آهي. ڪنهن بزرگ چيو آهي:

بسيار ديدہ امر کہ يگي را دو کرد تيغ

شمير عشق بين کہ دوکس را يگي کند

ترجمه: ڏٺو اٿم گهڻو ته تلوار هڪ کي به ڪري - عشق جي تلوار ڏسڻ پن شخصن کي هڪ ڪري.

حضرت مخدوم صاحب پريان لوئي بعضي وقتن ۾ هي لفظ چوندا هئا:

هر شديد وليکن اڏن نه شديد يعني سڀ ڪنهن ٿيا سون پر اڏن نه ٿياسون.

عاقلان راسخ تڪليف آمده - بيد لائرا عشق تشریف آمده

ترجمه: ڏاهن لاءِ شريعت تڪليف ٿي آئي - عاشقن لاءِ عشق بادشاهي وڳو انعام ٿي آيو.

اهڙي طرح سان پاڻ کي جي پٽ جو نقل سيد الطائفه شيخ جنيد بغدادی قدس سره کان هن طرح بيان ڪرڻ فرمايائون ته ڪنهن کڻي جو هڪڙو پٽ هو جو بادشاهه جي ڌيءَ جا ڪپڙا ڏوٽندو هو ۽ اهو بادشاهه جي ڌيءَ تي عاشق هو ۽ هر هفتي ڪپڙا ڏوٽڻ لاءِ دريا تي کڻي ايندو هو ۽ هو اهي ڪپڙا ڏسي پيولذت

۽ ٺٺو هو. بلڪ ان جي زندگي جو مدار انهن ڪپڙن جي ڏسڻ تي هو. هڪڙي ڏينهن ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ درياءَ تي ويو ۽ ڪپڙن کي ڌوئڻ لڳو ۽ ڪپڙا ڌوئي درياءَ جي ڪپ تي سڪائڻ لاءِ پڪيڙيائين. ته قضا سان هڪڙي لهر اهڙي آئي جو اهي ڪپڙا پاڻي ۾ گهلي ڪڍي ويئي ۽ اهي ڪپڙا ان لاءِ اهڙا هئا جهڙو حضرت يوسف عليه السلام جو پهراڻ جيڪو حضرت يعقوب جي اکين کي نور بخشيندو رهيو، جڏهن اهي ڪپڙا سندس هٿ مان وڃڻ لڳا ته پاڻ انهن جي پٺيان پاڻي ۾ ڪاهي پيو ۽ ٻڏي ويو. جنيد بغدادِي ته اڪثر وقتن تي هي لفظ چوندا هئا:

شديرو وليڪن طفل گاڏر نه شديرو (يعني سڀ ڪجهه ٿياسون پر ڪٿي جي پٽ جهڙا نه ٿياسون)

۲۷۸* فرمايائون ته عشق مان عاشق ۽ معشوق جو مقصد هي آهي ته جيئن اصل منجهه هڪ ذات هئا تيئن هتي پڻ ٻئي هڪ وجود آهن ۽ هي ظاهري وجود هنن جي وچ ۾ آڏ ٿيو آهي. انهيءَ سببان به وجود ٿيا آهن. جيڪڏهن موهوم هستي وارو حجاب ڪڍي ويو ۽ پاڻ پاڻ جو گمان لهي ويو ته پوءِ هڪ وجود ٿي پوندو جيئن خواجه حافظ شيرازي عليه الرحمه فرمائي ٿو:

ميان عاشق و معشوق هيچ حائل نيسٽ

حجاب روئي توئي حافظ از ميان برخيز

ترجمه: عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ محو پردو (حجاب)

ناهي - اي حافظ تون پاڻ حجاب آهين سو وچ مان اٿي وڃ.

۲۷۹* فرمايائون ته جنهن وقت هن فقير تي فنا في الشيخ غلبو ٿيو تڏهن حضرت پير سائين رضي الله تعاليٰ عنه جن پنهنجو رحم ۽ شفقت فرمائي. مون کي هن بيت سان خطاب مستطاب فرمائي. هڪ وجود هئڻ جي لقب سان مون کي نواز يائون.

تو من شدي من تو شدم - من تن شدم تو جان شدي

تاڪس نه گريد بعد ازين - تو ديگري من ديگرم

ترجمه: تون منهنجو ٿئين آئون جسمر ٿيس تون جان ٿئين.

هن کان پوءِ ڪير ائين نه چوي ته تون ٻيو آهين ۽ آئون ٻيو آهيان.

۲۸* فرمايائون ته ازل ۾ عشق جي هوا وحدت جي درياءَ تي لڳي ۽ عشق جي زوردار هوا لڳڻ سان درياءَ موج ۾ اچي چوليون هڻڻ لڳو ۽ هي موجودات جيڪا ڏسڻ ۾ پيئي اچي سا سڀ انهيءَ وحدت واري درياءَ جون لهرون ۽ چوليون آهن جيڪي ازل کان اٿيون آهن اهي ابدالاباد باقي رهنديون، پوءِ اهي چوليون ۽ لهرون ڪنهن وقت ظاهر ٿين ٿيون ۽ ڪنهن وقت غائب ٿيو وڃن. جنهن وقت اهي غائب ۽ محو ٿي ويون ته پوءِ ان وقت قيامت قائم ٿيندي. انهيءَ سلسلي ۾ اڳين بزرگن جو چوڻ آهي ته جيستائين زمين تي الله چوڻ وارو هڪ به هوندو تيستائين قيامت قائم نه ٿيندي يعني جيستائين الله چوڻ وارا سڀ فاني نه ٿيندا تيستائين قيامت ظاهر نه ٿيندي. ان کان پوءِ فرمايائون ته جڏهن طالب ازلي عنايتن ۽ سرمندي سعادتن سان حقيقي جذبي واري مرتبي سان مشرف ٿيو ته ان وقت اهو وحدت واري دريا ۾ جيڪو ان جو اصل آهي تنهن ۾ ٽپيون پيو هڻندو ۽ درياءَ جي سڀني لهرن يعني موجن جي سڃاڻپ حاصل ڪندو ۽ پڻ مشاهدي سان سڃاڻندو ته اهي سڀ حق آهن. جيئن ڪنهن بزرگ ان باب ۾ فرمايو آهي:

ڪسوت ديگر بپوشد جلوه ديگر ڪند،

مظهر ديگر نمايد بهر اظهار ديگر.

ترجمه: لباس ڍڪي ٻئي قسم جو ۽ جلوو ڏيکاري ٻي طرح - پاڻ کي ڀڌري ڪرڻ لاءِ مظهر پيو ڏيکاري.

بهر رنگي ڪه خواهي جامه مي پوش،

ڪه من ان جلوه قدمي شناسم.

ترجمه: جنهن به رنگ ۾ لباس چاهين سو پلي ڍڪ - ڇاڪاڻ ته آئون ان جلوي جا قدم سڃاڻان ٿو.

مولانا جامي قدس سره ڪهڙو نه چڱو فرمايو آهي:

در و ديوار من آئينه شد از ڪثرت شوق

هر ڪجا مي نگرم روئي ترا مي بينم

ڪثرت جي شوق کان در ۽ ديوار مون لاءِ آئينو ٿيا آهن - جنهن پاسي نهاريان ٿو تنهنجو منهن ڏسان ٿو.

شيخ نورالحق قدس سره هن ڳالهه ڏي اشارو ڏي ٿو:
 ڪسي گوید کہ حق صورت نہ بنند - من اینک دیدہ ام ذات مصور
 ترجمہ: ڪير ٿو چوي ته حق تعاليٰ کي صورت نه آهي -
 اجهو مون ته صورت جوڙيندڙ جي ذات ڏني آهي.
 حافظ شيرازي هن راز کي کولي چوي ٿو:
 نديم و مطرب و ساقی هم اوست - خیال آب و گل در ره نباشد
 ترجمہ: دوست، مطرب ۽ ساقی سڀ ڪجهه اهوئي آهي -
 رستي ۾ پاڻي ۽ مٽي جو خيال نه آهي.

۲۸۱ * فرمايائون ته ڪنهن فقير هڪڙي ڏينهن اسان جي
 مرشد (حضرت خليفه محمود) ادا الله برڪاته جي حضور ۾
 عرض ڪيو ته حضرت! ناسوت، ملكوت، جبروت ۽ لاهوت
 ڪنهن کي ٿا چون. فرمايائون ته هن عالم خلق کي ناسوت ٿا چون
 ۽ بعضي ان کي عالم شهادت ۽ عالم مثال ۽ عالم خواب چيو آهي ۽
 سالڪ جي تنزل جو درجو پڻ هن عالم (ناسوت) ۾ آهي. البت
 جنهن بلند همت طالب ۽ بخت واري صاحب کي الله تعاليٰ جي
 ڪشش مان ڪا ڪشش دامنگير ٿي ته پوءِ عالم مثال مان بند
 ٿيل دروازا از خود مٿس کلي پوندا ۽ پڻ هن عالم (ناسوت) ۾
 مڙني عالمن جا مشاهدا پيو ڏسندو ۽ عالم ملكوت کي عالم
 ارواح ۽ عالم لطيف ۽ عالم خواب پڻ چون ٿا. عالم ناسوت کي
 فنائيت آهي ۽ عالم ملكوت کي فنائيت نه آهي ۽ عالم ملكوت
 جي ڪنجي عالم مثال آهي ۽ ماڻهن جي ارواحن جون صورتون،
 جيڪي عالم شهادت ۾ آهن سي ساڳيون صورتون عالم لطيف ۾
 پڻ بنان جسم جي موجود آهن ۽ عالم جبروت کي عالم جمعيت ۽
 عالم ارواح کي عالم تمڪين ٿا چون. بعضي هن عالم کي "عالم
 اسما و صفات" ٿا چون. دراصل انهن کي هنن عالمن جي حقيقت
 جي خبر نه آهي، ڇاڪاڻ ته "عالم اسما و صفات" اگرچہ عالم جي
 مرتبه ۾ آهي ۽ عالم ملكوت ۾ داخل آهي، جيتوڻيڪ ظاهري
 طرح سان عالم "حس" ۾ اچي وڃي ٿو. انهيءَ ڪري اسما و صفات
 کي عالم جبروت ۾ شامل ٿا ڪن جيڪو درست نه آهي. اهي اسما
 و صفات ظلي آهن ۽ هن عالم ۾ ظهور ورتو اٿن، ايتري قدر جو

اسما و صفات، سمع و بصر، علم و قدرت ۽ ارادو ۽ حيات، ذات پاڪ جون صفتون آهن. بهرحال اسما و صفات، ذات پاڪ وانگر قديم آهن. چنانچہ ذات پنهنجي مرتبه موجب خود "الآنَ كَمَا كَانَ" آهي. اهي ڀڻ پنهنجي اصل مرتبه موجب صفات وانگر ذات ۾ قائم آهن ۽ ان کي ڪوبه تغير يا تبديل نه آهي. ٻيون ظلي صفات هڪ ٻئي جو ضد آهن انهيءَ ڪري سمع کي بصر نه آهي ۽ بصر کي تڪلم نه آهي ۽ صفات حق هڪ ٻئي جو ضد نه آهن. عالم لاهوت کي عالم هويت ۽ عالم بي رنگ ۽ عالم اطلاق ۽ ذات بحث ٿا ڪوٺين. هي عالم اهو آهي جو ناسوت ۽ ملڪوت ۽ جبروت کي محيط آهي. ان جو مثال هي آهي عالم ناسوت بمنزل جسم جي آهي ۽ ملڪوت قلب جي مثل آهي ۽ عالم جبروت مثل روح جي آهي ۽ عالم لاهوت بمنزل سرجي آهي. ناسوت عالم خلق آهي ۽ جبروت عالم ارواح آهي ۽ ملڪوت عالم امر آهي. ۽ لاهوت عالم بي رنگ ۽ بي ڪيف آهي. جڏهن بخت بلند مالڪ کي ازلي بخت همراه ٿئي ته پوءِ هن مٿني عالمن جي مقامن کي پاڻ ۾ بيخود پيو ڏسندو ۽ هن آيت سڳوري جو مشاهدو ڪندو "هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ" يعني اهو سڀ کان پهريون آهي ۽ اهو سڀ کان پويون آهي ۽ اهو ظاهر آهي ۽ اهو ئي باطن آهي. "وَهُوَ بَـكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" ۽ اهو سڀ شيءَ جو ڄاڻندڙ آهي ۽ ڀڻ هن آيت سڳوري جي معنيٰ مٿس روشن ٿيندي "وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ" (ترجمه: پوءِ چون ٿا اوهين پنهنجن نفسن ۾ فڪر ڪريو.) جيئن ڪنهن بزرگ چيو آهي:

مردان خدا خدا نه باشد - ليڪن از خدا جدا نه باشد

يعني: مردان خدا، خدا نٿا ٿين مگر اهي خدا کان جدا نه آهن. پاڻ کي عين اهو ٿا ڄاڻن ۽ انهيءَ ذات کان ئي نعره ٿا هڻن، منصور حلاج قدس سره چيو:

من نمي گريم انا الحق يار مي گويد بگو

چون نه گويم چون مرا دلدار مي گويد بگو

يعني: ائون انا الحق نٿو چوان. يار چوي ٿو ته چئو.

جڏهن مون کي منهنجو دلدار چوي پيو ته پوءِ چونه چوان.

۲۸۲* فرمايائون ته سالڪ جڏهن بفضل الهي هن درجي تي رسن ٿا ته پوءِ اهي ساري موجودات کي هڪڙو وجود ٿا ڏسن. ان کان پوءِ جيئن بي انداز ترقيون ان سان شامل حال ٿينديون رهنديون ته هن مقام کان چڪي فوق الفوق عروج ٿا ڪرائين. جيئن ماضي جا احوال نفي ٿي وڃن ۽ طالب اهڙي جاءِ تي وڃي رسي جنهن کي ”حَقِيقَةُ الْحَقَائِقِ“ ٿا چون. جنهن جي پاسي ۾ سڀ حقائق ۽ صورتون جو ڪو قدر نه آهي بلڪ انهن کي ان منجهه محو ۽ لاشيءَ پيو ڏسبو ۽ هن حقيقت واري ولايت پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي ولايت محمدي ۽ ولايت حمدي عليه افضل الصلوات واکمل التحيات جو انهيءَ ولايت جو فڪر پي جاءِ تي لکيل آهي. انهيءَ کان سواءِ ٻين نبي سڳوري جي آهي.

۲۸۳* فرمايائون ته گهڻن اوليائن جو هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته حقيقه الحقائق حق مطلق آهي. جڏهن ته اهي پاڻ کان فنا ٿي حق سان باقي ٿيا آهن.

شيخ بايزيد بسطامي قدس سره هن ڳالهه کي چئو ڪيو آهي ۽ فرمائي ٿو: ”لَيْسَ فِي جَبَّتِي سِوَى اللَّهِ وَسُبْحَانِي مَا أَعْظَمُ شَانِي“ (ترجمه: منهنجي جبي اندر الله کان سواءِ ٻيو ڪو به نه آهي ۽ منهنجي پاڪائي ۽ منهنجو ڪهڙو نه عظيم شان آهي.) اهڙي طرح شيخ ابوبڪر شبلي چيو آهي: ”لَيْسَ فِي جَبَّتِي سِوَى اللَّهِ“ - انهن بزرگن جي قولن جي معنيٰ هن مثال مان سمجهڻ گهرجي، جهڙو لوهه ۽ باهه. جڏهن لوهه کي باهه منجهه وجهن ٿا تڏهن لوهه باهه جو رنگ ٿو ٿئي ان وقت لوهه جو رنگ باهه جي رنگ ۾ محو ۽ لاشيءَ آهي. مثنوي وارو فرمائي ٿو:

آتش من گر ترا اشک است ظن - آزمودن دست را بر من بزن
ترجمه: آئون باهه آهيان جيڪڏهن توکي ڪو شڪ ۽ گمان آهي - ته آزمودي خاطر مون کي هٿ هڻ. پوءِ جيڪڏهن ان تي هٿ رکندو ته سڙي پوندس، نه ته لوهه لوهه آهي ۽ باهه باهه آهي. پر باهه جي غلبي کان لوهه جي صورت باهه جي صفت ورتي آهي جا ساڙي ٿي.

. مثنوي وارو ان باب ۾ ڪهڙو نه چڱو چيو آهي:

بندگان حق رحيم و بردبار - خوئي حق دارند در اصلاح کار
ترجمه: حق سبحانه و تعالي جا بانها گهڻي رحم و آرا ۽
بردبار آهن - ماڻهن جي اصلاح وارن ڪمن ۾ حق بشما واريو
عادتون ٿا رکن.

مهربان مي رشوتان ياري ڪنان - مشفقان و مستعان غمخوارگان
ترجمه: سواء ڪنهن رشوت وٺڻ جي مهرباني ۽ همراهي
ڪندڙ آهي - ذڪريل واسطي مشفق ۽ مدد ڏيندڙ آهي.
ازترحم دستگير عاجزان - در مقام سخت در زور گراڊ
ترجمه: گهڻي رحم کان عاجزن ۽ ضعيفن جا دستگير آهن -
۽ ظلم وارين جاين تي سخت آهن.

همين بجو ان قوم را اي مبتلا - همين غنيمت دار شان پيش از بلا
ترجمه: هتيار ٿي اي مصيبت ورتل اهڙي قوم کي ڳولي لهه
- خبردار ٿي مصيبت اچڻ کان اڳي انهن کي غنيمت ڄاڻ.

۲۸۴* فرمايائون ته جڏهن لوهه کي روات سان صفا ٿا
ڪن ته ائينو ٿي پوي ٿو. پوءِ اهو ائينو لوهه نه آهي ۽ نه وري لوهه
کان جدا آهي. اهڙيءَ طرح ڪماليت وارن صاحبن جو تبديل پڻ حق
سبحانه و تعاليٰ جي قدرت واري آربي جو مثال سمجهڻ گهرجي ۽
اها آربي اهڙي آهي جو عالم خلق ۽ عالم امر ڏسڻ ۾ پيو ايندو.
بلڪ ان لا يزال جي جمال بي مثال جي ڏسڻ جو لائق ۽ قابل
هوندو. مولوي جامي قدس سره سلسله الذهب ۾ فرمائي ٿو:

گرنه مرات وجه باقي بود - ازچه روشد فرشته را مسجود
ترجمه: جيڪڏهن سندس جمال بي مثال وارو ائينو آدم ۾
باقي نه هجي ها ته - پوءِ فرشتن کي سجدو ڪرڻ جو امر ڇا جي
واسطي هو.

بود عكس جمال حضرت پاك - اگر ابليس ره نبرد چه باک
ترجمه: حق سبحانه و تعاليٰ جي جمال جو منجهس عڪس هو
- جيڪڏهن ابليس سجدي ڪرڻ جي واٽ نه ورتي ته ڪهڙو ڊپ
آهي.

هرچه در گنج ڪنت ڪنز نهان - بود دروي خدانمود عيان
ترجمه: جيڪي ڪنت ڪنزا مخفيا جي خزاني ۾ لڪل هو -

الله تعالیٰ ان ۾ پاڻ کي پڌرو ڪيو.
خلق رادر ظهور پيدائي - هستي اومست ڪلت نمائي

*****

زانڪه عرفان بود سبب آنرا - اوست مظهر ڪمال عرفان را
ترجمه: ان جو سبب هي هو جو پاڻ کي سڃاڻائي - سڀني
عرفانن جي ڪماليٽ جو اڀاڻ مظهر آهي.

۲۸۵* فرمايائون ته سڀني نبين سڳورن جي ڪلمن کان
پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جو ڪلمو لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ
رَسُولُ اللَّهِ أَفْضَلُ آهي. جيئن ته ان ۾ ئي شقون آهن. پهرين شق ۾
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ آهي ۽ ٻي شق، إِلَّا اللَّهُ آهي ۽ ٽين شق ۾ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ
آهي. پهرين شق ۾ باطل انهن جو نفي آهي ۽ ٻي شق معبود
بالحق جو اثبات إِلَّا اللَّهُ آهي. هن هنڌ تي خواجه امام رباني قدس
سره کان سواءِ خواجه عبيدالله احرار قدس سره ۽ ٻيا خليفا ۽ سندس
مريد وحدت الوجود جا قائل آهن انهن وٽ هي معنيٰ آهي شق اول
”مَعْبُوْدُ إِلَّا اللَّهُ“ ۽ شق ثاني ”لَا مَقْصُوْدُ إِلَّا اللَّهُ“ ۽ شق ٽي لَا مَوْجُوْدُ
إِلَّا اللَّهُ (شق پهرين ۽ نفي آهي ئي ڪونه) خواجه امام رباني قدس
سره جن وحدت الشهود جا قائل آهن ۽ فرمائين ٿا ته پهرين شق
جي معنيٰ لَا مَعْبُوْدُ إِلَّا اللَّهُ يعني الله کان سواءِ ڪو ٻيو معبود آهي
ڪونه ۽ ٻي شق جي معنيٰ لَا مَوْجُوْدُ إِلَّا اللَّهُ يعني الله کان سواءِ
ڪو موجود نه آهي ۽ شق ٽي جو مطلب آهي لَا مَقْصُوْدُ إِلَّا اللَّهُ
يعني الله کان سواءِ ڪو مقصود نه آهي ۽ آخري شق مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ
اللَّهِ آهي ڇاڪاڻ ته پاڻ الله تعالیٰ جا موڪليل آهن.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جي شق ۾ جيڪو اسم الله جو آهي سو مڙني
نبين ۽ ساري مخلوقات جو رب الارباب آهي ۽ محمد رسول الله
جي شق ۾ جيڪو اسم الله جو آهي سو محمد جو رب آهي جو رب
الارباب آهي ۽ حضرت آدم عليه السلام جيڪو پهرين
اولوالعزم نبي آهي تنهنجو رب خالق ۽ رزاق آهي ۽ حضرت نوح ۽
حضرت ابراهيم عليهما السلام جو رب سميع بصير آهي ۽
حضرت موسيٰ عليه السلام جو رب تنهنجو شان اقدس آهي ۽
حضرت عيسيٰ عليه السلام جو رب رنگ کان بي رنگ آهي ۽ اهو

پين سڀني اولوالعزم نبين کان خصوصيت رکي ٿو. ڇاڪاڻ ته پيا نبي سڳورا افغالي صفتن جي معرفتن سان سرفراز ٿيل آهن ۽ ان سڳوري کي ذاتي معرفت آهي جا رنگ کان بي رنگ آهي. انهيءَ سببان اهو وري پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي امت ۾ داخل ٿيڻ سان معزز ۽ مشرف ٿيندو ۽ پاڻ سڳورن جو رب بيچون ۽ بيچگونه يعني بي مثل ۽ بي كيف آهي ۽ پاڻ ان کي بشري حس سان مٿي وارين اکين سان ڏٺو اٿن - مولانا نظامي فرمائي ٿو:

ديد محمد پچشم ديگر - بلڪ همان چشم که دارد بسر ترجمه: ڇا محمد صلي الله عليه وسلم الله کي پين اکين سان ڏٺو هو - بلڪ انهن اکين سان ڏٺائين جيڪي مٿي (دماغ) ۾ آهن.

۽ سندن رب، رب الارباب آهي ۽ سندن ذڪر پڻ پوئين شق ۾ آهي. ۽ پڻ سمورن پيغمبرن سڳورن جون ڪمالتون پاڻ سڳورن جي ڪمالتن جي پاسي ۾ مثل دريا اعظم جي هڪ ڦڙي وانگر آهن جن جو ڪو وجود دريا ۾ نٿو لپي.

اي دوست! الله تعاليٰ جي اوليائن جا ڪلمات ڇهن جهتن جي بيان کان ٻاهر آهن، انهن جون ڳالهيون اهل معاش وارن جي ناقص فهم ۾ ڪيئن ماپنديون. مولانا روم فرمائي ٿو:

حس حيوان گر بديدي شاه را - پس بديدي گاو و خز الله را ترجمه: حيوانن کي جيڪڏهن شاه جي ڏسڻ جو حس هجي ها ته پوءِ ڍڳا ۽ گڏهه به الله کي ڏسن ها.

الله تعاليٰ جي طالبن جو مقصود فقيرن وارو خرڦو پائڻ نه آهي ۽ نه ئي وري بي حضور ذڪر زبان سان ظاهر ڪرڻ مقصود آهي. بلڪ انهن جو مقصد دل جي حضور سان هميشه ذڪر ۽ فڪر آهي ۽ دل جي حضور بنان آدمي مثل چوپايه مال جي آهي جيڪي ڪاٺ پيئڻ ۾ چڙواڳ آهن. بلڪ انهن کان بدتر آهن. ڇاڪاڻ ته جانورن تي ان ڏينهن پڇا نه آهي. جيئن ڪنهن بزرگ

چيو آهي:

برزبان يا صمد خواني در دل تويا صنم
چون بباطن کافري ظاهر مسلماني چه سود
ترجمه: زبان تي يا صمد پڙهين ۽ دل تنهنجي ۾ يا صنم
- جڏهن ته باطن ۾ کافر آهين ظاهري مسلماني مان ڪهڙو
فائدو.

۲۸۶* فرمايائون ته حق سبحانه و تعاليٰ جو حضور دل جي
مشغولي سان حاصل ٿئي ٿو ۽ نه زبان سان ۽ نه وري ڪاٺ واري
تسبيح سان. تسبيح اها آهي جو ساري موجودات جي آواز کي الله
تعاليٰ جو ذڪر تصور ڪري ۽ وٿن جي لڏڻ مان جيڪي پن هوا
تي چرن ٿا تن جي آوازن مان الله جي اسم جو تصور ڪري. هن
هنڌ تي مصلح الدين شيرازي فرمائي ٿو:

برگ درختان سبز در نظر هوشيار

هر ورقي دفرست معرفت ڪردگار

ترجمه: وٿن جي ساون پنن ۾ هوشيار سان نظر ڪر -
سڀ ڪو پن حق سبحانه و تعاليٰ جي معرفت جو دفتر آهي.

تمت بالخير

www.maktabah.org

